

Verhoging strafmaximum moord; is veertig het nieuwe dertig?

Mr. dr. J.S. Nan
Prof. mr. S. Struijk
Prof. mr. P.A.M. Mevis
Mr. dr. N.L. Holvast

m.m.v. prof. dr. P. Mascini, W.J.R. Kerssies en H.J.E. Korteweg

Contactgegevens projectleiders, augustus 2019:

Mr. dr. Joost Nan (nan@law.eur.nl)

Prof. mr. Sanne Struijk (struijk@law.eur.nl)

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), ministerie van Justitie & Veiligheid.

© 2019, WODC, ministerie van Justitie & Veiligheid. Auteursrechten voorbehouden.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Voorwoord	6
Lijst met afkortingen	7
Hoofdstuk 1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding voor het onderzoek	9
1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen.....	9
1.3 Opzet en methode	10
1.3.1 Beleidstheorie	11
1.3.2 Kwantitatieve analyse voltooide doodslag- en moordzaken.....	11
1.3.3 Kwalitatieve analyse voltooide doodslag- en moordzaken	11
1.3.4 Juridische en wetssystematische analyse.....	12
1.3.5 Interviews met betrokkenen	12
1.3.6 Expertmeeting.....	13
1.3.7 Begeleidingscommissie	13
1.4 Leeswijzer.....	13
Hoofdstuk 2 Achtergrond en het juridische, wetssystematische kader	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Beleidstheorie	15
2.3 Juridische, wetssystematische analyse.....	19
2.3.1 Inleiding	19
2.3.2 Het systeem van het WvSr sinds 1886 tot nu	20
2.3.3 Is er een bovengrens? Een bovengrens in aantal jaren gevangenisstraf?; evenredige bestraffing als begrenzing?	34
2.3.4 Resocialisatie; 20 – 30 – 40 jaren; vrijheidsbeneming en vrijheidsbeperking; straf en maatregel; samenhang met (de regeling van) de v.i.	43
2.4 Rechtsvergelijking.....	55
2.4.1 Curaçao.....	56
2.4.2 Aruba	57
2.4.3 Sint Maarten.....	57
2.4.4 BES-eilanden	58
2.4.5 Suriname.....	58

2.4.6	Frankrijk	59
2.4.7	België.....	60
2.4.8	Duitsland.....	62
2.4.9	Zwitserland.....	64
2.4.10	Spanje.....	65
2.4.11	Schematisch.....	66
2.4.12	Enige relevante conclusies uit de rechtsvergelijkende verkenning	67
2.5	Deelconclusie	68
Hoofdstuk 3 Kwantitatieve analyse		72
3.1	Inleiding	72
3.2	Inventarisatie opgelegde vrijheidsbenemende sancties voor moord en doodslag.....	72
3.2.1	Toelichting op en verantwoording van de inventarisatie	72
3.2.2	Resultaten van de inventarisatie.....	74
3.3	Inventarisatie maximale gevangenisstraffen: levenslang en dertig jaren	84
3.4	Deelconclusie	91
Hoofdstuk 4 Kwalitatieve analyse; signalen uit de strafrechtspraktijk.....		93
4.1	Inleiding	93
4.2	Analyse van de strafmaatoverwegingen bij moord en doodslag.....	93
4.3	Invloed jurisprudentie Hoge Raad inzake voorbedachte raad	107
4.3.1	Juridisch kader voorbedachte raad.....	107
4.3.2	Cijfermatige analyse	109
4.3.3	Nadere analyse; indrukken lagere rechtspraak	112
4.4	Waardering van een eventuele verhoging door de actoren in de strafrechtspraktijk..	117
4.4.1	Behoeftte aan verruiming van de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord 117	
4.4.2	Waardering door actoren in de strafrechtspraktijk	122
4.5	Deelconclusie	127
Hoofdstuk 5 Conclusies en beantwoording van de onderzoeksvragen.....		128
5.1	Inleiding	128
5.2	Beantwoording onderzoeksvragen	128
5.2.1	Achtergrond en het juridische, wetssystematische kader; beantwoording onderzoeksvragen 1 en 6.....	128
5.2.2	Kwantitatieve analyse; beantwoording onderzoeksvragen 2, 3 en 4	130

5.2.3	Kwalitatieve analyse; beantwoording onderzoeksvraag 5 en 5b	131
5.2.4	Waardering door de actoren binnen de strafrechtspraktijk; beantwoording onderzoeksvraag 7	132
5.3	Slotbeschouwing; beantwoording centrale probleemstelling	133
5.3.1	Slotbeschouwing	133
5.3.2	Beantwoording centrale probleemstelling	136
5.3.3	Alleen als alternatief bij meerdaadse samenloop van moord?	136
Samenvatting		138
	Aanleiding voor het onderzoek	138
	Probleemstelling en onderzoeksvragen.....	138
	Leeswijzer.....	139
	Samenvatting met beantwoording onderzoeksvragen.....	139
	Beantwoording centrale probleemstelling	141
Summary.....		142
	Background to the research	142
	The defined issue and the research questions.....	142
	Reader's guide	143
	Summary and answers to the research questions	143
	Answer to the central issue.....	145
Geraadpleegde bronnen		146
	Literatuur	146
	Wet- en regelgeving.....	148
	Europese Unie.....	148
	Staatsblad	148
	Staatscourant.....	149
	Parlementaire stukken.....	149
	Besluiten	149
	Jurisprudentie.....	150
	EHRM	150
	Hoge Raad.....	150
	Hof.....	150
	Rechtbank.....	153
Bijlagen		156

Bijlage I	Overzicht van alle moordzaken	157
Bijlage II	Overzicht van alle doodslagzaken.....	169
Bijlage III	Samenstelling begeleidingscommissie	191
Bijlage IV	Namen deelnemers expertmeeting.....	192
Bijlage V	Topiclist t.b.v. de interviews.....	194
Bijlage VI	Fictieve casus t.b.v. de interviews.....	196
Bijlage VII	Lijst met functies van respondenten.....	197

Voorwoord

Dit rapport behelst het verslag van een omvangrijk onderzoek dat van december 2018 tot 15 augustus 2019 is uitgevoerd door onderzoekers van Erasmus School of Law. Aanleiding tot het onderzoek betreft een toezegging van de toenmalige staatssecretaris Dijkhoff om een onderzoek te laten uitvoeren naar de mogelijkheden tot verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaren gevangenisstraf. In opdracht van het WODC is in dit verband onderzocht of een dergelijke verhoging vanuit juridisch, wetssystematisch perspectief verantwoord is.

Het onderzoek had niet verricht kunnen worden zonder de medewerking van een aantal mensen. Graag danken de onderzoekers alle respondenten die zijn geïnterviewd, alsmede Peter Mascini, Nienke Kerssies, Hannah Korteweg, Vincent Boer, Laura Hollander, Vivianne Mooren, Haris Sabanovic, Alma Besic, Nanda Meerbeek en Chantal van der Vis voor hun medewerking bij de totstandkoming van dit rapport.

Ten slotte danken de onderzoekers de leden van de begeleidingscommissie voor hun inzet en voor de prettige samenwerking gedurende de looptijd van dit onderzoek.

Lijst met afkortingen

A-G	Advocaat-generaal
Art.	Artikel
BVerfG	Bundesverfassungsgericht
BVT	Beginselenwet verpleging ter beschikking gestelden
CPT	Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestraffing
DJI	Dienst Justitiële Inrichtingen
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
FPK	Forensisch Psychiatrische Kliniek
GS	Gevangenisstraf
IVBPR	Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten
LOVS	Landelijk Overleg Vakinhoud Strafrecht
MvT	Memorie van toelichting
N-O	Niet-ontvankelijk
OM	Openbaar ministerie
OVAR	Ontslag van alle rechtsvervolging
OW	Opiumwet
Par.	Paragraaf
PIJ	Plaatsing in een Inrichting voor Jeugdigen
Pbw	Penitentiaire Beginselenwet
Rb.	Rechtbank
Resp.	Respondent
RSJ	Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming
Sr	Strafrecht
SrA	Wetboek van Strafrecht van Aruba
SrBES	Wetboek van Strafrecht van BES-eilanden
SrC	Wetboek van Strafrecht van Curaçao
SrStM	Wetboek van Strafrecht van Sint Maarten
SrSur	Wetboek van Strafrecht van Suriname
StGB	Strafgesetzbuch
StPO	Strafprozessordnung
SwStGB	Schweizerisches Strafgesetzbuch
Tbs	Terbeschikkingstelling
Vgl.	Vergelijk
V.i.	Voorwaardelijke invrijheidstelling
VN	Verenigde Naties
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
WvSr	Wetboek van Strafrecht

WWM
ZM

Wet wapens en munitie
Zittende magistratuur

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Op grond van art. 289 Sr heeft de rechter de mogelijkheid om voor moord een levenslange gevangenisstraf op te leggen of een maximale tijdelijke gevangenisstraf van – sinds 2006 – dertig jaren. De maximale tijdelijke gevangenisstraf fungeert daarbij als een alternatief voor de levenslange gevangenisstraf. Ter zake van de ultieme vrijheidsstraf van levenslang zijn verschillende ontwikkelingen gaande, mede onder invloed van rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Die ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat de toenmalige staatssecretaris Dijkhoff in een brief van 2 juni 2016 de Tweede Kamer informeerde over zijn voorgenomen wijzigingen in de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf teneinde deze straf ‘toekomstbestendig te maken’.¹ In deze brief constateert de staatssecretaris dat de levenslange gevangenisstraf als onderdeel van het sanctiearsenaal niet geïsoleerd kan worden bekeken. Hij refereert daarbij aan het alternatief van de maximale tijdelijke gevangenisstraf van (thans) dertig jaren voor levensdelicten. De maximale tijdelijke gevangenisstraf fungeert, zoals gezegd, als alternatieve sanctiemodaliteit voor de levenslange gevangenisstraf en dat reeds vanaf de inwerkingtreding van ons Wetboek van Strafrecht (WvSr) in 1886 als uitvloeisel van een bewuste keuze van de wetgever. Op alle misdrijven waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd, is steeds ook tijdelijke gevangenisstraf als alternatief ter keuze van de rechter gesteld. Tot 1 februari 2006 bedroeg het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf twintig jaren. Met de Wet herijking strafmaxima is dit verhoogd naar dertig jaren.² Deze verhoging is mede ingegeven door de verhouding tussen de levenslange en de tijdelijke gevangenisstraf. De genoemde Kamerbrief van 2 juni 2016 bevat ook de toezegging van de staatssecretaris dat hij het WODC zal vragen een onderzoek uit te voeren naar de mogelijkheden tot verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaren gevangenisstraf.³ Over die toezegging aangaande de verhoging van de strafmaat voor moord gaat het onderhavige onderzoek, in opdracht van het WODC.

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

In dit onderzoek is gewerkt vanuit de volgende probleemstelling:

Is het vanuit juridisch, wetssystematisch perspectief verantwoord de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord te verhogen van dertig naar veertig jaren?

Naar aanleiding van deze probleemstelling zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

¹ *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 325, p. 2.

² Wet van 22 december 2005 (Wet herijking strafmaxima), *Stb.* 2006, 11, i.w.tr. op 1 februari 2006, *Stb.* 2006, 23.

³ *Kamerstukken II* 2015/6, 29279, 325, p. 5.

Onderzoeksvraag 1.

Hoe luidt de beleidstheorie die ten grondslag ligt aan de verhouding tussen de maximum (gevangenis)straffen (levenslang respectievelijk dertig jaren) die kunnen worden opgelegd bij moord?

Onderzoeksvraag 2.

Welke vrijheidsbenemende sancties zijn voor moord en doodslag opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 3.

Hoe vaak en in welke gevallen is een levenslange gevangenisstraf wegens moord opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 4.

Hoe vaak en in welke gevallen is een maximale tijdelijke gevangenisstraf wegens moord opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 5.

Wat is de inhoud van de overwegingen van de rechter/welke motivering werd daarbij gegeven? Kan daaruit worden afgeleid dat een strafmaximum van dertig jaren beperkingen oplevert?

Onderzoeksvraag 5b.

Is HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342 (waarbij hogere eisen werden gesteld aan het bewijs van voorbedachte raad) van invloed geweest op de strafoplegging in de periode (maart) 2012-2018? Zo ja, op welke wijze is deze uitspraak van invloed geweest? Zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat in meer gevallen door de rechter wordt gekozen voor een bewezenverklaring en bestraffing van doodslag in plaats van moord?

Onderzoeksvraag 6.

Welke juridische en wetssystematische consequenties heeft een eventuele verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaren?

Onderzoeksvraag 7.

Hoe beoordelen de betrokken organisaties (OM, ZM, Advocatuur, RSJ, DJI, slachtofferorganisaties) een eventuele verhoging van de maximumstraf voor moord van dertig naar veertig jaren?

1.3 Opzet en methode

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, is een diepgravend juridisch, wetssystematische studie uitgevoerd naar het Nederlandse strafstelsel, is een bescheiden literatuurstudie uitgevoerd en daarnaast een uitgebreid empirisch onderzoek verricht. Dit laatste kan worden onderscheiden in een kwantitatief en een kwalitatief gedeelte. Het kwantitatieve gedeelte heeft vooral ten doel

om overzicht te verkrijgen over welke vrijheidsbenemende sancties voor voltooide doodslag- en moordzaken werden opgelegd sinds 2006. De opzet van deze onderdelen wordt nader beschreven in paragraaf 1.3.1 en 1.3.2. Het kwalitatieve gedeelte beoogt vooral te kijken naar de waardering van een eventuele verhoging van het strafmaximum voor moord van dertig naar veertig jaren door de betrokkenen in de strafrechtspraktijk, alsmede naar de invloed van het bestanddeel 'voorbedachte raad'. De opzet van deze onderdelen wordt nader beschreven in paragraaf 1.3.3 en 1.3.4.

1.3.1 Beleidstheorie

Voor het achterhalen van de beleidstheorie achter de verhouding tussen de levenslange gevangenisstraf en de maximale tijdelijke gevangenisstraf (onderzoeksvraag 1) is de zogeheten 'empirisch-analytische' of 'beleidswetenschappelijke' benadering gebruikt. Hiertoe wordt de (beknopte) relevante wetsgeschiedenis bekeken om het doel, de aannames en logica van de verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van twintig naar dertig jaren te achterhalen.

1.3.2 Kwantitatieve analyse voltooide doodslag- en moordzaken

Om de onderzoeksvragen 2, 3 en 4 te beantwoorden, zijn alle voltooide doodslag- en moordzaken in kaart gebracht sinds (steeds: 1 februari) 2006. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen 3 en 4 is uitgegaan van de periode 2006 tot en met 31 juli 2019. Voor de beantwoording van onderzoeksvraag 2 is echter uitgegaan van de periode 2006 tot en met 2018, om een zo zuiver mogelijk jarenoverzicht te kunnen genereren. Het gaat daarbij telkens om alle zaken die via Rechtspraak.nl konden worden ingezien, aangezien hiermee een volledig beeld van die zaken kan worden verkregen. Conform art. 4, tweede lid, van het Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl⁴ dienen immers alle uitspraken te worden gepubliceerd van alle strafzaken waarin de tenlastelegging (mede) is gebaseerd op een delict omschreven in Titel XIX van het Wetboek van Strafrecht, ongeacht de aard van de uitspraak, en van alle strafzaken waarin een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van vier jaren of meer en/of een tbs-maatregel is opgelegd. Toch bleken sommige uitspraken niet te zijn gepubliceerd op Rechtspraak.nl. In die zaken is de informatie via de betreffende strafgriffies achterhaald. Van elke zaak is de gehele rechtsgang onderzocht om te achterhalen of en wanneer deze onherroepelijk is geworden, met welke kwalificatie en welke opgelegde vrijheidsbenemende sanctie(s). Herzieningsprocedures waarin het herzieningsverzoek is afgewezen, zijn als zodanig buiten beschouwing gelaten, nu in die procedure de strafzaak onherroepelijk is en geen vrijheidsbenemende sanctie wordt opgelegd. De precieze zoekmethode en nadere selectiecriteria worden weergegeven en verantwoord in hoofdstuk 3, paragraaf 3.2.

1.3.3 Kwalitatieve analyse voltooide doodslag- en moordzaken

Op basis van het bovenstaand beschreven overzicht wordt vervolgens onderzoeksvraag 5 over de strafmotiveringen beantwoord en bezien of het tijdelijke strafmaximum voor moord van dertig jaren beperkingen heeft opgeleverd. Gezocht is naar algemene factoren c.q. overwegingen van de

⁴ Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl 2012.

feitenrechter in de strafoplegging bij deze opzettelijke levensdelicten, alsmede naar bijzonderheden in die gevallen dat de maximale straf werd opgelegd of deze in zicht kwam.

Onderzoeksvraag 5b over de invloed van de jurisprudentie inzake het (strafverzwarende) bestanddeel 'voorbodachte raad' (het arrest van 28 februari 2012) op de strafoplegging, wordt langs twee cijfermatige lijnen beantwoord. Eerst wordt de gemiddelde hoogte van de opgelegde straf voor die periodes vergeleken. Voorts wordt de verhouding tussen het aantal bewezenverklaringen voor doodslag en voor moord voor de periode 2006-(februari) 2012 vergeleken met die van (maart) 2012-2018. Ten slotte worden indrukken opgedaan uit de op Rechtspraak.nl gepubliceerde doodslag- en moordzaken (ook de onvoltooide) na 28 februari 2012 om te zien in hoeverre de rechtspraak van de Hoge Raad weerklink heeft gevonden in de lagere strafrechtspraak.

1.3.4 Juridische en wetssystematische analyse

Voor onderzoeksvraag 6 zijn de (oorspronkelijke) uitgangspunten en systematiek van het bepalen van de maxima van de tijdelijke gevangenisstraf van ons WvSr uit 1886 gezien. Daartoe is wets(historisch), internationaalrechtelijk en rechtsvergelijkend onderzoek gedaan, ook op basis van een bescheiden literatuuronderzoek. De (maximum)straffen voor de vergelijkbare levensdelicten doodslag en moord en de uitwerking daarvan in de praktijk zijn in kaart gebracht voor de (voormalige) Nederlandse Antillen, Suriname, Duitsland, Zwitserland, Frankrijk, België en Spanje. In al deze landen is een levenslange gevangenisstraf mogelijk of zelfs voorgeschreven (in ieder geval voor moord), maar kan (uiteindelijk) ook een tijdelijke gevangenisstraf van aanzienlijke duur worden opgelegd. Door een vergelijking te maken met deze landen kan inzicht worden verkregen hoe een eventuele verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf zich verhoudt tot strafstelsels die hetzij aan ons verwant zijn, hetzij worden gehanteerd in enkele Europese (buur)landen.

1.3.5 Interviews met betrokkenen

Om onderzoeksvraag 7 te beantwoorden, zijn interviews gehouden met vertegenwoordigers van de in de strafrechtspraktijk betrokken organen. Het betreft zowel de procesdeelnemers als degenen die voor de uitvoering van een straf verantwoordelijk zijn. In totaal zijn 21 interviews gehouden met 23 respondenten. De gesprekken zijn door (student-assistenten van) de onderzoekers woordelijk uitgewerkt. De resultaten zijn steeds anoniem verwerkt in het rapport. Indien dat werd gewenst, zijn de betreffende conceptpassages uit het rapport van tevoren voorgelegd aan de respondent. De identiteit van de respondenten is bekend bij de onderzoekers en de begeleidingscommissie. Een lijst met de functies van de geïnterviewde respondenten (corresponderend met de in paragraaf 4.4 genoemde respondentnummers) is opgenomen in bijlage VII. Er is gekozen voor respondenten met een relevante positie binnen de strafrechtspleging en met voldoende ervaring ter zake van de juridische afdoening van opzettelijke levensdelicten. Zij zijn actief in eerste aanleg of hoger beroep, betrokken bij de tenuitvoerlegging van strafrechtelijke sancties of slachtofferorganisaties. Bij de selectie van respondenten is ook gelet op geografische spreiding van hun werklocaties; we hebben ons oor te luister gelegd binnen een gebied dat alle ressorten bestrijkt. Dit om informatie op te halen uit een

representatieve groep van vertegenwoordigers van de diverse togaberoepen, procesdeelnemers en (andere) ketenpartners.

De meeste interviews werden gehouden met één respondent tegelijkertijd. Twee interviews werden gehouden met twee respondenten op hetzelfde moment. Van de kant van de onderzoekers waren telkens een of twee personen aanwezig. De interviews duurden gemiddeld een uur. De interviews vonden doorgaans plaats op de werkplek van de respondent. Een enkele keer werd op een andere locatie afgesproken, zoals bij iemand thuis of op de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het betroffen half-gestructureerde interviews op basis van een topiclist, die afhankelijk van de achtergrond van de respondent geheel of gedeeltelijk werd afgelopen. Deze lijst met onderwerpen is opgenomen in bijlage V. Aan de respondenten werden zowel algemene vragen gesteld over de eventuele verhoging van het (tijdelijk) strafmaximum voor moord als over hiermee samenhangende kwesties zoals het strafmaximum voor doodslag, de voorwaardelijke invrijheidsstelling (v.i.), de levenslange gevangenisstraf, meerdaadse samenloop en de uitvoering van de straf, al dan niet aan de hand van meer concrete vragen op basis van de betrokkenheid en ervaringen van respondenten in bepaalde zaken. Daarbij dienden de gegevens uit de kwantitatieve analyse mede als input. Aan de respondenten werd ook een fictieve casus voorgelegd, waarbij werd gevraagd naar de sancties die zij zouden verwachten. Daarbij werd ook gevraagd naar factoren die hun antwoord zouden veranderen. De casus is als bijlage VI opgenomen.

1.3.6 Expertmeeting

Om te reflecteren op de bevindingen uit de kwantitatieve analyse en om de resultaten uit het kwalitatieve onderzoek te staven, is in de eindfase van het onderzoek een expertmeeting gehouden. Daarin werden de voorlopige bevindingen besproken met een groep ervaren mensen uit de praktijk en de wetenschap en is hen om nadere input gevraagd. Dit bracht zowel een aanvulling op als een verdieping van de bevindingen. In totaal namen vier experts deel aan deze bijeenkomst. De namen van de experts zijn opgenomen in bijlage IV. De bijeenkomst duurde twee uur en vond plaats in een zalencentrum nabij Utrecht Centraal Station.

1.3.7 Begeleidingscommissie

Het onderzoek werd begeleid door een begeleidingscommissie onder leiding van prof. dr. L.M. Moerings, vanwege het WODC ingesteld (zie voor de samenstelling bijlage III). De onderzoekers en leden van de begeleidingscommissie kwamen in totaal driemaal bijeen. Eenmaal in de beginfase, eenmaal halverwege het onderzoek en eenmaal om het conceptrapport te bespreken. De onderzoekers zijn de leden van de begeleidingscommissie veel dank verschuldigd voor hun commentaar gedurende het verloop van het onderzoek en op het conceptrapport.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt eerst de beleidstheorie voor de verhoging uit 2006 achterhaald (par. 2.2, voor onderzoeksvraag 1), om daarna het juridische, wetssystematische kader uitvoerig uiteen te zetten (par. 2.3, voor onderzoeksvraag 6), met vervolgens een bescheiden rechtsvergelijking met de overzeese delen van het Koninkrijk, Suriname, Frankrijk, België, Duitsland, Zwitserland en Spanje (par. 2.4). In hoofdstuk 3 worden de uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek

weergegeven. Na een toelichting op en een verantwoording van de inventarisatie van de opgelegde vrijheidsbenemende sancties voor moord en doodslag (par. 3.2.1), volgen de resultaten van deze inventarisatie (par. 3.2.2, voor onderzoeksvraag 2). Hierna volgen de resultaten van de zaken waarin een levenslange gevangenisstraf of de maximale tijdelijke gevangenisstraf is opgelegd (par. 3.3, voor onderzoeksvragen 3 en 4). Het kwalitatieve onderzoek wordt in hoofdstuk 4 gepresenteerd. De rechterlijke motivering van de vrijheidsbenemende sancties komt als eerste aan bod (par. 4.2, voor onderzoeksvraag 5). Hierna volgen de invloed van het arrest van de Hoge Raad van 28 februari 2012 (*NJ* 2012/518) op de strafoplegging inzake moord en doodslag (par. 4.3, voor onderzoeksvraag 5b) en de waardering van de actoren in de strafrechtspraktijk van een eventuele verhoging van het strafmaximum (par. 4.4, voor onderzoeksvraag 7). Alle inhoudelijke hoofdstukken worden afgesloten met een deelconclusie. Hoofdstuk 5 behelst vervolgens de integrale conclusies. Eerst worden alle onderzoeksvragen beantwoord (par. 5.2), waarna aan de hand van een slotbeschouwing de centrale probleemstelling wordt beantwoord (par. 5.3). Het rapport wordt afgesloten met een Nederlandstalige en Engelstalige samenvatting en alle bijlagen.

Hoofdstuk 2 Achtergrond en het juridische, wetssystematische kader

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden onderzoeksvraag 1 en 6 behandeld. In paragraaf 2.2 wordt aan de hand van de parlementaire geschiedenis de beleidstheorie achter de verhouding tussen de levenslange en de maximale tijdelijke gevangenisstraf achterhaald en uiteengezet. Vanaf paragraaf 2.3 wordt bezien hoe een eventuele verhoging van het strafmaximum bij moord past in het juridische, wetssystematische kader van het strafstelsel. Hier ligt het zwaartepunt van dit hoofdstuk. Het onderdeel bevat tevens een rechtsvergelijkende verkenning. Het hoofdstuk wordt met een deelconclusie afgesloten.

2.2 Beleidstheorie

Voor het achterhalen van de beleidstheorie achter de verhouding tussen de levenslange en de maximale tijdelijke gevangenisstraf wordt de zogeheten 'empirisch-analytische' of 'beleidswetenschappelijke' benadering gebruikt, zoals door Leeuw beschreven.⁵ In het kort komt deze aanpak erop neer dat uit de voorhanden zijnde formele en informele bronnen, zoals (beleids)documenten en interviews, de aannames of veronderstellingen worden blootgelegd waarmee wordt gewerkt en gekoppeld aan het doel van het beleid (het beleid is in dit geval de inrichting van het sanctiestelsel in het WvSr 1886 en de wetwijziging van 2006). Beleid is immers gebaseerd op veronderstellingen. De uitkomsten worden vertaald naar een (of meer) doel-middel-stelling(en) ('finale relaties'). Zo wordt de onderliggende logica van het voorgestane beleid zichtbaar.

Voor het doel van een wet en de aannames die bij de totstandkoming daarvan werden gedaan, moet uiteraard naar de parlementaire geschiedenis daarvan worden gekeken. Uit de parlementaire geschiedenis van het hierna uitvoerig te bespreken strafstelsel van het WvSr 1886 blijkt dat de wetgever er bewust voor heeft gekozen aan de rechter in alle gevallen van levenslang het alternatief van de tijdelijke gevangenisstraf aan te reiken. De wetgever meende dat alternatief toentertijd op twintig jaren te moeten stellen en daarmee een aangewezen alternatief voor levenslang te hebben gevonden.

Uit de wetsgeschiedenis van de voor dit onderzoek belangrijke wetwijziging van dit maximum uit 2006 wordt duidelijk dat de verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf van twintig naar dertig jaren voor delicten waarvoor het aan de rechter is om een levenslange of een tijdelijke gevangenisstraf op te leggen, door middel van amendement(en) mede is ingegeven door *een roep uit de praktijk*. Het uiteindelijke amendement is ingediend door Kamerleden Van Haersma Buma c.s.⁶ In de bijbehorende toelichting wordt het volgende gesteld (p. 5):

'In het huidige strafrecht geldt een maximale tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaar voor delicten waarvoor ook een levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd. Het verschil tussen deze maximale tijdelijke straf en de levenslange gevangenisstraf is groot.

⁵ F.L. Leeuw, 'Reconstructing Program Theories: Methods Available and Problems to be Solved', *American Journal of Evaluation*, 2003/24, afl. 1, p. 5-20.

⁶ *Kamerstukken II* 2003/04, 28484, 45.

Dit geldt zeker bij het huidige systeem van vervroegde invrijheidsstelling na tweederde van de opgelegde straf. De tijdelijke gevangenisstraf is daardoor in de praktijk maximaal ruim dertien jaar. Als gevolg daarvan wordt nu incidenteel een levenslange gevangenisstraf opgelegd, omdat de rechter de netto periode van een tijdelijke celstraf te kort vindt. Op levenslange gevangenisstraf is geen vervroegde invrijheidsstelling van toepassing. Met dit amendement wordt in artikel 10, derde en vierde lid, van het Wetboek van Strafrecht, de maximaal op te leggen gevangenisstraf verhoogd van twintig naar dertig jaar. Deze aanpassing is ook doorgevoerd bij de afzonderlijke delicten waarvoor naast een tijdelijke ook levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd. Door deze aanpassing krijgen rechters en officieren van justitie meer armslag om recht te doen aan de ernst van bepaalde strafbare feiten zonder dat een levenslange gevangenisstraf behoeft te worden opgelegd.'

Gevraagd naar de *effecten* van zijn voorstel (zoals in een voorloper van het uiteindelijke amendement opgenomen), verwoordde het Kamerlid Van Haersma Buma zijn hoop en verwachting als volgt:

'Er zijn delicten waarbij nu slechts 20 jaar of minder wordt opgelegd, omdat er geen mogelijkheid bestaat om meer dan 20 jaar op te leggen en omdat levenslang een stap te ver is. Mijn voorstel werkt naar twee kanten. Aan de ene kant is een hogere strafmaat mogelijk voor delicten waarbij een straf van 20 jaar te knellend is. Tegelijkertijd is er niet de noodzaak om meteen naar levenslang te grijpen. Het is moeilijk te beoordelen of een rechter in de huidige praktijk voor 20 jaar kiest of voor levenslang. De enkele ernstige zeden- en geweldsdelicten waarom het in de praktijk gaat, vereisen echter dat wij een meer op de praktijk toegesneden straf kunnen geven. Dat kan bij sommige delicten een verhoging van de strafmaat zijn. Bij andere delicten kan het tijdelijk in plaats van levenslang betekenen. Er is in de praktijk door diverse advocaten op gewezen dat het nodig is om te komen tot een maximale straf van 30 jaar om dit probleem te verhelpen. Dat kan gebeuren zonder het hele systeem van strafmaxima uit zijn verband te rukken. De maximale straf blijft namelijk levenslang. Alleen de tijdelijke straf die in plaats van levenslang kan worden opgelegd, gaat van 20 jaar naar 30 jaar.'

De veronderstelling begin deze eeuw was dat er een probleem bestond door het 'strafgat' tussen de toenmalige maximale tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaren (die netto veel lager uitpakte) en levenslang. De rechter werd daardoor in sommige gevallen 'gedwongen' een levenslange gevangenisstraf op te leggen, of 'slechts' een gevangenisstraf van maximaal twintig jaren, waarvan de betekenis mede door de in 2006 bestaande regeling van de vervroegde invrijheidsstelling werd bepaald. Het werd aldus onwenselijk geacht dat de rechter moest uitwijken naar boven of naar beneden ten opzichte van de eventueel gewenste duur van de gevangenisstraf. Een aanname was daarnaast dat de rechter daardoor ('logica') niet hoefde uit te wijken naar het opleggen van een levenslange gevangenisstraf en dat in voorkomende gevallen

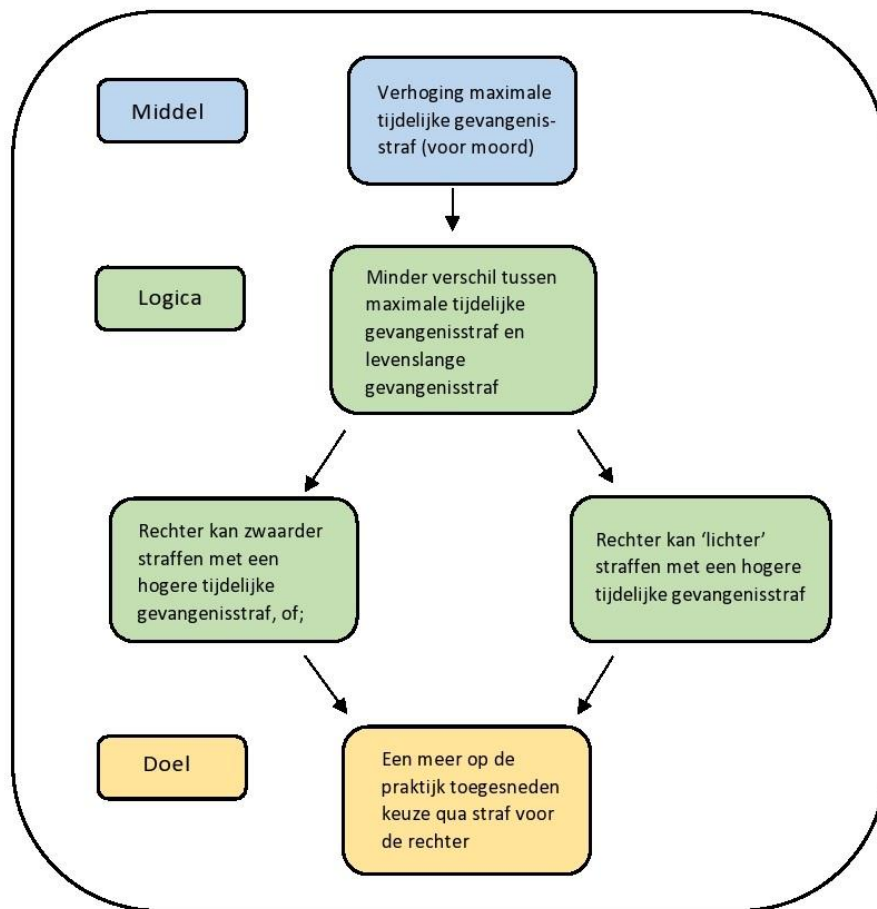
⁷ *Kamerstukken II 2003/04, 28484, 34, p. 6 en p. 29-30.*

dan ook niet zou doen als het strafgat enigszins zou worden gedicht door het verhogen van de maximale tijdelijke gevangenisstraf. Aldus zou het aantal (in zoverre onwenselijke) levenslange gevangenisstraffen worden verminderd, zo was de redenering. De verhoogde (maximale) tijdelijke gevangenisstraf was daarmee bedoeld als een beter alternatief voor een levenslange gevangenisstraf.

De veronderstelling was ook dat de toenmalige tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaren in sommige gevallen überhaupt te laag was voor de rechter ('te knellend'), ook als een levenslange gevangenisstraf niet aan de orde was. Voor die zaken werd met de verhoging beoogd een hogere straf mogelijk te maken, los van een levenslange gevangenisstraf.

Uit de wetsgeschiedenis kan aldus als doel worden gedestilleerd: het faciliteren van een meer op de praktijk toegesneden (maximale) strafmaat. Het doel was tweeledig, omdat twee effecten werden verwacht en beoogd. Enerzijds werd zo vermeden dat de rechter wel een levenslange gevangenisstraf móest opleggen voor strafbare feiten waarvoor dat eigenlijk een te zware sanctie was (maar twintig jaren te licht). Anderzijds – en tegelijkertijd – kon, met de voorgenomen wetswijziging, in die gevallen waarin een levenslange gevangenisstraf sowieso geen passende sanctie was, een hogere tijdelijke gevangenisstraf worden opgelegd. Het middel was het verhogen van de maximale tijdelijke gevangenisstraf, waardoor de rechter meer keuze had tussen twintig jaren en levenslang.

Schematisch komt de beleidstheorie aangaande de verhouding tussen de maximum(gevangenis)straffen van respectievelijk levenslang en dertig jaren dus neer op:

Voor de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag is van belang dat het doel en middel voor de eventuele verhoging van dertig naar veertig jaren niet (wezenlijk) anders zullen zijn. Daarmee is nog niet gezegd dat voor een dergelijke, eventuele verhoging op basis van dezelfde argumenten behoefte bestaat. Daarvoor is allereerst van belang in hoeverre de strafrechter na 2006 gebruik heeft gemaakt van de verruimde strafbevoegdheid. Die vraag wordt in het empirisch deel van dit onderzoek beantwoord. Voorts is van belang of er inmiddels niet alternatieve sanctiemodaliteiten zijn die als middel voor hetzelfde beleidsdoel kunnen functioneren. Vooral een langere daadwerkelijke vrijheidsstraf als beter alternatief voor levenslang kan ook via andere wegen dan het verhogen van het wettelijk maximum worden bereikt. Daarbij valt in het bijzonder te denken aan de samenhang met andere alternatieven binnen het sanctiestelsel en aan de samenhang met de v.i.-regeling in het heden, het verleden en de toekomst. Zie over deze samenhang als onderdeel van de beantwoording van onderzoeksvraag 6 nader hierna onder paragraaf 2.3.4.

2.3 *Juridische, wetssystematische analyse*

2.3.1 **Inleiding**

Voor de beoordeling van de centrale onderzoeksvraag is ook een goed begrip noodzakelijk in hoeverre de gedachte van een eventuele verhoging van het strafmaximum past in de bestaande systematiek van de inrichting van het strafrechtelijke sanctiestelsel met betrekking tot de vrijheidsstraf in het Nederlandse WvSr. Voorts moet die gedachte mede onder invloed van het recht van de Raad van Europa en de Europese Unie worden gezien.

De beantwoording van de zesde onderzoeksvraag in deze paragraaf vraagt daarbij om verkenning van diverse, nogal verschillende en deels ook los van elkaar staande thema's en ingangen. We hanteren een indeling in drie hoofdthema's:

- a. de inrichting van strafmaxima in Boek 1 en Boek 2 van het WvSr sinds 1886 tot nu (par. 2.3.2), nader onderverdeeld in een verkenning van de inrichting van de strafmaxima en van een verkenning van het misdrijf van moord ten opzichte van andere misdrijven met voorbedachte raad c.q. met levenslang;
- b. is er een bovengrens? (par. 2.3.3) Kan worden gezegd dat er een bovengrens is aan de tijdelijke gevangenisstraf in absolute getallen? Bestaat een harde grens van evenredige/niet-onevenredige bestraffing? Hoe is een eventueel maximum van veertig jaren gevangenisstraf in dat kader te beoordelen? Anders dan in paragraaf 2.3.2 moet bij deze vragen de blik ook op Europese regelgeving worden gericht;
- c. resocialisatie (par. 2.3.4). In dat kader komt ook de relatie met (de regeling van) de v.i. aan de orde en de verhouding van een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf met andere modaliteiten en ontwikkelingen binnen het Nederlandse sanctiestelsel sinds 2006. Ook hier is Europees recht van belang, terwijl het, meer dan in het vorige onderdeel, ook over de inrichting van de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf gaat.

We verkennen die verschillende thema's eerst afzonderlijk. Voor de uiteindelijke beantwoording van de zesde onderzoeksvraag is echter het totaal van al deze onderdelen van doorslaggevend belang. In de deelconclusie (par. 2.5) worden daarom al de afzonderlijke bevindingen in een afsluitende beschouwing over deze zesde onderzoeksvraag bij elkaar gebracht.

De bespreking van de systematiek vergt ten dele juridisch-technische beschouwingen. Als handvat en ter nadere analyse benoemen we de te bespreken onderdelen nader in extra (thematische) tussenkopjes.

2.3.2 Het systeem van het WvSr sinds 1886 tot nu⁸

2.3.2.1 Inleiding

De eind negentiende-eeuwse wetgever heeft bij de inrichting van het sanctiestelsel de nodige stelselmatigheid betracht.⁹ Er is sprake van een redelijk gesloten geheel van onderling samenhangende uitgangspunten. Die bepalen de inrichting van het strafmaximum bij de misdrijven en de overtredingen.¹⁰ De wetgever hanteerde een systeem waarin de strafbedreiging bij de misdrijven en de strafmaximumverhogende¹¹ en –verminderende omstandigheden op elkaar zijn betrokken, bijeen zijn gebracht in een tot op zekere hoogte samenhangend geheel van regels en uitgangspunten. Die zijn verdeeld over Boek 1 en Boek 2 WvSr. Deze algemenere systematiek is tot op grote hoogte ook thans nog bepalend voor de inrichting van het wettelijk sanctiestelsel. Daaraan moet de gedachte van de eventuele verhoging van het strafmaximum dan nader worden getoetst. Niet dat afwijking niet mogelijk is, maar dat helder moet zijn op welke punten afwijking zou (kunnen) ontstaan, wat daarvan de gevolgen zijn, of met een wetswijziging op een enkel onderdeel kan worden volstaan of een bredere wetgevingsoperatie noodzakelijk is waarbij verschillende regels meer systematisch moeten worden gewijzigd, en of de voordelen van de te onderzoeken wijziging dan opwegen tegen de nadelen daarvan.

⁸ De onderstaande verkenning betreft als eerste een juridisch-technische analyse van de systematiek van art. 10 Sr juncto de inrichting van de sanctienormen bij de misdrijven in hun onderling verband. De beschrijving is, afgezien van de wetsgeschiedenis als weergegeven in H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel I*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, gebaseerd op verschillende algemenere bronnen en (opvolgende drukken van) handboeken inzake (materieel) strafrecht respectievelijk sanctierecht in heden en verleden, zoals (voor de tegenwoordige tijd) de handboeken van De Hullu (materieel strafrecht), van Bleichrodt en Vegter (sanctierecht) en het artikelsgewijs commentaar bij het WvSr van Noyon/Langemeijer/Remmelink, voortgezet door Fokkens, Hofstee en Machielse. Daarbij zijn meer historische bronnen, zoals de handboeken van Van Hamel, van Pompe en van Simons alsmede Hazewinkel-Suringa bewerkt door Remmelink, minstens even grote bronnen van kennis nu de opzet en de grondslag van de systematiek in de kern sinds 1886 niet gewijzigd zijn. Zie over de systematiek van art. 10 Sr meer in het bijzonder en specifiek voorts H. van der Hoeven, *De vraag: mag het Wetboek van Strafrecht ongewijzigd ingevoerd worden?*, Leiden: Brill 1884, de zgn. Novelle Cort van der Linden (*Kamerstukken II 1900/01*, 100), E.M. Moerman & P.A.M. Mevis, 'De Novelle Cort van der Linden en zijn betekenis voor de discussie over enige actuele aspecten van materieel strafrecht', *DD 2013/47*, P.A.M. Mevis, '(Te) lang opsluiten? De wettelijke begrenzing van de maximumduur van de gevangenisstraf', *DD 2012/1* en P.A.M. Mevis, *Hoofdlijnen van het strafrechtelijk sanctiestelsel*, Deventer: Tjeenk Willink 1997, hoofdstuk 2. Vanwege de techniciteit van de materie en vanwege de omvang en de leesbaarheid is ervan afgezien telkens naar concrete onderdelen van deze algemene literatuur te verwijzen. Waar nodig, wordt op onderdelen nog naar specifiekere literatuur verwezen.

⁹ Die stelselmatigheid schuilt in de hoofdlijnen en niet altijd in de uitwerking in alle details. Zie voor een nadere analyse P.M. Schuyt, *Verantwoorde straftoemeting* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2010.

¹⁰ Vanwege de inhoud en de aard van de onderzoeksvraag, die alleen betrekking heeft op het strafmaximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij het misdrijf van moord, blijft het deels van het strafstelsel bij misdrijven afwijkende geheel van regels bij overtredingen in Boek 3 WvSr en daarbuiten (dat ook minder stelselmatig is), in dit onderzoek verder buiten beschouwing.

¹¹ Hierna, omwille van de leesbaarheid, ook: strafverhogende omstandigheden. Nochtans: de factoren die het wettelijk strafmaximum verhogen moeten worden onderscheiden van feiten en omstandigheden die de rechter in concreto, ook binnen de niet verhoogde strafbedreiging tegen het enkele misdrijf, aanleiding geven om meer straf op te leggen; zoals justitiële documentatie bijvoorbeeld.

2.3.2.2 De geldende hoofdlijnen van systematiek in het wettelijk sanctiestelsel van het WvSr

De hoofdlijnen van de systematiek van inrichting van de duur van de gevangenisstraf in het sanctiestelsel van het Wetboek van Strafrecht zijn de volgende.

2.3.2.2.1 Levenslang of tijdelijk

De wetgever koos er in 1886 voor om de gevangenisstraf als straf, en wel als zwaarste strafsoort in het Wetboek van Strafrecht, op te nemen en het mogelijk te maken deze straf ook in de vorm van 'levenslang' op te leggen. De gevangenisstraf is daarmee tijdelijk of levenslang: zie toen en nu art. 10, eerste lid, Sr. En hoewel er ook landen zijn die de levenslange gevangenisstraf in hun strafrechtelijk sanctiestelsel niet kennen, is deze straf als zodanig niet in strijd met het EVRM. De onderzoeksvraag staat daarmee dus niet in het teken van de eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bedreigd tegen het misdrijf van moord als eventuele vervanging in de zin van afschaffing van de levenslange gevangenisstraf. Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag zijn de volgende zeven elementen uit de wetssystematische samenhang van levenslang met (het maximum van) de tijdelijke gevangenisstraf relevant.

De levenslange gevangenisstraf is door de wetgever met enige tegenzin ingevoerd, als alternatief voor de doodstraf die zo buiten het WvSr 1886 kon worden gehouden na de afschaffing in 1870. De (extra lange) tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaren, waar vijftien jaren de wetgever wel meer dan genoeg leek, fungeerde binnen het WvSr in de opvatting van de wetgever op zijn beurt weer als een alternatief voor levenslang.

In de systematiek van het WvSr kan levenslang alleen worden opgelegd in de door de wetgever als zodanig expliciet in Boek 2 Sr aangewezen gevallen¹² waarin levenslang in de sanctienorm van het betreffende, specifieke misdrijf, al dan niet in een strafverzwarend artikellid, door de wetgever is genoemd.¹³ Dat is in nogal wat andere landen ook zo.

Dit uitgangspunt betekent dat levenslang niet kan worden opgelegd in enig andere situatie dan die waarin een verdachte veroordeeld wordt voor een feit waartegen levenslange gevangenisstraf in de bijzondere sanctienorm van het betreffende misdrijf in Boek 2 Sr is bedreigd. Levenslang fungeert in het Nederlands sanctiestelsel daarmee niet als maximum aan tijdelijke gevangenisstraf dat door cumulatie van (maxima van) tijdelijke gevangenisstraffen kan worden bereikt. Noch meerdaadse samenloop, al dan niet met toepassing van art. 63 Sr, noch het bepaalde in art. 44 Sr, noch 'herhaling van misdrijf' of enige bepaling van Boek 2 Sr die in algemenere zin voor meer misdrijven een verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf (meestal: 'met een derde') toelaat, kan ertoe leiden dat de rechter ter zake van

¹² Sinds 1886 en tot aan de invoering van de Wet van 24 juni 2004 (Wet terroristische misdrijven), *Stb.* 2004, 290 was het aantal gevallen waarin levenslange gevangenisstraf kon worden opgelegd beperkt en betrekkelijk stabiel op tien. Het gaat om de misdrijven c.q. sanctienormen uit de artikelen 92, 157, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 288 en 289 Sr 1886. Door de Wet terroristische misdrijven is het aantal gevallen waarin het Wetboek van Strafrecht een levenslange gevangenisstraf toelaat (fors) gestegen, waarbij – voor het eerst – een bepaald motief (terroristisch oogmerk) het verschil maakt. Tegelijk: met deze uitbreiding van de gevallen waarin levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd, is op zichzelf en op *dit* punt niet gebroken met de keuzes van de wetgever van 1886.

¹³ Dit past in het uitgangspunt van de wetgever van 1886 (sindsdien) dat hij per delict de strafsoort(en) bepaalt en die, in het bijzonder voor wat betreft de tegen een delict bedreigde hoofdstraffen, per delict van een bijzonder strafmaximum voorziet. In deze keuze wordt de relatieve zwaarte van het misdrijf ten opzichte van andere misdrijven tot uitdrukking gebracht.

enig misdrijf waarop naar de bijzondere sanctienorm geen levenslang is gesteld, toch levenslang als uitkomst van cumulatie en strafmaximumverhoging kan opleggen.¹⁴

Anders dan in sommige andere landen het geval is, koos de Nederlandse wetgever ervoor om in alle gevallen waarin hij tegen een misdrijf levenslange gevangenisstraf bedreigt, *altijd* in de sanctienorm aan de rechter de keuze te laten om in plaats daarvan (lange) tijdelijke gevangenisstraf op te leggen.¹⁵

Het Nederlandse WvSr bevat daarbij – noch bij art. 289 Sr noch bij andere gevallen waarin levenslange gevangenisstraf is bedreigd – enige nadere criteria of richtsnoeren voor de rechter die bepalend of indicatief zijn voor de te maken keuze tussen lange tijdelijke of levenslange gevangenisstraf. Het is een algemene karakteristiek dat het Nederlands sanctiestelsel van het WvSr geen sanctietoemeteringscriteria bevat die de rechter binnen de grenzen van strafsoort en – maat bij de verdere straftoemetering zouden kunnen sturen. De wetgever vertrouwt ter zake (uitsluitend) op adequate strafmotivering.¹⁶

De keuze van de Nederlandse wetgever om de rechter steeds het alternatief van lange tijdelijke gevangenisstraf aan te reiken, past ook om een andere reden goed in het gekozen strafstelsel voor de inrichting van het WvSr sinds 1886. De wetgever wilde de beslissing over de sanctie niet alleen zoveel mogelijk overlaten, maar ook zoveel mogelijk voorbehouden aan de sanctionerende rechter en de noodzaak tot aanpassing van de straf in de tenuitvoerlegging (door een tenuitvoerleggingsrechter) zoveel mogelijk vermijden.¹⁷

Voor de beantwoording van de zesde onderzoeksvraag is nog van belang dat de lange tijdelijke gevangenisstraf en de levenslange gevangenisstraf naar hun aard wezenlijk verschillen. Reeds bij de oplegging en in elk geval vanaf dag één van de tenuitvoerlegging weet de

¹⁴ Bevestigd in HR 19 april 2005, ECLI:NL:HR:2005:AS5556, NJ 2006/10, m.nt. P.A.M. Mevis. Te onderscheiden van in afzonderlijke strafbepalingen geschapen misdrijven, waarin de wetgever expliciet levenslange gevangenisstraf in de sanctienorm mogelijk maakt, welke misdrijven bij nadere beschouwing eigenlijk een gekwalificeerd delict zijn van een gronddelict. Het onderscheid schuilt dan vaak in een nader te bewijzen bestanddeel. Het delict dat in dit onderzoek centraal staat, moord zoals strafbaar gesteld in art. 289 Sr, is van deze categorie bij uitstek een voorbeeld. Het is eigenlijk doodslag, gekwalificeerd door de voorbedachte raad. Dit karakter komt ook in het strafprocesrecht tot uiting; de rechter kan door deze constructie aannemen dat in een tenlastelegging toegespitst op moord, toch ook impliciet doodslag subsidiair ten laste is gelegd. Op de grondslag van zo'n tenlastelegging is veroordeling wegens doodslag mogelijk in geval de rechter de 'voorbedachten rade' van art. 289 Sr niet bewezen acht. De wetgever heeft deze gradaties in subjectieve bestanddelen niet gebruikt als strafmaximumverhogende omstandigheden binnen het sanctiestelsel van het gronddelict, maar hij heeft daar aparte delicten van gemaakt.

¹⁵ Dat van een keuze van de Nederlandse wetgever sprake is, kan blijken uit het feit dat de Duitse wetgever in art. 211 StGB aan de rechter geen keuze biedt; de wetgever schrijft de rechter voor om in geval van veroordeling wegens moord steeds levenslange gevangenisstraf op te leggen. In Zwitserland (art. 112 van het *Schweizerisches Strafgesetzbuch* (SwStGB)) bestaat voor de rechter naast levenslang de keuze voor tijdelijke gevangenisstraf die dan echter een minimum van tien jaren duurt (en niet meer dan het algemene maximum van twintig jaren van art. 40 SwStGB). Zie nader het hierna opgenomen overzicht van het recht van enkele andere landen.

¹⁶ Ook dit is in andere landen wel anders. Uit de hierna opgenomen rechtsvergelijkende verkenning blijkt dat in Duitsland en Zwitserland het daar geldende wetboek van strafrecht wel straftoemeteringscriteria kent. En – soms mede daardoor – gelden elders strikte(re) eisen van adequate strafmotivering. Zie over de betekenis van nadere motiveringseisen in het kader van de onderzoeksvraag nader hierna onder par. 2.3.4.2.

¹⁷ Niet te verwarren met de mogelijkheid tot aanpassing van *de wijze van tenuitvoerlegging* van een opgelegde straf (opschorting of tenuitvoerlegging in de vorm van een penitentiaal programma (art. 4 Pbw)). Die optie kent het Nederlandse sanctiestelsel wel. De wetgever maakt in behoorlijk wat gevallen de administratie (in plaats van een executierechter) ter zake bevoegd.

veroordeelde bij een tijdelijke gevangenisstraf welk eindpunt in ieder geval geldt voor de ontneming van zijn vrijheid. Bij de levenslange gevangenisstraf is dat *de iure* onbepaald, met als uitgangspunt zelfs levenslang. Het bestaan en de invulling van een eventuele v.i. (of eenzelfde soort modaliteit) doet hieraan niet af, omdat de tijdelijke gevangenisstraf hoe dan ook afloopt na het verstrijken van de opgelegde duur. Ook als de maximale tijdelijke gevangenisstraf bedreigd tegen moord naar veertig jaren zou stijgen, verandert er op *dit* punt in dit wezenlijke verschil in aard der straffen ten principale niets.

2.3.2.2.2 De maximale duur van de tijdelijke gevangenisstraf binnen de systematiek van het WvSr

Voor een goed begrip van de betekenis van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf in het wettelijk systeem van het sanctiestelsel in het WvSr moeten enige aspecten en systeemkenmerken nader worden onderscheiden.

Geen levenslang; dan maximaal vijftien (thans achttien) jaren gevangenisstraf, behoudens art. 10, derde lid, Sr

De systematiek in het huidige WvSr wordt tot op de dag van vandaag ook gekarakteriseerd door de bewuste keuze van de wetgever van 1886 voor het uitgangspunt dat de maximale duur van de tijdelijke gevangenisstraf in geval geen levenslang is bedreigd, in Boek 1 Sr ('Algemeene bepalingen') wordt vastgelegd; toen en nu: in art. 10, tweede lid, Sr. Dat maximum wordt vervolgens bij de straftoedeling in Boek 2 Sr en behoudens de bijzondere voorzieningen van art. 10, derde lid, Sr niet overschreden. Dat maximum is in 1886 gesteld op vijftien, thans achttien jaren gevangenisstraf.

Op deze plaats past een tussenopmerking. We analyseren in het onderstaande deel van deze sub-paragraaf allereerst nader het wettelijk systeem van de inrichting van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf in art. 10 Boek 1 jo. de verschillende sanctienormen in Boek 2 Sr. We nemen daarbij op dit punt de in 1886 gekozen, later verhoogde strafmaxima als gegeven uitgangspunt. Dat wil geenszins zeggen dat de door de wetgever gekozen maxima uit de lucht kwamen vallen. Dat is reeds voor de wetgever in 1886 uitdrukkelijk *niet* het geval. De keuze voor de maxima van (toen) vijftien, respectievelijk twintig jaren gevangenisstraf is zeer bewust gemaakt. Met name de keuze van het 'grondmaximum' van art. 10 lid 2 Sr (in 1886: niet meer dan vijftien jaren) is gebaseerd op een bredere, Duitse studie op wat gevangenisdirecteuren toentertijd zoal als maximale gevangenisstraf beschouwden. Dat te zoeken maximum werd daarbij afgeleid van de duur waarna 'verbetering van de misdadiger', gegeven de toenmalige inrichting van tenuitvoerlegging, eigenlijk niet meer kon worden verwacht of bereikt. In moderne termen: de (on)mogelijkheid van resocialisatie bepaalde het maximum. Deze gedachte en dit onderzoek waren in 1886 ook voor de Nederlandse wetgever richtinggevend. (En voor de wetgever in een groot aantal andere landen waar het materiële strafrecht in de tweede helft van de negentiende eeuw werd gecodificeerd.¹⁸ Dat verklaart, zoals blijkt uit de

¹⁸ Ook reeds eind negentiende eeuw was men goed op de hoogte van ontwikkelingen in andere rechtsstelsels. De Nederlandse wetgever verwijst bij de keuze van het strafmaximum van vijftien jaren uitdrukkelijk naar gelijke keuzes

hierna opgenomen rechtsvergelijkende verkenning, waarom in het sanctiestelsel van diverse landen tot op de dag vandaag dat maximum van vijftien à twintig jaren tijdelijke gevangenisstraf aangetroffen kan worden. Het gaat bij dit punt daarmee om de voor het onderzoek belangrijke vraag in hoeverre er een normatieve bovengrens bestaat voor de tijdelijke gevangenisstraf. Die vraag kan niet alleen tegen de achtergrond van de overwegingen van de wetgever in 1886 worden beschouwd. Daarom zullen wij deze vraag hierna onder 2.3.3., mede in het licht van het Europese recht, nader en apart bezien.

Terug naar de systematiek van het Wetboek van Strafrecht met betrekking tot de gekozen strafmaxima. Bij afzonderlijke misdrijven heeft de wetgever bewust gekozen voor het plafond dat gevangenisstraf voor maximaal vijftien jaren kan worden opgelegd, voor welk misdrijf dan ook. Dat maximum hanteert de wetgever ook in geval hij in Boek 2 Sr heeft voorzien in bijzondere strafverhogende omstandigheden, in het bijzonder kwalificerende gevolgen. Vgl. art. 157, tweede sub, Sr: brandstichting terwijl daarvan levensgevaar of gevaar voor zwaar lichamelijk letsel te duchten is. Het maximum geldt voorts ook bij inrichting en toepassing van meer algemene strafverhogende bepalingen in Boek 2 Sr, zoals art. 304 Sr, waarin sprake is van verhoging (en wel met 'een derde') van de maximale gevangenisstraf in verschillende andere, in art. 304 Sr genoemde delicten.

Een en ander voor zover de wetgever (dus) niet voorziet in een apart wetsartikel waarin op grond van strafverhoging alsnog levenslang mogelijk werd gemaakt, zoals in art. 157, derde sub, Sr (brandstichting de dood ten gevolg hebbend). Want dan geldt, vanwege het 'alternatief' voor levenslang (art. 10, derde lid, Sr), een maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van aanvankelijk twintig, thans dertig jaren gevangenisstraf. Voor alle (andere) misdrijven zonder levenslang was en is een maximale straf van aanvankelijk vijftien, thans achttien jaren op grond van de bijzondere sanctienormen, het eindpunt. Dit geldt bijvoorbeeld voor 'gewone' doodslag (art. 287 Sr), hoe ook gepleegd.

Alleen indien zich de strafverzwarende omstandigheden van hetzij art. 288 Sr hetzij art. 288a Sr voordoen, kan daarom levenslang worden opgelegd, hetgeen de wetgever dan – conform het systeem – in een aparte wettelijke bepaling regelt.¹⁹ Daarin verschijnt dan een ander maximum van de tijdelijke gevangenisstraf, maar alleen omdat zulks – alweer conform het systeem – dan alternatief beoogd te zijn voor levenslang. Maar het bepaalde in art. 304 Sr, voor zover naar de letter betrekking hebbend op art. 303, eerste lid, jo. tweede lid, Sr, had in strafverhogende zin eerst geen betekenis nu op art. 303, eerste lid, jo. tweede lid, Sr reeds vijftien jaren (maar geen levenslang) is bedreigd. De grens van 15 jaren ging dan voor, niet omdat Boek 2 Sr niet van art. 10, tweede lid, Sr zou mogen afwijken, maar omdat de wetgever art. 10, tweede lid, jo. Boek 2 Sr

in andere rechtssystemen. Vgl. H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel I*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 195.

¹⁹ Zo'n 'getrappt systeem' was en is voor moord uiteraard niet nodig. De wetgever typeerde dat delict als 'in zóó volstrekten zin het zwaarste van alle misdrijven', H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel II*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 437.

als sluitend systeem met een grens van vijftien jaren heeft bedoeld.²⁰ Nu kan de verhoging 'werken' tot achttien jaren.

Verhoging op grond van art. 10, derde lid, Sr; van vijftien naar twintig jaren; verhoging met 'een derde'
In de systematiek van de wetgever van toen en nu voorziet art. 10 Sr in een 'tweetrapsraket'. Verhoging van het maximum van art. 10, tweede lid, Sr is mogelijk, maar alleen op de in art. 10, derde lid, Sr genoemde gronden en binnen het vervolgens geldende absolute maximum van twintig, thans dertig jaren gevangenisstraf. De systematiek van de wetgever wordt in art. 10, derde lid, Sr helder waar hij daarin vastlegt dat samenloop, herhaling van misdrijf, het bepaalde in art. 44 Sr en inmiddels het terroristisch misdrijf tot strafverhoging kan leiden. Daarbij is van betekenis dat deze omstandigheden dus, conform het systeem achter art. 10, tweede lid, Sr, niet te vinden zijn in sanctienormen van de bijzondere misdrijven in Boek 2 Sr. Het gaat om algemene strafverhogende omstandigheden, geregeld in Boek 1 Sr. Voorts is van belang dat art. 10, derde lid, Sr strafverhoging mogelijk maakt, maar daarbij de mate van strafverhoging zelf niet regelt. De strafverhogende invloed is geregeld in art. 43a Sr (herhaling), art. 44 Sr (ambtelijke hoedanigheid) respectievelijk art. 57 Sr (meerdaadse samenloop). De daarin geregelde verhoging bedraagt (nog) 'een derde'. Dat past binnen het systeem, want verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf van vijftien jaren met maximaal een derde, leidt tot een maximale straf van (in 1886) twintig jaren, dat de wetgever in art. 10, vierde lid, Sr vastlegde. De strekking van het apart vastleggen van dit absoluut maximum in art. 10, vierde lid, Sr impliceert dat iedere cumulatie van strafverhoging boven die absolute strafmaximum uitgesloten is. Die strekking heeft art. 10, vierde lid, Sr ook thans nog.

Het is vervolgens logisch dat de wetgever dit verhoogde strafmaximum ook gebruikte als alternatief voor levenslang, in die sanctienormen der afzonderlijke misdrijven waarin hij voorzag in bedreiging met levenslange gevangenisstraf.

Wijziging binnen de systematiek sinds 1886; inbreuken op de systematiek

Langs een paar lijnen is in de systematiek van het WvSr 1886 wijziging gekomen. Binnen de systematiek zijn de grenzen van art. 10, tweede, derde en vierde lid, Sr aangepast. Deels is ook de systematiek gewijzigd. Een aantal wetwijzigingen is daarbij in het bijzonder van belang, te weten de Wet terroristische misdrijven uit 2004, de Wet herijking strafmaxima uit 2005, de Wet strafbaarstelling deelnemen en meewerken aan training voor terrorisme uit 2009 en de Wet partiële wijziging Wetboek van Strafrecht uit 2013.

²⁰ Uit de wet volgt dit niet direct en er wordt in oudere literatuur ook wel anders over gedacht, maar de systematiek laat bij nadere studie geen andere conclusie toe, mede gezien het feit dat in een andere opvatting de wetgever impliciet wezenlijk zou afwijken van de systematiek en de daarbij gehanteerde uitgangspunten die hij nu juist heel expliciet ontwierp en benoemde. Zie Machielse, A.J., 'Commentaar op art. 10 Sr', aant. 4, in: T.J. Noyon/G.E. Langemeijer & J. Rummelink (voortgezet door J.W. Fokkens, E.J. Hofstee & A.J. Machielse), *Wetboek van Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013 (losbladig), J. Rummelink, *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlands strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996, p. 658 alsmede E.M. Moerman & P.A.M. Mevis, 'De Novelle Cort van der Linden en zijn betekenis voor de discussie over enige actuele aspecten van materieel strafrecht', *DD* 2013/47, onder 6 en P.A.M. Mevis, '(Te) lang opsluiten? De wettelijke begrenzing van de maximumduur van de gevangenisstraf', *DD* 2012/1, i.h.b. p. 7-9. Zie ten aanzien van de herhaling van misdrijf inmiddels expliciet art. 43a Sr, op dit punt toegelicht in *Kamerstukken II* 2002/03, 28484, 5 (Nota van Wijziging), p. 9.

Bij de Wet van 12 juni 2009, *Stb.* 2009, 245 is in art. 248, tweede lid, Sr en in het toenmalige art. 273f, vijfde lid, Sr tegen een afzonderlijk, niet door enige grond uit art. 10, derde lid, Sr verhoogd delict (toch) een maximale gevangenisstraf van meer dan vijftien jaren, te weten van achttien jaren gevangenisstraf mogelijk gemaakt. Bij deze wet is art. 10 Sr daaraan niet aangepast. Dat is eerst gebeurd bij de Wet van 28 februari 2013, *Stb.* 2013, 84. Bij die gelegenheid is de maximale duur van de tijdelijke gevangenisstraf in art. 10, tweede lid, respectievelijk derde lid, Sr gesteld op achttien jaren. Van belang is daarbij dat, zoals gezegd, in art. 10, derde lid, Sr alleen aanduidt wat het maximum kan zijn, niet in welke gevallen dat zal optreden. Het aanwijzen daarvan blijft geschieden in andere bepalingen.²¹

Op deze plaats is vervolgens de Wet terroristische misdrijven uit 2004 andermaal van belang. Bij die wet is het in Boek 2 Sr op enkele plaatsen mogelijk gemaakt dat een gevangenisstraf van twaalf jaren in geval van terroristisch oogmerk wordt verhoogd met 'de helft'. En dus tot boven de vijftien jaren van art. 10, tweede lid, Sr. Zo bijvoorbeeld in art. 173a jo. art. 157, eerste sub, Sr: in geval van brandstichting terwijl daarvan gemeen gevaar voor goederen te duchten is, is de straf twaalf jaren. Die straf kan in geval van terroristisch oogmerk op grond van art. 176a Sr met 'de helft', en dus tot maximaal achttien jaren gevangenisstraf worden verhoogd.

Die verhoging met 'de helft' is echter toentertijd vormgegeven door aanpassing van de niet voor afzonderlijke delicten bedoelde voorziening van art. 10, *derde lid*, Sr, met handhaving van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf op vijftien jaren in art. 10, *tweede lid*, Sr.²² Die wijze van vormgeving via art. 10, derde lid, Sr is systematisch minder juist, omdat dit artikellid door de wetgever niet voor verhoging van de straf bedreigd tegen afzonderlijke misdrijven was bedoeld. Het is voorts systematisch minder juist omdat de verhoging met 'de helft' afwijkt van de elders gebruikelijke verhoging met 'een derde'. Na de verhoging van het maximum in art. 10, tweede lid, Sr van vijftien naar achttien jaren gevangenisstraf in 2013, zouden de terroristische misdrijven dus weer uit art. 10, derde lid, Sr kunnen verdwijnen.

Van belang is, dat deze twee hierboven besproken wetswijzigingen uit 2009 respectievelijk 2004 ook meteen de *enige* twee wettelijke voorzieningen zijn, waarvoor de verhoging van het maximum van vijftien naar achttien jaren gevangenisstraf in art. 10, tweede lid, Sr (tot nu toe) van betekenis zijn. Zoals gezegd, zijn er veel bepalingen in Boek 2 Sr die nu juist en nog steeds – conform het systeem van het WvSr – voorzien in een maximale tijdelijke gevangenisstraf van vijftien jaren gevangenisstraf. Daartoe behoort ook de strafbepaling van art. 287 Sr inzake doodslag. Al deze bepalingen zijn bij alle recente wetswijzigingen met betekenis voor art. 10 Sr *niet* gewijzigd. Dat betekent dat de 'afstand' tussen de thans onderzochte gedachte over een

²¹ Bij de genoemde Wet van 28 februari 2013, *Stb.* 2013, 84 is ook art. 273f Sr opnieuw gewijzigd. Ter zake van het vijfde lid van deze bepaling is sedertdien niet meer achttien jaren, maar levenslange gevangenisstraf (en dus) of tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren bedreigd. De maximale duur van achttien jaren tijdelijke gevangenisstraf is in de strafopbouw van de verschillende artikelliden van art. 273f Sr thans bedreigd in het vierde lid van deze bepaling.

²² In de Wet terroristische misdrijven is verhoging van een strafmaximum van vijftien jaren gerealiseerd in 'omzetting' naar levenslang en dus en daarom tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren. Zie over de (a-)systematiek van de Wet terroristische misdrijven op dit punt in het bijzonder J.M. Linz, *De plaats van de Wet terroristische misdrijven in het materiële strafrecht* (diss. Rotterdam), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2007, p. 44-53 en P.A.M. Mevis, 'Enkele opmerkingen over aard, formulering en toepassing van bepaalde straf(maximum)verhogende omstandigheden, recidive en terroristisch misdrijf in het bijzonder', in: M.S. Groenhuijsen & J.B.H.M. Simmelink (red.), *Glijdende Schalen. Liber amicorum J. de Hullu*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2003, p. 433-451.

eventuele verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf bij moord van dertig naar veertig jaren, niet ook beredeneerd kan worden vanuit het argument dat het 'strafgat' met de maximale tijdelijke gevangenisstraf door de verhoging tot achttien jaren (enigszins) is verkleind. Het omgekeerde is eerder het geval. Nu in veruit de meeste gevallen waarin Boek 2 Sr voorziet het maximum van de daar bedreigde tijdelijke gevangenisstraf nog steeds vijftien jaren betreft, ligt het voor de hand te menen dat de gedachte die thans voorwerp van onderzoek is, gepaard zou moeten gaan met c.q. onvermijdelijk tot gevolg zal hebben dat de strafmaat van al die bepalingen (doodslag voorop maar zeker niet alleen), opnieuw zal moeten worden bekeken en gewijzigd. Dat geldt in het bijzonder voor alle bestaande strafbepalingen waarin dat maximum van vijftien jaren gevangenisstraf vaak wordt bereikt, omdat met het (grond)misdrijf – net als bij moord – de dood van een ander wordt veroorzaakt, zij het niet opzettelijk of met voorbedachte raad, maar als strafverzwarend gevolg.

Op een ander punt sluiten recente wetwijzigingen beter aan op de systematiek van de wetgever sinds 1886 op een wijze die voor de onderzoeksvraag van betekenis is. De verhoging van het maximum van de verhoogde gevangenisstraf van twintig naar dertig jaren in 2006 was (weliswaar) ingegeven door de wens (uitsluitend) het 'strafgat' tussen levenslang en tijdelijke gevangenisstraf te dichten. Maar aangezien deze verhoging door wijziging van art. 10, *derde lid*, Sr is gerealiseerd, heeft de verhoging in elk geval potentieel ook betekenis voor de andere, in art. 10, *derde lid*, Sr genoemde gronden voor strafverhoging. Dat betreft, zoals gezegd, samenloop, herhaling van misdrijf en de ambtelijke hoedanigheid van art. 44 Sr. De in de nadere regeling van die voorzieningen toegelaten verhoging met 'een derde' mag binnen de systematiek van art. 10, *derde lid*, Sr immers tot verhoging tot maximaal dertig jaren leiden. De toepassing van het 'traditionele' breukdeel van 'een derde' leidt, daar waar Boek 2 Sr incidenteel achttien jaren gevangenisstraf bedreigt, in voorkomende gevallen, zoals meerdaadse samenloop, tot een verhoogd maximum van vierentwintig jaren gevangenisstraf. Aangezien die verhoging met 'een derde' sinds 1886 expliciet in de regeling van art. 57 Sr inzake meerdaadse samenloop staat, net zoals in art. 43a en in art. 44 Sr, is die verhoging tot vierentwintig jaren als consequentie op zichzelf niet in strijd met het systeem van het WvSr.

Dat laatste punt wordt nader van belang als wetsvoorstel 34126 inzake de meerdaadse samenloop kracht van wet krijgt. Immers: door die wetwijziging zal de toegelaten verhoging van het op te leggen maximum van de gevangenisstraf bij meerdaadse samenloop worden verruimd. Cumulatie is dan mogelijk tot maximaal 'de helft' boven het hoogste maximum. Deze wetwijziging zal dus impliceren dat bij meerdaadse samenloop van (de vele) misdrijven waar vijftien jaren tegen bedreigd is, het maximum zal stijgen van twintig ($15 + 1/3$) naar tweeëntwintig en een half jaren ($15 + 1/2$). Afgezien van eventuele bezwaren tegen dat maximum op zichzelf, de aldus in dat geval intredende verkleining van het 'gat' met dertig c.q. veertig jaren, vloeit het als zodanig wel uit de wettelijke systematiek voort. Een verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf op moord zou dat gat vervolgens weer vergroten.

Samenvatting

Het bovenstaande betoog inzake de systematiek van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf in het WvSr kan als volgt worden samengevat.

Art. 10 Sr zorgt voor een zekere systematische samenhang in (het bepalen van) het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf in *alle* gevallen, dat wil zeggen: zowel in de sanctienorm van afzonderlijke misdrijven als bij de inrichting van strafverhogende omstandigheden in Boek 2 en in Boek 1 Sr, en in hun onderling verband. Een aparte voorziening voor moord maakt daarop inbreuk en vergt aparte regeling en voorziening voor dat geval. Het algemene van de systematiek wordt daarmee aangetast.

In de uitwerking van art. 10 Sr in Boek 2 Sr zat en zit nog steeds hetzelfde systeem, al zijn de daarin genoemde strafmaxima (op onderdelen) bijgesteld. Conform het uitgangspunt van art. 10, tweede lid, Sr (een basismaximum van toen vijftien, thans achttien jaren) is in de afzonderlijke sanctienormen nimmer in een hogere maximumduur voor de tijdelijke gevangenisstraf voorzien dan die vijftien respectievelijk achttien jaren. Slechts onder de in art. 10, derde lid, Sr genoemde omstandigheden kon de straf tot (aanvankelijk) twintig jaren stijgen. Dat betreft twee categorieën: levenslang en de algemene strafverhogende omstandigheden die voorzagen in een stijging met een derde, van tot $15 + 1/3 = 20$ (thans dertig) jaren. En het is precies dit algemene maximum van twintig respectievelijk dertig jaren dat de wetgever daarom als zodanig in art. 10, derde en vierde lid, Sr toen en nu benoemt. Er zit, of althans: zat systeem in. Het algemene maximum van art. 10, vierde lid, Sr heeft, naast het systeem van Boek 2 Sr dat de straf nimmer hoger dan vijftien respectievelijk achttien jaren deed stijgen, alleen in zoverre betekenis dat het cumulatie van strafverhoging uitsloot en nog steeds uitsluit.

De latere wijzigingen, in het bijzonder door de Wet terroristische misdrijven uit 2004, de Wet herijking strafmaxima uit 2005, de Wet strafbaarstelling deelnemen en meewerken aan training voor terrorisme uit 2009 en de Wet partiële wijziging Wetboek van Strafrecht uit 2013, hebben in dit systeem in wezen niets veranderd. Alleen de strafmaxima van art. 10 Sr zijn aangepast. Belangrijker is, dat door deze wetswijzigingen slechts *in sommige gevallen* meer straf dan vijftien jaren kan worden opgelegd, terwijl in veel andere gevallen die grens behouden bleef, zoals in art. 287 Sr inzake doodslag. En het maximum van twintig jaren is niet gewijzigd omdat in de regeling van de samenloop, herhaling van misdrijf en van art. 44 Sr het breukdeel 'een derde' behouden bleef. Op doodslag in meerdaadse samenloop begaan staat dus maximaal twintig jaren gevangenisstraf, ook al laat art. 10, derde lid, Sr inmiddels een strafmaximum van dertig jaren toe.

Als ten aanzien van de samenloop met wetsvoorstel 34126 cumulatie tot de helft van de zwaarste straf mogelijk wordt, ontstaat binnen de strafmaximumverhogende omstandigheden van art. 10, derde lid, Sr (opnieuw) een *incidentele* uitzondering. De verhoging tot 'de helft' geldt immers alleen voor de meerdaadse samenloop. In art. 43a Sr en art. 44 Sr blijft de verhoging onverkort tot 'een derde' beperkt. Dat is op zichzelf niet verboden, maar het is wel een inbreuk op de algemeenheid van het systeem dat de wetgever nastreefde. Voor de onderzoeksvraag is dit punt met name van belang dat een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord tot veertig jaren, de 'afstand' tot thans geldende maxima van vijftien of achttien, respectievelijk twintig of vierentwintig jaren vergroot.²³ Daarmee zet deze eventuele

²³ Een bijzonder geval is nog de poging tot moord. Hierop stond een gevangenisstraf van maximaal vijftien jaren, maar dat is inmiddels een gevangenisstraf van twintig jaren geworden (art. 45, derde lid, Sr). De strafverhogende omstandigheden met een derde (of straks bij meerdaadse samenloop, de helft), maakt dat het maximum dan 26 jaren en acht maanden wordt (of straks bij meerdaadse samenloop dertig jaren). Het opleggen van het strafmaximum in

verhoging de systematiek onder druk. De vraag rijst immers of, na de voorgaande ‘incidentele’ wijzingen, de eventuele verhoging van het strafmaximum bij moord onvermijdelijk niet dwingt tot herziening van het *gehele* stelsel van samenhangende inrichting van de maximale tijdelijke gevangenisstraf.

Consequenties: Er zal meer dan alleen wijziging van art. 289 Sr noodzakelijk zijn

Het bovenstaande maakt ook duidelijk dat indien de te onderzoeken gedachte van strafverhoging in een wettelijke regeling zou worden omgezet, zulks ook aanpassing van art. 10 Sr vereist. Het ligt niet voor de hand om met een van art. 10 Sr afwijkende regeling in art. 289 Sr te volstaan, zonder die wijziging ook in (de systematiek van) art. 10 Sr adequaat te regelen.²⁴ Het ligt echter evenmin voor de hand in de aldus noodzakelijke wijziging van art. 10 Sr te voorzien op de wijze waarop dat in 2006 gebeurd is. Dat wil zeggen: door ten behoeve van deze incidentele afwijking het huidige maximum van dertig jaren in art. 10, derde lid, Sr (en in zoverre dan ook in art. 10, vierde lid, Sr) te wijzigen. Daarmee zou dan immers voor *alle* gevallen die art. 10, derde lid, Sr bevat, het strafmaximum (potentieel) naar veertig jaren verhoogd kunnen worden. Dat is met de te onderzoeken gedachte die alleen ziet op strafverhoging bij moord niet beoogd. Er zal dus eventueel in art. 10 Sr apart moeten worden voorzien dat uitsluitend in geval van moord het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf, in afwijking van het bepaalde in art. 10, derde en vierde lid, Sr, maximaal veertig jaren kan bedragen. Dat zou in een aparte, vijfde lid van art. 10 Sr kunnen geschieden.

De uitwerking van de eventuele verhoging van het strafmaximum in een wettelijke regeling zal echter reeds op grond van het bovenstaande²⁵ nog meer wijziging vragen. Als men immers (alleen) voor het misdrijf van art. 289 Sr binnen de sanctienorm van dat artikel en binnen art. 10 Sr de mogelijkheid wil openen voor een strafmaximum van veertig jaren voor (uitsluitend) moord, laat de wettelijke systematiek de vraag onbeantwoord wat dan het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf voor moord wordt in geval zich een van de drie algemene strafmaximumverhogende omstandigheden van art. 10, derde lid, Sr (herhaling van misdrijf, meerdaadse samenloop of het bepaalde in art. 44 Sr) voordoet. Binnen de bestaande systematiek geldt de uiterste begrenzing van art. 10, derde lid, Sr, maar op dat artikellid wordt voor moord met de te onderzoeken gedachte nu juist een uitzondering gemaakt. Het ligt voor de hand dat maximum van veertig jaren ook het maximum te doen zijn in geval zich de strafverzwarende omstandigheden van art. 10, derde lid, Sr voordoen, zoals ook thans het geval is. Dat moet dan

geval van poging komt voor, getuige bijvoorbeeld Rb. Limburg 24 juli 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:7064 en Hof 's-Hertogenbosch 18 december 2013, ECLI:NL:GHSHE:2013:6100. Bij een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord zal de wetgever de vraag onder ogen moeten zien of hij ter zake van poging tot moord het maximum dat art. 45 Sr thans verbindt bij misdrijven met levenslang bedreigd, wil handhaven.

²⁴ Al is op zichzelf denkbaar dat alleen de sanctienorm in art. 289 Sr wordt aangepast. Een dergelijke regeling is niet ongeldig of onverbindend vanwege de afwijking van art. 10 Sr. Boek 1 Sr bevat immers weliswaar algemene bepalingen, maar die zijn normatief niet boven de regels van Boek 2 en Boek 3 Sr gesteld. In die laatste boeken kan in zoverre van de voorschriften van Boek 1 Sr worden afgeweken, een uitgangspunt waarin ook het ‘lex specialis derogat legi generali’ tot uitdrukking komt. Sterker, die situatie heeft zich binnen het WvSr een tijdje voorgedaan toen, zoals gezegd, in 2009 in art. 248 Sr en in art. 273f Sr een maximum van achttien jaren gevangenisstraf werd bedreigd, een maximum waaraan art. 10 Sr eerst in 2013 is aangepast. Herhaling van die situatie ligt echter niet voor de hand.

²⁵ Verderop in dit rapport zal blijken dat ook nog andere strafbepalingen gewijzigd zullen moeten worden.

wel expliciet worden bepaald. Anders wordt de maximale straf in voorkomende gevallen veertig plus een derde c.q. veertig plus de helft. Dat lijkt niet in de te onderzoeken gedachte besloten te liggen.²⁶ Omgekeerd: aparte voorziening is ook aangewezen als men juist wel één of meer van de genoemde strafmaximumverhogende omstandigheden in voorkomende gevallen z'n invloed wil laten doen gelden, maar niet allemaal.

Mogelijk zal ook de doorwerking van de eventuele uitzondering ter zake van moord in de nieuwe wettelijke modaliteit, waarin art. 63 Sr door wetsvoorstel 34126 wordt gegoten, nog tot aanpassing van die regeling dwingen.

2.3.2.3 De invalshoek gewijzigd: is moord binnen het Wetboek van Strafrecht een bijzonder misdrijf dat een uitzonderlijke regeling rechtvaardigt?

Het object van dit onderzoek is de eventuele gedachte om het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf (uitsluitend) bij het misdrijf van art. 289 Sr te verhogen. Daarmee zou voor dit misdrijf een aparte, unieke regeling worden geschapen, ook ten opzichte van andere ernstige misdrijven. In het voorgaande is belicht dat daarmee inbreuk wordt gemaakt op de systematiek van het Wetboek van Strafrecht. Voor de inrichting daarvan koos de wetgever een stelsel van algemene uitgangspunten, vastgelegd in art. 10 Sr in verbinding met de 'tariefmatige' vaststelling van de strafmaxima in Boek 2 Sr in onderling verband. De sanctienorm van alle misdrijven, ook van het misdrijf van moord, zijn in beginsel telkens in deze systematiek 'gemonteerd'; er bestaat in zoverre geen uitzondering, zelfs niet voor het 'ultieme' misdrijf van moord.

Dat ultieme karakter van het misdrijf van moord,²⁷ welk karakter ook in andere rechtsstelsels is te herkennen,²⁸ brengt ons bij een andere invalshoek van de systematiek van het Wetboek van Strafrecht. In hoeverre verdraagt zich een bijzondere regeling die alleen geldt voor het misdrijf moord met de inrichting van andere ernstige misdrijven in Boek 2 Sr? Rechtvaardigt het misdrijf van moord, vergeleken met andere misdrijven, een afwijking van de systematiek? Die verkenning levert een iets ander beeld op dat de verkenning van de afzonderlijke regeling bij moord in relatie tot art. 10 Sr.

Het bijzondere van moord: levenslang bij voorbedachte raad ten aanzien van de levensberoving

De aard van het misdrijf van moord is inderdaad bijzonder, omdat de delictsomschrijving blijkens art. 289 Sr vereist dat het opzet op de dood van een ander bewezen moet worden, verzwaard met het bestanddeel van de vereiste 'voorbedachten rade'.²⁹ Daarmee is dit strafbare

²⁶ Dat laatste blijkt ook uit het gegeven dat het amendement van het Kamerlid Helder tot het doen vervallen van enige bovengrens bij strafverhoging in geval van meerdadse samenloop in *Kamerstukken II 2017/18, 34126, 7* verworpen is. Voor die beperking bestaat ook een tweede reden: juist de strafmaximumverhogende omstandigheid van (met name) meerdadse samenloop kan door de rechter ook in zoverre in de straf worden verdisconteerd dat die omstandigheid hem in voorkomende gevallen aanleiding kan geven ter zake van deze misdrijven in concreto geen tijdelijke, maar levenslange gevangenisstraf op te leggen.

²⁷ De wetgever typeerde dat delict zoals gezegd als: 'in zóó volstrekten zin' het zwaarste van alle misdrijven'; H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel II*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 437.

²⁸ In Duitsland bijvoorbeeld, is moord het enige delict waar de wetgever de rechter verplicht om ter zake steeds levenslang op te leggen; zie nader de rechtsvergelijkende verkenning hierna onder par. 2.4.8.

²⁹ Deze term komt in de geldende tekst van het Wetboek van Strafrecht uitsluitend voor in de oude schrijfwijze 'voorbedachten rade'. De moderne schrijfwijze is: voorbedachte raad. Vgl. de 'afwisseling' in schrijfwijze in HR 28

feit in dat opzicht redelijk uniek in ons strafrecht, zo zal uit het volgende blijken. De wetgever noemde het misdrijf van moord volstrekt de zwaarste van alle misdrijven.³⁰ Dat verklaart ook de hoge straf die op het delict is gesteld. Dat is immers ‘zelfs’ voor het enkelvoudige delict meteen de maximale. Sterker nog, enige wettelijke strafverhoging, zoals meerdaadse samenloop bijvoorbeeld, heeft geen strafmaximumverhogend effect meer. Voor de levenslange gevangenisstraf is dat logisch (langer kan niet), terwijl art. 10, vierde lid, Sr een al dan niet cumulerende verhoging van een tijdelijke gevangenisstraf boven de dertig jaren tegenhoudt.³¹

Moord vergeleken met andere misdrijven met ‘voorbedachten rade’ als bestanddeel

Het voorgaande maakt het noodzakelijk om het misdrijf van moord in de samenhang met diverse andere delicten tegen het licht te houden. Dit langs twee lijnen. Allereerst zijn er de delicten waarbij voorbedachte raad, net als bij moord, een strafverhogende omstandigheid/bestanddeel is. Als het strafverhogende effect van de voorbedachte raad bij moord zo betekenis vol is dan moet worden bezien of dit voor de andere delicten met dat bestanddeel niet ook geldt.

Het bestanddeel ‘voorbedachten rade’ komt in het WvSr in zes delictsomschrijvingen voor, te weten, afgezien van art. 289 Sr inzake moord, in de wat excentrieke bepalingen van art. 108, tweede lid, art. 115, tweede lid, en art. 117, tweede lid, Sr inzake de politieke delicten.³² Voor het overige gaat daarmee in praktisch opzicht eigenlijk alleen om art. 301, eerste lid, Sr en art. 303, eerste lid, Sr inzake (zware) mishandeling. Anders dan bij moord het geval is, is de voorbedachte raad in geen van deze gevallen op de levensbeëindiging gericht. Daarin ligt een argument om te betogen dat een ‘Alleingang’ in strafverhoging voor moord niet zo a-systematisch is dat hier, ten opzichte van andere misdrijven waarin ‘voorbedachten rade’ als te bewijzen bestanddeel voorkomt, een argument ligt tegen de te onderzoeken gedachte. Een eventuele wijziging van het strafmaximum bij moord hoeft niet per se te leiden tot wijziging van de hier besproken misdrijven.

Andere misdrijven waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd binnen het Wetboek van Strafrecht
De andere lijn is dat er strafbare feiten zijn die, net als moord, met levenslang worden bedreigd. Gelet op het uitzonderlijke karakter van deze maximumstraf, is het voor dit onderzoek noodzakelijk te bezien of moord ook ten opzichte van deze misdrijven zodanig uniek is dat een eventuele verhoging van het strafmaximum alleen voor moord kan gelden. Of betekent de vergelijking dat daarmee niet kan worden volstaan, maar dat de sanctienorm van ook die andere misdrijven waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd, eventueel aangepast zullen moeten worden?

Bij nadere vergelijking van de (andere) misdrijven waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd met het misdrijf van moord, blijkt, dat het in nogal wat gevallen weliswaar om

februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518, m.nt. B.F. Keulen. Wij gebruiken de oude schrijfwijze bij het citeren van de wet, maar gebruiken voor het overige beide schrijfwijzen door elkaar heen.

³⁰ H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel II*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 437.

³¹ Zoals hiervoor is belicht, ligt de meerwaarde van art. 10, vierde lid, Sr naast art. 10, derde lid, Sr in het uitsluiten van cumulerende strafverhoging boven dertig jaren.

³² Het gaat dan om aanslag tegen de koning (art. 108, tweede lid, Sr), tegen een bevriend staatshoofd (art. 115, tweede lid, Sr) of tegen een internationaal beschermd persoon (art. 117, tweede lid, Sr).

ernstige misdrijven gaat, maar die niet altijd in verband staan met aansprakelijkheid voor de dood van een ander. Zo bijvoorbeeld in strafbepalingen als die van art. 92, 93, 94, 95 Sr ('aanslagdelicten'³³), art. 95a, 97, eerste lid, 97a, 98a, tweede lid, 102, 121 Sr, (politieke misdrijven zoals het uiteenjagen van een vergadering van de regering of van de Staten-Generaal), of art. 140a, tweede lid, Sr en art. 282b, eerste lid, Sr (deelnemen aan een terroristische organisatie c.q. wederrechtelijke vrijheidsberoving met terroristisch oogmerk). In geen van deze gevallen is 'levenslang' verbonden met het feit c.q. de voorwaarde dat met de strafbaar gestelde gedragingen de dood van een ander veroorzaakt is.

In andere gevallen, in het bijzonder bij misdrijven als art. 157, 161quater, 164, 166, 168, 170, 174, tweede lid, 176a, 273f, vijfde lid, 282a, tweede lid, 304a, 385a, derde lid, en 415a Sr en – buiten het verband van het Wetboek van Strafrecht – art. 80, tweede lid, Kernenergiewet gaat het *wel* om levenslang in verband strafrechtelijke aansprakelijkheid voor de dood van een ander. Zo bedreigt genoemd art. 157 Sr in de aanhef en sub 3 levenslange gevangenisstraf tegen brandstichting 'indien daarvan levensgevaar voor een ander te duchten is en het feit iemands dood ten gevolg heeft'. Andere misdrijven uit de hier genoemde categorie hebben een vergelijkbare strekking: levenslang wordt mogelijk omdat zich het strafverzwarend gevolg van de dood van een ander voordoet. In al deze gevallen is het te bewijzen opzet echter niet op die dood als gevolg vereist of gericht, laat staan voorbedachte raad ter zake.

Uitzonderingen hierop zijn de aanslagdelicten van art. 108, tweede lid, 115, 117 Sr, maar alleen voor zover in concreto hetgeen met de aanslag beoogd wordt de levensberoving van een ander is en de aanslag de dood ten gevolge heeft. En voorts de artikelen 288 (doodslag onder gekwalificeerde omstandigheden) en 288a Sr (doodslag met terroristisch oogmerk). Eigenlijk zijn alleen de twee laatstgenoemde bepalingen een voorbeeld waarbij – net als bij moord - levenslang gekoppeld is aan bewijs van opzet op het doden van een ander, zij het alleen onder nadere, te bewijzen kwalificerende omstandigheden. In art. 288 en art. 288a Sr is 'levenslang' gekoppeld aan een te bewijzen oogmerk als subjectief bestanddeel maar niet, zoals bij moord, aan de subjectieve gerichtheid van opzet en voorbedachte raad op de levensberoving.

Met andere woorden: de combinatie van opzet/voorbedachte raad, gericht op (enkel) de levensberoving van een ander, maakt moord (ook) in het Wetboek van Strafrecht in zoverre een uniek delict dat een uitgelichte, extra hoge strafbedreiging niet onmiddellijk deswege a-systematisch zou zijn. Dat wil zeggen: men knoopt dan aan bij het specifieke van dit ultieme delict; in het ultieme ligt de grond voor de uitzondering. Tegelijk: die grond is verwoord in een te bewijzen subjectief bestanddeel (voorbedachte raad) bij de dader ten aanzien van het gevolg. Zo'n subjectief bestanddeel is binnen de systematiek van de wetgever nu juist geen grond dat normaliter leidt tot verhoging van het 'gewone, niet verhoogde' maximum van de tijdelijke gevangenisstraf. Op moord staat niet dertig jaren tijdelijke gevangenisstraf *vanwege* dit bestanddeel. Door de voorbedachte raad achtte de wetgever levenslang aangewezen. Het verhoogde maximum van de tijdelijke gevangenisstraf hangt dan, zoals tot uitdrukking gebracht in art. 10, derde lid, Sr, samen met het alternatief voor levenslang.

³³ Het begrip 'aanslag' wordt in art. 79 Sr omschreven: 'Aanslag tot een feit bestaat, zodra het voornemen van de dader zich door een begin van uitvoering, in de zin van art. 45 Sr heeft geopenbaard'. Er hoeven geen doden te vallen c.q. hetgeen met de aanslag bedoeld wordt hoeft geen levensberoving te zijn.

Met andere woorden: het misdrijf van moord is ook betrekkelijk uniek in de combinatie van de voorbedachte raad, betrokken op de levensberoving *sec*, dat wil zeggen: zonder verder bewijs van motief, terroristisch oogmerk of wat dan ook. Maar er zijn meer misdrijven waarbij levenslang gekoppeld is aan een aan de verdachte te maken verwijt van de dood van een ander, meestal als strafverzwarend gevolg. Het verhoogde maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord hangt niet samen met het unieke van dat delict, maar met het feit dat de verhoogde tijdelijke gevangenisstraf een alternatief is voor levenslang. Daarmee rijst dan de vraag of een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf (uitsluitend) bij moord, de wetgever eigenlijk niet dwingt om ook in alle andere gevallen waarin levenslang aan een verwijt van de dood van een ander gekoppeld is, het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf die in al die gevallen, net als bij moord, alternatief bedoeld te zijn voor levenslang op gelijke wijze van dertig naar veertig jaren te verhogen. In zoverre ligt een 'Alleingang' bij moord dan weer minder voor de hand.

De te onderzoeken gedachte zou de wetgever ook in dit opzicht eerder dwingen tot een wat grotere wetgevingsoperatie waarin ook de strafmaxima bedreigd tegen andere misdrijven zouden moeten worden gezien. Dat concludeerden wij hiervoor reeds voor bepaalde misdrijven waarop geen levenslange gevangenisstraf is gesteld maar daarom 'slechts' maximaal vijftien jaren terwijl daarbij de dader toch een verwijt van de dood van een ander wordt gemaakt (zoals bij doodslag). Uit bovenstaande subparagraaf blijkt eenzelfde conclusie voor bepaalde andere misdrijven dan moord waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd, in elk geval die waarin levenslang mogelijk is gemaakt vanwege een verwijt aan de dader van het veroorzaken van de dood van een ander.

Andere misdrijven waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd buiten het Wetboek van Strafrecht
In het bovenstaande werd moord vergeleken met andere misdrijven *binnen* het Wetboek van Strafrecht. *Buiten* dat wetboek zijn er nog twee categorieën van misdrijven³⁴ waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd, in sommige gevallen mede in verband met het veroorzaken van dood van een ander. Een groep misdrijven is te vinden in de Wet internationale misdrijven, de andere in de Wet Oorlogsstrafrecht. Van deze misdrijven lijkt het betrekkelijk evident dat, vanwege de aard van het misdrijf en vergelijking met moord als *commuun delict*, in elk geval de strafbedreiging van de tijdelijke gevangenisstraf in geval van *genocide*, bijna onvermijdelijk mee zal moeten worden verhoogd. Het zal anders de internationale rechtsgemeenschap toch moeilijk uit te leggen dat genocide in Nederland een lagere strafbedreiging kent dan 'gewone', enkelvoudige moord. Mogelijk geldt dat ook voor andere misdrijven uit de hier genoemde categorieën. Ook hier kan bij een wetswijziging dus niet met wijziging van enkel art. 289 Sr worden volstaan.³⁵ Zeker in vergelijking met genocide kan moeilijk worden volgehouden dat moord, hoewel op zichzelf het zwaarste misdrijf binnen het Wetboek van Strafrecht, ook nog steeds het zwaarste misdrijf in onze strafwetten is.

³⁴ Afgezien van genoemd art. 80, tweede lid, Kernenergiewet.

³⁵ Mogelijk verdienen ook sommige bepalingen in het Wetboek van Militair Strafrecht waarbij tegen bepaalde misdrijven levenslange gevangenisstraf is bedreigd aanpassing.

2.3.3 Is er een bovengrens? Een bovengrens in aantal jaren gevangenisstraf?; evenredige bestraffing als begrenzing?

De vraag die dan resteert, is of er een bovengrens bestaat voor de straf die voor een strafbaar feit kan worden opgelegd en of een tijdelijke gevangenisstraf van veertig jaren voor moord daarmee dan in strijd zou komen.

Het antwoord op die vraag kan reeds op deze plaats zijn dat een dergelijke harde bovengrens die de uitvoering van de te onderzoeken hoofdonderzoeksvraag geheel zou blokkeren, in de zin dat die verhoging rechtens niet zou zijn toegelaten, niet bestaat. In dit opzicht is zowel het door de wetgever in 1886 gekozen uitgangspunt van twintig jaren gevangenisstraf, als het in 2006 tot dertig jaren verhoogde maximum als het te onderzoeken idee van verhoging tot maximaal veertig jaren gevangenisstraf bij moord, weliswaar niet willekeurig gekozen, maar geen van deze maxima is het voortvloeiende van een harde redenering of berekening die tot een absolute grens leidt. Het verschil tussen een maximum van twintig jaren gevangenisstraf, van dertig jaren gevangenisstraf, dan wel van veertig jaren is in zoverre nominaal en niet principieel.

Tegelijkertijd: de centrale onderzoeksvraag van dit rapport is niet of de gedachte van verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf ter zake van moord verboden is, maar of de invoering daarvan *verantwoord* is. Juist door dit verschil is van belang dat de te onderzoeken gedachte dan weliswaar niet verboden is, maar er wel de nodige argumenten en ingangen te formuleren zijn die leiden tot bedenkingen of deze verantwoord is. Die argumenten hebben reeds afzonderlijk betekenis. Ze moeten bovendien – uiteindelijk – met name in onderling verband worden beschouwd. Ze zijn een uitvloeisel van de ultimatumgedachte die, weliswaar niet geldt als harde regel waaruit strafmaxima kunnen worden afgeleid, maar die de inrichting van een verantwoord, humaan, en aan de wensen van de maatschappij voldoende tegemoetkomend sanctiestelsel wel mede bepaalt.³⁶ Zij dringt tot een zekere evenredigheid tussen de straf en de ernst van het feit en de schuld van de dader, althans tot het voorkomen van onevenredige bestraffing. Die argumenten en ingangen worden in dit onderdeel met een zekere beknoptheid nader benoemd. Anders dan de verkenning van art. 10 Sr brengt ons dat niet alleen bij de uitgangspunten van het Nederlandse sanctiestelsel maar ook bij bovennationale regelingen en instrumenten, in het bijzonder die van de Raad van Europa en van de Europese Unie.

2.3.3.1 Het nationale niveau; bewuste keuze van strafmaxima; evenredigheid als impliciete veronderstelling onder de inrichting van het wettelijk sanctiestelsel

Uit het Nederlandse recht, het sanctiestelsel uit het WvSr in het bijzonder, vloeit zoals gezegd, een plafond dat de wetgever zou begrenzen, niet voort. Geen van de in het verleden en heden gebruikte grenzen van vijftien respectievelijk twintig, of achttien respectievelijk dertig jaren, is in zoverre normatief 'hard'.³⁷ Wel is het volgende van belang.

³⁶ Zie recent de algemene inleiding van P.H.P.H.M.C. van Kempen, 'Criminal Justice and the ultima ratio principle: need for limitation, exploration and consideration', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019, p. 3-21.

³⁷ Dat geldt in gelijke zin (zelfs) voor een verdere verhoging, zoals in wetsvoorstel 31938 is opgenomen tot zestig jaren (art. 10, tweede lid, Sr) respectievelijk tot zeventig jaren (art. 10, derde lid, Sr) gevangenisstraf. Nochtans is er niets dat erop wijst dat de Nederlandse wetgever een dergelijke hoogte wil beklimmen; het wetsvoorstel is na de indiening

De wetgever van 1886 koos, zoals gezegd, bewust voor een bovengrens van vijftien jaren gevangenisstraf, met enige aarzeling in slechts enkele gevallen te verhogen tot maximaal twintig jaren gevangenisstraf. Hij baseerde die keuze op een afweging van enerzijds de noodzaak in de lange vrijheidsstraf in voldoende mate vergelding tot uitdrukking te laten komen en anderzijds het vizier op geresocialiseerde terugkeer van de veroordeelde in de samenleving mogelijk te maken. Afzien van de bewuste keuze van deze duur, hield de wetgever (zelfs) de verhoging op grond van de factoren van art. 10, derde lid, Sr beperkt en het verhoogde maximum dichtbij het niet verhoogde maximum van vijftien jaren. De memorie van toelichting bij het WvSr vermeldt in dat kader:

‘Zoekt men in de straf alleen verbetering van den misdadiger, dan zeker is een maximum van tien jaren hoog genoeg, ja reeds te hoog. Wanneer tien jaren niet voldoende zijn geweest om die verbetering te weeg te brengen, dan zal een langer straftijd in dit opzicht niet baten; en is zij binnen tien jaren werkelijk teweeggebracht, dan kan eene langere afzondering uit de maatschappij veeleer strekken om dat doel voorbij te streven dan om het verder te bereiken. Maar ziet men in de straf in de eerste plaats eene gestrenge doch regtvaardige vergelding van het misdrijf, die ook anderen van het kwaad terughoudt, dan rijst de vraag of bij eene zoo wenschelijke beperking van de levenslange gevangenisstraf tot de zwaarste misdrijven, de tijdelijke niet hooger moet kunnen worden opgevoerd dan tien jaren, om menig misdrijf naar verdienste te kunnen straffen en eene billijke gradatie te kunnen in acht nemen zoo wel met die zwaardere misdrijven waartegen levenslange, als met die lichtere waartegen eene tijdelijke gevangenisstraf van korteren duur behoort te worden bedreigd. Deze laatste vraag nu kan niet wel anders dan bevestigend beantwoord worden. Beperking van het maximum der tijdelijke vrijheidstraf tot tien jaren zoude er noodwendig toe moeten leiden, om de levenslange straf in veel meer gevallen te bedreigen dan wenschelijk is te achten. Het maximum van vijftien jaren is dus niet te hoog, vooral wanneer men het in verband beschouwt met de bevoegdheid tot voorwaardelijke vrijlating in art. 21 [15] van het ontwerp. Maar is dit maximum niet te laag? Ontstaat er geen gevaar voor de maatschappelijke orde als de langste duur der tijdelijke vrijheidstraf, volgens art. 2 der wet van 29 Junij 1854 (Staatsblad nO. 102) twintig jaren, thans in sommige gevallen waarin vroeger de doodstraf bedreigd was, krachtens de wet van 17 September 1870 (Staatsblad nO. 162), vijf en twintig jaren, met vijf à tien jaren wordt verminderd? Ook dit kan niet worden toegegeven. Niet de mogelijkheid dat de straf voor eenige jaren langer kan worden opgelegd, maar de zekerheid of hooge waarschijnlijkheid dat eene ernstige straf het misdrijf zal volgen, beveiligt de maatschappelijke orde tegen stoornis. En naarmate de straf die bij langeren duur toch steeds met drie jaren cel zal beginnen, om verder te worden ondergaan in eene geclassificeerde gemeenschap (artt. 11-13), ernstige is, kan haar langste duur veiliger met eenige jaren worden verkort.

Het maximum der gevangenisstraf is dus bepaald op vijftien jaren. Echter is dit maximum in de vier in art. 10, derde lid, vermelde gevallen hetzij ze afzonderlijk of gelijkelijk zich mogten voordoen, voor verhoging met een derde vatbaar. De

verder niet behandeld. Precies de tegen dergelijke extreme voorstellen gevoelde bezwaren zullen naar hun aard ook bij de afweging van de strafverhoging naar veertig jaren bij velen een rol van betekenis spelen.

strafverhoogen wegens zamenloop, herhaling en het ambtelijk karakter van den schuldige kunnen, waar men ze in het algemeen aanneemt, natuurlijk niet buiten aanmerking blijven bij de zeer ernstige misdrijven, waartegen het maximum der tijdelijke gevangenisstraf is bedreigd. De duur van twintig jaren mag echter in geen geval worden overschreden, ook dan niet wanneer de tijdelijke gevangenisstraf alternatief met de levenslange is bedreigd en zelfs niet indien hiermede nog een of meer de gevallen, in art. 10, derde lid, of deze gevallen zelve zamengaan mogten. Men mag aannemen dat personen, van welken leeftijd ook, die meer dan twintig achtereenvolgende jaren in eene gevangenis hebben doorgebracht, geheel onbekwaam en ongeschikt zijn om in het vrije leven terug te keeren, en dat dus in geen geval eene tijdelijke straf behoort te worden opgelegd van langeren duur dan de slotbepaling van art. 10 toelaat.³⁸

Een ander was uitvloeisel van toen reeds aanwezige rechtsvergelijkende beschouwingen. In dat kader wordt reeds in de MvT in 1886 opgemerkt dat het gekozen maximum voor het Nederlandse WvSr, aansluit bij de maxima in andere codificaties in die tijd.³⁹ De hierna in dit rapport opgenomen rechtsvergelijkende verkenning laat zien dat verschillende andere rechtsstelsel nog steeds een maximum in de buurt van twintig à dertig jaren gevangenisstraf kennen al zijn er ook uitzonderingen. In zoverre is een mogelijke verhoging van dertig naar veertig jaren ook een extra afwijking van het gemiddelde.

Met de aldus bewust gekozen algemenere maxima van de vrijheidsstraf en, vervolgens, de verdere inrichting van de maxima bij de afzonderlijke misdrijven, ook in onderling verband beschouwd, ligt in zoverre geen absolute bovengrens van tijdelijke gevangenisstraf besloten. Er ligt wel impliciet een notie van begrenzing in strafdreiging en strafoplegging van evenredige vergelding van de ernst van het feit en de schuld en de persoon van de dader in besloten.⁴⁰ In zijn nieuwe overzichtsarresten inzake samenloop plaatst de Hoge Raad de strekking van die regeling in het teken van het voorkomen van onevenredige bestraffing.⁴¹ Ook het door de wetgever gekozen systeem van strafbedreiging in de wettelijke maxima (en niet alleen in de door de rechter opgelegde straf), biedt met die impliciete aanspraak van evenredigheid 'een zekere waarborg tegen mateloosheid en oneigenlijk gebruik'.⁴² Aan die betekenis in abstracto doet niet af dat

³⁸ H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel I*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 195-196.

³⁹ H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel I*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 195.

⁴⁰ Vgl. ook en explicieter art. 24 Sr ten aanzien van de geldboete in zake het draagkrachtbeginsel. Het artikel rept van een 'passende' bestraffing, waarbij voorkomen moet worden dat de verdachte 'onevenredig' in het vermogen wordt getroffen. In het artikel ligt een dubbele evenredigheid besloten: evenredigheid tussen feit en boete en tussen boete en draagkracht: Vgl. *Kamerstukken II 1981/82*, 15012, 5, p. 13 en J.W. Fokkens, 'Commentaar op art. 24 Sr', aant. 1, in: T.J. Noyon/G.E. Langemeijer & J. Rummelink (voortgezet door J.W. Fokkens, E.J. Hofstee & A.J. Machielse), *Wetboek van Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013 (losbladig). De explicatie van deze evenredigheid bij de geldboete is bedoeld als 'tegenhanger' van de afschaffing van de beperkte cumulatie van de geldboete bij meerdaadse samenloop door de Wet van 31 maart 1983 (Wet vermogenssancties), *Stb.* 1983, 153. Zie A.J. Machielse, 'Commentaar op art. 57 Sr', aant. 4, in: T.J. Noyon/G.E. Langemeijer & J. Rummelink (voortgezet door J.W. Fokkens, E.J. Hofstee & A.J. Machielse), *Wetboek van Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013 (losbladig).

⁴¹ HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111, NJ 2019/111-115, m.nt. P.A.M. Mevis.

⁴² Th.W. van Veen, 'De rijkswerkinrichting verdwijnt', *DD* 1984/14, p. 294.

overschrijding niet als een in cassatie te toetsen harde maatstaf te berekenen valt.⁴³ Enigszins daartegenover staat dat in het Nederlandse systeem wettelijke strafmaxima nooit op zichzelf staan. De wetgever laat aan de rechter traditioneel veel vrijheid in de sanctietoemeting. Hij vertrouwt op verstandige toepassing van de wettelijke straftoemtingsvrijheid door de rechter. Anders dan in andere landen het geval is, heeft de Nederlandse wetgever geen bijzondere strafminima of uitgangspunten voor straftoemeting in het Wetboek van Strafrecht opgenomen. De rechter kan de straf bepalen tussen het algemene minimum van de strafsoort en het bijzondere strafmaximum per delict. De enkele verhoging van het strafmaximum van dertig naar veertig jaren gevangenisstraf bij moord betekent dus geenszins dat het impliciete vertrouwen van de wetgever in de rechter om per strafzaak disproportionele bestraffing te voorkomen, zou verdwijnen.⁴⁴ In zoverre zegt de enkele aanpassing van de wet (de – eventuele – verhoging van het strafmaximum in art. 289 Sr) niet onmiddellijk alles over de toepassing van de wijziging. Zie daarover uiteraard wel nader het empirisch deel van dit onderzoek.

We benadrukken anderzijds dat zorg over te lange detentie, ook al betreft dat een tijdelijke (en dus niet een levenslange) gevangenisstraf van alle tijden is. Afgezien van de beschouwingen van de wetgever in 1886 wijzen we in dit verband voor Nederland op de toen reeds belangrijke, maar nog steeds alleszins lezenswaardige beschouwing van Rijksen uit 1967,⁴⁵ of die van Kelk uit 1986⁴⁶. Een inventarisatie van literatuur gaat het bestek van deze bijdrage verre te buiten, maar van belang is wel dat de wetgever zich, bij eventuele vormgeving van de te onderzoeken strafverhoging, bewust is van deze ‘voorgeschiedenis’ en de noodzaak van strafverhoging mede in het licht van in deze geschriften geopperde bezwaren onderbouwt. Het gaat in zoverre om meer dan alleen het strafmaximum bij moord. Wij komen op dit bredere aspect onder andere hierna onder 2.3.4 (resocialisatie) nader terug.

2.3.3.2 Bovennationale normering; Europa 1: Raad van Europa; proportionaliteit als expliciete grondslag maar geen begrenzing van strafmaxima

Hoewel het EVRM-recht doortrokken is van eisen van *proportionele* inbreuk op rechten, bevat het geen expliciete aanspraak op bescherming tegen onevenredige bestraffing. Ter zake bestaat alleen de Recommendation concerning consistency in sentencing uit 1992.⁴⁷

⁴³ Dat is iets anders dan dat de stelling ‘geen straf zwaarder dan de schuld geen (enkele) geen steun in het recht zou vinden’, zoals de Hoge Raad ook pleegt te zeggen. Vgl. J.C.M. Leijten, ‘Straf naar de mate van schuld’, in: G.J.M. Corstens e.a. (red.), *Straffen in gerechtigheid: opstellen over sancties en executie, uitgegeven ter nagedachtenis van prof. mr. W.H.A. Jonkers*, Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 61-69.

⁴⁴ Om een recent voorbeeld te noemen. In de motivering van het amendement van het Kamerlid Helder bij wetsvoorstel 34126 wordt de afschaffing van de beperkte cumulatie van vrijheidsstraf in geval van meerdaadse samenloop (bij moord zou dan dertig plus de helft = vijfenvertig jaren gevangenisstraf mogelijk worden) ook gemotiveerd met de redenering: ‘Indiener is van mening dat de rechterlijke macht voldoende in staat is om in dergelijke gevallen zelf te bepalen hoe hoog de op te leggen straf behoort te zijn en er geen sprake zal zijn van disproportionele straffen. Het uitgangspunt van proportionaliteit in bestraffing komt dan ook niet in het geding.’

⁴⁵ R. Rijksen, *Vijf jaar tot levenslang. Langgestraften in de gevangenis in Breda*, Alphen aan den Rijn: N. Samsom 1967.

⁴⁶ C. Kelk, ‘De plaats van de vrijheidsstraf in het sanctiestelsel’, in: D.H. de Jong e.a. (red.), *De vrijheidsstraf*, Arnhem: Gouda Quint 1986, p. 3-36.

⁴⁷ Recommendation No. R (92) 17 van 19 oktober 1992 van het Comité van Ministers in zake ‘consistency in sentencing’, vgl. onderdeel A.4: ‘Whatever rationales for sentencing are declared, disproportionality between the seriousness of the offence and the sentences should be avoid.’ Vgl. ook onderdeel A.8: ‘In proposing or imposing sentences, account

Het EVRM stelt in dat kader geen harde, normatieve eisen die het inrichten van een bovengrens van veertig jaren gevangenisstraf op zichzelf en als zodanig zou verbieden. Dat kan reeds c.q. ook blijken uit het feit dat er wel landen zijn die een dergelijke maximum kennen, zoals België en Spanje⁴⁸, zij het dat dit maar weinig landen betreft terwijl overigens de betekenis van een dergelijke wettelijke grens in de praktijk uiteraard mede bepaald wordt door de werking van instrumenten als v.i. en dergelijke. Nochtans is een bovengrens van veertig jaren gevangenisstraf in wet of praktijk op zich niet in strijd met enige bepaling van het EVRM.

De voor Nederland te onderzoeken gedachte van strafverhoging voor moord sluit in abstracto zelfs enigszins aan bij een tendens tot strafverzwaring in veel landen in Europa en daarbuiten. Deze tendens naar een zekere 'mateloosheid' wordt van verschillende kanten in de nationale en Europese en internationale literatuur bekritiseerd als ten minste politiek-beleidsmatig onjuist. Een, ook met kracht van argumenten onderbouwde, kritische houding is echter nog iets anders dan een harde, normatieve grens die uit enige rechtsbron zou voortvloeien.⁴⁹

Als uitgangspunten van beoordeling onder het EVRM kan hier gelden hetgeen het EHRM, onder andere de Grote Kamer in de beslissing *Vinter* tegen het VK, als uitgangspunten heeft geformuleerd.⁵⁰ In het bijzonder is er een 'margin of appreciation in deciding on the appropriate length of prison sentences for particular crimes'. Het EHRM ziet voor zichzelf dus geen rol weggelegd om de gepaste lengte van detentie te bepalen.⁵¹

should be taken of the probable impact of the sentence on the individual offender, so as to avoid unusual hardship and to avoid impairing the possible rehabilitation of the offender.' En idem onderdeel B.5: 'Where a custodial sentence (...) is held to be justified, that sentence should be no longer than is appropriate for the offence(s) of which the person is convicted.'

⁴⁸ Zie de hierna opgenomen rechtsvergelijkende verkenning.

⁴⁹ Wij volstaan (daarom) in het kader van dit onderzoek voor wat betreft de literatuur met de verwijzing naar een alleszins inzichtelijke, recente overzichtspublicatie onder de treffende benaming van 'overuse'. Zie (de verschillende bijdragen in) P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019.

⁵⁰ EHRM (Grote Kamer) 9 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0709JUD006606909, par. 104-105, NJ 2016/135, m.nt. N. Keijzer (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*). Vgl. ook de korte en krachtige samenvatting in European Court of Human Rights, *Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights – No punishment without law*, updated on 30 April 2019, onderdeel 48: 'As regards the severity of the penalty, the Court confines itself to satisfying itself that no heavier penalty is imposed than that which was applicable at the time of commission of the offence. Issues relating to the appropriateness of a penalty do not fall within the scope of Article 7 of the Convention. It is not the Court's role to decide the length of the prison sentence or the type of penalty which is suited to any given offence (*Hummatov v. Azerbaijan (dec.)*; *Hakkar v. France (dec.)*; *Vinter and Others v. the United Kingdom [GC]*, § 105). Issues relating to the proportionality of a penalty may, however, be assessed under Article 3 of the Convention (*ibid.*, § 102, concerning the concept of a 'clearly disproportionate penalty).'

⁵¹ De enige uitzondering is de toets van de evenredigheid van de sanctie in geval van strafrechtelijk optreden tegen politieke protesten als inbreuk op de vrijheden van meningsuiting en van vereniging en vergadering van art. 10 en art. 11 EVRM. Bijvoorbeeld EHRM 21 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1021JUD000954007 (*Murat Vural/Turkije*); zie meer algemeen P. Pinto de Albuquerque, 'The overuse of Criminal Justice in the Case Law of the European Court of Human Rights', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019, p. 79-80 en R. O'Fathaigh & D. Voorhoof, 'Article 10 ECHR and Expressive Conduct', *Communications Law, The Journal of Computer, Media en Telecommunications Law*, 2019/24, afl. 2, p.

Dit uitgangspunt neemt niet weg dat de invloed van Straatsburg wel al langer sterker wordt in een richting waarmee men inhoudelijk een zeker tegenwicht probeert te geven voor de strafverhogende tendens in de wetgeving van veel lidstaten. In dat kader is het EHRM zich in de Vinterzaak ook gaan uitdrukken in termen waarin herkenbaar is dat het hof van oordeel is dat uit het EVRM voortvloeit dat de tenuitvoerlegging van lange vrijheidsstraf penologische doelen moet dienen. In dat kader is vergelding van belang, maar de betekenis daarvan neemt bij het voortduren van de straf als doel af. Resocialisatie en gerichtheid, ook in het detentieregime, op terugkeer in de vrije maatschappij dienen dan meer op de voorgrond te treden.⁵² Men wordt dus strenger maar strafverhoging ter zake van moord van dertig naar veertig jaren stuit niet hard af op het EVRM/EHRM.

Wellicht is het aangewezen te constateren dat het EVRM-recht ook geen aanknopingspunt bevat dat tot een eventuele verhoging van het strafmaximum bij moord zou dwingen. Ongetwijfeld stelt het misdrijf van moord een gedraging strafbaar ter zake waarvan de op art. 2 EVRM gebaseerde EHRM-benadering van toepassing is dat adequate bescherming van het (recht op) leven van het slachtoffer en de belangen van de nabestaanden om daadwerkelijke, ook strafrechtelijke rechtshandhaving vraagt. Maar die positieve verdragsverplichting dwingt er op zichzelf niet toe de straf ter zake van moord op ten minste dertig jaren te bepalen, laat staan dat deze benadering er toe zou dwingen die straf van dertig naar veertig jaren te verhogen.

Voor wat betreft de overige rechten van het EVRM kan in het beknopte kader van dit onderzoek nog het volgende worden opgemerkt. Een bovengrens van dertig respectievelijk veertig jaren als maximum aan de tijdelijke vrijheidsstraf vloeit in het bijzonder bepaald ook niet voort uit art. 3 EVRM. Ook en zelfs de levenslange gevangenisstraf, vanwege zijn uitzichtloosheid bepaald nog van een ander karakter dan lange tijdelijke gevangenisstraf, is als zodanig niet in strijd met art. 3 EVRM. Het in het kader van de beoordeling van die ultieme straf door het EHRM wel gehanteerde uitgangspunt van vijftienvintig jaren detentie, moet eerst en vooral in het licht van de beoordeling van (de tenuitvoerlegging van) die, levenslange gevangenisstraf worden gezien. Maar (zo men wil: zelfs) in dat kader geldt niet de harde norm dat detentie niet langer dan vijftienvintig jaren mag duren voordat een heroverweging aan de orde is.

Op zichzelf heeft het EHRM niet uitgesloten dat in geval van een ernstig onevenredige straf ter zake van klassieke misdrijven waarvan de strafwaardigheid betrekkelijk vanzelfsprekend is, een 'issue' kan ontstaan onder art. 3 EVRM. Maar het EHRM is ter zake zeer terughoudend.⁵³ Het is niet te verwachten dat het EVRM langs deze ingang grenzen zal stellen

62-73. De toets van de evenredigheid van de sanctie staat dan in het teken van de bescherming van de rechten van art. 10 en art. 11 EVRM; zo'n toets zal zich bij de straf ter zake van moord niet voordoen.

⁵² Vgl. ook het hiervoor geciteerde onderdeel A.8 uit de Recommendation No. R (92) 17 van 19 oktober 1992 van het Comité van Ministers in zake 'consistency in sentencing': 'In proposing or imposing sentences, account should be taken of the probable impact of the sentence on the individual offender, so as to avoid unusual hardship and to avoid impairing the possible rehabilitation of the offender.' Zie ook W.F. van Hattum, 'De vergelding voorbij? Over de rol van vergelding in het in 2017 in het leven geroepen herbeoordelingsmechanisme voor de levenslange gevangenisstraf', in: E. Gritter e.a. (red.), *Modern Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 65-77.

⁵³ Vgl. EHRM (Grote Kamer) 9 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0709JUD006606909, par. 102, NJ 2016/135, m.nt. N. Keijzer (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*): 'The Chamber found that a grossly disproportionate sentence would violate Article 3 of the Convention. The parties accepted that proposition in their submissions before the Chamber and have continued to do so in their submissions to the Grand Chamber. The Grand Chamber agrees with and endorses the Chamber's finding. It also agrees with the Chamber that it will only be on rare and unique occasions that this test will be met.'

aan de te onderzoeken duur van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord. Voor de maximale duur van de tijdelijke gevangenisstraf kan uit deze jurisprudentie geen uitgangspunt worden afgeleid dat een maximum van veertig jaren tijdelijke gevangenisstraf bij moord zou verbieden. Dat geldt ook nu, zoals inderdaad enigszins het geval is, Nederland met een maximum van veertig jaren in vergelijking met andere landen en met de strafmaat van het ICC, bepaald meer in een uitzonderlijke, bovengemiddelde categorie terecht komt dan de veel meer gemiddelde categorie waarin Nederland met een maximum van dertig jaren thans verblijft. Opstijgen naar de buitencategorie maakt Nederland in zoverre kwetsbaarder dat een afwijking van het gemiddelde in Straatsburg gemakkelijk kritischer wordt bekeken, van een hard verbod van het te onderzoeken voornemen is geen sprake.

In het kader van art. 5, eerste, lid, onder a, EVRM moet sprake zijn van een 'lawful detention of a person after conviction by a competent court'. Het EHRM gebruikt art. 5 EVRM inzake de bescherming tegen willekeurige vrijheidsbeneming onder omstandigheden als toets van de inrichting van ten uitvoerlegging van een titel van vrijheidsbeneming. De art. 5, eerste lid, onder a-grond (detentie na veroordeling) wordt echter niet gebruikt als toets van de evenredigheid van de opgelegde straf, laat staan van de in de wet bedreigde straf. De (eisen aan) de tenuitvoerlegging van straf komen hierna via de ingang van resocialisatie nog apart aan de orde.

Voorts dwingt ook het recht op een eerlijk proces (art. 6 EVRM) niet tot een hard verbod het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf ter zake van moord tot veertig jaren te verhogen. Het bepaalde in art. 6 EVRM heeft in het bijzonder betrekking op procedurele aspecten van de strafrechtelijke rechtshandhaving en niet op materieelrechtelijke aspecten, zoals bijvoorbeeld een eis van evenredigheid tussen straf en ernst van het feit. In het kader van art. 6 EVRM is ten aanzien van de straf dan vooral de procedurele zorgvuldigheid van belang. Die procedurele zorgvuldigheid betekent met name dat alle, voor de straftoemeting relevante feiten en omstandigheden worden onderzocht en in de procedure van berechting ter discussie (kunnen) worden gesteld. In dat kader moet de verdachte voldoende gelegenheid hebben om adequaat naar voren te brengen al hetgeen hij voor het bepalen van de straf van belang acht. Onder omstandigheden kan ook de motivering van een vonnis en dus ook van de daarin opgelegde straf een punt van discussie zijn onder art. 6 EVRM, maar het hof eist geen motivering van vonnis of straf in concreto als algemene eis van een eerlijk proces, noch als eis van 'lawful detention' als bedoeld in voornoemd art. 5, eerste lid, onder a, EVRM.

Bij een dreigende veroordeling tot veertig jaren gevangenisstraf staat aldus wellicht meer op het spel dan in geval het maximum dertig jaren is, ook als de rechter niet *op*, maar *in de richting van* het strafmaximum straft. Dat verschil kan bijvoorbeeld in het kader van art. 6 EVRM consequenties hebben voor de mogelijkheden om de verdachte al dan niet in zijn afwezigheid te veroordelen. Uit dergelijke, aan art. 6 EVRM te ontleen procedurele zorgvuldigheidseisen ten aanzien van de straf vloeit echter geen bovengrens aan de wettelijke duur van de tijdelijke vrijheidsstraf voort.

Het bepaalde in art. 7 EVRM heeft, voor wat betreft de proportionaliteit van de sanctie, alleen betrekking op het aspect dat de straf geldt die ten tijde van het delict in de wet stond, zij het dat een wettelijke strafvermindering blijk geeft van een verminderde evenredigheid en dus ook langs dit argument ten voordele van de verdachte mag werken. Voor het overige geldt ten

aan zien van art. 7 EVRM het uitgangspunt dat de eventuele (on)gepastheid van de straf buiten het bereik van dat artikel valt.⁵⁴

Het bepaalde in art. 8 EVRM raakt de bescherming van het privéleven van de veroordeelde. In hoeverre lange gevangenisstraf mogelijkheden van resocialisatie beperkt, raakt zeker aan de inhoud en omvang van dit recht. Beperkingen in het kader van wettige detentie worden daarbij echter gedekt door de beperkingssystematiek van art. 8, tweede lid, EVRM. Dat geldt uiteraard ook reeds voor de inrichting van de bestaande vrijheidsstraf tot maximaal dertig jaren. Voor het normeren van de wettelijke duur van de vrijheidsstraf liggen in art. 8 EVRM geen zelfstandige argumenten voor de beantwoording van de onderzoeksvraag besloten. In het bijzonder niet naast of in aanvulling op de – terughoudende – toets van het EHRM onder art. 3 EVRM ter zake. Daarmee is niet gezegd dat die gedachte van resocialisatie geen punt van betekenis is. Integendeel. We besteden aan de betekenis van resocialisatie hierna nog apart aandacht. Daaraan voorafgaand is nog een enkel aspect van EU-recht van belang.

2.3.3.3 Europa 2: Art. 49, derde lid, EU-Handvest; expliciete bescherming tegen onevenredige bestraffing

De betekenis voor en de invloed van het EU-recht op het strafrecht groeit. Het EU-recht kan enerzijds lidstaten dwingen te voorzien in bepaalde sancties, bijvoorbeeld minimale sancties in hun respectievelijke nationale recht. Er is in dat kader echter geen EU-recht dat tot verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord tot veertig jaren dwingt.

Het EU-recht bevat voorts ook wel sanctiecriteria voor concrete delicten c.q. in concrete zaken. Die richten zich dan rechtstreeks tot de wetgever c.q. de strafgerechten.⁵⁵ In het kader van het onderhavige onderzoek behoeft in het bijzonder het bepaalde in art. 49, derde lid, van het EU-Handvest nadere aandacht. Het artikellid luidt: ‘De zwaarte van de straf mag niet onevenredig zijn aan het strafbare feit’. Anders dan het EVRM-recht, bevat het EU-Handvest daarmee een harde waarborg tegen onevenredige bestraffing, althans bij de toepassing van EU-recht. Het artikellid bindt zowel de strafrechter als de strafwetgever.⁵⁶

Veel praktische betekenis heeft art. 49, derde lid, EU-Handvest nog niet, mede omdat sanctionering ook door de EU-rechter in hoofdlijnen aan de lidstaten wordt overgelaten. Theoretisch kan art. 49, derde lid, EU-Handvest ook een toetsingsnorm kan zijn voor de aan het onderzoek ten grondslag liggende gedachte van de eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bedreigd tegen het misdrijf moord. Zij het dat, zoals opgemerkt, de reikwijdte van art. 49, derde lid, EU-Handvest ‘beperkt’ is tot de toepassing van EU-recht.⁵⁷ Dat

⁵⁴ European Court of Human Rights, *Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights – No punishment without law*, updated on 30 April 2019, bij art. 7 EVRM, onder 48: ‘As regards the severity of the penalty, the Court confines itself to satisfying itself that no heavier penalty is imposed than that which was applicable at the time of commission of the offence. Issues relating to the appropriateness of a penalty do not fall within the scope of Article 7 of the Convention.’

⁵⁵ Verschillende vormen van invloed komen voor. Niet altijd wordt om vrijheidsstraf gevraagd, maar dat kan wel het geval zijn. De meest verregaande vorm van concreetheid die als zodanig in verband met de vraagstelling van dit onderzoek relevant is, betreft Kaderbesluit 2002/475/JBZ van de Raad van 13 juni 2002 inzake terrorismebestrijding (*PbEU* 2002, L 164). Daarin wordt gesproken van ‘a maximum penalty of not less than 15 years’. Een plicht tot het invoeren van minimumstraffen volgt hieruit overigens niet.

⁵⁶ Zie (onder andere) A. Klip, *European Criminal Law. An integrative approach*, Cambridge: Intersentia 2016, p. 364.

⁵⁷ Het moet dan gaan om strafbepalingen verbonden aan het naleven van EU-bepalingen, dan wel strafbepalingen die een inbreuk maken op EU-rechten. Zie art. 51, eerste lid, EU-Handvest.

betekent dat de strafmaat inzake moord alleen dan op deze wijze ten toets kan komen, als de toepassing van de strafbepaling van moord de uitvoering van EU-recht betreft. Dat kan het geval zijn waar die strafbaarstelling van moord de Nederlandse uitvoering is van het Kaderbesluit tegen terrorisme. In dat kader doorredenerend zou die toets kunnen worden uitgevoerd bij toepassing van art. 288a Sr (doodslag met terroristisch oogmerk; maximale straf dertig jaren gevangenisstraf), maar dus niet bij een 'gewone' moord, waartegen thans gelijke straf en in de toekomst wellicht veertig jaren gevangenisstraf is bedreigd. De vraag rijst of het formele verschil (betreft de strafbepaling de toepassing van EU-recht of niet?) ten deze het onder alle omstandigheden acceptabele verschil in toetsing(smogelijkheden) kan legitimeren binnen het nationaal-Nederlandse sanctiestelsel meer in den brede.

Materieel gezien plaatst art. 49, derde lid, EU-Handvest de disproportionaliteit van de straf in relatie tot de samenhang met de ernst van het delict. Daarbij is die ernst van het delict maar *een* factor (er zijn er meer) ten opzichte waarvan de evenredigheid van de straf (rechter) of strafbedreiging (wetgever) kan worden gezien. Tegelijk dwingt dat art. 49, derde lid, EU-Handvest de Nederlandse wetgever voorshands vooral tot het nader motiveren van een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf. Van 1886 tot 2006 werd in een maximum van twintig jaren een (kennelijke) evenredigheid met de ernst van het misdrijf van moord gezien. In 2006 werd een verhoging naar dertig jaren als voldoende beschouwd. Dan rijst de vraag met welke argumenten een verdere verhoging naar veertig jaren zou kunnen worden verdedigd, zonder strijd ontstaat met het verbod van onevenredige bestraffing. Het bepaalde in art. 49, derde lid, EU-Handvest verbiedt daarbij een dergelijke heroverweging van de straf in het licht van een heroverweging van de ernst van het feit niet. Maar als de wetgever de harde(re) norm van art. 49, derde lid, EU-Handvest serieus neemt, dan zouden er aanwijsbare gronden te noemen moeten zijn die maken dat de bestaande straf van dertig jaren (inmiddels) als zodanig 'ontoereikend' (in welk opzicht dan ook) is, dat een verhoging naar veertig jaren deswege (toch) niet disproportioneel is of wordt, hoewel voorheen een maximum van dertig jaren uitdrukkelijk de grens van proportionaliteit bepaalde. Die roep om adequate onderbouwing wordt daarbij sterker naarmate een maximum van veertig jaren ter zake van, in vergelijking met de strafdreiging in – in elk geval – andere EU-landen voor dat misdrijf, meer een naar boven afwijkende uitzondering betreft dan het geval is bij een maximum van dertig jaren.⁵⁸

Kortom, zonder dat art. 49, derde lid, EU-Handvest nu zonder meer de te onderzoeken verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord van dertig naar veertig jaren verbiedt, biedt het wel handvat voor discussie over en beoordeling van de daaraan ten grondslag liggende motieven bij de EU-lidstaat Nederland. Ook op dit punt kan dan op Europees niveau een rol spelen in hoeverre Nederland met een maximum van dertig jaren niet of minder, maar met een maximum van veertig jaren wel of meer afwijkt van hetgeen in andere EU-lidstaten als gebruikelijk wordt gehanteerd en ervaren.⁵⁹

⁵⁸ Wij noemden hiervoor al de strafbepaling ter zake van genocide in de Nederlandse Wet internationale misdrijven. Op bovennationaal niveau neemt de internationale rechtsgemeenschap 'genoegen' met dertig jaren als voor dat misdrijf kennelijk voldoende evenredig. Vgl. art. 5 jo. art. 77 van het Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof.

⁵⁹ Significant is hetgeen Díes Ripollés opmerkt in de genoemde IPPF bundel in zijn algemeen overzichtsartikel: 'Many countries have passed legislation that permits custodial penalties in excess of 25 and even 30 years.' (J.L. Díes Ripollés,

Een en ander kan daarmee ook gevolgen hebben voor de Europese strafrechtelijke samenwerking. Een strafmaximum van veertig jaren bij moord maakt strafrechtelijke samenwerking niet bij voorbaat deswege onmogelijk. Zoals ook de levenslange gevangenisstraf of de wijze van tenuitvoerlegging daarvan daarvoor geen absoluut beletsel oproept. Dat wil niet zeggen dat juist een van het gemiddelde afwijkend maximum niet toch problematisch kan zijn.⁶⁰ Lidstaten die (aanzienlijk) lager strafmaxima kennen, zullen bij samenwerking, met name bij de overdracht van strafvervolging en van tenuitvoerlegging, meer kunnen aarzelen (vooral waar het de eigen onderdanen betreft). Zo kunnen zij wellicht vaker gebruik maken van de in EU-voorzien mogelijkheden om, ook na overdracht van de vrijheidsbenemende sanctie, de regels van de veroordelende staat te blijven toepassen voor wat betreft gratie en – met name – v.i. Dergelijke verschillen zijn nu juist binnen de EU eerder niet de bedoeling.

2.3.4 Resocialisatie; 20 – 30 – 40 jaren; vrijheidsbeneming en vrijheidsbeperking; straf en maatregel; samenhang met (de regeling van) de v.i.

Het is aangewezen het aspect van resocialisatie ten behoeve van de beantwoording van de onderzoeksvraag apart te behandelen omdat onder deze noemer enige belangrijke, zij het ook onderling weer wat verschillende aspecten aan de orde komen. Eerst volgen enige algemene opmerkingen; daarna worden enige specifieke, met de centrale onderzoeksvraag samenhangende aspecten nader belicht.

2.3.4.1 Resocialisatie algemeen: geen absoluut recht op resocialisatie

Tijdelijke gevangenisstraf is naar zijn aard verbonden met de terugkeer van de veroordeelde als vrije burger in de maatschappij. Lange(re) vrijheidsstraf is verbonden met resocialisatie. In dat laatste woord ligt zowel een einddoel van detentie besloten als de noodzaak van een activiteit die een transitie ('re') te weeg moet brengen. Resocialisatie geldt in deze benadering niet alleen bij de tenuitvoerlegging, bijvoorbeeld en met name als opdracht aan de penitentiaire overheid⁶¹ maar – deels dientengevolge – in resocialisatie ligt ook een aanspraak voor de tot vrijheidsstraf veroordeelde. En daarmee trouwens ook een plicht voor de maatschappij, zoals het Duitse Bundesverfassungsgericht eens treffend onder woorden bracht.⁶²

De opdracht aan de overheid tot resocialisatie bevat zowel de notie van goede bejegening en legitieme tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf jegens de veroordeelde gedurende de tenuitvoerlegging (rechtsbescherming),⁶³ als ook de notie van hulp aan de veroordeelde bij en

'Overuse of the criminal justice system: analytical approach, rules and practices', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019, p. 54

⁶⁰ Vgl. J.M. Beder, 'Detentie in de Europese Unie', *Sancties* 2018/2, afl. 2, p. 75-83 die erop wijst (p. 79) dat in het kader van de strafrechtelijke samenwerking binnen de EU 'enige mate van uniformering van sanctiebeleid' (en trouwens ook van de inrichting en kwaliteit van detentie) aangewezen is en belangstelling geniet.

⁶¹ Vlg. art. 2 Pbw.

⁶² 'Nicht nur der Straffällige muß auf die Rückkehr in die freie menschliche Gesellschaft vorbereitet werden; diese muß auch ihrerseits bereit sein, ihn wieder aufzunehmen' (BVerfG 5 juni 1973 – 1 BvR 536/72).

⁶³ We volstaan met te verwijzen naar de nadere regels in de Pbw en de BVT, de European Prison Rules: Rec(2006)2 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa en de normering van het CPT en, op VN-niveau, de United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.

naar de terugkeer in de samenleving, gegeven het daarvan afwijkende karakter van de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf. In de aanspraak op legitieme vrijheidsberoving ligt (immers) de positieve verplichting tot (hulp bij) het tegengaan van de *eo ipso* aan vrijheidsbeneming verbonden negatieve effecten voor de veroordeelde (counteract the damaging effects of life and long-term imprisonment)⁶⁴ besloten. Resocialisatie omvat voorts de bescherming van de samenleving tegen (gevaar voor) recidive van de veroordeelde na ommekomst van diens straf (instrumentele zijde), waarbij het recidivevrij kunnen leven (c.q. het verstrekken van adequate hulp en ondersteuning daarbij reeds tijdens detentie) uiteraard op zichzelf ook jegens de veroordeelde wel zo correct en juist in de zin van 'goed' en in het kader van de legitimiteit van (de tenuitvoerlegging van) vrijheidsstraf van betekenis is. Voor in deze zin 'onvoldoende voorbereide terugkeer' moet daarmee zowel uit een oogpunt van instrumentaliteit als van rechtsbescherming worden gewaakt; daarmee is de veroordeelde noch de samenleving mee gediend.

Resocialisatie is in deze benadering (vervolgens) ook verbonden met de strafoplegging door de rechter. Deze laatste is gehouden het aspect van resocialisatie bij het bepalen van soort en duur van de straf mee te nemen als *een* van de aspecten van sanctietoemeting. Naarmate een lange(re) tijdelijke gevangenisstraf (of een levenslange gevangenisstraf) resocialisatie bemoeilijkt, is dat *een* van de factoren die de rechterlijke beslissing tot het opleggen van een dergelijke straf en het bepalen van de duur ervan, beïnvloedt. En zulks binnen de wettelijke grenzen van de (proportionele) vergeldende vrijheidsstraf. Resocialisatie bestaat, *gegeven* de vrijheidsstraf. Het is geen strafdoel op zichzelf op basis waarvan (langere) vrijheidsstraf gelegitimeerd kan worden.⁶⁵ In die zin raakt de resocialisatie vervolgens ook de strafwetgever bij het inrichten van het sanctiestelsel. Onevenredigheid van sanctie kan in de in deze paragraaf bedoelde zin ontstaan als de wetgever in het door hem in te richten sanctiestelsel in dermate lange vrijheidsstraf voorziet dat daarmee resocialisatie bemoeilijkt of onmogelijk wordt, terwijl dat laatste niet door andere factoren, zoals de ernst van het feit, de schuld van de dader of de noodzakelijke bescherming van de maatschappij, wordt gerechtvaardigd.

Het belang van de notie van resocialisatie voor de strafvorderlijke overheid (legitimerende opdracht), voor de veroordeelde (humaniteit als fundamentele notie van recht; rechtsbescherming zo men wil) en voor de maatschappij (aanspraak op terugkeer van iemand die zich in de vrije maatschappij staande weet te houden zonder opnieuw strafbare feiten te begaan), doet de vraag rijzen naar het bestaan van een gestold recht op resocialisatie. En zo ja, is een

⁶⁴ Aldus de considerans van Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners. Voor een schets van die effecten zij verwezen naar de indringende, feitelijke weergave door C. Kelk 'De plaats van de vrijheidsstraf in het sanctiestelsel', in: D.H. de Jong e.a. (red.), *De vrijheidsstraf*, Arnhem: Gouda Quint 1986, p. 3-36 en meer recent naar de dissertatie van J. Meijers (*Do not restrain the prisoner's brain: Executive functions, self-regulation and the impoverished prison environment* (diss. Amsterdam VU), Amsterdam: Vrije Universiteit 2018), waarin wordt betoogd dat lange vrijheidsstraf een negatieve werking heeft op het functioneren van het brein van gedetineerden en daarmee ook van de kansen op succesvolle resocialisatie. Zie ook M.C.A. Liem, Y.A.J.M. van Kuijck & B.C.M. Raes, 'Detentiebeleving van (levens)langgestraften. Een empirische pilotstudie', *DD* 2016/2.

⁶⁵ Op dit punt ligt het verschil tussen de verbinding met de vrijheidsbenemende maatregelen die niet voor niets een eigen, specifieke grondslag van vrijheidsbeneming vereisen.

eventuele verhoging van het strafmaximum van de tijdelijke gevangenisstraf ter zake van moord van dertig naar veertig jaren daarmee dan in strijd?

Het antwoord op deze vragen moet zijn dat de gedachte van een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord niet afstuit op een dergelijke norm, maar tegelijkertijd toch als problematisch moet worden gezien. Dat is in feite inherent aan de positie van resocialisatie: die bestaat zoals gezegd *gegeven* de vrijheidsstraf. Lange(re) vrijheidsstraf werkt resocialisatie in feite alleen maar tegen, maar dat enkele feit verbiedt de vrijheidsstraf niet, ook niet proportionele verhoging van het wettelijk maximum daarvan.⁶⁶

De notie van resocialisatie als grondnorm van (tenuitvoerlegging van) vrijheidsstraf heeft als zodanig steeds aan de inrichting van de vrijheidsstraf in het moderne Nederlandse strafrecht ten grondslag gelegen.⁶⁷ Daarvan getuigen niet alleen opeenvolgende beleidsnota's, zoals het Rapport van de Commissie voor de verdere uitbouw van het gevangeniswezen,⁶⁸ de nota 'Taak en toekomst van het Nederlandse gevangeniswezen' uit 1982,⁶⁹ de nota 'Werkzame detentie'⁷⁰ uit 1994 en de beleidsnotitie 'Sancties in perspectief' uit 2001,⁷¹ het programma Modernisering Gevangeniswezen⁷² en het rapport 'Recht doen, kansen bieden. Naar effectievere gevangenisstraffen' uit 2018,⁷³ hoe verschillend in die nota's ook over de betekenis en de invulling van resocialisatie werd gedacht. De grondslag is sedert 1951 ook in de wet vastgelegd, thans, als opvolging van art. 26 Beginselenwet gevangeniswezen, in art. 2, tweede lid, Pbw. Steeds wordt duidelijk dat het gaat om resocialisatie binnen ('met handhaving van') het karakter van de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf als vrijheidsbenemende straf.

Het is evident dat resocialisatie als grondslag ook weerklank vindt in het bovennationale recht. Anders dan het EVRM, bevat art. 10 IVBPR een uitdrukkelijke verdragsbepaling inzake de behandeling van gedetineerden.⁷⁴ Het artikel legt de verbinding van resocialisatie als onderdeel

⁶⁶ Voor lichtere strafbare feiten dan moord is in dit kader het scheppen van alternatieven voor (korte) vrijheidsstraf van betekenis.

⁶⁷ Zie in algemene zin de beschrijving van de ontwikkelingen bij H. Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (diss. Amsterdam UvA), Utrecht: Spectrum 1990 en bij P.P. Nelissen, *Resocialisatie en detentie* (diss. Maastricht), Maastricht: Universiteit Maastricht 2000. Zie voor een zekere update P.M. Schuyt, *Toekomstbestendige resocialisatie* (oratie Leiden), Leiden: Universiteit Leiden 2016 en S. Meijer & E.F.J.C. van Ginniken, 'Visie op resocialisatie?', *Strafblad* 2018/44, p. 35-41.

⁶⁸ Beter bekend als de Commissie-Fick, Den Haag, 1947.

⁶⁹ *Kamerstukken II* 1981/82, 17539, 2.

⁷⁰ *Kamerstukken II* 1993/94, 22999, 11.

⁷¹ *Kamerstukken II* 2000/01, 27419, 1.

⁷² *Kamerstukken II* 2007/08, 24587/31200 VI, 236.

⁷³ Bijlage bij *Kamerstukken II* 2017/18, 29279, 439.

⁷⁴ Het artikel luidt:

- '1 Allen die van hun vrijheid zijn beroofd dienen te worden behandeld met menselijkheid en met eerbied voor de waardigheid, inherent aan de menselijke persoon.
- 2 (a) Verdachten dienen, uitzonderlijke omstandigheden buiten beschouwing gelaten, gescheiden te worden gehouden van veroordeelden en dienen aanspraak te kunnen maken op een afzonderlijke behandeling overeenkomend met hun staat van niet veroordeelde persoon.
(b) Jeugdige verdachten dienen gescheiden te worden gehouden van volwassenen en zo spoedig mogelijk voor de rechter te worden geleid.
- 3 Het gevangenisstelsel dient te voorzien in een behandeling van gevangenen die in de eerste plaats is gericht op heropvoeding en reclassering. Jeugdige overtreeders dienen gescheiden te worden gehouden van volwassenen en behandeld te worden in overeenstemming met hun leeftijd en wettelijke staat.'

van en voorwaarde voor legitieme vrijheidsstraf met de notie van de menselijke waardigheid. Die grondslag is echter nog te weinig als een hard recht ontwikkeld om als zelfstandige toets voor de onderzoeksvraag te kunnen fungeren.⁷⁵

Zowel op internationaal niveau als in het kader van de Raad van Europa bestaat *soft law* waarin de grondslag van resocialisatie is vastgelegd.⁷⁶ Zeker binnen de rechtspraak van het EHRM heeft die grondslag van resocialisatie steeds meer en steeds stevigere normatieve weerklank gevonden.⁷⁷ Tegelijk: een heel hard, tot EVRM-recht gestolde aanspraak op resocialisatie bestaat niet. En dat geldt te meer voor een dergelijke norm die een verhoging van de maximale gevangenisstraf ter zake van moord zou verbieden. Zelfs als Nederland met een dergelijke verhoging van dertig naar veertig jaren in de buitencategorie terecht zal komen (en de blik vanuit Straatsburg in zoverre kritischer zou worden), wordt een dergelijke verhoging niet door het EVRM verboden. Daarbij moet ook de *margin of appreciation* die ter zake aan de lidstaten wordt gelaten in aanmerking worden genomen.

In normatief opzicht is de situatie onder het EVRM duidelijk gemaakt in de uitspraak van de Grote Kamer van het EHRM in de zaak Khoroshenko tegen Rusland.⁷⁸ Resocialisatie is in de opvatting van het EHRM voor de lidstaten een verplicht onderdeel dat in de beschouwing moet worden betrokken bij het inrichten van de *penal policies*. Daarbij bestaat een zekere *margin of appreciation*, maar – en voor ons onderwerp belangrijker – deze ingang heeft het EHRM gaandeweg in het bijzonder ontwikkeld om grenzen te stellen aan die *margin of appreciation* en dus – omgekeerd gezegd – om te kunnen toetsen of onderdelen van die *penal policy* niet toch in strijd met enig recht uit het EVRM komen, en trouwens ook om tot de conclusie te kunnen komen dat dit niet zo is. Daarbij is echter van belang dat die toets – en dus ook van de *penal policy* in het algemeen – nog ‘beperkt’ is tot bepaalde, specifieke onderdelen daarvan. Dat betreft dan met

⁷⁵ Art. 10 IVBPR geldt niet als een ‘een ieder verbindende verdragsbepaling’ in de zin van art. 93 en art. 94 Grondwet.

⁷⁶ Van belang zijn met name de ‘Nelson Mandela-rules’ (Resolution 70/175 of the General Assembly of the United Nations (17 december 2015), United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, UN Doc A/RES/70/175) en de European Prison Rules (Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (11 januari 2006)). Zie binnen de Raad van Europa ook nog Resolution 76/2 of the Committee of Ministers on the treatment of long-term prisoners (17 februari 1976), de Recommendation Rec(2003)22 of the Committee of Ministers on conditional release (parole) (24 september 2003) en de Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners (9 oktober 2003).

⁷⁷ Zie ter zake ook, zij het vooral gericht op de inrichting van de *tenuitvoerlegging* van de vrijheidsstraf, de overzichtsbijdrage van S. Meijer, ‘De opmars en evolutie van het resocialisatiebegrip’, *DD* 2015/65, afl. 9, p. 688-704.

⁷⁸ EHRM (Grote Kamer) 30 juni 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0630JUD004141804, par. 121 (*Khoroshenko/Rusland*): ‘Furthermore, the approach to assessment of proportionality of State measures taken with reference to ‘punitive aims’ has evolved over recent years, with a heavier emphasis now having to be placed on the need to strike a proper balance between the punishment and rehabilitation of prisoners (...). In this connection, the Court recalls its observations, firstly, in the Dickson [GC] judgment (cited above, § 75), where it noted the general evolution in European penal policy towards the increasing relative importance of the rehabilitative aim of imprisonment, particularly towards the end of a long prison sentence, and, secondly, in *Vinter and Others v. the United Kingdom* [GC], nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10, § 111-116, ECHR 2013 (extracts) and *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria* (nos. 15018/11 and 61199/12, §§ 243-246, ECHR 2014 (extracts)), where it insisted that the emphasis on rehabilitation and reintegration has become a mandatory factor that the member States need to take into account in designing their penal policies. The regime and conditions of a life prisoner’s incarceration cannot be regarded as a matter of indifference in that context. They need to be such as to make it possible for the life prisoner to endeavour to reform himself, with a view to being able one day to seek an adjustment of his or her sentence.’

name aspecten van tenuitvoerlegging van lange vrijheidsstraf. En niet zozeer het op te leggen strafmaximum. Zelfs als veertig jaren detentie de resocialisatie meer bemoeilijkt dan een straf van dertig jaren, wordt de eerstgenoemde straf daarmee nog niet toetsbaar onder art. 5, eerste lid, sub a, EVRM,⁷⁹ laat staan als *unlawfull* daarmee in strijd. Het EVRM-recht biedt met andere woorden goede kaders om de inrichting van de tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende straf te beoordelen, maar niet om lidstaten een wettelijke verhoging van strafmaxima te verbieden.

2.3.4.2 Enkele concrete aspecten van de te onderzoeken gedachte tegen de achtergrond van resocialisatie nader belicht

We gebruiken in deze paragraaf de bovenstaande algemene noties inzake de betekenis van resocialisatie als belangrijke grondslag van legitieme tenuitvoerlegging van gevangenisstraf om, daarvan afgeleid, voor de onderzoeksvraag of het *verantwoord* is om het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf ter zake van moord van dertig naar veertig jaren te verhogen, nog enige specifiek relevante 'systeempunten' te belichten.

Aanpassing inrichting tenuitvoerlegging?

Als men resocialisatie serieus wil nemen, kan men, tegen de achtergrond van het bovenstaande, bij het antwoord op de vraag of de te onderzoeken strafverhoging verantwoord is, niet volstaan met de enkele verwijzing naar het feit dat het verschil tussen dertig en veertig jaren gevangenisstraf niet principieel maar slechts gradueel is. Het uitgangspunt van resocialisatie verbiedt noch een straf(maximum) van dertig jaren, noch een strafmaximum van veertig jaren. De resocialisatie in de brede zin als hiervoor omschreven, dus inclusief het belang van de samenleving, komt echter bij een lange(re) vrijheidsstraf als vanzelf meer onder druk te staan.

Vanuit de nog voorzichtige maar alleszins herkenbare, zich versterkende normatieve 'omsingeling' van lange vrijheidsstraf op – met name – het niveau van de Raad van Europa kan het in dit kader noodzakelijk zijn om bij de eventuele invoering van de te onderzoeken strafmaximumverhoging, nader aandacht te besteden aan de vraag in hoeverre voor de tenuitvoerlegging van lange gevangenisstraf specifieke regels en voorzieningen noodzakelijk zijn met het oog op de extra problematische resocialisatie.⁸⁰ Dat zich versterkend normatief kader van de Raad van Europa doet zich des te meer voelen als Nederland zich, met een eventuele verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig naar veertig jaren, zal voegen in de kleinere categorie van landen 'met afwijking naar boven'. Een maximum van dertig jaren komt meer overeen met het recht in andere landen en zal daarom binnen de Raad van Europa minder snel aanleiding geven voor kritiek op de – de veroordeelde belastende – daarbovenuit stijgende veertig jaren detentie.

Verhoging van het strafmaximum; resocialisatie en vergelding

⁷⁹ Dit onderdeel van art. 5 EVRM staat vrijheidsbeneming toe als 'the lawful detention of a person after conviction by a competent court'.

⁸⁰ Deels zal de discussie parallel lopen met die over de inrichting van de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. Aandachtspunt daarbij is de 'doelgroep'; nogal eens zal lange vrijheidsstraf worden opgelegd zonder combinatie met tbs. De resocialisatie verloopt dan niet ook via het behandelaspect van laatstgenoemde maatregel. Zie over de samenhang met tbs nader hierna onder het betreffende cursief.

Het object van dit onderzoek is – naast het feit dat het alleen op het misdrijf van moord betrekking heeft – ook beperkt in die zin dat het slechts de gedachte bevat voor de verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf; vrijheidsbeneming dus. Gegeven dat daarmee de resocialisatie meer onder druk komt te staan dan bij een vrijheidsbeneming tot maximaal dertig jaren, impliceert de verhoging ook langs deze lijn⁸¹ een versterking van het vergeldend karakter van de aldus verhoogde straf. Dat is, ook in de opvatting van de wetgever zelf, een zekere verschuiving in het denken over de grondslag en de duur en de inrichting van de (lange) vrijheidsstraf. We herhalen: ontoelaatbaar is dat zeker niet. Maar ook hier geldt dat een eventueel wetsvoorstel tot verandering wordt onderbouwd met argumenten waarin de wetgever zijn nieuwe(re) opvattingen ook motiveert in het licht van eerdere (beleids)documenten. Zeker gegeven het ingrijpend karakter van de wijziging mag – op dit punt en langs deze korte verkenning als ingang – in het bijzonder worden verwacht dat de wetgever een eventueel wetsvoorstel voor een wetswijziging gepaard doet gaan van een bredere onderbouwing van zijn visie op (de wettelijke maximumduur van) de tijdelijke vrijheidsstraf. Waarom vraagt vergelding van moord thans eventueel veertig jaren gevangenisstraf, waar de internationale rechtsgemeenschap voor genocide dertig jaren voldoende vindt? Het empirisch onderdeel van dit onderzoek tracht daarbij antwoord te geven op de vraag in hoeverre uit de rechtspraak c.q. naar de mening van de geïnterviewde personen aan een dergelijk verhoogd strafmaximum behoefte bestaat.

Verhoging van het strafmaximum; samenhang van vrijheidsbeneming en vrijheidsbeperking; langdurig toezicht en tbs

In het licht van het bovenstaande vraagt de beperking van de te onderzoeken gedachte tot (verlenging van) de *vrijheidsbenemende* straf ook de aandacht in relatie tot de in de afgelopen jaren snel gegroeide vormen van *vrijheidsbeperking*. Dat laatste betreft modaliteiten waarin aan verdachten en veroordeelden algemene en bijzondere gedragsvoorwaarden worden opgelegd, gekoppeld aan (al dan niet: elektronisch) toezicht en voorzien van sancties en consequenties (in ultimo ook vrijheidsbeneming) in geval de voorwaarden niet worden nageleefd. Het doel van deze modaliteiten is om de maatschappij te beveiligen tegen ongewenst gedrag van de veroordeelde, deze laatste van de stigmata van vrijheidsbeneming te vrijwaren als hij de eigen verantwoordelijkheid heeft en toont om de voorwaarden na te leven en aldus overheid en maatschappij ook de hogere kosten van vrijheidsbeneming te besparen.

Voor het thema van dit onderzoek is relevant dat dergelijke vormen met de recente regeling van het langdurig toezicht⁸² ook mogelijk zijn geworden na ommekomst van (lange) vrijheidsstraf of als afzonderlijke maatregel. Deze nieuwe wettelijke mogelijkheden voor langdurig toezicht kennen elk hun eigen, specifieke voorwaarden voor toepassing. Daardoor

⁸¹ In zoverre in aanvulling van hetgeen onder 2.3.3 is besproken over (on)evenredige bestraffing als bovengrens van vrijheidsstraf.

⁸² Wet van 25 november 2015, *Stb.* 2015, 460 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering in verband met het laten vervallen van de maximale duur van de voorwaardelijke beëindiging van de verpleging van overheidswegen, het verlengen van de proeftijden van de voorwaardelijke invrijheidstelling en de invoering van een langdurige gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel voor tbs-gestelden en zeden- en geweldsdelinquenten (langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking) voor het belangrijkste deel in werking getreden op 1 januari 2018 (*Stb.* 2016, 493).

zullen zij wellicht niet altijd in alle gevallen van veroordeling wegens moord van toepassing kunnen zijn. Maar het bestaan ervan maakt wel duidelijk dat er, ten behoeve van het voorkomen van recidive als onderdeel van resocialisatie, niet steeds aan lange(re) vrijheidsbeneming door verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf hoeft te worden gedacht. De genoemde modaliteiten van het langdurig toezicht zijn (bovendien) eerst recent in werking zijn getreden. Resultaten ervan zijn nog niet beschikbaar. Een argument tegen de verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord (vrijheidsbeneming) kan dus (thans) zijn dat de wenselijkheid daarvan mede tegen de achtergrond van en de samenhang met de effectiviteit in de zin van recidivevermindering van deze nieuwe sanctiemodaliteiten van vrijheidsbeperking moet worden gezien.⁸³ De discussie over het eventueel verhogen van het strafmaximum bij moord zou daarmee ook op de verdere ervaringen met deze modaliteiten kunnen of moeten wachten.

Ter zake van de samenhang met tbs is van belang dat Nederland daarmee een typische voorziening van strafrechtelijke vrijheidsbeneming heeft ter bescherming van de maatschappij die in andere landen en rechtsstelsels veelal ontbreekt. Dat is een reden waarom in andere landen sneller nogal eens lange en in het bijzonder ook levenslange gevangenisstraf (althans aanvankelijk) kan worden opgelegd c.q. wordt opgelegd. Maar voor de gevallen waarin in Nederland tbs mogelijk is, hoeft de beveiliging van de maatschappij in zoverre niet ook in verhoging van het strafmaximum te worden gezocht.⁸⁴

Mocht (desondanks) tot een verhoging van het strafmaximum worden besloten, dan zal bij die wetwijziging de vraag moeten worden beantwoord naar de wenselijkheid van een, zonder nadere regeling mogelijke combinatie van veertig jaren gevangenisstraf met – met name – tbs met dwangverpleging. De oplossing hoeft daarbij niet uitsluitend te worden gezocht in een beperking van de mogelijkheid een gevangenisstraf van veertig jaren op te leggen, want ook de (huidige) inrichting van de tenuitvoerlegging van veroordelingen tot lange vrijheidsstraf en tbs biedt mogelijkheden tot afstemming van straf, zorg, behandeling en beveiliging. Maar de kwestie van de samenloop verdient bij een eventuele wettelijke regeling wel specifieke aandacht omdat toepassing van de bestaande, onbeperkte combinatiemogelijkheid niet zonder meer vanzelfsprekend is bij verhoging van het strafmaximum. Vanuit het perspectief van verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf kan dan ook de vraag aan de orde komen of, gegeven de nieuwe inrichting van de levenslange gevangenisstraf, de wetgever ook voor de toekomst het uitgangspunt van de Hoge Raad uit HR 14 maart 2006, NJ 2007/345 wil blijven

⁸³ Zie over het belang van de samenhang in de regeling van (de verschillende modaliteiten van) vrijheidsbeneming en vrijheidsbeperking en van de samenhangende toepassing om sanctiedoeleinden, zoals het voorkomen van recidive, te bereiken in het bijzonder F.W. Bleichrodt, 'Het strafrechtelijk sanctierecht in de revisie', in: J. de Hullu, F.W. Bleichrodt & O.J.D.M.L. Jansen, *Herziening van het sanctiestelsel. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2002-1), Deventer: Kluwer 2002, p. 89-165, en F.W. Bleichrodt, 'Vrijheidsbeperking en vrijheidsbeneming in het Nederlands strafrechtelijk sanctierecht', in: E. Lanckswert e.a. 'Burgerparticipatie in constitutioneel perspectief, Vrijheidsbeneming en vrijheidsbeperking in het strafrecht, Partij-autonomie in het goederenrecht', in: *Vereniging voor de vergelijkende studies van het recht van België en Nederland, Preadviezen*, Den Haag: Boom Juridisch 2018.

⁸⁴ Daarbij is van belang dat de discussie over het uitwijken naar lange tijdelijke gevangenisstraf bij weigerende observandi, z'n langste tijd gehad lijkt te hebben. Vgl. art. 37a Sr (nieuw) uit de (op dit punt aankomende) Wet forensische zorg (Wet van 24 januari 2018, *Stb.* 2018, 38), en breder de brief van de Minister voor rechtsbescherming van 8 oktober 2018, *Kamerstukken I*, 2018/19, 32398, P. Ook hierin ligt in zoverre geen reden (meer) tot verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf.

overnemen dat levenslang en tbs elkaar als sancties uitsluiten. In dat uitgangspunt kan bij moord dan een argument worden gezien om het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij dat delict te verhogen juist omdat de beslissing tbs te willen opleggen, dan dwingt te 'volstaan' met tijdelijke gevangenisstraf. Helemaal voor de hand ligt een dergelijke verhoging ook dan niet omdat de combinatie van lange(re) vrijheidsstraf en tbs met dwangverpleging voor de tenuitvoerlegging bepaald niet zonder meer onproblematisch is.

Wellicht even belangrijk is de vraag of het eventueel te verhogen maximum van de gevangenisstraf niet in het bijzonder zal worden aangewend voor de gevallen waarin tbs niet aangewezen en niet mogelijk is, bijvoorbeeld omdat bij de verdachte ten tijde van het delict geen gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens bestond of kon worden vastgesteld, al moet de wel veronderstelde onmogelijkheid om in dat laatste geval tbs op te leggen inmiddels, zoals gezegd, worden gerelativeerd. Daarmee ontstaat dan een bijzondere categorie van tot extreem lange (maar wel tijdelijke) gevangenisstraf veroordeelden. Omdat aan hen geen tbs is opgelegd, verschillen de aanspraken en voorzieningen in de tenuitvoerlegging met tbs nu de tenuitvoerlegging niet mede op behandeling is gericht.⁸⁵ Voor wie de aanspraken en voorzieningen in het kader van resocialisatie en v.i. aanzienlijk verschillen van en aanzienlijk minder zijn dan die van veroordeelden aan wie ook tbs is opgelegd en wier aanspraken in zoverre ook normatief harder, ook onder art. 5, eerste lid, EVRM nu voor hen immers ook de 'e-grond' geldt. Ook langs deze weg rijst daarmee de hiervoor reeds geopperde vraag of een eventuele verhoging van het strafmaximum niet ook tot aanpassingen in de tenuitvoerlegging van de lange vrijheidsstraf zouden moeten leiden.

Aan de mogelijke samenhang van de maximale duur van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord met andere sanctiemodaliteiten zou omgekeerd een argument kunnen worden ontleend dat bij de beantwoording van de onderzoeksvraag de gedachte van strafverhoging bij moord kan ondersteunen, dat aansluit bij het op meer plaatsen genoemde exclusieve karakter van de eventuele strafverhoging. Waar die verhoging tot veertig jaren *uitsluitend* bij moord aldus een *specifieke* voorziening wordt voor dit ene, zwaarste misdrijf, zou kunnen worden betoogd dat daartegen minder bezwaar bestaat als het specifieke van die voorziening verder wordt benadrukt door het bijzondere, uitzonderlijke karakter ervan de vorm te geven van een ook wettelijke vastgelegde uitzondering. In die benadering zou een eventueel voorstel kunnen c.q. moeten worden gereserveerd voor de gevallen waarin, naar de vaststelling van de rechter in het concrete geval van (bewezenverklaring van) moord, het afwenden van het recidivegevaar bij de veroordeelde niet mede te bereiken is via (de combinatie met) een van de andere sanctiemodaliteiten. Veertig jaren uitsluitend bij moord en zelfs dan alleen als ultimum remedium dus. Opgemerkt moet worden dat dit argument slechts uit het betoog in deze paragraaf voortvloeit. Hiervoor is benadrukt dat het de te onderzoeken gedachte ook moet

⁸⁵ Een (ook) tot tbs veroordeelde justitiabele is in termen van art. 5 EVRM (ook) gedetineerd op de grond van art. 5, eerste lid, onder e, EVRM (the lawful detention of persons for the prevention of the spreading of infectious diseases, of persons of unsound mind, alcoholics or drug addicts or vagrants) en niet alleen op de grond van art. 5, eerste lid, onder a, EVRM (the lawful detention of a person after conviction by a competent court;), zoals ten aanzien van een uitsluitend tot gevangenisstraf veroordeelde wel het geval is. Vanwege de met de titel van detentie verbonden aanspraak op behandeling van de eerst genoemde categorie, stelt het EHRM ter zake meer en gemakkelijker eisen aan de inrichting van tenuitvoerlegging van detentie.

worden beoordeeld op de algemene aspecten van evenredige bestraffing c.q. in het licht van het belang van resocialisatie die door lange(re) vrijheidsstraf (extra) wordt bemoeilijkt.

Uit de geschetste samenhang met andere sanctiemodaliteiten volgt in elk geval voor de wetgever, mocht hij de te onderzoeken gedachte in een wetsvoorstel omzetten, de noodzaak om (ook) langs deze lijn de wenselijkheid van een dergelijk voorstel nader te belichten en te onderbouwen.

(G)een bijzondere strafmotivering; (g)een straftoemingscriteria?

In het bovenstaande is reeds diverse malen benadrukt dat het Nederlandse systeem van strafmotivering de strafrechter dwingt tot strafmotivering. Dat is de processuele tegenhanger van de grote vrijheid die de wetgever bij de straftoemeting aan de strafrechter laat. Ten aanzien van de vrijheidsstraf schrijft art. 359, zesde lid, tweede volzin, Sv de rechter (zelfs) uitdrukkelijk voor om in het vonnis zoveel mogelijk de omstandigheden aan te geven 'waarop bij de vaststelling van de duur van (die) straf is gelet'. Heel veel aan specifieke strafmotivering eist de Hoge Raad in dat kader ten aanzien van lange vrijheidsstraf in het algemeen echter niet.⁸⁶ Rechters motiveren zo'n straf in de praktijk uiteraard wel vaak ruim. Niet in de laatste plaats omdat het nogal eens gaat om aandachttrekkende strafzaken. Dat is zeker bij moord steeds het geval. Anders dan andere landen⁸⁷ kent het Nederlandse systeem echter geen traditie waarin de wetgever, bijvoorbeeld en met name in het Wetboek van Strafrecht, aan de rechter bepaalde uitgangspunten en voorschriften voor straftoemeting voorhoudt of oplegt aan de hand waarvan de straftoemeting in hoger beroep of cassatie kan worden gecontroleerd.

Voor de centrale onderzoeksvraag van dit rapport is bij deze stand van zaken van belang dat de wetgever de rechter geen criteria voorhoudt c.q. niet dwingt in het bijzonder te motiveren waarom hij in voorkomende gevallen nu kiest voor tijdelijke gevangenisstraf, dan wel voor levenslange gevangenisstraf in de gevallen waarin die keuze bestaat. Ook bestaan geen specifieke straftoemingscriteria of motiveringsvoorschriften in geval de rechter hele lange gevangenisstraf c.q. het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf oplegt.

Zeker in het licht van de geschetste Europese ontwikkelingen kan de vraag rijzen of in geval van strafverhoging bij moord, het aangewezen kan zijn de toepassing ervan in zoverre te beperken dat daar waar die straf de 'normale' Nederlandse termijn van (maximaal) dertig jaren gevangenisstraf overschrijdt, zulks tot nadere motivering van die straf in het vonnis dwingt. Het – tot op zekere hoogte – 'breken' met de Nederlandse traditie(s) op dit punt⁸⁸ zou helpen het uitzonderlijk karakter van een dergelijke wetswijziging te benadrukken en de strafverhoging ook

⁸⁶ Dat wordt onderstreept door het feit dat in het concept-Boek 4 van het gemoderniseerde Wetboek van Strafvordering de thans bestaande motiveringsvoorschriften voor de rechter ten aanzien van de straf terug worden gebracht tot het algemene voorschrift dat het vonnis de redenen moet opgeven die de straf hebben bepaald (art. 4.3.4.6., tweede lid, Sv). Ook moet het vonnis een motivering bevatten als dat voor de begrijpelijkheid van de beslissing noodzakelijk is (art. 4.3.4.3., eerste lid, Sv). In het licht van deze laatste formulering lijkt het opleggen van gevangenisstraf van een duur die het gewone maximum van dertig jaren te boven gaat, dan in elk geval nadere motivering te eisen.

⁸⁷ Zoals bijvoorbeeld in het Duitse systeem: zie nader de hierna opgenomen rechtsvergelijkende verkenning.

⁸⁸ De Hoge Raad zou een dergelijke, specifieke motiveringsplicht ook in art. 359, zesde lid, tweede volzin, Sv kunnen inlezen. Onder (extreme) omstandigheden eist hij al specifieke motivering. Vgl. HR 28 februari 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9381, NJ 2007/525, m.nt. D.H. de Jong inzake veroordeling tot levenslang aan een verstandelijk gehandicapte man met een IQ van 60.

daartoe te beperken. Het (ook) aldus benadrukken van dat uitzonderlijk karakter zal de Nederlandse regeling en de toepassing ervan in concrete gevallen meer bestendig maken tegen de hoe dan ook kritische(re) blik van Straatsburg.⁸⁹ Denkbaar is zelfs dat de strafrechter daarbij in de strafmotivering inzicht geeft in zijn mening over de grondslag van de straf en de inrichting van de tenuitvoerlegging en de termijn waarop – daarbinnen – vergelding en beveiliging verschuift naar resocialisatie (met consequenties voor het regime). Net als bij levenslang en bij een combinatievonnis van gevangenisstraf en tbs is ook een veroordeling tot een extreem lange tijdelijke gevangenisstraf bij de strafoplegging meer en meer slechts een momentopname waarbij het aangewezen kan zijn dat de rechter ten behoeve van het verdere, lange verloop de tenuitvoerlegging waarin vergelding van het delict verbleekt, meer inzicht geeft in zijn keuzes ter zake van de grondslag en de duur van de straf in concreto. Van belang is daarbij nog dat voor deze bovcategorie van lange vrijheidsstraf straftoemeteringsrichtlijnen en rechterlijke oriëntatiepunten minder houvast bieden.⁹⁰

Samenhang met (de regeling van) de v.i. in 1886, in 2006 en in de toekomst

Bij het bepalen van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf op vijftien jaren overwoog de wetgever van het WvSr 1886 blijkens de MvT:

‘Het maximum van vijftien jaren is dus niet te hoog, vooral wanneer men het in verband beschouwt met de bevoegdheid tot voorwaardelijke invrijheidstelling in art. 21 van het ontwerp’.⁹¹

De samenhang tussen (het bepalen van) de maximale duur van de vrijheidsstraf en de mogelijkheden voor vormen van vervroegde of voorwaardelijke invrijheidstelling zijn evident. Dat geldt in zijn algemeenheid ook voor de aandrang vanuit het recht van de Raad van Europa om überhaupt in vormen van v.i. te voorzien. Het bovenstaande citaat geeft er al blijk van dat Nederland sinds 1886 steeds vormen van v.i. kent en ook in de toekomst zal kennen. Die gedachte wordt op zichzelf niet verlaten. Wel is de Nederlandse regeling aan wijzigingen onderhevig. Binnen dat laatste, specifiek Nederlandse kader van de v.i. is voor de beantwoording van de zesde deelonderzoeksvraag en daarmee voor centrale onderzoeksvraag het navolgende in het bijzonder van belang.

De traditie van een v.i.-regeling als onderdeel van het sanctiestelsel in het moderne strafrecht sinds de 19de eeuw, bestaat niet alleen in Nederland. Vormen van v.i. werden ook in andere rechtsstelsels ingevoerd. Binnen de hierna opgenomen (beperkte) rechtsvergelijkende verkenning wordt daarom ook aangegeven na welk deel van de tenuitvoerlegging van vrijheidsstraf vormen van v.i. in het betreffende rechtstelsel mogelijk zijn. Daarbij dringt zich de

⁸⁹ Een dergelijke accentuering van de uitzondering kan ook helpen eventuele aarzelingen bij andere lidstaten in het kader van de EU-samenwerking in strafzaken op basis van wederzijdse erkenning en vertrouwen weg te nemen of te verminderen.

⁹⁰ Uit het jurisprudentie-onderdeel van dit onderzoek blijkt ook niet altijd van consistentie ter zake. Op dat laatste drong de Raad van Europa al eens nadrukkelijk aan. Vgl. aandrang. Recommendation No. R (92) 17 van 19 oktober 1992 van het Comité van Ministers in zake ‘consistency in sentencing’.

⁹¹ H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel I*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 196. Het bedoelde art. 21 werd uiteindelijk art. 15 in het WvSr 1886.

conclusie gemakkelijk op dat Nederland thans reeds betrekkelijk 'karig' is; andere rechtsstelsels aanvaarden vormen van v.i. naar kortere perioden van tenuitvoerlegging. Die conclusie accentueert hetgeen waarop al enige malen gewezen is: met een mogelijke verhoging van het strafmaximum van dertig naar veertig jaren, komt Nederland in vergelijking met andere landen in een 'bovencategorie' te verkeren. Dat geldt dus niet alleen voor het wettelijk toegelaten maximum op zichzelf, maar ook voor de – reeds onder bestaande wetgeving – daadwerkelijke termijn van tenuitvoerlegging. Een dergelijk verschil kan van belang zijn voor de EU-samenwerking in strafzaken. Bovendien moet er rekening mee worden gehouden dat het binnen de Raad van Europa niet ongebruikelijk is de afwijking kritischer te bezien dan het rechtstelsel van een lidstaat dat minder afwijkt, zeker als het eigen onderdanen betreft.

In de regeling van de v.i. ligt voorts een direct verband met de verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van twintig naar dertig jaren bij de Wet herijking strafmaxima in 2006.⁹² Dat was de eerste en tot nu toe laatste verhoging van het wettelijk strafmaximum sinds 1886. Deze verhoging van het maximum van de gevangenisstraf was in het oorspronkelijk voorstel van wet niet opgenomen. Het is daarin bij amendement toegevoegd dat bij de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag in onderdeel 2.2. is geciteerd.⁹³ Blijkens de toelichting is het amendement met name bedoeld om het 'strafgat' tussen lange tijdelijke gevangenisstraf en levenslang wat verder te dichten. Van belang is dat de wens daartoe niet zozeer voortvloeide uit het 'gat' tussen het voor 2006 bestaande maximum van twintig jaren en levenslang. Het was de indiener van het amendement meer te doen om het 'gat' tussen twintig jaren met de toentertijd bestaande regeling van de (toenmalige) v.i. enerzijds en 'levenslang' anderzijds. Voor deze laatste straf geldt geen v.i.-regeling terwijl in 2006 ook nog niet in de huidige heroverwegingsmogelijkheid was voorzien. Daarbij is ten aanzien van de v.i. in het bijzonder van belang dat deze ten tijde van het amendement in 2006 nog als *vervroegde* invrijheidsstelling bestond. Onder die regeling kwam elke veroordeelde tot langere gevangenisstraf voor v.i. in aanmerking. Het 'terugdraaien' van de vervroegde invrijheidstelling naar de (huidige) v.i., waarbinnen v.i. verlening juist geen automatisme is, dateert pas van 2008. Met andere woorden: met het amendement in 2006 werd niet zozeer een verhoging van het maximum van twintig jaren beoogd in de zin dat het wenselijk werd geacht tot dertig jaren gevangenisstraf te effectueren. Het ging als onderdeel van de beleidstheorie eerder om een *bevestiging* van maximum van twintig jaren als daadwerkelijke straf. En wel in de zin dat, als die straf door de rechter wordt opgelegd, die duur daarvan dan ook inderdaad onder omstandigheden daadwerkelijk twintig jaren zou moeten kunnen duren. Om dat te bewerkstelligen koos de wetgever, onder de toenmalige regeling van de *vervroegde invrijheidstelling*, het instrument van de verhoging van het strafmaximum naar dertig jaren.⁹⁴ Dat is niet geheel onbegrijpelijk 'wonderlijk' genoemd, nota bene door de wetgever zelf.⁹⁵

De in 2008 aldus herstelde v.i. is geen rustig bezit gebleken, althans niet bij politiek en wetgever. Het inmiddels door de Tweede Kamer aanvaarde voorstel voor een Wet straffen en beschermen bevat een wijziging en beperking van de v.i.-regeling. In die regeling wordt v.i. voor

⁹² Wet van 22 december 2005, *Stb.* 2006, 11, inwerkingtreding op 1 februari 2006 (*Stb.* 2006, 23).

⁹³ *Kamerstukken II* 2003/04, 28484, 45 (gewijzigd amendement van het lid Haersma Buma c.s.). Zie nader par. 2.2.

⁹⁴ *Handelingen I* 2005/06, 12, p. 595.

⁹⁵ *Handelingen I* 2005/06, 12, p. 595.

langgestraften beperkt tot maximaal de laatste twee jaren van de gevangenisstraf.⁹⁶ Indien dit wetsvoorstel kracht van wet verkrijgt wordt het effectieve strafdeel van een gevangenisstraf versterkt. Zeker bij lange gevangenisstraffen brengt de veroordeelde aanzienlijk meer tijd in detentie door, ook zonder verhoging van het wettelijke strafmaximum.

Het feit dat dit wetsvoorstel inmiddels door de Tweede Kamer is aanvaard, is een voor de uitkomst van het onderhavige onderzoek belangrijk gegeven. Is, met dat gevolg van de Wet straffen en beschermen, nog wel behoefte aan een verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf tot veertig jaren bij moord? Als de gedachte daaraan en de beleidstheorie daarachter – net als in 2006 – in de eerste plaats voortkomt uit de wens een lange vrijheidsstraf tot meer daadwerkelijke detentie te doen leiden, lijkt het erop alsof dat doel thans dus via de genoemde aanpassing van de v.i. wordt bereikt. Voor de uitvoering van dezelfde beleidstheorie uit 2006 hoeft in zoverre thans niet (weer) voor hetzelfde instrument (verhoging van het strafmaximum) te worden gekozen. Sowieso lijkt het verstandig om eerst de effecten van die Wet straffen en beschermen – zo deze kracht van wet verkrijgt – af te wachten. Tot dat laatste bestaat ook overigens grond. De verhoging van het maximum bij amendement in 2006 was, ondanks aandrang daartoe⁹⁷, niet voorzien van een onderbouwing in de vorm van een uitgebreide toelichting, effectief onderzoek naar de werking, advies van de Raad van State, nader onderzoek (met name door de strafrechtsdeskundigen De Hullu en De Roos op wier onderzoek de wetgevingsoperatie herijking strafmaxima was gestoeld), dan wel rechtsvergelijking met ons omringende landen. De (vorige) verhoging ontbeert derhalve een solide onderbouwing en verantwoording. Zoals hierboven reeds een aantal malen is geconstateerd, is het aangewezen (andermaal) te benadrukken dat een eventueel wetsvoorstel tot verdere verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig naar veertig jaren, alsnog van dergelijke onderbouwing zal moeten worden voorzien. Daarbij moeten ook de effecten van de eerdere verhoging van twintig naar dertig jaren in de beschouwing moeten worden betrokken. Uiteraard beoogt juist het onderhavige onderzoek voor een deel in die onderbouwing te voorzien, maar het is bepaald van belang te constateren dat er in 2006 geen uitgebreide onderbouwing is geformuleerd waaraan een eventuele verdere verhoging van het strafmaximum naar veertig jaren thans betrekkelijk gemakkelijk kan worden getoetst c.q. tegen kan worden afgezet. Niet als zodanig (de verhoging) en niet in het licht van de sedert 2006 ingetreden (aanstaande) wijzigingen in het strafrechtelijk sanctiestelsel.

Nu wij hierboven reeds opmerkten dat Nederland met een strafmaximum van dertig jaren reeds onder de bestaande v.i.-regeling behoort tot de landen in Europa waar lange gevangenisstraf vervolgens ook tot relatief lange daadwerkelijke detentietijd leidt, spreekt vanzelf dat dit gegeven en de daarmee samenhangende bezwaren extra klemmend worden als de v.i. bij een veroordeling tot veertig jaren gevangenisstraf beperkt blijft tot de laatste twee jaren

⁹⁶ *Kamerstukken II 2018/19, 35122, 2.* Onder de bestaande regeling is v.i. geen automatisme, maar wel mogelijk. Het verschil met de Wet straffen en beschermen schuilt dus niet in het (enkele) feit dat v.i. ‘straks’ slechts beperkt mogelijk is. Dat is nu reeds het geval, zij het met een langere v.i.-tijd. Zie over de v.i.-regeling J. uit Beijerse et al., *De praktijk van de voorwaardelijke invrijheidstelling in relatie tot speciale preventie en re-integratie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2018.

⁹⁷ Zie in het bijzonder *Handelingen I 2005/06, 12, p. 591.*

ervan en een dergelijke veroordeling dus tot achtendertig jaren daadwerkelijke detentie leidt, gratiëring daargelaten.

Op deze wijze in z'n effect geschetst, vraagt de wijziging van de v.i.-regeling die in het wetsvoorstel straffen en beschermen is opgenomen, in het kader van het onderhavige onderzoek ook op een ander punt nog enige aandacht. Een eventuele verhoging van het strafmaximum bij moord kan er dan toe leiden dat iemand die voor dat delict tot veertig jaren tijdelijke gevangenisstraf is veroordeeld (onder omstandigheden: aanzienlijk) langer in detentie doorbrengt (namelijk achtendertig jaren) dan degene die voor datzelfde misdrijf tot levenslang veroordeeld is. Naar de actuele stand van zaken wordt in geval van veroordeling tot levenslange gevangenisstraf immers na vijfentwintig jaren een aanvang gemaakt met het proces waarin wordt bezien of voortijdige invrijheidstelling in de tijd daarna op enig moment aangewezen kan zijn.⁹⁸ Zeker is een dergelijke invrijheidstelling echter niet.

Wij menen dat deze stand van zaken geen tegenargument oplevert dat een eventuele verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord tot veertig jaren in absolute zin geheel zou *verbieden*. Dat is vooral het geval omdat dan het verschil tussen veroordeling tot levenslange gevangenisstraf en tot tijdelijke gevangenisstraf wordt miskend. Zoals aan het begin van dit onderdeel van het onderzoeksrapport uiteen gezet (par. 2.3.2.2.1), is het verschil in aard van de veroordeling tot levenslang c.q. tot tijdelijke gevangenisstraf daarvoor te groot en te principieel. In geval van levenslang is dat een veroordeling tot een straf van in beginsel onbepaalde duur, iets waartoe de daartoe veroordeelde vanaf dag één van zijn detentie mee zal moeten zien te leven. De periode tot aan het begin van de heroverweging van die straf moet in het licht daarvan worden gezien. Bij tijdelijke gevangenisstraf is dat wezenlijk anders omdat de veroordeelde – al evenzeer vanaf dag één – zekerheid heeft over het moment waarop de vrijheidsbeneming (in ieder geval) eindigt. Dat verschil rechtvaardigt op zichzelf en op systematisch niveau ook een (potentieel) verschil in termijn van (daadwerkelijke) detentie. Op systematisch niveau staat het vaststellen van het wettelijk strafmaximum door de wetgever en de beslissing tot het opleggen en toemeten van de duur van de vrijheidsstraf door de strafrechter in Nederland tot op grote hoogte los van de inrichting van de tenuitvoerlegging. Daarbinnen komt het wel vaker voor dat een voor kortere duur opgelegde straf in de praktijk anders of zwaarder uitpakt dan een voor langere duur opgelegde straf. Waar dat in concrete gevallen te onredelijk uitpakt, kan een en ander via het instrument van de gratie worden opgevangen.

2.4 Rechtsvergelijking

Bij de beschrijving van de wets- en rechtssystematiek in het bovenstaande is reeds op diverse plaatsen gewezen op het recht in andere landen. Nederland is immers geen eiland. Reeds bij de inrichting van het wettelijk sanctiestelsel in 1886 was de wetgever op de hoogte van de ontwikkelingen in de strafrechtelijke codificaties in enige andere landen. Nederland volgde ten dele elders gemaakte keuzes, maar ging ook eigen wegen. Ook in onze tijd verdient (her)overweging van onderdelen van het strafrechtelijk sanctiestelsel een blik over de grens. Het beperkte kader van dit onderzoek laat een uitputtende rechtsvergelijkende studie niet toe. Dat is

⁹⁸ Zie (de verdere uitvoering van) de brief van de toenmalige staatssecretaris van Justitie en Veiligheid van 2 juni 2016, *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 325, o.a. leidende het Besluit Adviescollege levenslang gestraften van 25 november 2016, *Stcrt.* 2016, 65365 (nadien gewijzigd bij Besluit van 6 juni 2017, *Stcrt.* 2017, 32577).

ook niet per se noodzakelijk om enige relevante verschillen en overeenkomsten aan te duiden. Binnen dat beperkte kader wordt in de onderstaande rechtsvergelijkende verkenning het sanctiestelsel van enkele andere rechtsstelsels kort beschreven op enige voor de beantwoording van de onderzoeksvraag relevante onderdelen.

Voor de (voormalige) Nederlandse Antillen, Suriname, Duitsland, Zwitserland, Frankrijk, België en Spanje zijn de (maximum)straffen voor de vergelijkbare levensdelicten doodslag en moord en de uitwerking daarvan in de praktijk kort in kaart gebracht. Hierdoor wordt in het bijzonder enig inzicht verschaft in de uitgangspunten van en opvattingen over de duur van de (maximale, tijdelijke) vrijheidsstraf, ook als alternatief voor een levenslange gevangenisstraf, en over de termijn van v.i.-verlening.

Met deze rechtsvergelijkende verkenning van enige rechtsstelsels in concreto wordt invulling gegeven aan de referentie aan het recht in enige andere rechtsstelsels in het voorgaande deel van dit hoofdstuk. Na de schets van de rechtsstelsels volgt een korte duiding van de voor de beantwoording van de onderzoeksvragen voornaamste conclusies.

2.4.1 Curaçao

In Curaçao wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 1:13 SrC.⁹⁹ Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag is het opzettelijk een ander van het leven beroven en wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vierentwintig jaren.¹⁰⁰ Moord is het opzettelijk en met voorbedachte raad een ander van het leven beroven en daarop staat een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste dertig jaren.¹⁰¹

De levenslanggestrafte wordt voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twintig jaren van de straf heeft ondergaan en – naar het oordeel van de rechter (het Gemeenschappelijk Hof van Justitie) – verdere tenuitvoerlegging geen redelijk doel meer dient.¹⁰² Voor tijdelijke gevangenisstraffen is een regeling voor de v.i. getroffen in art. 1:31 SrC. Als het onvoorwaardelijke deel ten hoogste een jaar bedraagt, wordt de veroordeelde voorwaardelijk in vrijheid gesteld als de vrijheidsbeneming ten minste zes maanden heeft geduurd en van het dan nog ten uitvoer te leggen gedeelte van de straf een derde is ondergaan (eerste lid). Bij een langere tijdelijke gevangenisstraf, wordt de veroordeelde normaal gesproken voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twee derde van de straf heeft ondergaan (tweede lid).¹⁰³

⁹⁹ De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk (eerste lid). Een tijdelijke gevangenisstraf is ten minste een dag en ten hoogste vierentwintig (achtereenvolgende) jaren (tweede lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan, net als sinds 2000 onder het oude recht art. 11 SrNA, echter maximaal dertig jaar bedragen in de gevallen waarop op het misdrijf levenslange en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van de rechter is gesteld (derde lid), alsmede wanneer deze wegens strafverhoging ter zake van onder andere samenloop misdrijven of recidive boven de vierentwintig jaar uitkomt (vierde lid). De doodstraf verdween, net als minimumstraffen voor bepaalde ernstige delicten, uit het wetboek door de inwerkingtreding van het huidige SrC per 15 november 2015.

¹⁰⁰ Art. 2:259 SrC. Zie voor gekwalificeerde doodslagen art. 2:260-2:261 SrC; dan kan een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste dertig jaar worden opgelegd.

¹⁰¹ Art. 2:262 SrC. Onder het oude recht stond zowel op moord als doodslag een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste vierentwintig jaar. Diezelfde bestraffing werd onwenselijk geacht.

¹⁰² Art. 1:30 SrC.

¹⁰³ Zie nader J.M. Reijntjes & A.D. Marchena-Slot (red.), *Antilliaanse strafrechtspleging: een inleiding*, Den Haag: Boom Juridisch 2016, par. 13.7.2.

2.4.2 Aruba

In Aruba wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 1:13, eerste lid, SrA.¹⁰⁴ Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. In het nieuwe wetboek, dat in werking trad op 15 februari 2014, werd het strafgat door een verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf van twintig naar dertig jaren bewust verkleind, zodat een beter alternatief voor levenslang werd gecreëerd.¹⁰⁵ Doodslag is het opzettelijk een ander van het leven beroven en wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vierentwintig jaren.¹⁰⁶ Moord is het opzettelijk en met voorbedachte raad een ander van het leven beroven en daarop staat een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste dertig jaren.¹⁰⁷

De levenslang gestrafte wordt voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twintig jaren van de straf heeft ondergaan en – naar het oordeel van de rechter (ook hier het Gemeenschappelijk Hof van Justitie) – verdere tenuitvoerlegging geen redelijk doel meer dient.¹⁰⁸ Voor tijdelijke gevangenisstraffen is een regeling voor de v.i. getroffen in art. 1:31 SrA. Als het onvoorwaardelijke deel ten hoogste een jaar bedraagt, wordt de veroordeelde voorwaardelijk in vrijheid gesteld als de vrijheidsbeneming ten minste zes maanden heeft geduurd en van het dan nog ten uitvoer te leggen gedeelte van de straf een derde is ondergaan (eerste lid). Bij een langere tijdelijke gevangenisstraf, wordt de veroordeelde doorgaans voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twee derde van de straf heeft ondergaan (tweede lid).

2.4.3 Sint Maarten

In Sint Maarten wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 1:13, eerste lid, SrStM.¹⁰⁹ Het nieuwe wetboek trad op 30 mei 2015 in werking. De doodstraf verdween hierdoor, net als minimumstraffen voor bepaalde ernstige delicten. Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag is het opzettelijk een ander van het leven beroven en wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vierentwintig jaren.¹¹⁰ Moord is het

¹⁰⁴ De tijdelijke gevangenisstraf is ten minste een dag en ten hoogste vijftien jaar (tweede lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan echter dertig jaar belopen in de gevallen waarop op het misdrijf levenslange en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van de rechter is gesteld (derde lid). Wanneer de tijdelijke gevangenisstraf wegens strafverhoging ter zake van onder andere samenloop misdrijven of recidive boven de vijftien jaar uitkomt, kan een gevangenisstraf van ten hoogste twintig jaar worden opgelegd (vierde lid).

¹⁰⁵ Zo volgt uit de memorie van toelichting, zie H. de Doelder e.a. (red.), *Wetboek van Strafrecht Aruba*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2014, p. 314-315 en 331.

¹⁰⁶ Art. 2:259 SrA. Zie voor gekwalificeerde doodslagen art. 2:260-2:261 SrA (dan kan een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste dertig jaar worden opgelegd).

¹⁰⁷ Art. 2:262 SrA.

¹⁰⁸ Art. 1:30 SrA.

¹⁰⁹ De tijdelijke gevangenisstraf is ten minste een dag en ten hoogste vierentwintig jaar (tweede lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan echter dertig jaar belopen in de gevallen waarop op het misdrijf levenslange en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van de rechter is gesteld (derde lid). Wanneer de tijdelijke gevangenisstraf wegens strafverhoging ter zake van onder andere samenloop misdrijven of recidive boven de vierentwintig jaar uitkomt, kan een gevangenisstraf van ten hoogste dertig jaar worden opgelegd (vierde lid).

¹¹⁰ Art. 2:259 SrStM. Zie voor gekwalificeerde doodslagen art. 2:260-2:261 SrStM (dan kan een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste dertig jaar worden opgelegd).

opzettelijk en met voorbedachte raad een ander van het leven beroven en daarop staat een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste dertig jaren.¹¹¹

De levenslanggestrafte wordt voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij vijftientwintig jaren van de straf heeft ondergaan en – naar het oordeel van de rechter (het Hof) – verdere tenuitvoerlegging geen redelijk doel meer dient.¹¹² Voor tijdelijke gevangenisstraffen is een regeling voor de v.i. getroffen in art. 1:31 SrStM. Als het onvoorwaardelijke deel ten hoogste een jaar bedraagt, wordt de veroordeelde voorwaardelijk in vrijheid gesteld als de vrijheidsbeneming ten minste zes maanden heeft geduurd en van het dan nog ten uitvoer te leggen gedeelte van de straf een derde is ondergaan (eerste lid). Bij een langere tijdelijke gevangenisstraf, wordt de veroordeelde doorgaans voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twee derde van de straf heeft ondergaan (tweede lid).

2.4.4 BES-eilanden

Voor de bijzondere openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 11 SrBES.¹¹³ Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag is het opzettelijk een ander van het leven beroven en wordt gestraft met een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste vierentwintig jaren.¹¹⁴ Moord is het opzettelijk en met voorbedachte raad een ander van het leven beroven en daarop staat eenzelfde straf als op doodslag, dus een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste vierentwintig jaren.¹¹⁵

Het voortduren van een levenslange gevangenisstraf verloopt via het Nederlandse systeem. De hoofdregel is dat de veroordeelde in geval van een tijdelijke gevangenisstraf, voorwaardelijk in vrijheid wordt gesteld wanneer twee derde van deze straf en tevens ten minste negen maanden daarvan zijn verstreken.¹¹⁶

2.4.5 Suriname

In Suriname wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 11 SrSur.¹¹⁷ De verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf naar vijftig jaren als op een misdrijf een

¹¹¹ Art. 2:262 SrStM.

¹¹² Art. 1:30 SrStM.

¹¹³ De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk is (eerste lid). Een tijdelijke gevangenisstraf is ten minste een dag en ten hoogste vierentwintig (achtereenvolgende) jaren (tweede lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan echter maximaal dertig jaar bedragen in de gevallen waarop op het misdrijf levenslange en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van de rechter is gesteld, alsmede wanneer deze wegens strafverhoging ter zake van onder andere samenloop misdrijven of recidive boven de vierentwintig jaar uitkomt (derde lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan nimmer langer duren dan dertig jaar (vierde lid). Het nieuwe wetboek trad op 10 oktober 2010 in werking.

¹¹⁴ Art. 300 SrBES. Zie voor gekwalificeerde doodslagen art. 301-301a SrBES (dan kan een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste vierentwintig jaar worden opgelegd).

¹¹⁵ Art. 302 SrBES.

¹¹⁶ Art. 18, eerste lid, SrBES.

¹¹⁷ De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk is (eerste lid). Een tijdelijke gevangenisstraf is ten minste een dag en ten hoogste twintig (achtereenvolgende) jaren (tweede lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan echter maximaal vijftig jaar bedragen in de gevallen waarop op het misdrijf levenslange en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van de rechter is gesteld (derde lid), alsmede wanneer deze wegens strafverhoging ter zake van onder andere samenloop misdrijven of

levenslange en tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van de rechter is gesteld, geschiedde om het strafgat te dichten en de rechter met een tijdelijke gevangenisstraf van vijftig jaren een beter alternatief voor een levenslange te bieden.¹¹⁸ Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag is het opzettelijk een ander van het leven beroven en wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste twintig jaren.¹¹⁹ Moord is het opzettelijk en met voorbedachte raad een ander van het leven beroven en daarop staat een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste vijftig jaren.¹²⁰

De levenslanggestrafte wordt voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twintig jaren van de straf heeft ondergaan en – naar het oordeel van het Hof van Justitie – verdere tenuitvoerlegging geen redelijk doel meer dient.¹²¹ Voor tijdelijke gevangenisstraffen is een regeling voor de v.i. getroffen in art. 29 SrSur. Als het onvoorwaardelijke deel ten hoogste een jaar bedraagt, wordt de veroordeelde voorwaardelijk in vrijheid gesteld als de vrijheidsbeneming ten minste zes maanden heeft geduurd en van het dan nog ten uitvoer te leggen gedeelte van de straf een derde is ondergaan (eerste lid). Bij een langere tijdelijke gevangenisstraf, wordt de veroordeelde voorwaardelijk in vrijheid gesteld als hij twee derde gedeelte van de straf heeft ondergaan (tweede lid).

2.4.6 Frankrijk

In Frankrijk wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 131-1 e.v. Code Pénal.¹²² Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag (*le meurtre*¹²³) is het opzettelijk doden van een ander en wordt gestraft met een opsluiting van dertig jaren.¹²⁴ Als dit met voorbedachte raad (*préméditation*) of in een hinderlaag (*guet-apens*) geschiedt, levert dat moord op zoals wij die kennen (*un assassinat*). Hierop staat een levenslange opsluiting.¹²⁵ Deze straffen hoeven niet te worden opgelegd, zij kunnen worden

recidive boven de twintig jaar uitkomt (vierde lid). De tijdelijke gevangenisstraf kan nimmer langer duren dan vijftig jaar (vijfde lid).

¹¹⁸ Zie de memorie van toelichting, *Staatsblad van de republiek Suriname*, 2015, No. 44, p. 162-163.

¹¹⁹ Art. 347 SrSur. Zie voor gekwalificeerde doodslagen art. 348-348a SrSur (dan kan een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van ten hoogste vijftig jaar worden opgelegd).

¹²⁰ Art. 349 SrSur. In de artikelsgewijze toelichting staat nog dat de straf verhoogd wordt naar dertig jaren.

¹²¹ Art. 28a SrSur.

¹²² Voor de *Peines criminelles* geldt (art. 131-1 Code pénal): ‘Les peines criminelles encourues par les personnes physiques sont: 1° La réclusion criminelle ou la détention criminelle à perpétuité; 2° La réclusion criminelle ou la détention criminelle de trente ans au plus; 3° La réclusion criminelle ou la détention criminelle de vingt ans au plus; 4° La réclusion criminelle ou la détention criminelle de quinze ans au plus. La durée de la réclusion criminelle ou de la détention criminelle à temps est de dix ans au moins.’

¹²³ Overigens ook al te vertalen met ‘de moord’.

¹²⁴ Art. 221-1 Code pénal: ‘Le fait de donner volontairement la mort à autrui constitue un meurtre. Il est puni de trente ans de réclusion criminelle.’ Een bijzondere doodslag is de vergiftiging (art. 221-5-1 Code pénal). Zie voor gekwalificeerde doodslagen (*meurtre aggravé*) art. 221-2 en 221-4 Code pénal (dan kan een levenslange opsluiting worden opgelegd).

¹²⁵ Art. 221-3 Code pénal: ‘Le meurtre commis avec préméditation ou guet-apens constitue un assassinat. Il est puni de la réclusion criminelle à perpétuité.’

gecorrectionaliseerd. Opsluiting kan dan ook voor (minstens) tien, vijftien, twintig of dertig jaren worden opgelegd.¹²⁶

In geval van een tijdelijke vrijheidsstraf komt de veroordeelde in principe in aanmerking voor v.i. als ten minste de helft van de straf is ondergaan, maar de wet verlangt wel dat hij aan zijn resocialisatie heeft gewerkt.¹²⁷ De meerderheid van de veroordeelden komt vrij nadat meer dan driekwart van de straf is ondergaan.¹²⁸ Als levenslang is opgelegd, komt de veroordeelde pas in aanmerking voor voorwaardelijke vrijlating nadat hij achttien jaren van de straf heeft ondergaan (of tweeëntwintig jaren in geval van wettelijke recidive). De veroordeelde kan in de penitentiaire inrichting strafkorting verdienen (die behoorlijk kan oplopen) en na een beslissing van de executierechter eerder vrijkomen.¹²⁹ De levenslang gestrafte kan zo de periode verkorten voordat hij aanmerking komen voor v.i.¹³⁰

Voor onder andere gekwalificeerde doodslag en moord geldt echter dat een beveiligingsperiode kan worden opgelegd, waarbinnen vrijlating – onder welke vlag dan ook – niet mogelijk is. In geval van een opsluiting van tien jaren of meer is het opleggen van een beveiligingsperiode verplicht. De duur van de beveiligingsperiode is dan in beginsel de helft van de opgelegde straf. In geval van levenslang bedraagt deze normaal achttien of tweeëntwintig jaren.¹³¹ Een beveiligingsperiode van dertig jaren kan in geval van een levenslange opsluiting worden bevolen in bijzondere gevallen van gekwalificeerde doodslag en moord, zoals bij een slachtoffer jonger dan vijftien jaren of geweld tegen bepaalde publieke personen.¹³² De levenslang gestrafte komt dan pas voor v.i. in aanmerking nadat dertig jaren van de straf is ondergaan en dan alleen via een beslissing van de executierechter, na een advies van drie medische experts.¹³³

2.4.7 België

In België wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 8 e.v. Strafwetboek.¹³⁴ Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag is het

¹²⁶ Op basis van art. 132-18 Code pénal kan in geval van een voorgescreven levenslange opsluiting ook een tijdelijke opsluiting worden opgelegd (van minstens tien jaar), of een correctionele gevangenisstraf (*l'emprisonnement*) (met een minimum van twee jaar en – in stappen – tot een maximum van tien jaar, welke straf ook voorwaardelijk kan worden opgelegd, al of niet gedeeltelijk). Ook een tijdelijke opsluiting kan verlaagd worden tot een opsluiting van minder lange duur (minimum tien jaar), of tot een correctionele gevangenisstraf van ten minste een jaar.

¹²⁷ Art. 729 Code de procédure pénale.

¹²⁸ Vlg. B. Bouloc, *Droit pénal général*, Paris: Dalloz 2015, p. 630-631.

¹²⁹ Art. 721 Code de procédure pénale.

¹³⁰ Art. 729-1 Code de procédure pénale. Deze kan twintig dagen per gedetineerd jaar verdienen (of tien dagen in geval van wettelijke recidive). De korting kan dus oplopen tot bijna een jaar. De korting geldt alleen voor zover de straf de beveiligingsperiode te boven gaat.

¹³¹ Zie art. 132-23 Code pénal: 'La durée de la période de sûreté est de la moitié de la peine ou, s'il s'agit d'une condamnation à la réclusion criminelle à perpétuité, de dix-huit ans. La cour d'assises ou le tribunal peut toutefois, par décision spéciale, soit porter ces durées jusqu'aux deux tiers de la peine ou, s'il s'agit d'une condamnation à la réclusion criminelle à perpétuité, jusqu'à vingt-deux ans, soit décider de réduire ces durées.'

¹³² Art. 221-3 Code pénal.

¹³³ Zie onder andere art. 720-4 Code de procédure pénale. Hierover B. Bouloc, *Droit pénal général*, Paris: Dalloz 2015, p. 449 en p. 628-629.

¹³⁴ Voor de 'criminele straf' opsluiting geldt dat deze levenslang of tijdelijk is (art. 8 Strafwetboek), alsmede dat (art. 9 Strafwetboek): 'Tijdelijke opsluiting wordt uitgesproken voor een termijn van: 1° vijf tot tien jaar; 2° tien tot vijftien jaar; 3° vijftien tot twintig jaar; 4° twintig tot dertig jaar. 5° dertig tot veertig jaar.'

doden met het oogmerk om te doden en wordt gestraft met een opsluiting van twintig jaren tot dertig jaren.¹³⁵ Moord is doodslag met voorbedachte raad en wordt gestraft met levenslange opsluiting.¹³⁶ Moord is daarmee het doden met het oogmerk om te doden met voorbedachte raad. De voormelde voorgeschreven straffen hoeven niet te worden opgelegd, zij kunnen worden gecorrectionaliseerd bij verzachtende omstandigheden.¹³⁷ De duur van de tijdelijke vrijheidsstraffen is daarvoor wel opgehoogd,¹³⁸ al werd aan het nut van lange vrijheidsstraffen getwijfeld.¹³⁹ Voor doodslag kan dan een opsluiting of correctionele gevangenisstraf van minimaal vijf respectievelijk drie jaren en ten hoogste achtentwintig jaren worden opgelegd. De straf voor moord is in geval van ‘correctie’ een opsluiting van vijf tot tien jaren, in blokken oplopend tot dertig tot maximaal veertig jaren of een gevangenisstraf van tussen de drie en maximaal veertig jaren.¹⁴⁰

De Wet betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten,¹⁴¹ regelt in art. 25 vervolgens de v.i. De hoofdregel was en is dat de v.i. aan veroordeelde wordt toegekend na het uitzitten van een derde van de straf. De termijnen voor v.i. zijn in 2013 verhoogd naar aanleiding van de publieke consternatie rondom de vrijlating van Michelle Martin, de ex-vrouw van Marc Dutroux. Eerder kon iemand die levenslang had gekregen al na tien jaren vrijkomen (of na zestien jaren bij recidive). In geval van een correctionele gevangenisstraf van dertig jaren tot veertig jaren, tot een opsluiting van dertig jaren of meer of tot een levenslange opsluiting, moet de veroordeelde thans eerst vijftien jaren van deze straf hebben ondergaan.¹⁴² Het lijkt erop dat dit tot gevolg heeft dat geregeld bewust met een opsluiting van net onder de dertig jaren wordt gestraft.¹⁴³ Bij moord zal de v.i. veelal dus na vijftien jaren aan de orde zijn, ook in geval een vrijheidsstraf van dertig jaren of meer of een levenslange opsluiting is opgelegd, tenzij in de uitspraak een langere beveiligingsperiode is bepaald (van maximaal vijfentwintig jaren).

¹³⁵ Art. 393 Strafwetboek.

¹³⁶ Art. 394 Strafwetboek.

¹³⁷ De Wet tot wijziging van het strafrecht en de strafvordering en houdende diverse bepalingen inzake justitie heeft het nieuwe tijdelijke maximum van veertig jaar ingevoerd, omdat met die wet ook de zwaarste misdaden als moord konden worden ‘gecorrectionaliseerd’, Wet van 5 februari 2016, *Belgisch Staatsblad* 19 februari 2016 (in werking getreden op 29 februari 2016). Die zaken hoefden niet meer verplicht door het Hof van Assisen te worden behandeld, maar kunnen nu ook door de correctionele rechtbank worden afgedaan.

¹³⁸ Zie Parl.St. Kamer 2015-16, nr. 54-1418/001 (Wetsontwerp houdende wijzigingen van het strafrecht en de strafvordering en houdende diverse bepalingen inzake justitie d.d. 23 oktober 2015).

¹³⁹ Zie bijvoorbeeld Parl.St. Kamer 2015-16, nr. 54-1418/005 (Verslag van eerste lezing van het wetsontwerp houdende wijzigingen van het strafrecht en de strafvordering en houdende diverse bepalingen inzake justitie d.d. 7 december 2015).

¹⁴⁰ Zie met name art. 79 en 80 e.v. Strafwetboek over de omzetting van c.q. naar tijdelijke opsluiting (dat een minimum van vijf jaar kent, zie art. 9 Strafwetboek), alsmede art. 25 Strafwetboek over de correctionele gevangenisstraf.

¹⁴¹ Wet van 17 mei 2006, *Belgisch Staatsblad* 15 juni 2006.

¹⁴² In geval van bepaalde recidive nog te verhogen tot negentien jaar of drieëntwintig jaar. Zie ook Y. van den Berge, ‘De bestraffing in het Belgische strafrecht en strafuitvoeringsrecht: veel ruimte voor dualiteit’, in: M.S. Groenhuijsen, T. Kooijmans & Y. van den Berge, *Bestrafing in Nederland en België*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2013, par. 5.3.

¹⁴³ Vlg. R. Vilain & F. Verbruggen, ‘De Belgische politici en hun strafuitvoeringsrechters. Beleden vertrouwen en beledigend wantrouwen’, *Strafblad* 2019/17, afl. 2, p. 48.

Inmiddels kan namelijk sinds begin 2018 in bepaalde gevallen bij de strafoplegging een beveiligingsperiode worden opgelegd. Dat houdt in dat de v.i. pas kan worden toegekend nadat de vrijheidsstraf voor een zekere periode is ondergaan. Onder meer in geval van een veroordeling tot een correctionele gevangenisstraf of opsluiting van dertig jaren of meer, of tot een levenslange opsluiting, bestaat de mogelijkheid om de v.i. pas toe te (kunnen) kennen nadat de veroordeelde meer dan vijftien jaren tot maximaal vijfentwintig jaren van die straf heeft ondergaan.¹⁴⁴

2.4.8 Duitsland

In het sanctiestelsel in het Duitse *Strafgesetzbuch* (StGB) reikt de wetgever aan de rechter een strakker raamwerk voor de bestraffing in concreto aan dan in Nederland het geval is. Het StGB kent in dat kader niet alleen bijzondere strafmaxima, maar ook bijzondere strafminima. Het algemeen deel van het StGB bevat in art. 46 StGB een opsomming van omstandigheden waarmee de rechter in de straftoemeting volgens de wetgever uitdrukkelijk rekening heeft te houden, hetgeen via controle op de vrij strikte straftoemeting in concreto wordt getoetst en gehandhaafd. Het uitgangspunt is uitgedrukt in art. 46 StGB; de grondslag voor de straf is de schuld van de dader, de effecten die van de straf voor het toekomstig leven van de dader in de maatschappij na ommekomst van de straf te verwachten is, worden daarbij in acht genomen (*sind zu berücksichtigen*).

Tot het algemeen deel van het sanctierecht behoort voorts het van Nederland nogal afwijkende uitgangspunt dat het StGB voorziet in een ander raamwerk van bestraffing dan hetwelk uit het basisdelict voortvloeit. Het Duitse StGB werkt in dat kader in het bijzonder enerzijds met de categorie van de *besonders schweren Fällen*, waarin een verhoogd raamwerk van straf geldt en anderzijds met de categorie van de *minder schweren Fällen* en van de *besondere gesetzliche Milderungsgründe* van art. 49, eerste lid, StGB, die tot toepassing van een lichter raamwerk van straf dwingen.

Het misdrijf van moord is strafbaar gesteld in art. 211 StGB. Het artikel beschrijft wie als *Mörder* bestraft kan worden (*Tätertyp*). Daarvoor is noodzakelijk dat bij deze persoon bepaalde motieven bestaan, door hem bepaalde middelen zijn gebruikt of dat gedood is om een ander strafbaar feit mogelijk te maken of te verhullen.¹⁴⁵ Als van moord sprake is, schrijft art. 211, eerste lid, StGB voor dat steeds (dus verplicht) een levenslange gevangenisstraf wordt opgelegd.¹⁴⁶ Afgezien de regeling van enkele internationale misdrijven in het Duitse *Völkerstrafgesetzbuch*, is art. 211 StGB de enige bepaling waartegen de wetgever uitsluitend levenslange gevangenisstraf toelaat; bij andere misdrijven is steeds ook tijdelijke gevangenisstraf mogelijk. Nogal eens gebruikt de wetgever dan een betrekkelijk hoog, bijzonder minimum.¹⁴⁷ Juist vanwege de verplichting tot het opleggen van levenslange vrijheidsstraf en het ontbreken van het alternatief

¹⁴⁴ Art. 344, vijfde lid, Wetboek van Strafvordering.

¹⁴⁵ Art. 211, tweede lid, StGB luidt: 'Mörder ist, wer aus Mordlust, zur Befriedigung des Geschlechtstriebes, aus Habgier oder sonst aus niedrigen Beweggründen, heimtückisch oder grausam oder mit gemeingefährlichen Mitteln oder um eine andere Straftat zu ermöglichen oder zu verdecken, einen Menschen tötet.'

¹⁴⁶ 'Der Mörder wird mit lebenslanger Freiheitsstrafe bestraft.'

¹⁴⁷ Zo bijvoorbeeld in art. 239a StGB. In geval van mensenroof de dood ten gevolge hebbend 'ist die Strafe lebenslange Freiheitsstrafe oder Freiheitsstrafe nicht unter zehn Jahren'.

van veroordeling tot een tijdelijke gevangenisstraf bij moord, zijn twee nadere regelingen van belang.

Zoals gezegd hanteert het StGB een ander raamwerk van straf als zich bijzondere strafvermindingsgronden voordoen. Bij moord is dat bijvoorbeeld de omstandigheid van art. 46a StGB (*Täter-Opferausgleich*), art. 21 StGB (verminderde toerekenbaarheid) of art. 46b StGB (strafvermindering voor een kroongetuige). In al deze gevallen geldt het bijzonder strafdader van art. 49 StGB. In de gevallen waarin 'normaal' levenslang mogelijk of voorgeschreven is, treedt dan tijdelijke gevangenisstraf, en wel *nicht unter drie Jahre* en (op basis van art. 38, tweede lid, StGB) ook niet meer dan vijftien jaren.¹⁴⁸

Voorts vloeit uit het verplichte karakter van de oplegging van levenslange gevangenisstraf (en uit de grondwettelijke noties van proportionaliteit en humaniteit) voort, dat levenslang weliswaar ook in Duitsland levenslang *kan* zijn, maar dat zulks slechts bij uitzondering daadwerkelijk is. Art. 57a StGB voorziet in v.i. voor tot levenslang veroordeelden. Als aan de voorwaarden voldaan is, wordt aan een tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde na ten minste vijftien jaren detentie v.i. verleend. Gemiddeld wordt v.i. na zo'n twintig jaren detentie verleend.¹⁴⁹ Daarmee wordt een duidelijke 'afstand' beoogd en gecreëerd met de regeling van de tijdelijke gevangenisstraf die maximaal vijftien jaren kan duren en die op grond van art. 57 StGB na een derde van de strafduur (en onder omstandigheden reeds na de helft van de strafduur) tot v.i. kan leiden.¹⁵⁰ Het is een van oudsher geldend maximum dat als zodanig niet ter discussie staat, maar waarvan het betrekkelijk lage niveau in internationale vergelijking wel opgevallen is.¹⁵¹ Voor de tijdelijke vrijheidsstraf van vijftien jaren geldt de v.i. regeling van art. 57 e.v. StGB. Als aan de voorwaarden voldaan is, wordt door de rechter v.i. verleend nadat een derde en onder omstandigheden: nadat de helft van de straf is ondergaan. Een uitdrukkelijke wettelijke voorwaarde is dat het verantwoord is te proberen (*zu erproben*; zekerheid wordt dus niet verlangd) of de veroordeelde in de vrije maatschappij niet zal recidiveren. In art. 57, tweede lid, StGB wordt opgesomd met welke factoren de rechter bij zijn beslissing rekening heeft te houden, waaronder het gedrag van de veroordeelde in de tenuitvoerlegging en de werking die van de v.i.-verlening op het gedrag van de veroordeelde te verwachten zijn.

Binnen deze maximumgrens van vijftien jaren als algemeen maximum, bepaalt art. 212 StGB de gevangenisstraf ter zake van doodslag op een minimum van niet onder vijf jaren, voor zover dus geen lager strafmodel vanwege met name art. 49 StGB van toepassing is. Voor doodslag bestaat verder het bijzondere, lichtere geval van art. 213 StGB (doodslag in schrikreactie op een strafbaar feit), in welk geval de straf tussen zes maanden en vijf jaren zal liggen. Belangrijker is dat voor doodslag ook de categorie van de *besonders schweren Fällen* van toepassing is in welk geval krachtens art. 212, tweede lid, StGB ook levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd. Over deze bijzondere, op zichzelf vage categorie van omstandigheden die tot een verhoogd strafdader kunnen leiden, is de literatuur het eens dat een nadere toespitsing van de invulling

¹⁴⁸ Art. 49 StGB: '(1) Ist eine Milderung nach dieser Vorschrift vorgeschrieben oder zugelassen, so gilt für die Milderung folgendes: (1.): An die Stelle von lebenslanger Freiheitsstrafe tritt Freiheitsstrafe nicht unter drei Jahren.'

¹⁴⁹ T. Fischer, *Beck'sche kurz: Kommentare band 10: strafgesetzbuch und Nebengesetze, erläutert von Thomas Fischer*, randnummer 5a bij art. 57a StGB, München: C.H. Beck 2013.

¹⁵⁰ Bij recidive kan uiteraard het totaal der straffen hoger uitvallen.

¹⁵¹ B.-D. Meier, *Strafrechtliche Sanktionen*, Heidelberg: Springer 2015, p. 80, noot 168 met literatuurverwijzing.

ervan in de richting van het 'normale geval' noodzakelijk is.¹⁵² Dat 'standaardgeval' van levenslang bij levensberoving is het misdrijf van moord van art. 211 StGB. Waar dat misdrijf, of beter gezegd: de dader ervan door bepaalde in wet opgesomde, te bewijzen bestanddelen wordt gekarakteriseerd, betekent zulks dat voor toepassing van art. 212 StGB te bewijzen moet zijn dat de als doodslag in een hier bedoeld bijzonder zwaar geval met levenslang te bestraffen daad of dader kenmerken van de karakteristieken van moord moet hebben.¹⁵³ Op deze wijze wordt in Duitsland het 'gat' tussen moord en levenslang gedicht, althans verkleind.

2.4.9 Zwitserland

Het algemeen deel van het *Schweizerisches Strafgesetzbuch* (SwStGB) is in vergelijking met andere landen ten aanzien van de vrijheidsstraf het kortst. Art. 40 SwStGB bevat slechts de bepaling dat de tijdelijke vrijheidsstraf ten minste drie dagen duurt. Het maximum wordt op 20 jaren gesteld. Levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd bij veroordeling ter zake van de specifieke misdrijven waar de wet deze straf toelaat.¹⁵⁴ Het SwStGB kent daarmee, anders dan art. 10 Sr, geen systeem van een getraptd basismaximum dat op grond van bijzondere omstandigheden kan worden verhoogd.

Tegen het misdrijf van moord is in art. 112 SwStGB levenslange gevangenisstraf bedreigd. Het delict wordt, net als in Duitsland, getypeerd door de motieven van de dader bij het opzettelijk doden. Het artikel laat de rechter de keuze tussen levenslange of tijdelijke gevangenisstraf. Voor de tijdelijke gevangenisstraf geldt een delict-specifiek minimum van tien jaren en het algemene maximum van twintig jaren).¹⁵⁵ Voor 'gewone' doodslag geldt een minimumstraf van vijf jaren gevangenisstraf; levenslang is bij dat misdrijf niet toegelaten.¹⁵⁶

Het algemeen deel van het SwStGB bevat aanwijzingen voor de rechter bij diens straftoemeting. Voor zover de aangeduide gronden tot strafvermindering leiden, is geen concrete strafvermindering aangewezen. De wet bepaalt slechts dat de rechter dan niet aan het bijzondere strafminimum gebonden is en dat een andere, lichtere, strafsoort opgelegd kan worden dan de sanctienorm van de strafbepaling voorschrijft.

De algemene strafmaxima zijn 'hard'. Ook in geval de wet strafverzwarende omstandigheden benoemt en ook in geval van meerdaadse samenloop geldt voor de tijdelijke gevangenisstraf het algemene maxima van twintig jaren: art. 49 SwStGB. Verhoging naar levenslang voor de gevallen waarin die straf niet op het misdrijf zelf is gesteld, is niet toegelaten. Anders dan in andere landen, bevat het Zwitsers wetboek van strafrecht niet alleen een regeling

¹⁵² B.-D. Meier, *Strafrechtliche Sanktionen*, Heidelberg: Springer 2015, p. 154-157.

¹⁵³ T. Fischer, *Beck'sche kurz: Kommentare band 10: strafgesetzbuch und Nebengesetze, erläutert von Thomas Fischer*, randnummer 19 bij art. 212 StPO, München: C.H. Beck 2013: '(e)r kommt in Betracht, wenn das Verschulden des Täters so außergewöhnlich groß ist, das es eben so schwer wiegt wie das eines Mörders und das im Zurückbleiben hinter den Mordmerkmalen liegende Minus durch ein Plus an Verwerflichkeit ausgeglichen wird.'

¹⁵⁴ 'Art. 40. Freiheitsstrafe. Dauer. 1. Die Mindestdauer der Freiheitsstrafe beträgt drei Tage; vorbehalten bleibt eine kürzere Freiheitsstrafe anstelle einer nicht bezahlten Geldstrafe (Art. 36) oder Busse (Art. 106). 2. Die Höchstdauer der Freiheitsstrafe beträgt 20 Jahre. Wo es das Gesetz ausdrücklich bestimmt, dauert die Freiheitsstrafe lebenslänglich.'

¹⁵⁵ 'Art. 112 SwStGB: Mord. Handelt der Täter besonders skrupellos, sind namentlich sein Beweggrund, der Zweck der Tat oder die Art der Ausführung besonders verwerflich, so ist die Strafe lebenslängliche Freiheitsstrafe oder Freiheitsstrafe nicht unter zehn Jahren.'

¹⁵⁶ 'Tötung. Vorsätzliche Tötung. Art. 111 SwStGB: Wer vorsätzlich einen Menschen tötet, ohne dass eine der besondern Voraussetzungen der nachfolgenden Artikel zutrifft, wird mit Freiheitsstrafe nicht unter fünf Jahren bestraft.'

van de tenuitvoerlegging van (vrijheids)straf, maar het somt daartoe ook de belangrijkste normatieve uitgangspunten op.¹⁵⁷ Binnen deze uitgangspunten is v.i. ook in geval van veroordeling tot levenslang mogelijk. V.i. wordt blijkens art. 86 SwStGB in de regel verleend na twee-derde van de straf als het gedrag van de veroordeelde gedurende de tenuitvoerlegging zulks rechtvaardigt en geen recidivegevaar te verwachten is. Op bijzondere, in de persoon van de veroordeelde gelegen gronden, kan ook reeds na de helft van de straf v.i. worden verleend. Beide mogelijkheden zijn ook bij veroordeling tot levenslang mogelijk, al bepaalt art. 86, vijfde lid, SwStGB ter zake dat daarvoor ten minste vijftien respectievelijk ten minste tien jaren gevangenisstraf moet zijn uitgezeten.¹⁵⁸ Wordt geen v.i. verleend, dan wordt op termijnen van een jaar opnieuw (ambtshalve) bekeken of v.i. inmiddels wel aangewezen is.

2.4.10 Spanje

In Spanje wordt de duur van de gevangenisstraf in het algemeen gereguleerd in art. 35-36 en 76 Código Penal.¹⁵⁹ Voor doodslag en moord geldt in het bijzonder het volgende. Doodslag (*homicidio*) is het doden van een ander en wordt gestraft met een gevangenisstraf van tussen de tien en vijftien jaren.¹⁶⁰ Het doden van een ander onder andere bepaalde omstandigheden, zoals op een verraderlijk c.q. koelbloedig wijze (*con alevosía*),¹⁶¹ levert moord op (*asesinato*) en wordt gestraft met een gevangenisstraf van tussen de vijftien en de vijfentwintig jaren.¹⁶² Een verplichte,

¹⁵⁷ Art. 74: Vollzugsgrundsätze

Die Menschenwürde des Gefangenen oder des Eingewiesenen ist zu achten. Seine Rechte dürfen nur so weit beschränkt werden, als der Freiheitsentzug und das Zusammenleben in der Vollzugseinrichtung es erfordern.

Art. 75: Vollzug von Freiheitsstrafen.

Grundsätze

1. Der Strafvollzug hat das soziale Verhalten des Gefangenen zu fördern, insbesondere die Fähigkeit, straffrei zu leben. Der Strafvollzug hat den allgemeinen Lebensverhältnissen so weit als möglich zu entsprechen, die Betreuung des Gefangenen zu gewährleisten, schädlichen Folgen des Freiheitsentzugs entgegenzuwirken und dem Schutz der Allgemeinheit, des Vollzugspersonals und der Mitgefangenen angemessene Rechnung zu tragen. (...) 4. Der Gefangene hat bei den Sozialisierungsbemühungen und den Entlassungsvorbereitungen aktiv mitzuwirken. 5. Den geschlechtsspezifischen Anliegen und Bedürfnissen der Gefangenen ist Rechnung zu tragen.'

¹⁵⁸ Die termijn van vijftien jaren moet de lezer bekend voorkomen, net als het algemeen maximum van twintig jaren trouwens.

¹⁵⁹ De gevangenisstraf kan sinds 2015 weer levenslang zijn (*prisión permanente*, zie art. 35, eerste lid, Código Penal), anders is deze normaal gesproken tussen de drie maanden en twintig jaren (art. 36, tweede lid Código Penal: 'La pena de prisión tendrá una duración mínima de tres meses y máxima de veinte años, salvo lo que excepcionalmente dispongan otros preceptos del presente Código.'). Zie echter art. 76 Código Penal. Op bepaalde zware misdrijven staat een hogere gevangenisstraf, die via vijfentwintig jaren kan oplopen tot dertig jaren. In geval van specifieke samenloop van zware misdrijven kan de gevangenisstraf nog hoger uitvallen, tot maximaal veertig jaren.

¹⁶⁰ Art. 138, eerste lid, Código Penal: 'El que matare a otro será castigado, como reo de homicidio, con la pena de prisión de diez a quince años.' Zie voor gekwalificeerde doodslagen het tweede lid. Het opzet voor misdrijven is ingeblikt, ingevolge art. 10 Código Penal: 'Son delitos las acciones y omisiones dolosas o imprudentes penadas por la ley.'

¹⁶¹ Begrijpen wij het goed, dan is dit ook te vertalen met voorbedachte raad. Maar voorbedachte raad kenmerkt de moord niet langer. Het gaat er – kort gezegd – om dat de dader bewust in een gegeven situatie/op een bepaalde wijze handelt, zodat het slachtoffer zich niet kan verdedigen. Deliberatie aan de kant van de dader is moord niet meer vereist.

¹⁶² Art. 139 Código Penal: 'Será castigado con la pena de prisión de quince a veinticinco años, como reo de asesinato, el que matare a otro concurriendo alguna de las circunstancias siguientes: 1. Con alevosía. 2. Por precio, recompensa o promesa. 3. Con ensañamiento, aumentando deliberada e inhumanamente el dolor del ofendido. 4. Para facilitar la comisión de otro delito o para evitar que se descubra.' Doen zich twee of meer van deze omstandigheden voor, dan ligt de straf in de bovenste helft, dus tussen de twintig en vijfentwintig jaren (tweede lid: 'Cuando en un asesinato

maar te herziene levenslange gevangenisstraf (*la pena de prisión permanente revisable*) staat op bijzondere gevallen van moord.¹⁶³

In geval van een aanzienlijke tijdelijke vrijheidsstraf komt de veroordeelde in principe in aanmerking voor v.i. als onder bepaalde omstandigheden (met name goed gedrag), hetzij ten minste driekwart, hetzij twee derden van de straf is ondergaan.¹⁶⁴ De levenslang gestrafte komt in aanmerking voor herziening van de straf nadat hij vijftwintig of in zware gevallen van samenloop of bij terrorisme dertig tot vijfendertig jaren van de straf heeft ondergaan en er een positieve prognose van diens re-integratie is. De proeftijd is vijf tot tien jaren.¹⁶⁵ Voor personen die de leeftijd van zeventig hebben bereikt of ongeneeslijk ziek zijn, geldt dat zij ook in aanmerking kunnen komen voor v.i. als de ondergane straf nog niet aan de verlangde minimale duur voldoet.¹⁶⁶

2.4.11 Schematisch

Schematisch ziet de bovenstaande verkenning van de uitgangspunten van enige rechtsstelsels in concreto er als volgt uit.

Land/regio	Levenslange vrijheidsstraf op moord?	Maximale tijdelijke vrijheidsstraf op moord (in jaren)	Eerste mogelijkheid vrijlating bij levenslange vrijheidsstraf	Eerst mogelijke vrijlating bij vrijheidsstraf van 30 jaren
Nederland	Ja	30	Gratiebeoordeling na 25-27 jaren	v.i. na 20 jaren
Curaçao	Ja	30	Toetsing na 20 jaren	v.i. na 20 jaren
Aruba	Ja	30	Toetsing na 20 jaren	v.i. na 20 jaren
Sint Maarten	Ja	30	Toetsing na 25 jaren	v.i. na 20 jaren

concurrán más de una de las circunstancias previstas en el apartado anterior, se impondrá la pena en su mitad superior.’).

¹⁶³ Art. 140 Código Penal. Dit is onder ander het geval bij een bepaald slachtoffer (jonger dan zestien jaren of ‘kwetsbaar’) of in de nasleep van een seksueel delict (eerste lid). Ook bij drie moorden of meer is levenslang verplicht (tweede lid).

¹⁶⁴ De v.i. wordt geregeld in art. 90 e.v. Código Penal. In uitzonderlijke gevallen kan bij straffen tot drie jaar een ‘first offender’ na de helft van de straf voorwaardelijk in vrijheid worden gesteld (derde lid). In bepaalde gevallen kan de gedetineerde de periode verkorten voordat hij na driekwart van de straf in aanmerking komt voor v.i.

¹⁶⁵ Zie art. 92 en 78bis Código Penal.

¹⁶⁶ Art. 91, eerste lid, Código Penal: ‘No obstante lo dispuesto en el artículo anterior, los penados que hubieran cumplido la edad de setenta años, o la cumplan durante la extinción de la condena, y reúnan los requisitos exigidos en el artículo anterior, excepto el de haber extinguido las tres cuartas partes de aquélla, las dos terceras partes o, en su caso, la mitad de la condena, podrán obtener la suspensión de la ejecución del resto de la pena y la concesión de la libertad condicional. El mismo criterio se aplicará cuando se trate de enfermos muy graves con padecimientos incurables, y así quede acreditado tras la práctica de los informes médicos que, a criterio del juez de vigilancia penitenciaria, se estimen necesarios.’

BES-eilanden	Ja	24	Gratiebeoordeling na 25-27 jaren	Niet mogelijk ¹⁶⁷
Suriname	Ja	50	Toetsing na 20 jaren	v.i. na 20 jaren
Frankrijk	Ja	30	Invrijheidstelling na 18 (of 22) jaren ¹⁶⁸	v.i. na 15 jaren ¹⁶⁹
België	Ja	40	Invrijheidstelling na 15 jaren ¹⁷⁰	v.i. na 15 jaren
Duitsland	Ja	15	Invrijheidstelling na 15 jaren	Niet mogelijk ¹⁷¹
Zwitserland	Ja	20	Invrijheidstelling mogelijk na 15 (of 10) jaren	Niet mogelijk ¹⁷²
Spanje	Ja	25 ¹⁷³	Herziening van de straf mogelijk na 25 jaren (onder omstandigheden 30-35 jaren)	Indien mogelijk, v.i. na 22,5 jaren

2.4.12 Enige relevante conclusies uit de rechtsvergelijkende verkenning

Uit de bovenstaande rechtsvergelijkende verkenning blijkt in het bijzonder hoezeer andere landen, zelfs binnen het Koninkrijk, in de buurt blijven van de thans in Nederland geldende strafmaxima van achttien respectievelijk dertig jaren. Een strafmaximum van veertig jaren komt slechts incidenteel en soms ook dan nog slechts bij wijze van uitzondering voor. De verschillen in termijn waarop een vorm van v.i. mogelijk is (ook bij veroordeling tot levenslang), zijn opvallend. In Nederland wordt – althans naar de regeling in de wet – een langere tijd in detentie doorgebracht. Dat verschil wordt groter, mocht de herziening van de Nederlandse regeling in de Wet straffen en beschermen kracht van wet verkrijgen.

In de meer Midden-Europese traditie van landen als Zwitserland en Duitsland past een striktere beperking van de straftoemingsvrijheid van de rechter. De wetgever benoemt straftoemingscriteria in het WvSr waarvan toepassing en naleving via de strafmotivering wordt gecontroleerd. In die stelsels past langs die lijn ook de verplichting om bij moord levenslang op te leggen. Die (Duitse) verplichting is aldaar omstreden. Nederland volgt een dergelijke

¹⁶⁷ Bij oplegging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf van vierentwintig jaren wordt de veroordeelde na zestien jaren voorwaardelijk in vrijheid gesteld.

¹⁶⁸ Beveiligingsperiode verplicht van achttien of tweeëntwintig jaren (onder omstandigheden dertig jaren).

¹⁶⁹ Beveiligingsperiode verplicht van vijftien jaren.

¹⁷⁰ Beveiligingsperiode mogelijk van vijftien tot vijfentwintig jaren.

¹⁷¹ Bij oplegging maximale tijdelijke gevangenisstraf van vijftien jaren wordt de veroordeelde na tien jaren voorwaardelijk in vrijheid gesteld (onder omstandigheden na zevenenhalf jaren).

¹⁷² Bij oplegging maximale tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaren wordt de veroordeelde na 13,33 jaren voorwaardelijk in vrijheid gesteld (onder omstandigheden na tien jaren).

¹⁷³ Bij bepaalde gevallen van samenloop is de maximale tijdelijke vrijheidsstraf veertig jaren.

benadering traditioneel uitdrukkelijk niet. Er is geen reden om te betogen dat een eventuele verhoging van het strafmaximum van dertig naar veertig jaren er toe zou nopen op dit punt de bakens te verzetten. De enige uitzondering is wellicht een nadere motiveringseis ten einde een eventuele strafverhoging het karakter van uitzondering te doen behouden. De introductie van een dergelijke motiveringseis kan echter reeds binnen de bestaande voorschriften van art. 359 Sv, in het bijzonder de tweede volzin van art. 359, zesde lid, Sv worden gerealiseerd; zie nader hiervoor, paragraaf 2.3.4.2.

Het verschil tussen de strafbepalingen van moord en doodslag verloopt qua bestanddelen van deze misdrijven en qua straf ongeveer gelijk aan het onderscheid binnen het Nederlandse strafrecht. Een verschil schuilt in het feit dat in behoorlijk wat rechtsstelsels voor het misdrijf van moord meer bestanddelen aanwezig moeten zijn dan alleen de voorbedachte raad, zoals in Nederland het geval is.

2.5 Deelconclusie

In dit hoofdstuk is allereerst via de 'empirisch-analytische' of 'beleidswetenschappelijke' benadering de beleidstheorie achter de verhouding tussen de levenslange en de maximale tijdelijke gevangenisstraf achterhaald. Het doel van de verhoging in 2006 was, zo blijkt uit de bescheiden parlementaire geschiedenis, tweeledig. Dit omdat twee effecten werden verwacht en beoogd. Enerzijds werd zo vermeden dat de rechter wel een levenslange gevangenisstraf móest opleggen voor strafbare feiten waarvoor dat eigenlijk een te zware sanctie was (maar twintig jaren te licht). Anderzijds – en tegelijkertijd – kon, met de voorgenomen wetswijziging, in die gevallen waarin een levenslange gevangenisstraf sowieso geen passende sanctie was, een hogere tijdelijke gevangenisstraf worden opgelegd. Het middel was het verhogen van de maximale tijdelijke gevangenisstraf, waardoor de rechter meer keuze had tussen twintig jaren en levenslang. Daarmee is de eerste onderzoeksvraag beantwoordt. De uitkomst is met name van betekenis bij de beschouwing over de eventuele verhoging van de gevangenisstraf in relatie tot de oude, bestaande en wellicht komende regeling van de v.i.

Vervolgens is ter beantwoording van de zesde onderzoeksvraag een uitgebreide studie verricht naar het Nederlandse strafstelsel, zoals dat sinds 1886 is ingericht en sedertdien (overigens maar beperkt) is gewijzigd. Er zijn daarbij drie hoofdingangen van onderzoek genomen:

- a. de inrichting van de maxima van de gevangenisstraf in de regeling van Boek 1 en Boek 2 Sr;
- b. een zoektocht naar de vraag of sprake is van een 'bovengrens' aan het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf voor wetgever en rechter;
- c. een beschouwing via het thema 'resocialisatie', waarbij de te onderzoeken gedachte ook in relatie tot de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf aan de orde kan worden gesteld.

De onderdelen b. en c. zijn deels ook apart onderzocht omdat bij die onderdelen Europees recht (Raad van Europa en EU) van belang is. Waar binnen het beperkte kader van dit onderzoek mogelijk, is gerefereerd aan de rechtsvergelijkende verkenning die in onderdeel 2.4 nader is uitgewerkt. In dat kader van rechtsvergelijking is met name relevant dat Nederland met een eventuele verhoging van het strafmaximum naar veertig jaren meer dan thans in de

'bovencategorie' qua duur van de tijdelijke vrijheidsstraf terecht komt dan thans met het maximum van dertig jaren het geval is.

Binnen elk van de drie onderscheiden ingangen zijn nadere thema's onderzocht. Bij het eerste thema is aandacht besteed aan de vraag in hoeverre het misdrijf van moord een uniek delict is dat een eventueel specifiek maximum van veertig jaren gevangenisstraf zou rechtvaardigen. Bij het tweede thema komt de vraag aan de orde of in relatie met de centrale onderzoeksvraag een harde aanspraak op evenredige bestraffing c.q. bescherming tegen onevenredige strafdreiging (wetgever) of bestraffing (strafrechter) bestaat. Bij het derde thema komt de betekenis van de Nederlandse v.i.-regeling in verleden, heden en toekomst aan de orde.

De uitgebreide diversiteit van benaderingen is noodzakelijk omdat er op zichzelf geen harde norm of grens uit het bestaande, uitdrukkelijk opgeschreven recht tegen de te onderzoeken verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig naar veertig jaren bij het (ene) misdrijf van art. 289 Sr inzake moord. Maar dat, terwijl de gedachte van eventuele strafverhoging tegelijk op gespannen voet staat met veel impliciete uitgangspunten van en de systematische samenhang in het wettelijk sanctiestelsel. De te onderzoeken mogelijkheid van strafverhoging van het maximum voor moord van dertig naar veertig jaren is in dat opzicht geen vanzelfsprekendheid.

Die stand van zaken komt het best tot uitdrukking als men de afzonderlijke, bij deze zesde onderzoeksvraag relevante factoren en hun betekenis meer geïntegreerd beziet. Dat levert het volgende beeld op.

1. Een wettelijke regeling tot verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig naar veertig jaren, bedreigd tegen het misdrijf art. 289 Sr (moord), past in zoverre niet of minder goed in de sinds 1886 bestaande systematiek dat de wetgever het strafmaximum op elk afzonderlijk misdrijf heeft afgemeten aan de stelselmatigheid van het geheel. Voor uitzonderingen op het stelsel bij afzonderlijke misdrijven is in deze benadering eigenlijk geen plaats, zelfs niet bij moord als zwaarste misdrijf binnen het WvSr.
2. Die stelselmatigheid wordt gekarakteriseerd door het stellen van een relatief maximum aan de tijdelijke gevangenisstraf (vijftien, thans achttien jaren), met verhoging tot een maximum op grond van een van de in art. 10, derde lid, Sr genoemde omstandigheden dan wel als alternatief voor levenslang.
3. Die stelselmatigheid wordt ook gekenmerkt door het maximum dat doorklinkt in de systematiek van de sanctienorm in de verschillende misdrijven in Boek 2 Sr. Aldaar is de systematiek (als regel): vijftien jaren, of (thans) dertig in geval van alternatief voor levenslang. Verhoging van de straf voor het ene misdrijf van moord zet dan onvermijdelijk de verhouding tot andere misdrijven onder druk. Dat geldt met name voor die strafbepalingen waarbij het (net als bij moord) gaat om een verwijt dat het handelen van de verdachte de dood van een ander veroorzaakt heeft, het misdrijf van doodslag voorop.

4. Bij een eventuele wetswijziging behoren voorts de strafbepalingen tegen het licht te worden gehouden die net als moord met levenslang zijn bedreigd c.q. die welke – net als moord – het bestanddeel van voorbedachte raad kennen. Kan de straf in die bepalingen onveranderd blijven? Buiten het WvSr zal een eventuele strafverhoging in elk geval ook in de sanctienorm van het misdrijf van genocide in de Wet internationale misdrijven eveneens moeten worden aangepast. In zoverre zal een eventueel wetsvoorstel een grotere, meer integrale herziening vereisen.
5. Een eventuele wijziging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord, vereist niet alleen wijziging van art. 289 Sr, maar ook van art. 10 Sr. In het bijzonder moet worden voorzien wat de invloed zal zijn van de (nog te wijzigen) meerdaadse samenloop, herhaling van misdrijf en het bepaalde in art. 44 Sr als deze omstandigheden zich, na een dergelijke wetswijziging, bij moord voordoen. Ook de straf ter zake van poging tot moord (art. 45 Sr) zal moeten bij een eventuele wijziging moeten worden gezien c.q. gewijzigd.
6. De stelselmatigheid van het Nederlandse strafrecht wordt voorts gekarakteriseerd door een bewuste keuze van de in dat stelsel te hanteren strafmaxima van vijftien (thans achttien) respectievelijk twintig (thans dertig) jaren. Daarin lag en ligt ook een zekere beperking en gematigdheid besloten. Die bovengrens is bewust gekozen met het oog op een zekere aanname van nog mogelijke resocialisatie in het belang van de veroordeeld en de samenleving. Precies op het tegengaan van het effect dat te lange vrijheidsstraf aan verantwoorde en veilige (ook voor de samenleving zelf veilige) terugkeer in de samenleving in de weg staat (maar bij tijdelijke gevangenisstraf vroeg of laat toch zal gebeuren), is de systematiek en de daarbinnen gekozen uitgangspunten met een zekere gematigdheid ten aanzien van de strafduur, sinds 1886 (en ook in andere rechtsstelsels waarin met name ruimere v.i.-regelingen bestaan) gericht. Verdere verhoging van het strafmaximum bij moord naar veertig jaren, zet dit uitgangspunt van gematigdheid, het basisbeginsel van het op de te allen tijde te beschermen humaniteit teruggaande *ultima ratio*-principe in strafbedreiging en strafexecutie onder druk.
7. In dit laatste aspect ligt ook een bezwaar dat mede op bovennationale regelgeving en normering is gegrond. Een extreem lange gevangenisstraf wordt binnen de Raad van Europa kritisch gezien, al zal, mocht een eventueel wetsvoorstel kracht van wet krijgen, geen sprake zijn van strijd met het EVRM of EU-recht. Bij de bovennationale normering is van belang dat een strafdreiging van maximaal veertig jaren meer afwijkt van het gemiddelde in andere lidstaten dan een maximum van dertig jaren. Een grotere afwijking van het gemiddelde kan tot een meer kritische houding aanleiding geven en kan tot grotere aarzelingen bij de uitvoering van de strafrechtelijke samenwerking binnen de EU leiden. Binnen de EU is voorts de expliciete bescherming van art. 49, derde lid, EU-Handvest inzake het voorkomen van onevenredige bestraffing van enige betekenis.
8. Noch de (wijziging van de) inrichting van tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland, noch de in het wetsvoorstel voor de Wet straffen en

beschermen opgenomen wijziging van de v.i.-regeling levert een hard, normatief bezwaar op dat zich tegen de te onderzoeken wetswijziging bij moord verzet. Met name deze laatste regeling versterkt wel de consequentie in de zin van verlenging van de tijd die daadwerkelijk in detentie wordt doorgebracht. Dat is uit een oogpunt van normativiteit niet onproblematisch. Belangrijker is dat de vraag rijst of niet met deze en andere wijzigingen (al dan niet: voorshands) kan worden volstaan in plaats van de te onderzoeken verhoging van het strafmaximum bij moord. Voor het doel van beveiliging van de samenleving door lange vrijheidsbeneming en –beperking zijn juist de afgelopen jaren de nodige veranderingen in het sanctiestelsel aangebracht. Het beleidstheoretisch kader achter de verhoging van het strafmaximum in 2006 lijkt inmiddels via andere modaliteiten in het sanctiestelsel verder te zijn versterkt.

9. Bij het bovenstaande past de volgende relativisering. Bij enkele van de onderzochte thema's uit de wets- en rechtssystematiek worden de aarzelingen en bezwaren bij een eventuele verdere verhoging van het strafmaximum gerelativeerd als de eventuele verhoging tot de strikte uitzondering van het misdrijf van moord beperkt blijft. Wetgever en rechter kunnen er nader in voorzien dat zulks inderdaad het geval zal zijn.

De conclusie van dit onderdeel van het onderzoek moet zijn dat er enerzijds geen hard normatief argument bestaat waarmee een verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij het misdrijf van art. 289 Sr (moord) in strijd zou zijn. In zoverre is het verschil tussen het bestaande maximum van dertig en het te onderzoeken maximum van veertig jaren niet principieel.

Tegelijk kan deze aldus juridisch niet onmogelijke weg alleen dan verantwoord worden ingezet als een eventueel voorstel in die richting wordt voorzien van een onderbouwing waarin de noodzaak van deze strafverhoging op adequate wijze in het licht wordt gesteld van de in dit hoofdstuk geformuleerde bedenkingen van rechts- en wetssystematische aard. Anders is de verhoging uit dit oogpunt ondoordacht en onverantwoord.

Hoofdstuk 3 Kwantitatieve analyse

3.1 Inleiding

De kwantitatieve analyse van de jurisprudentie beslaat in totaal drie onderzoeksvragen (onderzoeksvraag 2, 3 en 4), die alle zien op een onderzoek naar de vrijheidsbenemende sancties die sinds 1 februari 2006 zijn opgelegd voor de voltooide levensdelicten moord en doodslag. Zoals toegelicht in hoofdstuk 1, is bij deze analyse uitgegaan van zaken gepubliceerd op Rechtspraak.nl. Het bepaalde in art. 4, tweede lid, van het Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl¹⁷⁴ geeft immers (afdoende) zekerheid dat daadwerkelijk alle betreffende strafzaken in de analyse zijn meegenomen. Daar waar in bepaalde strafzaken informatie op Rechtspraak.nl onvolledig was of ontbrak, is door de onderzoekers navraag gedaan bij de betreffende gerechten. Ook overigens volgden de cijfermatige gegevens over de (in totaal en per jaar) opgelegde sancties niet met 'één druk op de knop' uit Rechtspraak.nl. Dit vergde een nauwkeurige zoekmethode, zoals hieronder per onderzoeksvraag wordt weergegeven. Allereerst volgt een omvangrijke inventarisatie van alle opgelegde vrijheidsbenemende sancties voor de voltooide levensdelicten moord en doodslag in de periode 2006-2018 (par. 3.2). Op basis van dit overkoepelende overzicht volgt daarna meer toegespitst een inventarisatie van de prevalentie en aard van de zaken waarin voor moord en gekwalificeerde doodslag de levenslange gevangenisstraf respectievelijk de maximale tijdelijke gevangenisstraf is opgelegd (par. 3.3). Tot slot volgt een overkoepelende analyse waarin wordt gereflecteerd op de kwantitatieve bevindingen (par. 3.4).

3.2 Inventarisatie opgelegde vrijheidsbenemende sancties voor moord en doodslag

De beantwoording van de tweede onderzoeksvraag naar de vrijheidsbenemende sancties die voor moord en doodslag zijn opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006 behelst zowel een omvangrijke als een ingewikkelde inventarisatie. Hieronder volgt eerst een toelichting op en een verantwoording van deze inventarisatie, waarna de resultaten worden gepresenteerd.

3.2.1 Toelichting op en verantwoording van de inventarisatie

We hebben de vraag welke vrijheidsbenemende sancties voor moord en doodslag zijn opgelegd aldus verstaan, dat hieronder de laatste feitelijke instantie in de gehele rechtsgang van een zaak wordt begrepen. In de zaken waarin cassatie is ingesteld en de veroordeling eerst na het arrest van de Hoge Raad onherroepelijk is geworden, hebben we in de overzichten dus uitdrukkelijk de eerder door het hof opgelegde – en onherroepelijk geworden – sanctie vermeld en in de berekeningen meegenomen. In de nog lopende zaken waarin hoger beroep dan wel cassatie is ingesteld en de eerdere veroordeling door de rechtbank, respectievelijk het hof nog niet onherroepelijk is geworden, is in de berekeningen uitgegaan van de laatstelijk opgelegde en nog niet onherroepelijk geworden sanctie. Dit, omdat er anders vele zaken uit de inventarisatie zouden moeten vallen, met name die uit de recente jaren. Wij includeren de niet onherroepelijke zaken om de inventarisatie van 2006-2018 zo compleet mogelijk te maken. Dit geldt dus ook voor

¹⁷⁴ Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl 2012.

de zaken waarin door de Hoge Raad is teruggewezen of is verwezen naar een hof, terwijl dat arrest ten tijde van de afronding van het onderzoek nog niet is gepubliceerd. Bij de inventarisatie is uitsluitend gekeken naar Nederlandse uitspraken; uitspraken uit de overzeese landen van ons Koninkrijk zijn dus in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Bovendien ziet de inventarisatie enkel op voltooide levensdelicten, waardoor een poging tot of een voorbereiding van moord of doodslag buiten beschouwing zijn gelaten. Tenzij uiteraard een dergelijk onvoltooid delict gelijktijdig met een voltooide moord of een voltooide doodslag is berecht (al dan niet met de samenloop-regeling); in dat geval is de zaak wel in de inventarisatie betrokken. Zaken met een meervoudige kwalificatie, waaronder in ieder geval één voltooide levensdelict, zijn dus meegenomen, evenals zaken waarin de kwalificatie een vorm van deelneming aan het voltooide levensdelict betrof, zoals medeplegen moord of doodslag. Beide type zaken behoren onmiskenbaar tot de beantwoording van onderzoeksvraag 2, maar ‘vertroebelen’ anderzijds wel de inventarisatie, omdat niet of nauwelijks valt na te gaan in hoeverre dan het gepleegde levensdelict sec tot de concrete straftoemeting heeft geleid. We zullen daar bij de resultaten nader op ingaan. Voorts is van belang dat we zijn uitgegaan van zaken met een pleegdatum vanaf 1 februari 2006, gelet op de inwerkingtreding van de verhoging van het huidige wettelijk strafmaximum. Tot slot zijn alleen de zaken meegenomen waarin aan de verdachte op grond van het volwassenstrafrecht een vrijheidsbenemende sanctie is opgelegd. Jeugdsancties zijn dus buiten beschouwing gelaten, ook indien een meerderjarige, jongvolwassen verdachte met toepassing van art. 77c Sr is veroordeeld tot bijvoorbeeld een jeugd detentie of de PIJ-maatregel.

Zoals reeds is verantwoord in hoofdstuk 1 en paragraaf 3.1, is bij de inventarisatie uitgegaan van Rechtspraak.nl, aangezien levensdelicten standaard op deze website worden gepubliceerd. Om de gehele rechtsgang van een zaak, indien van toepassing, in kaart te brengen is de zoektocht per instantie verricht, beginnend met de Hoge Raad, daarna alle gerechtshoven en tot slot alle rechtbanken. Vervolgens is telkens per jaar op Rechtspraak.nl gezocht van 1 januari van dat jaar t/m 31 december van dat jaar, met als zoektermen ‘moord’ of respectievelijk ‘doodslag’, ‘strafrecht’ en de betreffende instantie (bijvoorbeeld ‘alle gerechtshoven’). Het systeem van Rechtspraak.nl geeft automatisch alle zaken weer waarin de zoekterm ‘moord’ of respectievelijk ‘doodslag’ voorkomt, ook indien een zaak niet dat levensdelict betreft, maar deze zoekterm in bijvoorbeeld een voetnoot van de uitspraak voorkomt, of in de vermelding Justitiële Documentatie van de verdachte. Dat leverde dus telkens in het systeem veel hits op, die vervolgens handmatig allemaal zijn nagelopen om te bezien of een zaak wel voldoet aan de inclusiecriteria zoals hierboven geschetst. Indien dat het geval was, is vervolgens telkens de gehele procesgang in die zaak bezien, voor zover van toepassing, en in het overzicht opgenomen; niet alleen om te controleren of het in de laatste feitelijke instantie nog altijd een veroordeling wegens moord of doodslag betreft, in welk jaar dat dan is en wat de uiteindelijk opgelegde vrijheidsbenemende sanctie is. Dit alles ten behoeve van zowel onderzoeksvraag 2, als, impliciet en in een later stadium, de onderzoeksvragen 3, 4 en 5.

Na de zoektocht van alle zaken die van 2006-2018 tot aan de Hoge Raad zijn gekomen, zijn we telkens per jaar een nieuwe zoektocht gestart naar alle zaken die tot aan de hoven zijn gekomen. Dit is noodzakelijk, omdat dit niet alleen het aantal onherroepelijke veroordelingen wegens moord of doodslag completeert, maar ook als wezenlijke check bleek te fungeren. Met deze zoektocht is namelijk regelmatig op zaken gestuit die toch tot cassatie bleken te hebben

geleid, hoewel die niet waren opgedoken in de zoektocht naar Hoge Raad-zaken. Bijvoorbeeld, omdat in het op Rechtspraak.nl gepubliceerd arrest van de Hoge Raad de zoekterm 'moord' niet voorkwam. Om diezelfde tweeledige reden zijn we na de zoektocht van alle zaken die van 2006-2018 tot aan de hoven zijn gekomen, een nieuwe zoektocht gestart naar alle zaken die reeds na het vonnis in eerste aanleg onherroepelijk zijn geworden. Herzieningsprocedures zijn als zodanig buiten beschouwing gelaten, nu dit als zodanig geen procedure is waarin een vrijheidsbenemende sanctie wordt opgelegd.

3.2.2 Resultaten van de inventarisatie

Uit onze inventarisatie volgt dat met inachtneming van de pleegdatum vanaf 1 februari 2006 er in de periode 2006-2018 in totaal 345 veroordelingen wegens moord (al dan niet in combinatie met een deelnemingsvorm, dan wel een ander delict of andere delicten) zijn uitgesproken en in totaal 688 veroordelingen wegens doodslag (al dan niet in combinatie met een deelnemingsvorm, dan wel een ander delict of andere delicten). Deze veroordelingen zijn ten tijde van het verschijnen van dit rapport niet allemaal onherroepelijk, met name (uiteraard) bij de recente veroordelingen. Daar waar het onderscheid tussen onherroepelijk en niet onherroepelijk van belang is, wordt dit in het onderstaande geduid. Tevens wordt het onderscheid geduid tussen veroordelingen wegens een kale moord of doodslag en veroordelingen wegens moord of doodslag met een deelnemingsvorm dan wel een ander delict of andere delicten.

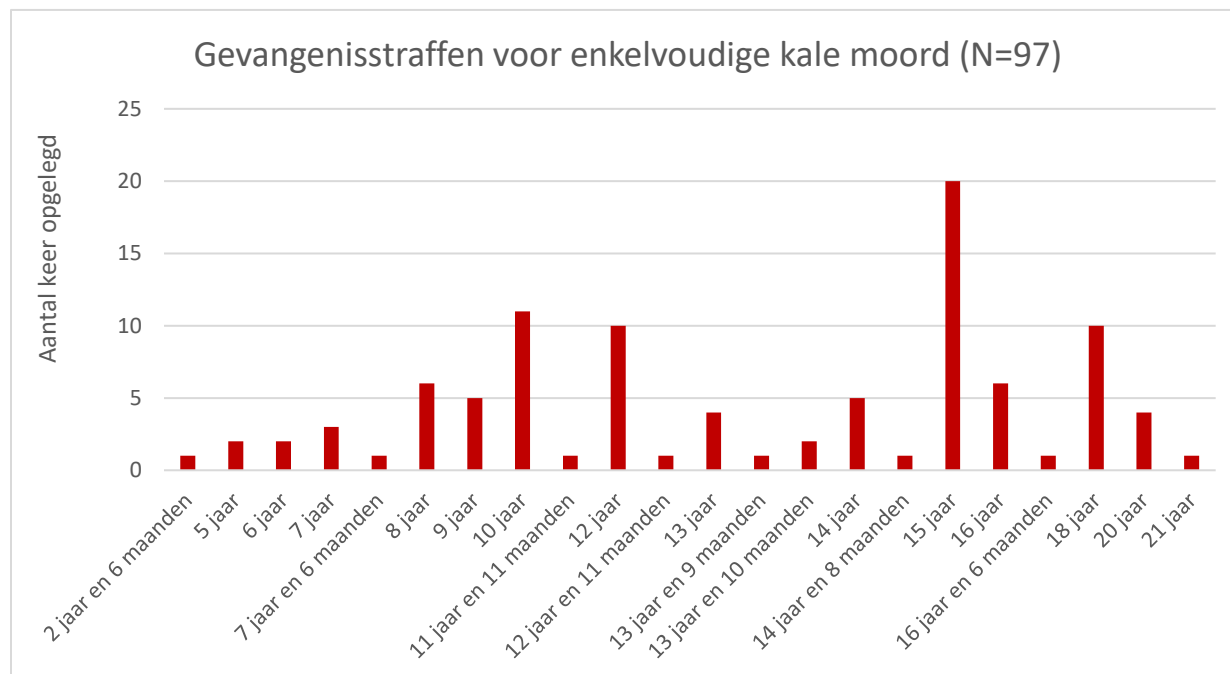
Het totaal aantal veroordelingen wegens moord respectievelijk doodslag geeft als zodanig geen antwoord op onderzoeksvraag 2, aangezien die vraag, als gezegd, ziet op de vrijheidsbenemende sancties die voor deze levensdelicten zijn opgelegd. Gelet op de grote hoeveelheid veroordelingen is ervoor gekozen om alle zaken in chronologische volgorde met kwalificatie, ECLI-nummer en opgelegde vrijheidsbenemende sanctie in een zo compact mogelijke tabel op te nemen, te onderscheiden in moord en doodslag. Deze tabellen zijn opgenomen als respectievelijk bijlage I en bijlage II. Dit geeft de lezer in brede zin een beeld van de reikwijdte van de opgelegde sancties, de delicten waarvoor die zijn opgelegd, door welke instantie en in welk jaar. Daarnaast laten zich op deze plaats in het rapport de volgende kwantitatieve bevindingen nader aftekenen voor respectievelijk moord (par. 3.2.2.1) en doodslag (par. 3.2.2.2).

3.2.2.1 Resultaten inzake moord

Gevangenisstraffen bij een enkele kale moord

Allereerst is het van belang te duiden in hoeveel zaken waarin een veroordeling is uitgesproken wegens moord – de bovengenoemde totale 345 zaken – de kwalificatie een enkele kale moord betreft, dat wil zeggen een enkelvoudige moord zonder deelnemingsvorm en zonder een ander delict of andere delicten. Dit zijn 138 zaken. In 97 van deze zaken is enkel een gevangenisstraf opgelegd, dus zonder gelijktijdige oplegging van een andere vrijheidsbenemende sanctie. De gevangenisstraffen die in deze zaken zijn opgelegd, variëren van twee jaren en zes maanden tot

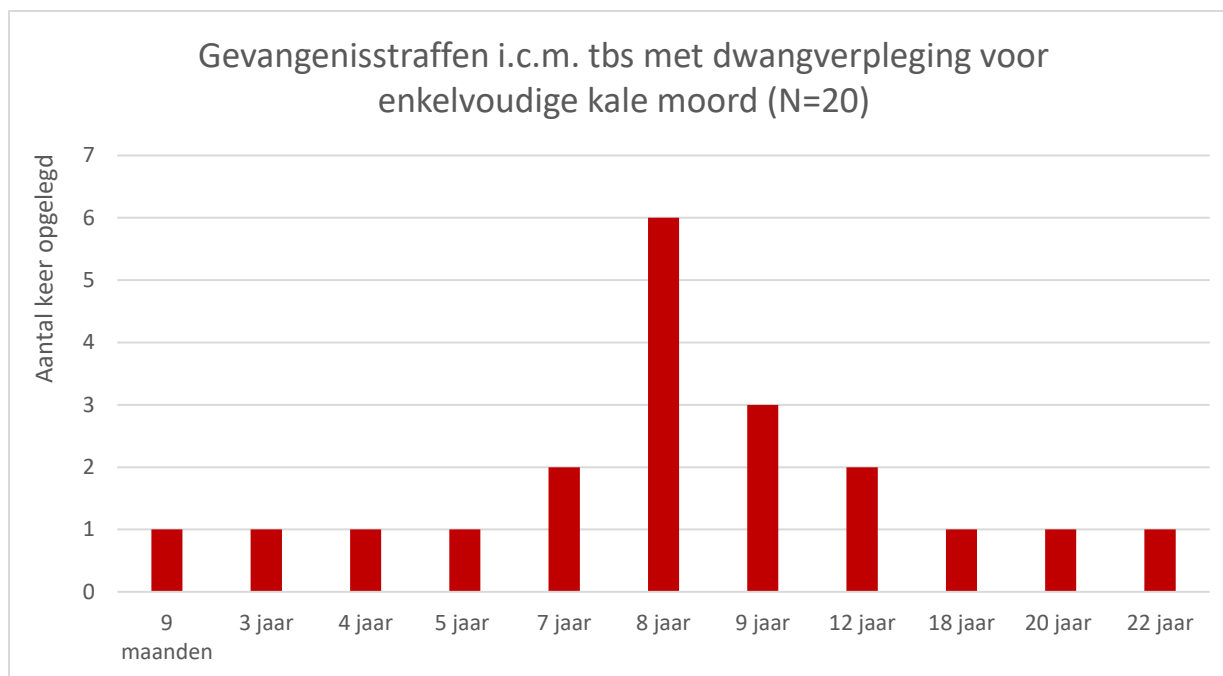
21 jaren. In staafdiagram 1 worden de frequentie en de duur van de opgelegde gevangenisstraffen in deze 97 zaken weergegeven.

Staafdiagram 1 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen (zonder andere vrijheidsbenemende sanctie) voor een enkelvoudige kale moord.

Tbs-maatregel bij een enkele kale moord

Van de in totaal 138 zaken waarin de verdachte is veroordeeld wegens een enkele kale moord is in totaal 35 keer de tbs-maatregel met dwangverpleging opgelegd. Hiervan gaat het in vijftien zaken om een tbs-maatregel met dwangverpleging zonder dat ook een gevangenisstraf is opgelegd. In de resterende twintig zaken is de tbs-maatregel met dwangverpleging wel opgelegd in combinatie met een gevangenisstraf. In die zaken variëren de gevangenisstraffen van negen maanden tot 22 jaren. In staafdiagram 2 worden de frequentie en de duur van de in combinatie met een tbs-maatregel met dwangverpleging opgelegde gevangenisstraffen in deze twintig zaken wegens een enkele kale moord weergegeven.

Staaftdiagram 2 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen in die zaken waarin ook een tbs-maatregel met dwangverpleging is opgelegd voor een enkelvoudige kale moord.

Meervoudige kale moord

Naast de hierboven weergegeven zaken waarin de verdachte is veroordeeld wegens een enkele kale moord, betreft de kwalificatie in zes zaken een meervoudige kale moord, oftewel een meervoudige moord zonder ander delict. In vijf daarvan gaat het om een dubbele moord en in de zesde zaak gaat het om een drievoudige moord. In de vijf zaken waarin het een dubbele moord betreft, variëren de opgelegde vrijheidsbenemende sancties van zeven jaren gevangenisstraf voor een sterk verminderd toerekeningsvatbare verdachte,¹⁷⁵ tot acht jaren gevangenisstraf en tbs met dwangverpleging voor een eveneens verminderd toerekeningsvatbare verdachte,¹⁷⁶ tot twintig jaren gevangenisstraf,¹⁷⁷ tot 25 jaren gevangenisstraf¹⁷⁸ en ten slotte dertig jaren en tbs met dwangverpleging.¹⁷⁹ In de zesde zaak betreffende een drievoudige kale moord is de verdachte veroordeeld tot tien jaren gevangenisstraf en tbs met dwangverpleging.¹⁸⁰ Het verschil tussen deze strafoplegging voor een drievoudige kale moord en de hiervoor weergegeven strafoplegging in de vijf zaken met een dubbele kale moord laat als zodanig reeds zien dat er geen standaarden zijn aan te geven voor wat een verdachte 'per gepleegde moord' aan straf zou krijgen opgelegd, maar dat de straftoemeting per zaak wordt bepaald.

Moord in combinatie met een deelnemingsvorm en/of een ander delict of meerdere andere delicten

¹⁷⁵ Hof Amsterdam 3 maart 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BP6664 (nummer 123 uit bijlage I).

¹⁷⁶ Hof Arnhem-Leeuwarden 10 oktober 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:9368 (nummer 202 uit bijlage I).

¹⁷⁷ Hof 's-Gravenhage 9 augustus 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BN3389 (nummer 98 uit bijlage I).

¹⁷⁸ Hof 's-Gravenhage 13 september 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BX7230 (nummer 165 uit bijlage I).

¹⁷⁹ Rb. Gelderland 14 februari 2018, ECLI:NL:RBGEL:2018:666 (nummer 311 uit bijlage I).

¹⁸⁰ Rb. Oost-Brabant 20 juli 2016, ECLI:NL:RBOBR:2016:3846 (nummer 276 uit bijlage I).

Van de in totaal 345 veroordelingen voor moord, gaat het – zoals hierboven is gebleken – in 144 zaken om een enkelvoudige dan wel een meervoudige moord zonder dat de verdachte tevens voor een ander delict werd veroordeeld. In alle overige 201 zaken (345-144) behelst de kwalificatie naast moord wel tevens een deelnemingsvorm dan wel een ander delict of meerdere andere delicten. Dit maakt, dat die zaken niet of nauwelijks op significante wijze met elkaar zijn te vergelijken. Niettemin kunnen bepaalde afzonderlijke categorieën van kwalificaties nader worden geduid.

Allereerst zijn er naast de hierboven weergegeven zaak van een drievoudige kale moord, tevens drie veroordelingen wegens een drievoudige moord in combinatie met een deelnemingsvorm dan wel een ander delict. In twee zaken gaat het om de kwalificatie van het medeplegen van een drievoudige moord¹⁸¹ en in de derde zaak gaat het om de kwalificatie van een drievoudige moord met overtreding van art. 26 WWM.¹⁸² In alle drie de zaken is levenslang opgelegd.

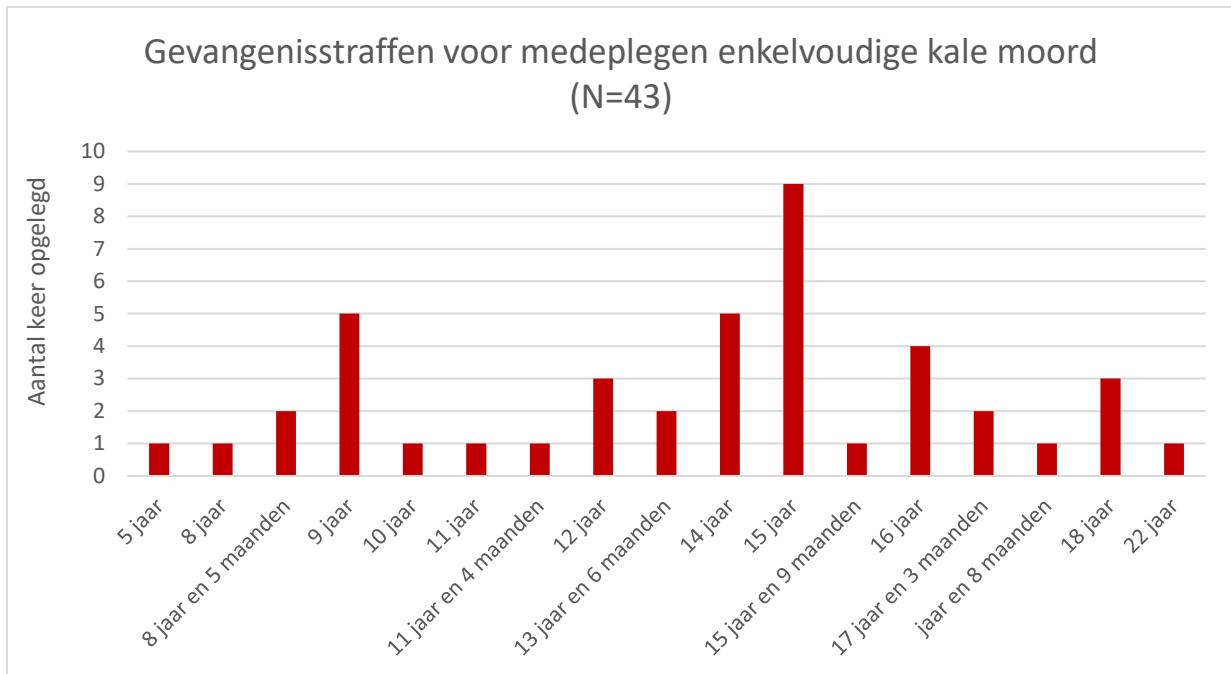
Een tweede afzonderlijke categorie kwalificaties betreft de zaken waarin is veroordeeld voor het medeplegen van een enkelvoudige kale moord. Dit zijn in totaal 45 zaken. In twee daarvan is een gevangenisstraf opgelegd in combinatie met een tbs-maatregel met dwangverpleging. De duur van de daarbij opgelegde gevangenisstraf bedraagt in de ene zaak vijf jaren¹⁸³ en in de andere zaak tien jaren.¹⁸⁴ In de 43 overige zaken is een ‘losse’ gevangenisstraf opgelegd, dus zonder een tbs-maatregel of andere vrijheidsbenemende sanctie. In die zaken variëren de gevangenisstraffen van vijf jaren tot 22 jaren. In staafdiagram 3 worden de frequentie en de duur van deze gevangenisstraffen wegens het medeplegen van een enkelvoudige kale moord weergegeven. Hieruit komt naar voren dat de gevangenisstraf voor de duur van vijftien jaren het meest is opgelegd in de periode 2006-2018.

¹⁸¹ Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2456 (nummer 337 uit bijlage I) en Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2457 (nummer 336 uit bijlage I).

¹⁸² Hof Den Haag 19 januari 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:37 (nummer 299 uit bijlage I).

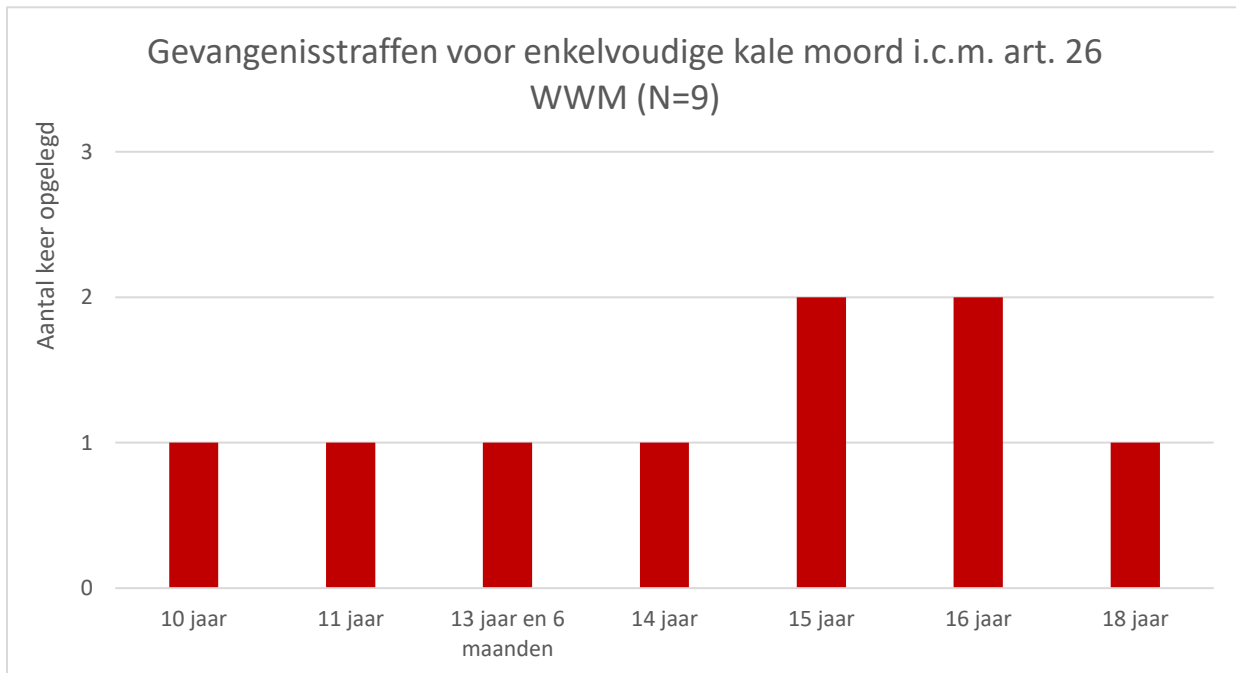
¹⁸³ Hof Den Haag 21 juli 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:2227 (nummer 291 uit bijlage I).

¹⁸⁴ Hof Arnhem-Leeuwarden 1 oktober 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:7357 (nummer 294 uit bijlage I).

Staafdiagram 3 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen in die zaken waarin is veroordeeld voor het medeplegen van een enkelvoudige kale moord.

Een derde afzonderlijke categorie kwalificaties betreft de zaken waarin is veroordeeld voor een enkelvoudige kale moord in combinatie met het delict van art. 26 WWM (vuurwapen en/of munitie). In staafdiagram 4 worden de frequentie en de duur van deze gevangenisstraffen weergegeven.

Staafdiagram 4 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen in die zaken waarin is veroordeeld voor een enkelvoudige kale moord in combinatie met het delict van art. 26 WWM (vuurwapen en/of munitie).

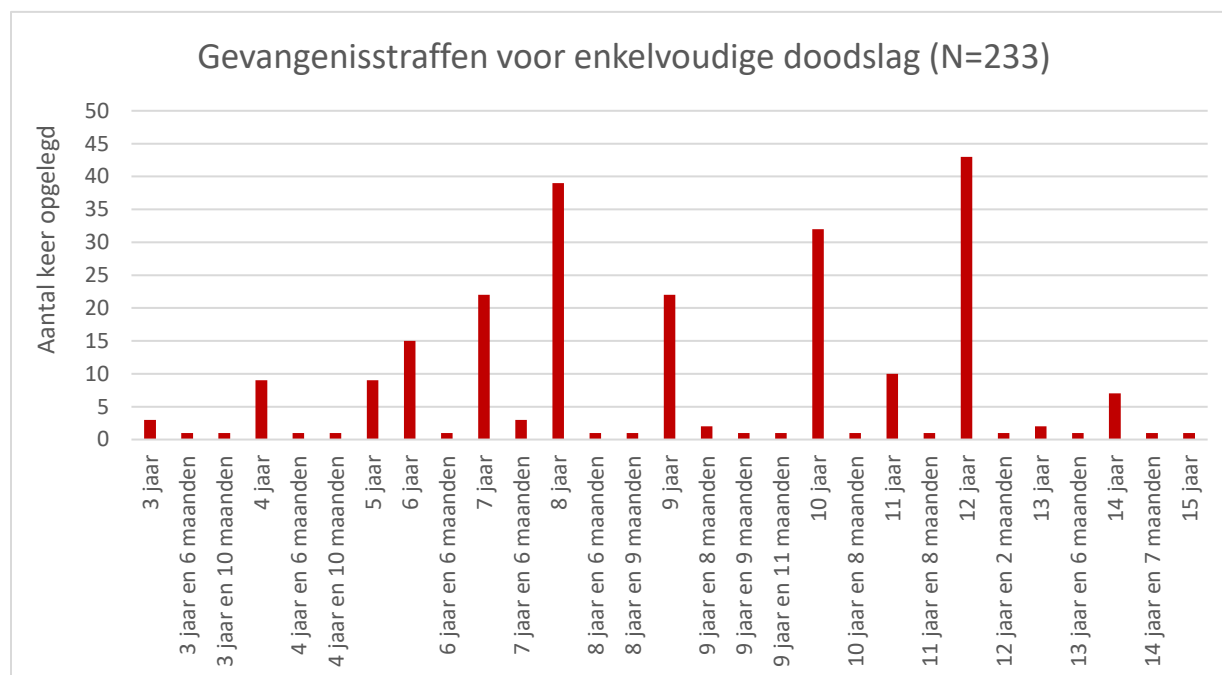
Een vierde afzonderlijke categorie kwalificaties betreft de zaken waarin is veroordeeld voor een enkelvoudige kale moord in combinatie met een poging tot moord. Deze kwalificatie komt in onze inventarisatie in totaal vier keer voor. Van deze vier veroordelingen is in één geval twaalf jaren gevangenisstraf opgelegd en in drie gevallen twintig jaren gevangenisstraf opgelegd.

3.2.2.2 Resultaten inzake doodslag

In de tijdsperiode 2006-2018 (rekening houdend met de eerder beschreven afbakening) zijn, als gezegd, in totaal 688 veroordelingen uitgesproken wegens een doodslag. In 327 zaken daarvan betreft het de kwalificatie van een enkelvoudige kale doodslag, dat wil zeggen een enkelvoudige doodslag zonder deelnemingsvorm en zonder een ander delict of andere delicten. In deze zaken zijn verscheidene vrijheidsbenemende sancties opgelegd, al dan niet in combinatie met elkaar. Hieronder worden, langs dezelfde lijnen als in het bovenstaande voor moord is gedaan, enkele categorieën afzonderlijk geduid.

Gevangenisstraffen bij een enkelvoudige kale doodslag

In 233 van de totale 327 zaken waarin een veroordeling is uitgesproken voor een enkelvoudige kale doodslag, is enkel een gevangenisstraf, zonder enige andere vrijheidsbenemende sanctie, opgelegd. De duur van de in deze zaken opgelegde volledig onvoorwaardelijke gevangenisstraffen varieert van drie jaren tot vijftien jaren. In onderstaand staafdiagram 5 wordt zowel de frequentie als de duur van deze 'losse' gevangenisstraffen voor een enkelvoudige kale doodslag weergegeven.

Staafdiagram 5 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen (zonder andere vrijheidsbenemende sanctie) voor een enkelvoudige kale doodslag.

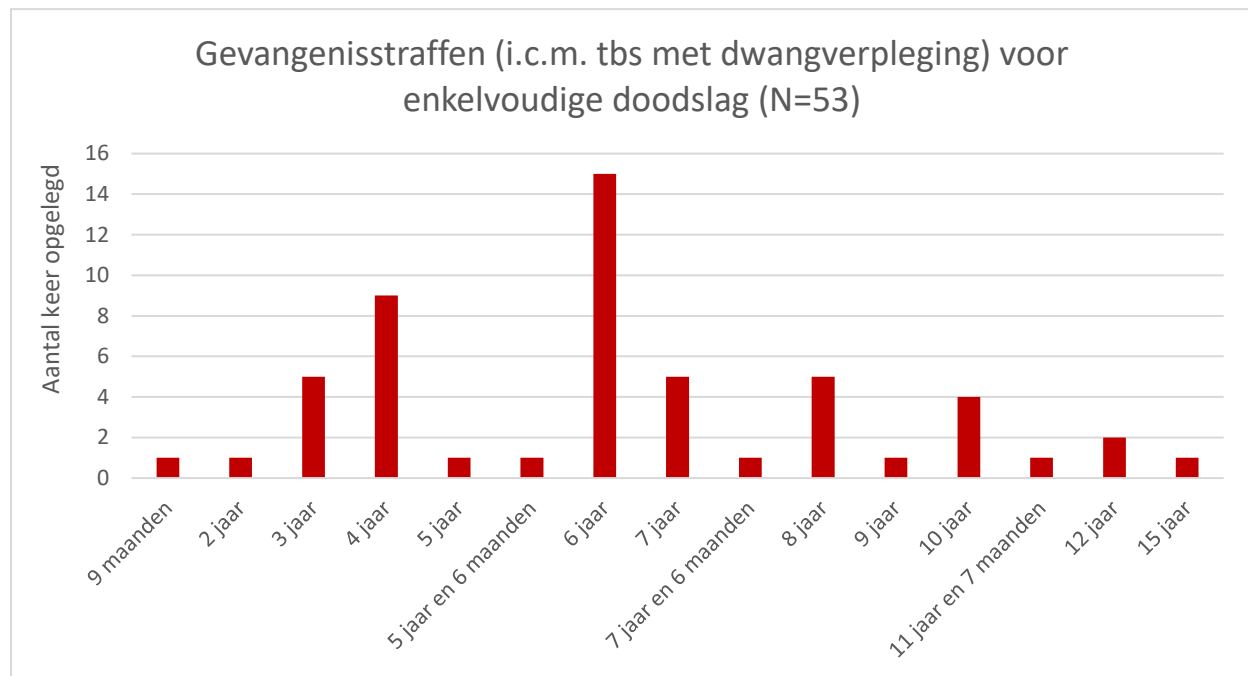
Los van de enorme spreiding van de duur van de opgelegde gevangenisstraffen, valt uit het staafdiagram af te leiden dat de gevangenisstraf voor de duur van twaalf respectievelijk acht jaren

het meest is opgelegd in de onderzoeksperiode. Naast de bovengenoemde geheel onvoorwaardelijk opgelegde gevangenisstraffen, is er in zes andere zaken een gedeeltelijk voorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd voor een enkelvoudige kale doodslag. De duur hiervan varieert van een jaar, waarvan zes maanden voorwaardelijk, tot drie jaren en vier maanden, waarvan tien maanden voorwaardelijk.

Tbs-maatregel bij een enkelvoudige kale doodslag

Van de eerdergenoemde totale 327 veroordelingen voor een enkelvoudige kale doodslag is in twintig gevallen de verdachte ontslagen van alle rechtsvervolging wegens ontoerekeningsvatbaarheid, met oplegging van (enkel) een tbs-maatregel met dwangverpleging. In vijf andere gevallen is de verdachte eveneens ontslagen van alle rechtsvervolging wegens ontoerekeningsvatbaarheid, maar dan met oplegging van (enkel) een tbs met voorwaarden en in weer drie andere gevallen is de verdachte eveneens ontslagen van alle rechtsvervolging wegens ontoerekeningsvatbaarheid, maar dan met oplegging van (enkel) een maatregel tot plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis voor de duur van een jaar.

In 53 van de totale 327 gevallen waarin is veroordeeld voor een enkelvoudige kale doodslag is de tbs-maatregel met dwangverpleging gepaard gegaan met oplegging van een gevangenisstraf. De duur van de hierbij opgelegde gevangenisstraffen varieert van negen maanden tot vijftien jaren. In onderstaand staafdiagram 6 wordt zowel de frequentie als de duur van de in combinatie met een tbs-maatregel met dwangverpleging opgelegde gevangenisstraffen voor een enkelvoudige kale doodslag weergegeven.

Staafdiagram 6 Frequentie en duur van de in combinatie met een tbs-maatregel met dwangverpleging opgelegde gevangenisstraffen voor een enkelvoudige kale doodslag.

Tot slot is in zeven gevallen waarin is veroordeeld voor een enkelvoudige kale doodslag de gevangenisstraf gepaard gegaan met oplegging van een tbs-maatregel met voorwaarden. De duur van de hierbij opgelegde gevangenisstraffen is respectievelijk achttien maanden, twee jaren, drie jaren en vijf jaren (deze laatste duur komt in vier van de zeven zaken voor).

Meervoudige kale doodslag

In zes zaken is sprake van een veroordeling voor een meervoudige kale doodslag, dus zonder enige deelnemingsvorm en zonder ander delict of andere delicten. In alle zaken betreft het daarbij een dubbele doodslag. In vier van deze zaken is een 'losse' gevangenisstraf opgelegd, dus zonder dat ook enige andere vrijheidsbenemende sanctie is opgelegd. De hierbij opgelegde gevangenisstraffen variëren van zes jaren (voor een verminderd toerekeningsvatbare verdachte),¹⁸⁵ tot veertien jaren (wegens het doden van zijn vrouw en ongeborn kind),¹⁸⁶ tot negentien jaren (wegens het doden van zijn vrouw en de buurman)¹⁸⁷ en ten slotte tot veertien jaren en zes maanden (met inbegrip van zes maanden strafvermindering wegens overschrijding van de redelijke termijn).¹⁸⁸ In de twee andere zaken is de gevangenisstraf opgelegd in combinatie met een tbs met dwangverpleging. De duur van de hierbij opgelegde gevangenisstraffen varieert van drie jaren en tien maanden (wegens het doden van haar twee jonge kinderen, met inbegrip van twee maanden strafvermindering wegens overschrijding van de redelijke termijn)¹⁸⁹ en acht jaren (wegens het doden van zijn zus en een oud-politica).¹⁹⁰

Doodslag in combinatie met een deelnemingsvorm en/of een ander delict of meerdere andere delicten

Uit de inventarisatie zoals weergegeven in bijlage II blijkt dat het in de meerderheid van de doodslag-veroordelingen geen kale (enkelvoudige of meervoudige) doodslag betreft, maar doodslag in combinatie met een deelnemingsvorm en/of een ander delict of meerdere andere delicten. De kwalificaties verschillen voor deze categorie onderling te zeer om de hiervoor opgelegde vrijheidsbenemende sancties met elkaar te vergelijken en in beeld te brengen. Er zijn echter twee afzonderlijke categorie kwalificaties te duiden, waarbij de prevalentie en de duur van de daarbij opgelegde vrijheidsbenemende sancties wel kunnen worden weergegeven. Dit betreft allereerst de kwalificatie van het medeplegen van een enkelvoudige kale doodslag. In totaal zijn dit 40 veroordelingen. In vier daarvan is een gevangenisstraf opgelegd in combinatie met een tbs met dwangverpleging. In één veroordeling bedraagt de duur van de daarbij opgelegde gevangenisstraf vijf jaren en zes maanden,¹⁹¹ in de drie overige veroordelingen bedraagt de duur van de daarbij opgelegde gevangenisstraf acht jaren.¹⁹² In de 36 overige veroordelingen wegens het medeplegen van een enkelvoudige kale doodslag is een 'losse' gevangenisstraf opgelegd, dus

¹⁸⁵ Hof 's-Hertogenbosch 2 december 2009, ECLI:NL:GHSHE:2009:BK5229 (nummer 95 uit bijlage II).

¹⁸⁶ Rb. Midden-Nederland 22 december 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:6439 (nummer 643 uit bijlage II).

¹⁸⁷ Rb. Oost-Brabant 4 november 2013, ECLI:NL:RBOBR:2013:6044 (nummer 321 uit bijlage II).

¹⁸⁸ Rb. Amsterdam 2 november 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:8001 (nummer 635 uit bijlage II).

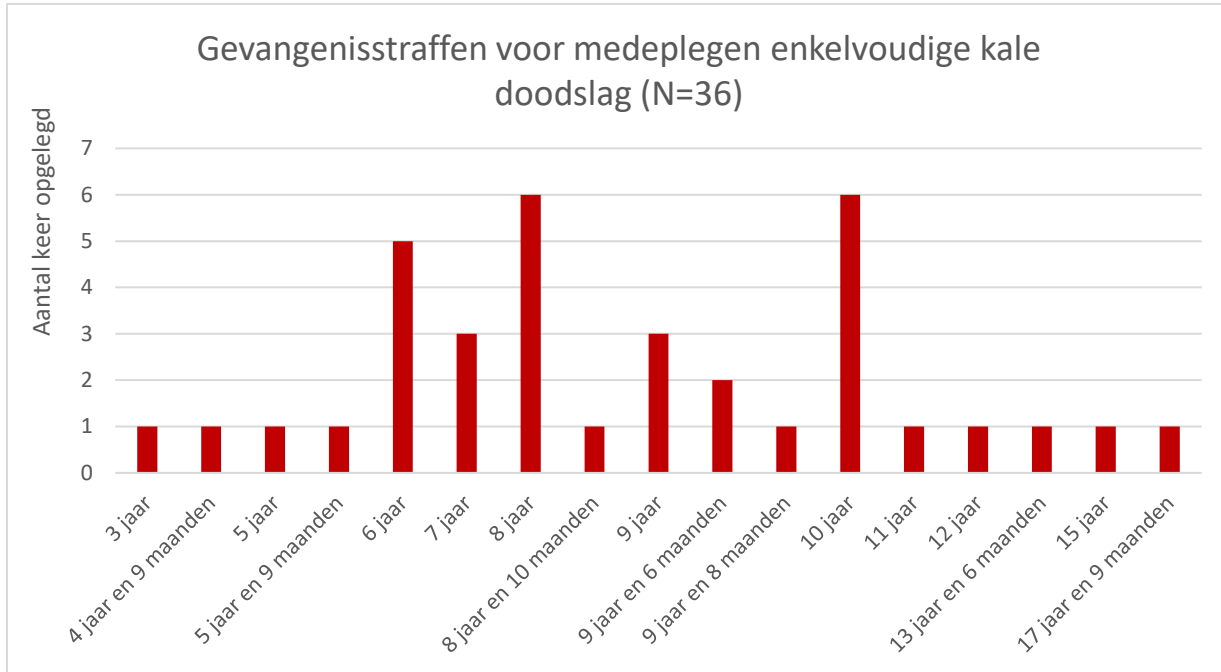
¹⁸⁹ HR 11 oktober 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR3046 (nummer 150 uit bijlage II).

¹⁹⁰ Hof Den Haag 16 maart 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:684 (nummer 585 uit bijlage II).

¹⁹¹ Rb. Middelburg 27 juni 2009, ECLI:NL:RBMID:2009:BJ3808 (nummer 105 bijlage II).

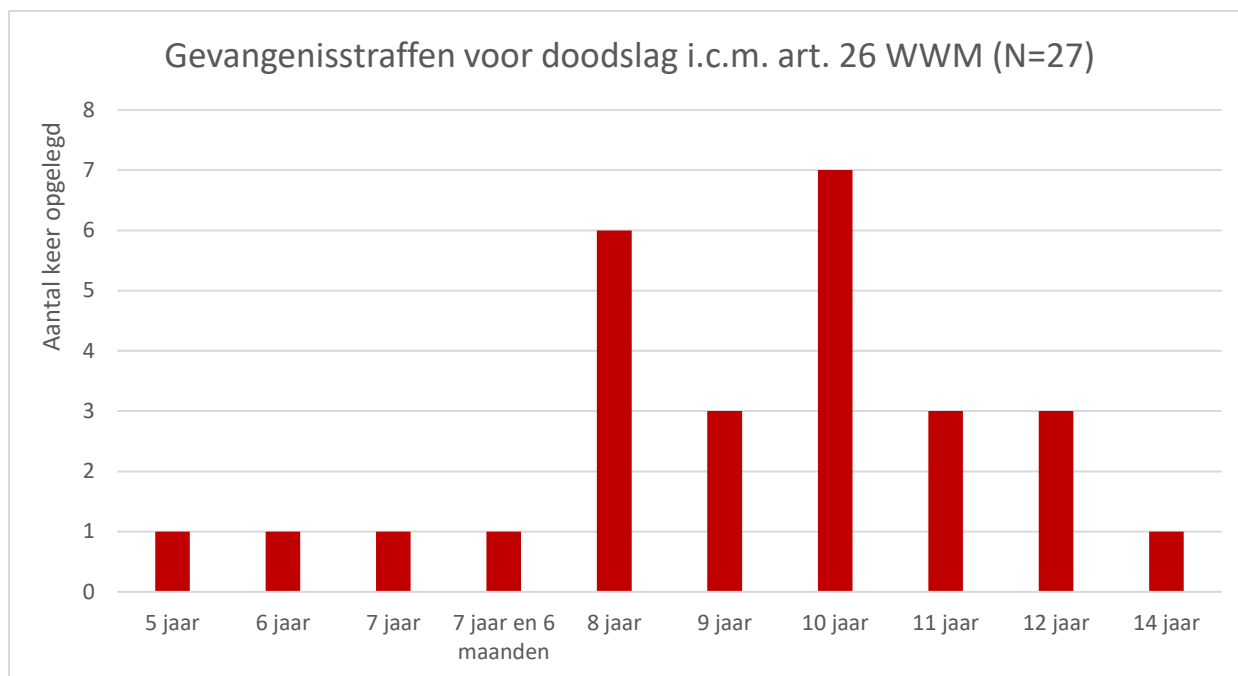
¹⁹² Rb. Noord-Holland 26 april 2016, ECLI:NL:RBNHO:2016:3423 (nummer 519 uit bijlage II), Rb. Noord-Nederland 29 juni 2017, ECLI:NL:RBNNE:2017:2356 (nummer 617 uit bijlage II) en Rb. Noord-Nederland 29 juni 2017, ECLI:NL:RBNNE:2017:2357 (nummer 618 uit bijlage II).

zonder een tbs-maatregel of een andere vrijheidsbenemende sanctie. In die zaken variëren de gevangenisstraffen van drie jaren tot zeventien jaren en negen maanden. In staafdiagram 7 worden de frequentie en de duur van dergelijke ‘losse’ gevangenisstraffen wegens het medeplegen van een enkelvoudige kale doodslag weergegeven.

Staafdiagram 7 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen voor het medeplegen van een enkelvoudige kale doodslag.

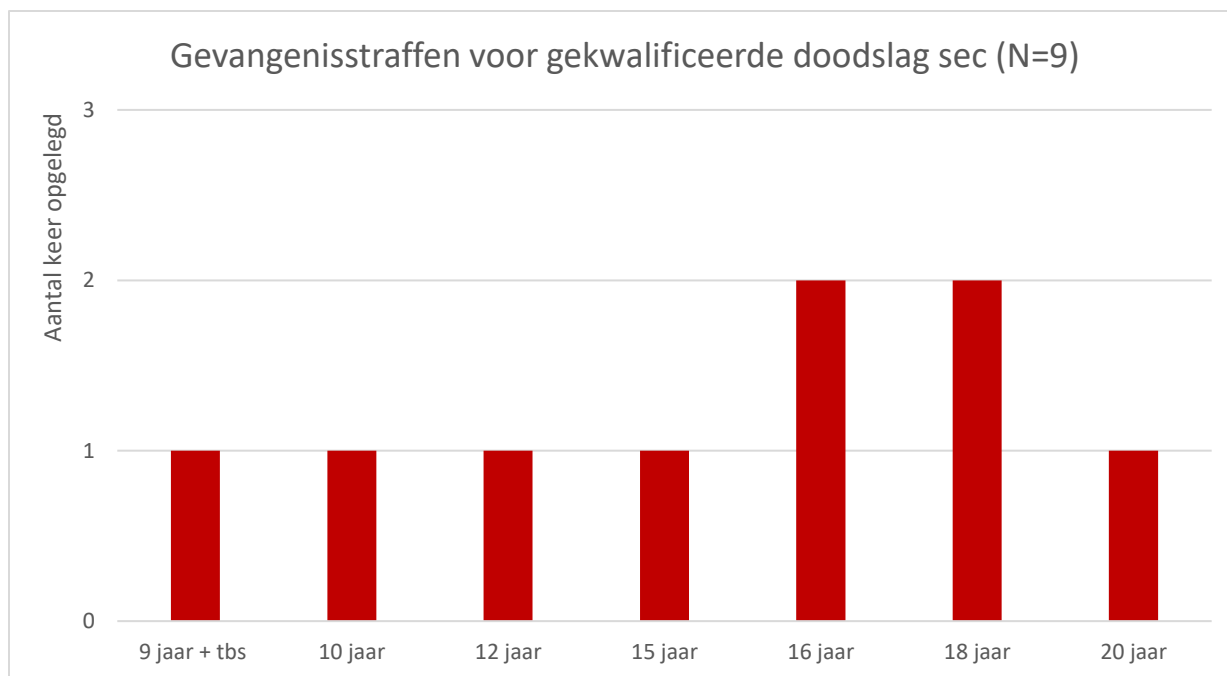
Een tweede categorie kwalificaties waarvan de frequentie en de duur van de daarbij opgelegde vrijheidsbenemende eenduidig in kaart kan worden gebracht, betreft de enkelvoudige kale doodslag in combinatie met art. 26 WWM (vuurwapen en/of munitie). Van de in totaal 27 veroordelingen met een dergelijke kwalificatie, varieert de duur van de hierbij opgelegde gevangenisstraffen van vijf jaren tot veertien jaren. In onderstaand staafdiagram 8 wordt zowel de frequentie als de duur van de in deze veroordelingen opgelegde gevangenisstraffen weergegeven.

Staafdiagram 8 Frequentie en duur van de opgelegde gevangenisstraffen voor een enkelvoudige kale doodslag in combinatie met art. 26 WWM.

Opgelegde vrijheidsbenemende sancties bij gekwalificeerde doodslag sec

Een laatste afzonderlijk te duiden categorie van doodslag-veroordelingen is de categorie met zaken waarin is veroordeeld voor een gekwalificeerde doodslag sec, dat wil zeggen zonder dat de kwalificatie een deelnemingsvorm en/of een ander delict of andere delicten behelst. Er zijn in totaal negen veroordelingen voor het betreffende art. 288 Sr. In acht veroordelingen is een enkele gevangenisstraf opgelegd, dus zonder andere vrijheidsbenemende sanctie. De duur van die gevangenisstraffen varieert van tien jaren tot twintig jaren. In de overige veroordeling is een gevangenisstraf voor de duur van negen jaren opgelegd, in combinatie met de tbs-maatregel met dwangverpleging. In staafdiagram 9 wordt een en ander integraal weergegeven.

Staafdiagram 9 Frequentie en duur van de opgelegde sancties voor een gekwalificeerde doodslag sec.

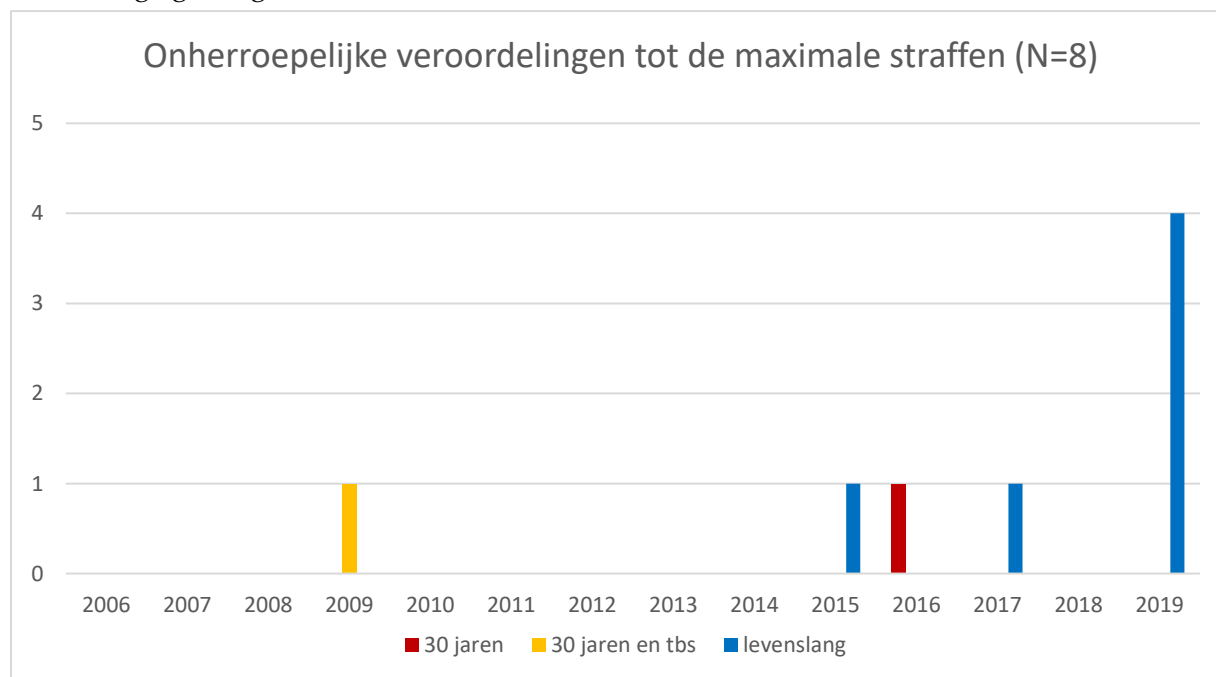
3.3 Inventarisatie maximale gevangenisstraffen: levenslang en dertig jaren

Na de overkoepelende inventarisatie van alle opgelegde vrijheidsbenemende sancties, waarvan in het bovenstaande verslag is gedaan, zien de onderzoeksvragen 3 en 4 specifiek op de maximale straffen die zijn opgelegd. Dit zijn, zoals weergegeven in hoofdstuk 2, de levenslange gevangenisstraf en de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren (al dan niet in combinatie met de tbs-maatregel met dwangverpleging). Onderzoeksvraag 3 behelst de vraag naar de prevalentie en aard van de zaken waarin de levenslange gevangenisstraf sinds 2006 is opgelegd voor moord. Aan de andere kant van het spectrum behelst onderzoeksvraag 4 de vraag naar de prevalentie en aard van de zaken waarin de maximale tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren is opgelegd. In het onderstaande worden de respectievelijke resultaten van deze onderzoeksvragen weergegeven. Vanwege de geringe aantallen, zoals zal blijken, is ervoor gekozen om de aantallen en duiding van de levenslange gevangenisstraf en van de gevangenisstraf van dertig jaren integraal te duiden. Binnen de laatste strafcategorie is voorts onderscheid gemaakt tussen de zaken waarin enkel deze gevangenisstraf is opgelegd en de zaken waarin deze gevangenisstraf in combinatie met de tbs-maatregel is opgelegd. Ten slotte is ervoor gekozen om de reikwijdte van deze onderzoeksvragen te verbreden door ook het met moord vergelijkbare levensdelict van de gekwalificeerde doodslag (art. 288 Sr) mee te nemen. Voor dit delict kunnen immers eveneens de levenslange gevangenisstraf en de maximale tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren (al dan niet in combinatie met tbs) worden opgelegd. Om een zo compleet mogelijk beeld te genereren van de prevalentie en de aard van de zaken waarin de maximale straffen zijn opgelegd, beantwoorden wij de onderzoeksvragen 3 en 4 dus op basis van de veroordelingen voor zowel moord als gekwalificeerde doodslag.

Hieronder wordt in staafdiagram 10 weergegeven hoe vaak de levenslange gevangenisstraf respectievelijk de maximale tijdelijke gevangenisstraf is opgelegd voor moord en gekwalificeerde doodslag sinds 2006. Hierbij is uitgegaan van de *onherroepelijke* veroordelingen van 2006 tot en met 31 juli 2019. Aangezien echter op het moment van de inhoudelijke afronding van dit onderzoek – 1 augustus 2019 – relatief veel veroordelingen nog niet onherroepelijk zijn, volgt aansluitend in staafdiagram 11 een weergave van de prevalentie van de in de overige, nog niet onherroepelijk geworden zaken opgelegde levenslange gevangenisstraf respectievelijk de maximale tijdelijke gevangenisstraf. Hierbij zijn ook veroordelingen in eerste aanleg en in hoger beroep meegenomen, waarbij er nadien in hoger beroep of na cassatie anders is beslist. Bij dit alles dient te worden bedacht dat deze vraag, evenals dit hoofdstuk als geheel, enkel ziet op een kwantitatieve analyse. De kwalitatieve analyse van al deze veroordelingen, aan de hand van de strafmaatoverwegingen, volgt in hoofdstuk 4.

Onherroepelijke veroordelingen tot de maximale straffen voor moord en gekwalificeerde doodslag

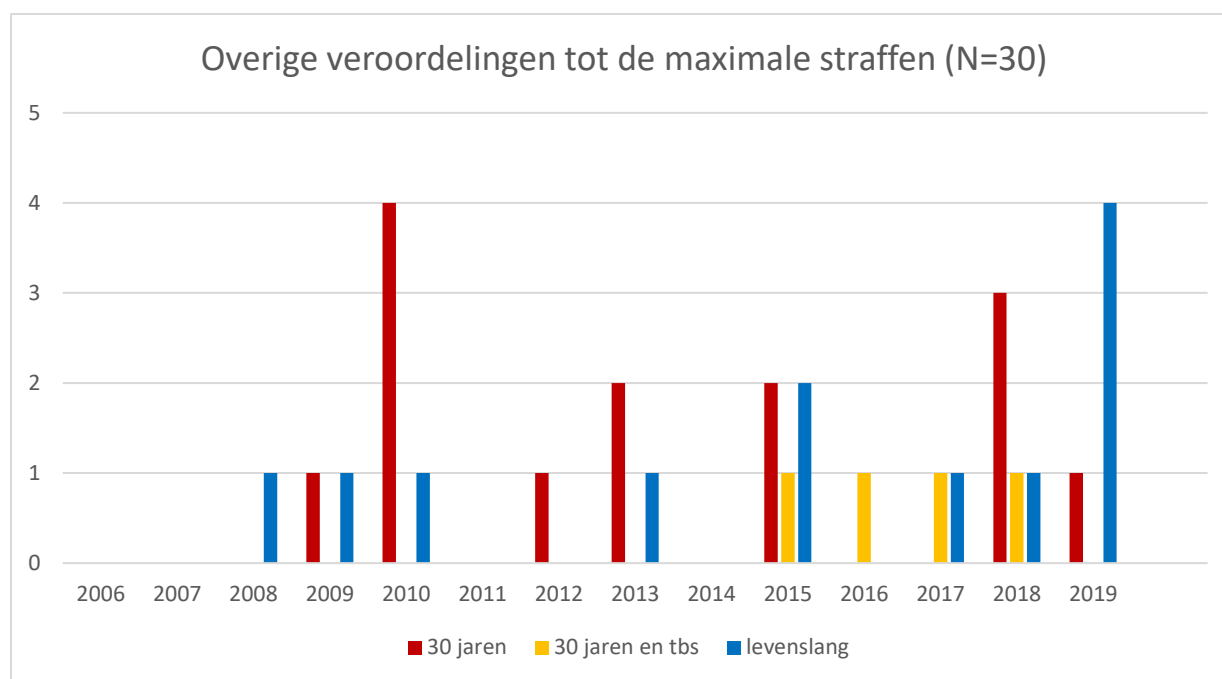
In onderstaand staafdiagram 10 wordt, als gezegd, de prevalentie weergegeven van de onherroepelijke veroordelingen voor moord en gekwalificeerde doodslag tot de levenslange gevangenisstraf respectievelijk de maximale tijdelijke gevangenisstraf sinds 2006, met inachtneming van de inclusiecriteria van de door ons uitgevoerde inventarisatie. Dit blijken in totaal acht onherroepelijke veroordelingen te zijn, wegens moord of gekwalificeerde doodslag. Meer bepaald is er één onherroepelijke veroordeling tot een gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren, één onherroepelijke veroordeling tot een gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren in combinatie met de tbs-maatregel en zes onherroepelijke veroordelingen tot de levenslange gevangenisstraf.

Staaftdiagram 10 Prevalentie van het aantal onherroepelijke veroordelingen tot een gevangenisstraf van dertig jaren, respectievelijk tot een gevangenisstraf van dertig jaren met tbs, respectievelijk tot levenslang, in de periode van 2006 tot en met 31 juli 2019.

Overige veroordelingen tot de maximale straffen voor moord en gekwalificeerde doodslag

In aanvulling op het voorgaande worden hieronder in staafdiagram 11 vervolgens de niet onherroepelijke veroordelingen en de veroordelingen in eerste aanleg en in hoger beroep, dus voordat in hoger beroep en/of na cassatie anders is beslist, zichtbaar gemaakt. Hieruit blijkt dat de gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren in dergelijke gevallen veertien keer is opgelegd, de gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren in combinatie met tbs vier keer is opgelegd en ten slotte de levenslange gevangenisstraf twaalf keer is opgelegd.

Staafdiagram 11 Prevalentie van het overig aantal veroordelingen (dat wil zeggen, de nog niet onherroepelijk geworden veroordelingen en de veroordelingen in eerste aanleg en in hoger beroep waarbij er nadien in hoger beroep of na cassatie anders is beslist) tot een gevangenisstraf van dertig jaren, tot een gevangenisstraf van dertig jaren met tbs en tot levenslang in de periode van 2006 tot en met 31 juli 2019.

De aard van de veroordelingen tot de maximale straffen

De onderzoeksvragen 3 en 4 zien echter niet enkel op de aantallen, maar ook op de aard van de zaken. Hiertoe is geen grondige inhoudelijke analyse vereist – die komt immers bij onderzoeksvraag 5, gepresenteerd in hoofdstuk 4 – maar wel een weergave van de delicten waarvoor de hier bedoelde levenslange gevangenisstraf enerzijds en de maximale tijdelijke gevangenisstraf anderzijds is opgelegd. Een en ander wordt zichtbaar gemaakt in onderstaand tabel 1.

	Onherroepelijk	Niet onherroepelijk en beslissingen in eerste aanleg en hoger beroep indien daarna anders is beslist
2006	0	0
2007	0	0
2008	0	<p>Bijlage II</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:GHSHE:2008:BC5105. Daarna GS 11 jaren en 7 maanden en tbs met dwangverpleging (204) Kw.: 289</p>
2009	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x 30 jaren en tbs met dwangverpleging</i> ECLI:NL:HR:2009:BI4070 (75) Kw.: 289; 57, 242; 282</p>	<p>Bijlage II</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:RBBRE:2009:BK1143. Daarna GS 26 jaren en 8 maanden (280) Kw.: 289; 45, 57, 287; 45, 289; 26 WWM</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBSHE:2009:BH4598. Daarna GS 24 jaren (134) Kw.: 288; 47, 45, 288</p>
2010	0	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBZLY:2010:BM3688. Daarna GS 28 jaren en 10 maanden (270) Kw.: 287; 47, 57, 151; 47, 289</p> <p>Bijlage II</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:RBSGR:2010:BL1698. Daarna GS 16 jaren (210) Kw.: 289</p> <p><i>3x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBARN:2010:BM3325. Daarna GS 18 jaren (270) Kw.: 47, 57, 289; 55, 312, 47, 157</p> <p>ECLI:NL:RBARN:2010:BM3352. Daarna GS 24 jaren en 11 maanden (271) Kw.: 47, 57, 289; 55, 312, 47, 157</p> <p>ECLI:NL:RBUTR:2010:BM2730. Daarna GS 17 jaren en 9 maanden (492) Kw.: 288; 31 WWM</p>
2011	0	0
2012	0	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x 30 jaren</i></p>

		ECLI:NL:RBSGR:2012:BV6834. Daarna GS 25 jaren (165) Kw.: 57, 289
2013	0	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBAMS:2013:1294. Daarna GS 14 jaren (304) Kw.: 47, 47, 289; 140; 46, 47, 289; 47, 26 WWM</p> <p>Bijlage II</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:RBROT:2013:5762. Daarna GS 25 jaren en tbs met dwangverpleging (363) Kw.: 288; 151; 350; 45, 289; 288; 317, 312; 45, 312; 48, 311; 55, 57, 240b</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBZWB:2013:BZ8970. Daarna GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging (501) Kw.: 289</p>
2014	0	0
2015	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:RBLIM:2015:3472. Onherroepelijk na zelfmoord (266) Kw.: 47, 57, 289; 47, 57, 151</p>	<p>Bijlage I</p> <p><i>2x levenslang</i> ECLI:NL:RBAMS:2015:2468 (263) Kw.: 47, 57, 289; 45, 47, 289; 45, 47, 57, 287; 308; 57, 26 WWM</p> <p>ECLI:NL:RBAMS:2015:2471 (264) Kw.: 47, 57, 289; 45, 47, 289; 45, 47, 57, 287</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBNNE:2015:5390. Daarna levenslang (336) Kw.: 47, 57, 289</p> <p><i>1x 30 jaren en tbs met dwangverpleging</i> ECLI:NL:RBNNE:2015:5389. Daarna levenslang (337) Kw.: 288; 47, 57, 289</p> <p>Bijlage II</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBLIM:2015:3471. Daarna GS 20 jaren (666) Kw.: 47, 57, 289; 47, 57, 151</p>
2016	<p>Bijlage II</p> <p><i>1x 30 jaren</i> ECLI:NL:HR:2016:1397 (485) Kw.: 57, 288; 350</p>	<p>Bijlage I en II</p> <p><i>1x 30 jaren en tbs met dwangverpleging</i> ECLI:NL:RBMNE:2016:4229. Daarna ook GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging (I: 302, II: 593) Kw.: 289; 57, 151; 240b; 242, 248; 287</p>

2017	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:HR:2017:3185 (299) Kw.: 57, 289; 26 WWM</p>	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:GHAMS:2017:5021 (303) Kw.: 57, 289; 45, 57, 326; 326</p> <p>Bijlage I en II</p> <p><i>1x 30 jaren en tbs met dwangverpleging</i> ECLI:NL:GHARL:2017:9826 (I: 302, II: 593) Kw.: 289; 57, 151; 240b; 242, 248; 287</p>
2018	0	<p>Bijlage I</p> <p><i>1x levenslang</i> ECLI:NL:RBLIM:2018:612 (328) Kw.: 47, 289; 45, 47, 289; 416; 47, 416; 47, 350; 47, 26 WWM, 26 WWM; 47, 31 WWM</p> <p><i>3x 30 jaren</i> ECLI:NL:RBAMS:2018:3223 (320) Kw.: 55, 47, 289, 45, 47, 57, 289; 47, 57, 417bis; 57, 26 WWM</p> <p>ECLI:NL:RBLIM:2018:596 (327) Kw.: 47, 289; 45, 47, 289; 47, 416; 47, 350; 2(C) Opiumwet; 47, 26 WWM en 26 WWM; 57, 31 WWM; 31 WWM; 47, 57, 31 WWM; 47, 31 WWM</p> <p>ECLI:NL:RBLIM:2018:622 (329) Kw.: 47, 289; 45, 47, 289; 47, 416; 47, 350; 3(C) Opiumwet; 47, 26 WWM, 26 WWM; 47, 57, 26 WWM</p> <p><i>1x 30 jaren en tbs met dwangverpleging</i> ECLI:NL:RBGEL:2018:666 (313) Kw.: 57, 289</p>
2019	<p>Bijlage I</p> <p><i>4x levenslang</i> ECLI:NL:HR:2019:718 (336) Kw.: 47, 57, 289</p> <p>ECLI:NL:HR:2019:720 (337) Kw.: 47, 57, 289</p> <p>ECLI:NL:HR:2019:601 (307) Kw.: 47, 47, 57, 289; 140; 57, 231</p>	<p>Staan niet in een bijlage¹⁹³</p> <p><i>4x levenslang</i> ECLI:NL:RBGEL:2019:2830 Kw.: 47, 289; 47, 45, 57, 289</p> <p>ECLI:NL:RBGEL:2019:2832 Kw.: 47, 57, 289; 47, 45, 57, 289; 47, 46, 47, 57, 289</p> <p>ECLI:NL:RBAMS:2019:4555 Kw.: 47, 47, 57, 289; 140; 47, 47, 287; 47, 47, 301; 47, 45, 289</p>

¹⁹³ De in deze kolom opgenomen vijf uitspraken zijn allen in eerste aanleg gewezen in 2019. Om die reden zijn ze niet opgenomen in de bijlagen I en II en staan hier dus geen corresponderende nummers vermeld. De bijlagen behelzen namelijk de weergave van de voor onderzoeksvraag 2 uitgevoerde inventarisatie over de periode 2006-2018.

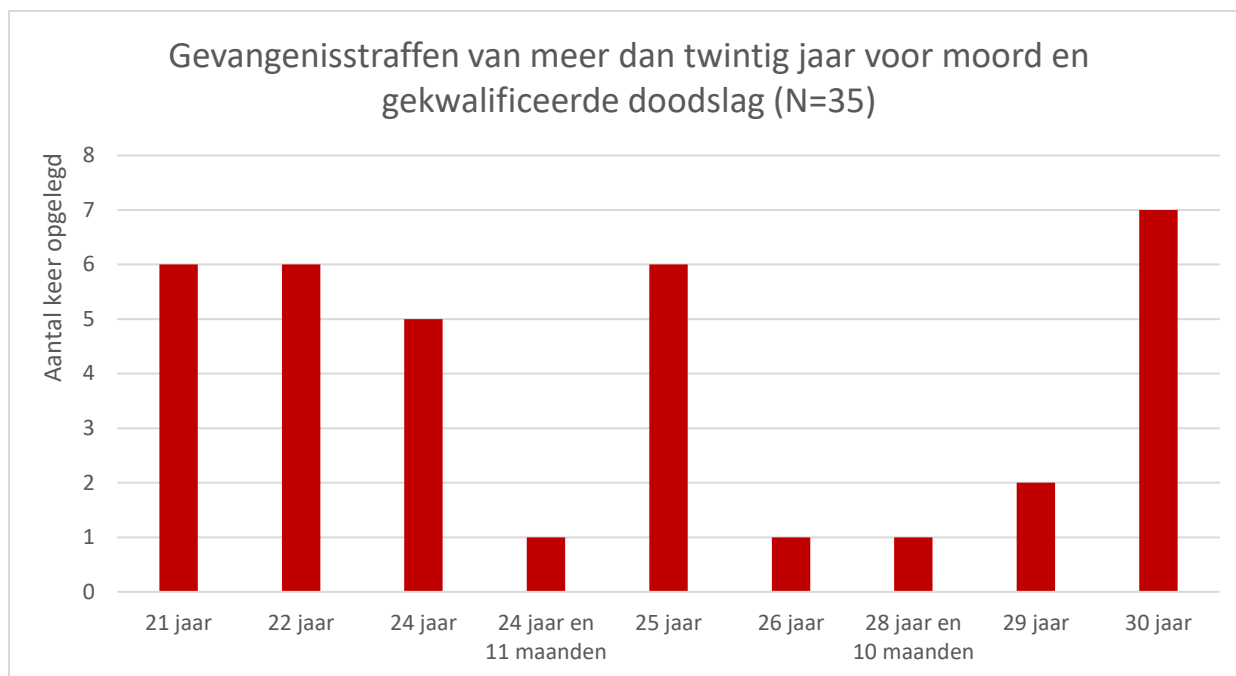
	ECLI:NL:HR:2019:600 (308) Kw.: 47, 47, 289; 47, 57, 289; 48, 289; 47, 45, 57, 289; 140	ECLI:NL:RBAMS:2019:5135 Kw.: 47, 289; 45, 47, 289 1x 30 jaren ECLI:NL:RBGEL:2019:2831 Kw.: 47, 289; 47, 45, 57, 289; 47, 46, 47, 57, 289; 47, 45, 289
--	---	--

Tabel 1 Een inhoudelijke weergave van de veroordelingen waarbij de levenslange gevangenisstraf, dan wel de gevangenisstraf van dertig jaren, dan wel de gevangenisstraf van dertig jaren in combinatie met tbs is opgelegd. Hierbij is telkens het ECLI-nummer van de uitspraak weergegeven, alsook tussen haakjes telkens het voor deze uitspraak corresponderende nummer uit de betreffende bijlagen (I. voor moord, respectievelijk II. voor doodslag). Met als afkorting kw. is bovendien per zaak de kwalificatie weergegeven waarvoor de maximale straf is opgelegd. Hierbij komen de genoemde artikelen uit het WvSr tenzij anders aangegeven. In één zaak behelst de kwalificatie zowel moord als doodslag; daarbij wordt dus verwezen naar de corresponderende nummers uit beide bijlagen.

Uit de tabel volgt, dat de maximale straffen in de meerderheid van de zaken zijn opgelegd voor moord en/of gekwalificeerde doodslag in combinatie met een deelnemingsvorm dan wel een ander delict of meerdere andere delicten c.q. waarbij er sprake is van een meervoudige moord. In slechts drie gevallen is een maximale straf opgelegd voor een enkelvoudige kale moord met dus louter art. 289 Sr als kwalificatie. In twee gevallen is daarvoor de levenslange gevangenisstraf opgelegd en in het derde geval een gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren. Deze drie veroordelingen zijn echter niet onherroepelijk. In geen enkele onherroepelijk geworden veroordeling is de maximale straf opgelegd voor een enkelvoudige kale moord.

Frequentie gevangenisstraffen voor de duur van meer dan twintig jaren voor moord en gekwalificeerde doodslag

In het voorgaande is de prevalentie en de aard van de opgelegde maximale straffen weergegeven. Daarnaast hebben we, hoewel dit niet strikt tot de onderzoeksvragen 3 en 4 behoort, gezien in hoeveel zaken er door de rechter gebruik is gemaakt van de voor hem sinds 1 februari 2006 beschikbaar geworden additionele straftoemingsruimte voor de levensdelicten moord en gekwalificeerde doodslag. Met andere woorden, hoe vaak is in de periode 2006-2018 een gevangenisstraf voor meer dan twintig jaren opgelegd voor moord of gekwalificeerde doodslag (al dan niet in combinatie met een deelnemingsvorm of een ander delict dan wel andere delicten)? Dit blijkt 35 keer het geval te zijn geweest. Hierbij is de levenslange gevangenisstraf buiten beschouwing gelaten, want die straf was reeds voor 1 februari 2006 mogelijk en maakt dus geen onderdeel uit van de additionele straftoemingsruimte. In onderstaand staafdiagram 12 wordt zowel de frequentie als de duur van de gevangenisstraffen van meer dan twintig jaren weergegeven.

Staafdiagram 12 Frequentie en duur van de in de periode 2006-2018 opgelegde gevangenisstraffen van meer dan twintig jaren voor moord en gekwalificeerde doodslag.

3.4 *Deelconclusie*

Uit de inventarisatie ten behoeve van onderzoeksvraag 2 is naar voren gekomen dat met inachtneming van de pleegdatum vanaf 1 februari 2006 er in de periode 2006-2018 in totaal 345 veroordelingen wegens moord (al dan niet in combinatie met een deelnemingsvorm dan wel een ander delict of andere delicten) zijn uitgesproken en in totaal 688 veroordelingen wegens doodslag (al dan niet in combinatie met een deelnemingsvorm dan wel een ander delict of andere delicten). Het overzicht van deze veroordelingen is opgenomen in bijlagen I (moord) en II (doodslag) van dit rapport. Aangezien de kwalificaties onderling zeer uiteenlopen, laten niet alle veroordelingen zich eenduidig in kaart brengen voor wat betreft de opgelegde vrijheidsbenemende sancties. Daarom is in paragraaf 3.2 ingegaan op eenduidige categorieën kwalificaties, zowel voor moord als voor doodslag. De voor deze kwalificaties – bijvoorbeeld de enkelvoudige kale moord of doodslag, de meervoudige kale moord of doodslag, het medeplegen van een enkelvoudige kale moord of doodslag en een enkelvoudige moord of doodslag in combinatie met art. 26 WWM – opgelegde vrijheidsbenemende sancties lopen niettemin fors uiteen. Dit toont duidelijk het casuïstische karakter van de straftoemeting aan.

In paragraaf 3.3 is vervolgens specifiek gekeken naar de opgelegde maximale straffen. Behalve voor moord is daarbij ook gekwalificeerde doodslag geïnccludeerd, aangezien dat delict met dezelfde maximale straffen als voor moord wordt bedreigd. Hierbij is gebleken dat rechters wel degelijk gebruik maken van de sinds 2006 maximaal door de wet toegestane straf, te weten de levenslange gevangenisstraf en de tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren (al dan niet in combinatie met tbs). Anderzijds zijn die aantallen absoluut en relatief gezien zeer laag, wanneer enkel en alleen naar de onherroepelijke veroordelingen wordt gekeken. Er is zo gezien

sprake van acht onherroepelijke veroordelingen, waarbij één keer een gevangenisstraf van dertig jaren en één keer een gevangenisstraf van dertig jaren in combinatie met tbs is opgelegd en voorts zes keer de levenslange gevangenisstraf is opgelegd. De aantallen worden substantieel groter, wanneer ook wordt gekeken naar de nog niet onherroepelijke veroordelingen en de veroordelingen in eerste aanleg en hoger beroep voordat nadien in hoger beroep en/of na cassatie anders is beslist. Bovendien is er in de recente voorbije jaren een grotere frequentie waarin de veroordelingen tot deze maximale sancties zijn uitgesproken. Maar afgezet tegen het totaal aantal zaken (zie bijlagen I en II) gaat het onverkort om een zeer beperkt aantal gevallen. Het gaat in vrijwel alle gevallen om zaken waarin naast een voltooide moord of gekwalificeerde doodslag ook andere, ernstige (levens)delicten zijn gepleegd. Slechts in drie gevallen is een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren opgelegd voor een enkelvoudige kale moord, maar die veroordelingen zijn niet onherroepelijk. In geen enkele onherroepelijk geworden veroordeling is de maximale straf opgelegd voor een enkelvoudige kale moord. In hoofdstuk 4 wordt aan de hand van de strafmaatoverwegingen van alle zaken uit de overkoepelende inventarisatie nader geanalyseerd welke omstandigheden voor rechters strafverzwarend (of juist strafverminderend) werken in de straftoematingsbeslissing bij moord en doodslag.

Hoofdstuk 4 Kwalitatieve analyse; signalen uit de strafrechtspraktijk

4.1 Inleiding

In nauwe aansluiting op de kwantitatieve analyse volgt in dit hoofdstuk de kwalitatieve analyse. Voortvloeiend uit de onderzoeksvragen 5, 5b en 7 worden niet alleen de bevindingen uit het jurisprudentieonderzoek van een inhoudelijke waardering voorzien, maar volgt ook de weergave van de interviews die voor dit onderzoek zijn afgenomen. Beide aspecten dienen ertoe de vraag te beantwoorden hoe er in de rechtspraktijk wordt aangekeken tegen de verhoging van het wettelijk strafmaximum naar dertig jaren, zoals die is doorgevoerd in 2006, alsook tegen een eventuele verhoging van het wettelijk strafmaximum voor moord naar veertig jaren. Allereerst worden daartoe de rechterlijke strafmotiveringen geanalyseerd, in zaken waarin is veroordeeld wegens moord en – zij het in geringere omvang en betekenis – doodslag (par. 4.2). Hierbij wordt getracht algemene overwegingen van de feitenrechter te ontwaren ter zake van de strafoplegging, vooral in die zaken waarin de voor het betreffende levensdelict van toepassing zijnde maximale tijdelijke straf is opgelegd dan wel daar juist van is afgezien, of ingeval van moord, welbewust is gekozen voor de levenslange gevangenisstraf. Vervolgens wordt bezien of en zo ja, op welke wijze de jurisprudentie van de Hoge Raad inzake de bewijsvereisten van voorbedachte raad – met name HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518 – van invloed is geweest op de strafoplegging in de periode (maart)2012-2018 (par. 4.3). Na deze tweeledige waardering van de jurisprudentie, volgt de weergave van de wijze waarop de betrokken organisaties – ZM, OM, advocatuur, slachtofferorganisaties, DJI, RSJ, Forum Levenslang – een eventuele verhoging van het wettelijk strafmaximum voor moord van dertig naar veertig jaren beoordelen (par. 4.4). Ook dit hoofdstuk wordt afgesloten met een overkoepelende analyse van de onderzoeksbevindingen (par. 4.5).

4.2 Analyse van de strafmaatoverwegingen bij moord en doodslag

Uit hoofdstuk 3 kwam reeds naar voren dat de feitenrechter sinds 1 februari 2006 wel degelijk gebruik heeft gemaakt van de additionele straftoemetersruimte om voor moord meer dan twintig jaren gevangenisstraf op te kunnen leggen, zij het slechts op relatief spaarzame wijze. Om het cijfermatige beeld te kunnen staven met een inhoudelijke waardering, zijn uiteraard alle strafzaken waarin een tijdelijke gevangenisstraf van meer dan twintig jaren is opgelegd voor (onder meer) moord nader geanalyseerd, met in het bijzonder aandacht voor de zaken waarin het 'nieuwe' maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren is opgelegd dan wel is overwogen. Hiermee wordt niet alleen beoogd een beeld te schetsen van het type zaken waar het in deze gevallen om gaat, maar wordt met name ook bezien of het huidig strafmaximum van dertig jaren beperkingen oplevert aan de zijde van/volgens ZM en/of OM.

Doorwerking verhoging twintig naar dertig jaren met standaarden en indicatiepunten

Dat de verhoging van het wettelijk strafmaximum van twintig naar dertig jaren er onder meer toe diende om de feitenrechter meer speelruimte te bieden in de afweging om de levenslange of de maximale tijdelijke gevangenisstraf op te leggen, is slechts in een beperkt aantal uitspraken expliciet onder woorden gebracht in de strafmotivering. Een voorbeeld waarin dat het geval is, betreft een strafzaak waarin de verdachte is veroordeeld wegens moord, poging tot moord en

mishandeling en de rechter uitdrukkelijk overweegt van de genoemde speelruimte gebruik te maken en de verdachte te veroordelen tot een gevangenisstraf voor de duur van 25 jaren.¹⁹⁴ Ook in een zaak die diende voor Hof 's-Hertogenbosch is expliciet gewezen op de genoemde wetsverandering, maar kwam het hof vervolgens niettemin na afweging van alle relevante omstandigheden tot de oplegging van een gevangenisstraf van twintig jaren en dus niet daarboven.¹⁹⁵ Ook Rechtbank Roermond wijst in een vonnis uit 2007 op het doel van de wetsverandering om 'rechters en officieren van justitie meer armslag te geven om recht te doen aan de ernst van bepaalde strafbare feiten zonder dat een levenslange gevangenisstraf hoeft te worden opgelegd'.¹⁹⁶ Dit houdt evenwel naar het oordeel van de rechtbank niet in 'dat de wetgever heeft beoogd te bevorderen dat een strafbaar feit dat na de invoering gepleegd is en in ernst vergelijkbaar is met een strafbaar feit gepleegd voor de invoering, na de invoering van deze wijziging zwaarder moet worden bestraft'.¹⁹⁷ Rekening houdend bovendien met de verminderde toerekeningsvatbaarheid van de verdachte acht de rechtbank, naast de op te leggen tbs-maatregel met dwangverpleging, een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van twaalf jaren op zijn plaats. Dat er dus wettelijk gezien sinds 2006 meer speelruimte wordt geboden aan de feitenrechter betekent niet dat er *eo ipso* ook altijd daadwerkelijk gebruik van wordt gemaakt in die zin dat de strafmaat tot boven de twintig jaren uitkomt. Vermeldenswaardig in dit verband is ook een vonnis van Rechtbank Zutphen, waarin uitdrukkelijk wordt overwogen 'dat gehoor dient te worden gegeven aan dit signaal van de wetgever en indirect het signaal van de samenleving'. Voor deze koelbloedige moord die de verdachte in opdracht heeft gepleegd, laat de rechtbank dit gehoor vervolgens zodanig in de strafmaat doorwerken dat gelet op 'de ernst van het feit, de omstandigheden waaronder het feit is gepleegd en de diep geschokte rechtsomgeving' de eis van de officier van justitie van twintig jaren als uitgangspunt passend is.¹⁹⁸

In het licht van dergelijke uitgangspunten voor de concrete straftoemeting is van belang voorop te stellen dat voor moord en doodslag geen landelijke oriëntatiepunten zijn vastgesteld door het LOVS. Dit gegeven wordt in vele strafmotiveringen expliciet door de feitenrechter opgemerkt, veelal gevolgd door een standaardoverweging langs de lijn van het hof of de rechtbank 'heeft gekeken naar uitspraken zoals die door de diverse rechterlijke colleges in Nederland in soortgelijke zaken zijn gedaan'.¹⁹⁹ Hierbij wordt dan tevens benadrukt dat het bewezen verklaarde feit zich moeilijk laat vergelijken met andere soortgelijke feiten, omdat elke moord een aantal specifieke elementen in zich draagt. Niettemin wordt in deze analyse getracht te onderzoeken waardoor de zaken waarin een gevangenisstraf van meer dan twintig jaren is opgelegd zich laten kenmerken, welke strafverzwarende en strafverminderende omstandigheden hierbij in algemene zin een (doorslaggevende) rol blijken te spelen en voorts of er bepaalde standaarden zijn te onderscheiden.

¹⁹⁴ Rb. 's-Gravenhage 28 november 2006, ECLI:NL:RBSGR:2006:AZ3150.

¹⁹⁵ Hof 's-Hertogenbosch 29 april 2010, ECLI:NL:GHSHE:2010:BM2783.

¹⁹⁶ Rb. Roermond 29 augustus 2007, ECLI:NL:RBROE:2007:BB2547.

¹⁹⁷ Zoals uit par. 2.2 volgt, is dit dus onjuist. Het was degenen die het amendement indienden wel degelijk ook te doen om hogere straffen mogelijk te maken.

¹⁹⁸ Rb. Zutphen 1 februari 2010, ECLI:NL:RBZUT:2010:BL1518.

¹⁹⁹ Zoals in Hof 's-Hertogenbosch 23 december 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:5646 en met soortgelijke bewoordingen in Hof Arnhem-Leeuwarden 24 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1353 en in Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:622.

Wat betreft de laatste vraag kan reeds op deze plaats worden geconcludeerd dat er in de jurisprudentie inderdaad gewag wordt gemaakt van dergelijke standaarden, maar dat die vervolgens opmerkelijk genoeg uiteenlopen. In bepaalde uitspraken wordt bijvoorbeeld voor (enkelvoudige) moord een standaard strafoplegging van twaalf tot vijftien jaren genoemd,²⁰⁰ terwijl in andere uitspraken eenzelfde standaard van twaalf tot achttien jaren²⁰¹ of van vijftien tot twintig jaren²⁰² wordt genoemd. In sommige uitspraken van Hof Den Haag wordt bovendien gewezen op de eigen ressortelijke indicatiepunten, waarbij het indicatiepunt voor (enkelvoudige) moord is bepaald op een gevangenisstraf voor de duur van veertien jaren.²⁰³ Naast deze standaarden komt uit de jurisprudentieanalyse nog een andere, zelfstandige standaard naar voren, te weten voor een enkelvoudige moord in de vorm van liquidatie. Zo wordt door Rechtbank Limburg overwogen dat in het algemeen voor een moord die zich laat aanmerken als een liquidatie gevangenisstraffen worden opgelegd van minimaal vijftien tot twintig jaren, of zelfs fors hoger wanneer 'het gaat om een liquidatie waarbij onschuldige omstanders in gevaar zijn geweest omdat deze op de openbare weg is gepleegd'.²⁰⁴ Door zowel Rechtbank Zutphen²⁰⁵ als Hof Arnhem-Leeuwarden²⁰⁶ is de 'liquidatiestandaard' met zoveel woorden op twintig jaren gesteld. Met verwijzing naar 'de omstandigheid dat het bewezenverklarde het karakter van een koelbloedige liquidatie draagt: er is sprake van een zogenoemde huurmoord, verdachte is de initiator geweest en hij heeft enkel en alleen ter zelfverrijking het leven van een ander welbewust opgeofferd', acht voornoemd hof namelijk de door de rechtbank in eerste aanleg opgelegde en door de advocaat-generaal gevorderde gevangenisstraf voor de duur van achttien jaren onvoldoende recht doen aan de ernst van de feiten. Het hof veroordeelt de verdachte tot een gevangenisstraf voor de duur van twintig jaren en acht die straf passend en geboden, zowel uit oogpunt van vergelding als uit oogpunt van beveiliging van de maatschappij. Met betrekking tot het strafdoel van vergelding is in het licht van de in dit rapport centraal staande onderzoeksvraag nog een arrest van Hof Amsterdam van belang, waarin de verdachte is veroordeeld voor de moord op een twaalfjarig meisje en de poging tot moord op haar moeder.²⁰⁷ In deze zaak is het hof van oordeel dat een zeer langdurige gevangenisstraf op zijn plaats is, doch van kortere duur dan de 25 jaren zoals gevorderd door de advocaat-generaal:

'Het strafdoel in het onderhavige geval is vooral daarin gelegen dat de samenleving, waaronder [slachtoffer 2] en andere nabestaanden van [slachtoffer 1], vergelding vraagt

²⁰⁰ Onder meer in Hof 's-Hertogenbosch 20 december 2012, ECLI:NL:GHSHE:2012:BY6981; Hof 's-Hertogenbosch 22 maart 2010, ECLI:NL:GHSHE:2010:BL8618; Rb. Dordrecht 27 oktober 2009, ECLI:NL:RBDOR:2009:BK1303; Rb. Roermond 29 augustus 2007, ECLI:NL:RBROE:2007:BB2547.

²⁰¹ Onder meer in Hof Arnhem-Leeuwarden 24 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1353.

²⁰² Onder meer in Hof 's-Hertogenbosch 26 juni 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:2856, waarin het hof overigens zwaarder straffe dan de genoemde standaard door een gevangenisstraf op te leggen van 24 jaar. Zo ook in de uitspraak in eerste aanleg (Rb. Limburg 27 januari 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:573).

²⁰³ Hof Den Haag 13 september 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BX7230. Dit ressortelijk indicatiepunt is ook gepubliceerd op de website Rechtspraak.nl.

²⁰⁴ Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:612.

²⁰⁵ Rb. Zutphen 1 februari 2010, ECLI:NL:RBZUT:2010:BL1518.

²⁰⁶ Hof Arnhem-Leeuwarden 26 juni 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:5114.

²⁰⁷ Hof Amsterdam 12 mei 2010, ECLI:NL:GHAMS:2010:BM5106.

voor misdrijven als de onderhavige, ook ter afschrikking van anderen. Het hof is van oordeel dat dit strafdoel in deze zaak zijn begrenzing vindt in 20 jaar gevangenisstraf’.

Hoewel dit uiteraard een overweging in concreto betreft, lijkt er toch enige steun in te kunnen worden gevonden voor de in hoofdstuk 2 geponeerde stelling dat een verhoging van het wettelijk strafmaximum voor moord naar veertig jaren niet onomwonden zou kunnen worden gegrond door het strafdoel van vergelding.

Strafverzwarende en strafverminderende omstandigheden voor de bepaling van de duur van de (maximale) tijdelijke gevangenisstraf

Hierboven zijn bepaalde standaarden weergegeven inzake de straftoemeting bij moord. Uitgaande van dergelijke standaarden – hoe zeer die ook van elkaar verschillen – komt de feitenrechter uiteraard in elke zaak pas tot de definitieve straftoemeting na een waardering van alle relevante omstandigheden. Meer bepaald zijn dat doorgaans de ernst van het feit, de persoon van de dader en de ernst van de omstandigheden, die vervolgens in strafverzwarende of strafverminderende zin kunnen meewegen in de straftoemetingsbeslissing. Een voor de hand liggende omstandigheid in dit verband is het strafrechtelijk verleden van de verdachte. Eerder onderzoek wees uit dat niet zozeer het aantal delicten dat de verdachte van een levensdelict reeds op zijn strafblad had staan een belangrijke straftoemetingsfactor vormt, maar veeleer de tijd die hij eerder in zijn leven al in de gevangenis had doorgebracht.²⁰⁸ Dit lijkt niet onverkort te kunnen worden bevestigd door de door ons bestudeerde jurisprudentie sinds 2006, hoewel dat laatste wel in sommige uitspraken is terug te zien.²⁰⁹ Daarnaast blijkt, indien sprake is van strafrechtelijke recidive, met name ook de aard van de eerder gepleegde delicten – met andere woorden, of de verdachte eerder al is veroordeeld wegens soortgelijke (fatale) geweldsdelicten – van groot belang te zijn voor de straftoemetingsbeslissing. Vaak staat er dan als standaardoverweging in de uitspraak opgenomen dat de eerder opgelegde straffen de verdachte er kennelijk niet van hebben weerhouden de onderhavige feiten te plegen.²¹⁰ Andersom weegt de omstandigheid dat de verdachte (recent) niet of nauwelijks eerder (voor soortgelijke misdrijven) is veroordeeld doorgaans strafverminderend.²¹¹ Hoewel ook wel is opgemerkt dat die omstandigheid slechts een zeer beperkte rol kan spelen vanwege de buitengewone ernst van de bewezenverklarde levensdelicten – moord en doodslag – en de omstandigheden waaronder deze zijn begaan.²¹²

Net als bij andere delicten dan levensdelicten, is ook de leeftijd van de verdachte een omstandigheid die meeweegt in de straftoemeting. Terzake van moord – de analyse van de jurisprudentie over doodslag volgt hieronder – zijn er enerzijds uitspraken waarin deze

²⁰⁸ S.V. van Wingerden & P. Nieuwbeerta, ‘Straftoemeting bij moordenaars. De invloed van dader-, slachtoffer- en delict kenmerken’, *Straftoemetingsbulletin* 2010/33, afl. 1, p. 11-21.

²⁰⁹ Daarbij wordt dan gewezen op de verscheidene langdurige gevangenisstraffen waarvoor de verdachte eerder is veroordeeld. Zie onder meer Hof ‘s-Gravenhage 3 maart 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BP6640.

²¹⁰ Onder meer in Hof ‘s-Gravenhage 3 maart 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BP6640.

²¹¹ Zoals in Rb. Almelo 9 december 2011, ECLI:NL:RBALM:2011:BU7461. Zie ook Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:596, waarin de rechtbank het opleggen van een levenslange gevangenisstraf niet aan de orde vindt, omdat verdachte ‘geen (recente) recidive heeft op het gebied van geweld’. Verdachte wordt, mede om die reden, veroordeeld tot een tijdelijke gevangenisstraf, zij het voor de maximale duur van dertig jaren.

²¹² Hof Arnhem-Leeuwarden 24 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1353.

omstandigheid strafverminderend doorwerkt in de straftoemeting,²¹³ maar anderzijds ook uitspraken waarin dit niet het geval is²¹⁴ en het zelfs 'eerder als een strafverhogende dan een strafverlagende omstandigheid'²¹⁵ doorwerkt. In de laatstgenoemde gevallen gaat het veelal om een (enkel- of meervoudige) moord in de vorm van een liquidatie. Op die categorie wordt hieronder nog afzonderlijk ingegaan.

Een volgende omstandigheid ziet op de omstandigheden waaronder het delict is gepleegd. De omstandigheid van het wegmaken (en/of het eventueel verborgen houden) van de stoffelijke overschotten van het slachtoffer wordt de verdachte blijkens de jurisprudentie zwaar aangerekend, aangezien het een gruwelijke en respectloze wijze van omgaan met het lichaam van het slachtoffer betreft en de nabestaanden zodoende langer in onwetendheid zijn gehouden.²¹⁶

In het licht van de additionele speelruimte voor de rechter om de gevangenisstraf in een concrete zaak 'op te schalen' van twintig naar dertig jaren, zou gemakkelijk kunnen worden voorondersteld dat een belangrijke omstandigheid hierbij wordt gevormd door de meervoudigheid van de gepleegde moord. Dit blijkt evenwel niet altijd op te gaan, getuige onder meer de uitspraken waarin een verdachte voor een dubbele moord (op zijn ex-schoonouders) is veroordeeld tot een gevangenisstraf voor de duur van twintig jaren²¹⁷ en een andere verdachte wegens een drievoudige moord (in eendaadse samenloop gepleegd met opzettelijke brandstichting terwijl het feit de dood van drie personen ten gevolge heeft) is veroordeeld tot een gevangenisstraf voor de duur van twintig jaren in combinatie met een tbs-maatregel met bevel tot dwangverpleging.²¹⁸ In de laatstgenoemde zaak is de duur van de gevangenisstraf in grote mate bepaald door de verminderde mate waarin de delicten konden worden toegerekend aan de verdachte. Ook in drie andere zaken was de combinatie van een gevangenisstraf van twintig jaren met tbs de concrete en onherroepelijke uitkomst van de verdiscontering van de verminderde toerekeningsvatbaarheid van de verdachte voor het gepleegde levensdelict.²¹⁹ In een drietal andere zaken was het gepleegde delict c.q. waren de gepleegde delicten voorts kennelijk dusdanig ernstig dat de verminderde toerekeningsvatbaarheid van de verdachte geen weerslag heeft gekregen in de straftoemeting in strafverminderende zin. In deze gevallen is de verdachte namelijk veroordeeld tot de maximale gevangenisstraf van dertig jaren in combinatie met een tbs-maatregel met bevel tot dwangverpleging. In een van die gevallen overweegt Hof Leeuwarden terzake dat oplegging van deze maximale tijdelijke gevangenisstraf met inachtneming van de v.i.-regels betekent, dat 'verdachte feitelijk twintig jaren in detentie zal moeten doorbrengen', hetgeen volgens het hof een noodzakelijke en gerechtvaardigde straf is

²¹³ Onder meer in Hof Amsterdam 1 juni 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:2073, waar in matigende zin rekening wordt gehouden met (onder meer) de jeugdige leeftijd van de verdachte, die achttien jaar was ten tijde van de pleegdatum.

²¹⁴ Onder meer Rb. Oost-Brabant 16 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1353, waarin de 22-jarige verdachte wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf van achttien jaren. In het navolgende worden bovendien enkele voorbeelden aangehaald waaruit blijkt dat een jonge leeftijd van de verdachte niet in de weg hoeft te staan aan de oplegging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf of een levenslange gevangenisstraf.

²¹⁵ Onder meer Hof 's-Hertogenbosch 23 december 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:5646.

²¹⁶ Onder meer Hof 's-Hertogenbosch 26 juni 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:2856, waarbij de verdachte wegens moord en verbranding van het stoffelijk overschot is veroordeeld tot een gevangenisstraf van 24 jaar.

²¹⁷ Hof 's-Gravenhage 9 augustus 2010, ECLI:NL:GHDHA:BN3389.

²¹⁸ Rb. Oost-Brabant 9 april 2014, ECLI:NL:RBOBR:1681.

²¹⁹ Hof 's-Hertogenbosch 26 oktober 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BU1952; Hof Arnhem 3 februari 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BL1886; Hof Den Bosch 6 januari 2009, ECLI:NL:GHSHE:2009:BG8922.

voor hetgeen verdachte het slachtoffer en haar familie heeft aangedaan en bovendien ter herstel van de geschokte rechtsorde.²²⁰ De verminderde toerekeningsvatbaarheid lijkt in deze zaak veeleer zijn weerslag te hebben gekregen in de afweging van het hof om geen levenslange gevangenisstraf, maar de (maximale) tijdelijke gevangenisstraf op te leggen. Ook in een andere zaak voor Hof Arnhem-Leeuwarden, waarin de verdachte is veroordeeld wegens een doodslag, een moord, het telkens verbergen van de lichamen en het bezit van kinderporno, heeft het hof welbewust geopteerd voor de voornoemde combinatie van dertig jaren gevangenisstraf en tbs in plaats van de levenslange gevangenisstraf.²²¹ In die straftoemeting is blijkens de uitspraak leidend geweest dat:

‘verdachte niet eerder veroordeeld is voor geweldsdelicten maar ook dat hij - hoe dan ook - behept is met een stoornis. Bij de huidige stand van recente regelgeving, die er kort samengevat - los van de vraag of de straf aan EVRM vereisten voldoet - op neer komt dat bij oplegging van een levenslange gevangenisstraf na vijftieng jaar bezien moet worden of en in hoeverre verdachte in aanmerking zou kunnen komen voor enige vorm van re-integratie, zou oplegging van die straf op termijn kunnen inhouden dat verdachte op enig moment en op enigerlei wijze weer terugkeert in de maatschappij. Behandeling van zijn stoornis heeft dan niet plaatsgevonden, in elk geval niet op de wijze zoals thans door de deskundigen in het kader van de maatregel van een ter beschikkingstelling is geadviseerd. In de gegeven omstandigheden acht het hof dat niet verantwoord en is het hof van oordeel dat uit het oogpunt van maximale beveiliging van de maatschappij de behandeling van verdachtes stoornis bij de afdoening van deze zaak naast het aspect van vergelding tevens nadrukkelijk aan de orde moet komen en dat de strafoplegging daarop toegesneden moet zijn.’

Dit arrest staat niet op zich. Eenzelfde overweging inzake de keuze tussen levenslang dan wel een gevangenisstraf van dertig jaren met tbs is namelijk terug te vinden in een vonnis van Rechtbank Gelderland.²²² Nadat de rechtbank heeft gesteld dat een kortere gevangenisstraf dan dertig jaren niet aan de orde is vanwege ‘het planmatige karakter van de feiten, de berekenende houding van verdachte en de omstandigheid dat hij de moorden tijdens een onttrekking aan zijn tbs-maatregel heeft gepleegd’, is de vraag onder ogen gezien of met deze maximale tijdelijke gevangenisstraf, in combinatie met een tbs-maatregel, ‘kan worden volstaan of dat alleen een levenslange gevangenisstraf de maatschappij voldoende bescherming biedt’. De rechtbank merkt in dit kader op dat hoewel de levenslange gevangenisstraf als uitgangspunt ook echt levenslang duurt, het niet valt ‘uit te sluiten dat verdachte na 25 jaren, onbehandeld, door een toetsingscommissie in vrijheid zal worden gesteld’, hetgeen de rechtbank tot het oordeel brengt:

²²⁰ Hof Leeuwarden 6 maart 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BC5963 (bekrachtigd in HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4070).

²²¹ Hof Arnhem-Leeuwarden 13 november 2017, ECLI:NL:2017:GHARN:9826.

²²² Rb. Gelderland 14 februari 2018, ECLI:NL:RBGEL:2018:666.

‘dat het gevaar voor de samenleving, bij een eventuele in de (verre) toekomst liggende terugkeer van verdachte in de maatschappij, door een langdurige gevangenisstraf in combinatie met een nieuwe tbs-maatregel, beter kan worden ingeperkt’.

In beide voornoemde uitspraken valt op dat de keuze om geen levenslange gevangenisstraf op te leggen maar over te gaan tot het alternatief van de maximale tijdelijke gevangenisstraf in combinatie met tbs door de feitenrechters in de sleutel wordt gezet van het doel van een zo maximaal mogelijke maatschappijbeveiliging. Kennelijk wordt het actuele beleid inzake de levenslange gevangenisstraf door de rechters zodanig gewaardeerd, dat deze vrijheidsbenemende straf geen ‘afdoende garantie’ (meer) biedt op maatschappijbeveiliging. Nu hierbij tevens overwegingen worden gegeven over het al dan niet ontnemen aan de verdachte van ‘ieder perspectief op terugkeer in de samenleving’,²²³ is het aangewezen de rechterlijke afweging tussen de levenslange of de (maximale) tijdelijke gevangenisstraf nader te bezien.

Afweging levenslange of (maximale) tijdelijke gevangenisstraf

Zoals weergegeven in hoofdstuk 2 heeft de wetgever sinds 1 februari 20016 voor moord als maximumstraf een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke gevangenisstraf van ten hoogste dertig jaren vastgesteld. Eenzelfde wettelijk strafmaximum geldt voor gekwalificeerde doodslag (art. 288 Sr). Ook voor dat delict zijn rechterlijke overwegingen zoals hierboven vermeld te vinden, waarin de rechter stelt niet te kiezen voor een levenslange gevangenisstraf ‘omdat dat op termijn zou kunnen betekenen dat de verdachte zonder adequate behandeling terugkeert in de maatschappij’.²²⁴ Een andere overweging om in het concrete geval geen levenslange gevangenisstraf op te leggen, hoewel dat wettelijk wel tot de mogelijkheden had behoord, is gelegen in de aard en ernst van de gepleegde misdrijven. In een arrest van Hof Arnhem is de verdachte veroordeeld terzake van moord, twee keer poging tot moord en wederrechtelijke vrijheidsberoving, meermalen gepleegd, welke delicten als ‘zeer ernstig’ en ‘gruwelijke feiten’ worden geduid door het hof, maar die mede gelet op de persoon van de verdachte niet tot de categorie worden gerekend ‘waarin levenslange gevangenisstraf gerechtvaardigd is’.²²⁵ Het hof expliciteert die categorie niet nader, maar het heeft er alle schijn van dat deze overweging is ingegeven door de omstandigheid dat het in deze zaak een enkelvoudige moord betrof en geen meervoudige moord. Deze vooronderstelling vindt steun in een recent vonnis van Rechtbank Gelderland, waarin de verdachte terzake van een enkelvoudige moord in de vorm van een liquidatie – in meerdaadse samenloop gepleegd met het medeplegen van poging tot moord, meermalen gepleegd en het medeplegen van voorbereiding van medeplegen van moord, meermalen gepleegd – is veroordeeld tot een gevangenisstraf van dertig jaren.²²⁶ De rechtbank overweegt hierbij uitdrukkelijk dat de (door de officieren van justitie geëiste) levenslange gevangenisstraf alleen voor uitzonderlijk zware misdrijven moet worden opgelegd en dat de

²²³ Rb. Gelderland 14 februari 2018, ECLI:NL:RBGEL:2018:666 en Rb. 's-Hertogenbosch 4 maart 2009, ECLI:NL:RBSHE:2009:BH4598.

²²⁴ Rb. Midden-Nederland 17 juli 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:3330.

²²⁵ Hof Arnhem 3 februari 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BL1886. Het hof veroordeelt de verdachte tot een gevangenisstraf van twintig jaar en tbs met dwangverpleging.

²²⁶ Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2831.

rechtbank zonder iets van de ernst van de aan verdachte tenlastegelegde feiten af te willen doen, bij de verdachte ruimte ziet voor een tijdelijke gevangenisstraf. Hij heeft (immers):

‘één moord minder gepleegd dan zijn medeverdachten, die wel een levenslange gevangenisstraf opgelegd hebben gekregen’.²²⁷

Uitgaande van de strafmaatoverweging dat in een concrete zaak (al dan niet omwille van de enkelvoudigheid van de gepleegde moord) wordt afgezien van de levenslange gevangenisstraf, komt vervolgens de vraag op welke duur van de tijdelijke gevangenisstraf passend en geboden wordt geacht. In de voornoemde zaak waarin Rechtbank Gelderland heeft afgezien van de levenslange gevangenisstraf, achten de rechters de maximale tijdelijke gevangenisstraf gerechtvaardigd, gelet op de ernst van de misdrijven, het feit dat verdachte buitensporig geweld heeft gebruikt met minachting voor mensenlevens en het grote recidiverisico.²²⁸ Hierbij wordt niet gesteld door de rechtbank dat het maximum van dertig jaren gevangenisstraf als alternatief voor de levenslange gevangenisstraf niet afdoende zou zijn c.q. dat er een behoefte zou bestaan aan een hoger maximum van de tijdelijke gevangenisstraf. Dit beeld komt ook in andere uitspraken naar voren.²²⁹

Dat geldt ook voor een uitspraak waarin naar het oordeel van Rechtbank Limburg alle feiten en omstandigheden van het geval maken, dat het vaststaat ‘dat een gevangenisstraf van een kortere duur dan 30 jaar niet aan de orde is’.²³⁰ Deze vaststelling betekent immers als zodanig niet dat hieruit kan worden afgeleid dat volgens de betreffende strafopleggende rechters een langere duur passend en geboden zou zijn geweest. Overigens is de verdachte in kwestie wegens een dubbele moord en het wegmaken van de stoffelijke overschotten na de moord en het vervolgens gedurende acht jaren verborgen houden van die stoffelijke overschotten niet veroordeeld tot de maximale tijdelijke gevangenisstraf, maar tot de levenslange gevangenisstraf opdat zodoende het doel om de maatschappij te beveiligen tegen het in casu aanwezige risico op herhaling van mogelijke geweldsdelicten die tot de dood leiden op ‘ultieme wijze’ wordt gediend. Zijn medeverdachte is door diezelfde rechtbank daarentegen veroordeeld tot een gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren, aangezien het risico op herhaling van dit soort feiten ‘niet erg hoog’ werd ingeschat en de verdachte meer een – overigens onmisbare – uitvoerende dan een initiërende rol in het geheel had.²³¹ Hierbij merkt de rechtbank nog expliciet op dat aan verdachte – anders dan aan zijn medeverdachte – dus wel perspectief wordt geboden op terugkeer in de

²²⁷ Zie voor deze medeverdachten die tot een levenslange gevangenisstraf zijn veroordeeld, Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2830 en Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2832.

²²⁸ Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2831.

²²⁹ Hof Arnhem-Leeuwarden 13 november 2017, ECLI:NL:GHARN:2017:9826 en Hof 's-Gravenhage 3 maart 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BP6640 (zij het dat in deze zaak het hof niet tot een strafoplegging van dertig jaar maar van 29 jaar is gekomen, vanwege een overschrijding van de redelijke termijn).

²³⁰ Zie uitdrukkelijk Rb. Limburg 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3472.

²³¹ Rb. Limburg 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3471. Deze straf is overigens niet bevestigd in hoger beroep. Aangezien Hof 's-Hertogenbosch niet tot een bewezenverklaring van een dubbele moord, maar van een dubbele doodslag komt (naast het wegmaken en het verborgen houden van de stoffelijke overschotten) wordt de verdachte in hoger beroep veroordeeld tot de voor dat feitencomplex geldende maximale tijdelijke gevangenisstraf, te weten twintig jaar (Hof 's-Hertogenbosch 27 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:712, zoals is bekrachtigd in HR 13 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:321, NJ 2018/162).

maatschappij. De overweging om omwille van het aan verdachte bieden van enig perspectief op terugkeer in de samenleving geen levenslange gevangenisstraf op te leggen, maar een tijdelijke gevangenisstraf, is in meer uitspraken opgenomen.²³²

De overweging dat van een verdachte een (zeer) groot recidiverisico uitgaat, is eveneens in meer uitspraken met een veroordeling tot de levenslange gevangenisstraf opgenomen. Al dan niet met een verwijzing naar het strafdoel van speciale preventie in de zin van maatschappijbeveiliging, wordt dit risico nader geduid in de strafmotivering,²³³ dan wel wordt overwogen dat de verdachte 'nauwelijks enig inzicht in zijn gedragingen heeft verschaft, zodat geen uitspraak omtrent de kans op herhaling kan worden gedaan', maar dat die kans niet is uitgesloten en dat de omstandigheid dat verdachte (beweerdelijk) niet begrijpt hoe het zo ver heeft kunnen komen en dat dit heeft kunnen gebeuren, voor wat betreft de toekomst verontrustend is.²³⁴ In laatstgenoemde zaak overweegt Hof Den Haag dat het zich realiseert dat de verdachte nog relatief jong is, maar dat het in de evidente ernst en veelheid van de bewezen verklaarde feiten – een drievoudige moord – niettemin aanleiding ziet om aan de verdachte een levenslange gevangenisstraf op te leggen.

Ook uit twee andere bestudeerde strafmaatoverwegingen komt naar voren dat een (relatief) jonge leeftijd als zodanig niet in de weg staat aan veroordeling tot de levenslange gevangenisstraf.²³⁵ In dit tweetal zaken waarin de verdachten allebei zijn veroordeeld voor het medeplegen van moord, driemaal gepleegd, is overwogen dat alleen een levenslange gevangenisstraf 'kan leiden tot adequate vergelding van het leed dat verdachte zijn slachtoffers en hun nabestaanden heeft aangedaan en tot vereffening van de schade die verdachte door de bewezenverklaarde feiten de rechtsorde heeft toegebracht', terwijl ook het belang van een effectieve bescherming van de samenleving tegen verdachte die menen 'te kunnen beschikken over leven en dood van anderen, oplegging van de langst mogelijke gevangenisstraf noodzakelijk maakt'. De (relatief) jonge leeftijd doet zich ook voor bij verdachten in liquidatiezaken. In een recente zaak voor Rechtbank Gelderland overweegt de rechtbank ten aanzien van de in 1994 geboren verdachte dat de enkele omstandigheid dat jongvolwassenen een fase kennen waarin de hersenen nog niet volledig zijn ontwikkeld, nog niet verklaart hoe verdachte tot zijn uitzonderlijk zware misdrijven – medeplegen van moord, tweemaal gepleegd, medeplegen van poging tot moord, meermalen gepleegd en medeplegen van voorbereiding van medeplegen van moord, meermalen gepleegd – is gekomen.²³⁶ Daarvoor is nader inzicht vereist in zijn persoon, inzicht dat verdachte noch zijn raadsman heeft willen of kunnen geven. Nu uit het handelen van verdachte blijkt dat hij zich buiten de samenleving plaatst en kiest voor een criminele levenswijze met een groot gevaar op recidive, acht de rechtbank dat de verdachte zulke uitzonderlijk zware misdrijven heeft gepleegd dat alleen het opleggen van een levenslange gevangenisstraf passend is. Ook ten aanzien van een van de twee medeverdachten in deze liquidatiezaak, geboren in 1990,

²³² Hof 's-Gravenhage 3 maart 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BP6640 en Hof 's-Gravenhage 15 juli 2008, ECLI:NL:GHSGR:2008:BD7249.

²³³ Zie onder meer Hof Amsterdam 4 december 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:5021.

²³⁴ Hof 's Gravenhage 19 januari 2015, ECLI:NL:GHSGR:2015:37.

²³⁵ Onder meer Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2456 (bekrachtigd in HR 14 mei 2019, ECLI:NL:HR:2019:720) en Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2457 (bekrachtigd in HR 14 mei 2019, ECLI:NL:HR:2019:718), ten aanzien van twee broers die in 1984 respectievelijk in 1985 zijn geboren.

²³⁶ Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2832.

acht Rechtbank Gelderland de oplegging van de levenslange gevangenisstraf passend en geboden en ook hier ligt het zwaartepunt in de overweging bij de uitzonderlijk zware misdrijven die verdachte heeft gepleegd – medeplegen moord, tweemaal gepleegd en medeplegen poging tot moord, meermalen gepleegd – en diens criminele levenswijze met een groot gevaar op recidive.²³⁷ Argumenten om geen levenslange gevangenisstraf op te leggen, zou de rechtbank kunnen vinden in de persoon van de verdachte en de ontwikkeling die hij heeft doorgemaakt, maar deze argumenten heeft verdachte noch zijn raadsman aangevoerd.

Afgezien van de jonge leeftijd zijn de criminele levenswijze, het grote recidiverisico en de minachting voor de rechtstaat en de samenleving die uitgaat van het menen te kunnen beschikken over leven en dood van anderen veelvoorkomende omstandigheden die bij de straftoemeting in liquidatiezaken een doorslaggevend rol lijken te spelen. In de zaak rondom de Staatsliedenbuurt – waarvan het hoger beroep nog loopt – zijn twee medeverdachten veroordeeld tot de levenslange gevangenisstraf wegens een dubbele moord, een poging tot een derde moord en een meervoudige poging doodslag op agenten.²³⁸ Met verwijzing naar onder meer de voornoemde omstandigheden komt de rechtbank in beide zaken:

‘tot de onontkoombare conclusie dat hier sprake is van een dergelijk uitzonderlijk geval waarin alleen oplegging van een levenslange gevangenisstraf passend is. Was wegens een dubbele liquidatie en poging tot een derde de maximale tijdelijke gevangenisstraf nog te overwegen; door vervolgens te proberen twee agenten te doden door met een Kalasjnikov gericht op ze te schieten is dit geen optie meer. Voor iemand die zich aan dit buitensporige geweld schuldig maakt, minachting voor de rechtstaat uit en kiest voor een crimineel leven is geen plaats meer in de maatschappij. Dit moet voor iedereen duidelijk zijn’.

Voornoemde omstandigheden spelen ook een doorslaggevende rol in de drie zaken in het zogeheten Passageproces waarin levenslang is opgelegd.²³⁹ In een van die zaken overweegt het hof uitdrukkelijk dat met de oplegging van deze straf wordt beoogd het belang van maatschappijbeveiliging te dienen, alsook er aan bij te dragen dat ook anderen ervan worden weerhouden om dergelijke misdrijven te begaan. Daarnaast kent het hof, gelet op de aard, ernst en veelheid van de bewezen verklaarde feiten aan het strafdoel van vergelding groot gewicht toe. Die veelheid van feiten hoeft echter in de straftoemetingskeuze om een levenslange gevangenisstraf op te leggen niet noodzakelijkerwijs te zien op een meervoudige liquidatie. In een zaak die diende voor Rechtbank Limburg is de verdachte veroordeeld voor een enkelvoudige liquidatie, in meerdaadse samenloop gepleegd met het medeplegen van poging tot een tweede moord, de verkoop van zware en gevaarlijke vuurwapens en het medeplegen van opzetheling.²⁴⁰ Met verwijzing naar het schrikbarende gemak waarmee hij kennelijk overgaat tot schieten, de berekenende en gewetenloze wijze waarop de verdachte daarbij te werk is gegaan, het uitvoeren van een moord met een automatisch geweer op een publieke plaats waarbij het hem ook tijdens

²³⁷ Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2830.

²³⁸ Rb. Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2468 en Rb. Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2471.

²³⁹ Hof Amsterdam 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2508; Hof Amsterdam 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2497 en Hof Amsterdam 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2496.

²⁴⁰ Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:612.

de achtervolging om het even is geweest of er andere (dodelijke) slachtoffers zouden vallen en tot slot een strafrechtelijk verleden waaruit blijkt dat hij geweld niet schuwt, acht de rechtbank het juist met het oog op bescherming van de maatschappij niet verantwoord om verdachte een tijdelijke gevangenisstraf op te leggen.

Afzonderlijke analyse doodslag

Evenals voor moord zijn voor doodslag geen landelijke oriëntatiepunten vastgesteld. Dat rechters niettemin bij de straftoemingsbeslissing zoveel mogelijk aansluiting wensen te zoeken bij de opgelegde sancties ter zake van vergelijkbare gevallen van doodslag, komt duidelijk naar voren in de bestudeerde uitspraken.²⁴¹ In een strafmaatoverweging van Rechtbank Den Haag wordt eerst gewezen op 'vergelijkbare casusposities die zijn opgenomen in de databank consistente straftoeming, waaruit blijkt dat voor feiten als deze doorgaans straffen worden opgelegd variërend in duur tussen de zeven en twaalf jaren', waarna voorts wordt verwezen naar 'de ressortelijke indicatiepunten die gelden voor een enkelvoudige doodslag – te weten een gevangenisstraf van acht jaren'.²⁴² Hoewel de standaard van acht jaren gevangenisstraf voor een enkelvoudige doodslag vaker wordt genoemd in uitspraken,²⁴³ wordt in andere uitspraken uitgegaan van een standaard van tien jaren,²⁴⁴ of van ruim boven de tien jaren,²⁴⁵ dan wel in brede zin een standaard tussen zes en twaalf jaren²⁴⁶ of tussen acht en twaalf jaren.²⁴⁷ Los van dergelijke (uiteenlopende) standaarden wordt in de jurisprudentie ook gesproken over een bovengrens voor een enkelvoudige doodslag. In een zaak voor Rechtbank Oost-Brabant stelde de raadvrouw in dit verband, verwijzend naar enkele rechterlijke uitspraken uit de periode 2008-2012, dat verschillende hoven en rechtbanken als bovengrens een gevangenisstraf voor de duur van negen jaren hanteren. De rechtbank meent evenwel dat de door de raadvrouw genoemde jurisprudentie niet meer actueel is, nu als gevolg van gewijzigd inzicht en veranderde maatschappelijke ontwikkelingen hoven en rechtbanken de laatste jaren een aanzienlijk hogere bovengrens hanteren.²⁴⁸

Dat de bovengrens voor doodslag in ieder geval in sommige gevallen is opgerekt, komt duidelijk naar voren in een blijkens de jurisprudentie afzonderlijk te onderscheiden categorie doodslag. Deze categorie wordt gevormd door gevallen waarin de ernst van het delict en de (gruwelijke) omstandigheden waaronder dat is gepleegd, maken dat de rechter het aanmerkt als een 'ernstige vorm van doodslag'. Hiervan is een aantal voorbeelden te vinden in onze

²⁴¹ Het voert te ver om hiervan alle voorbeelden te noemen, maar zie onder meer Hof Arnhem 13 november 2010, ECLI:NL:GHARN:2012:BY2909.

²⁴² Rb. 's-Gravenhage 5 september 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BR6672.

²⁴³ Onder meer in Hof 's-Gravenhage 24 februari 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:474; Hof Den Haag 19 februari 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:395; Hof Arnhem-Leeuwarden 5 augustus 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:6185; Hof Leeuwarden 30 september 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BF3704; Rb. Noord-Nederland 23 juni 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:2979; Rb. Zeeland-West-Brabant 26 augustus 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:5272 en Rb. 's-Gravenhage 24 juli 2012, ECLI:NL:RBSGR:2012:BX2392.

²⁴⁴ Rb. Rotterdam 6 september 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:6854.

²⁴⁵ Rb. Noord-Nederland 14 juni 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:2831.

²⁴⁶ Rb. Limburg 7 juli 2016, ECLI:NL:RBLIM:2016:5840.

²⁴⁷ Hof Arnhem-Leeuwarden 16 juni 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:4740 en Rb. Zeeland-West-Brabant 8 oktober 2015, ECLI:NL:RBZWB:2015:6429.

²⁴⁸ Rb. Oost-Brabant 15 december 2016, ECLI:NL:RBOBR:2016:6894.

jurisprudentie-inventarisatie. Zoals het arrest van Hof Amsterdam, waarin de verdachte is veroordeeld voor het met een vuurwapen om het leven brengen van een zestienjarige jongen, gepleegd op een drukke zaterdagmiddag tussen het winkelend publiek.²⁴⁹ Dit beschouwt het hof als een ernstige vorm van doodslag, die op zichzelf een aanmerkelijk zwaardere straf rechtvaardigt dan doorgaans voor dat delict wordt opgelegd. Ten aanzien van deze verdachte wordt echter een drietal strafverminderende omstandigheden in aanmerking genomen – de verdachte is nog jong, enigszins verminderd toerekeningsvatbaar en een first offender – waardoor hij wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf door de duur van tien jaren. Ook in een zaak waarin de verdachte een conciërge van een basisschool om het leven heeft gebracht op die locatie, wordt de doodslag door (ditmaal) Hof Arnhem aangeduid als een ernstige vorm van doodslag. Dit, omdat volgens het hof voor jonge kinderen de basisschool bij uitstek een veilige plek dient te zijn, welk beeld in deze zaak onherstelbaar is verstoord. Met eenzelfde strafmaatoverweging als in het voornoemde arrest dat deze vorm van doodslag een aanmerkelijk zwaardere straf rechtvaardigt dan doorgaans voor dat delict wordt opgelegd, veroordeelt het hof de verdachte tot een gevangenisstraf van twaalf jaren.²⁵⁰ Ook in een ander arrest van Hof Arnhem wordt de doodslag als een ernstige vorm geduid, vanwege het aantal toegebrachte messteken onder gruwelijke omstandigheden.²⁵¹ Hoewel het niet expliciet als een ‘ernstige vorm van doodslag’ wordt geduid, lijkt ook een doodslag die niet geheel spontaan is gepleegd, onder omstandigheden die de schijn van een liquidatie hebben, tot deze vorm te worden gerekend. Rechtbank Zwolle-Lelystad overweegt bijvoorbeeld in een dergelijk geval dat dan over het algemeen gevangenisstraffen tussen acht en twaalf jaren worden opgelegd.²⁵² Ook in een arrest van Hof Arnhem-Leeuwarden wordt de in deze zaak gepleegde doodslag niet uitdrukkelijk als een ‘ernstige vorm van doodslag’ aangeduid, maar heeft de vaststelling ‘dat het gaat om zeer gruwelijk en gewelddadig handelen door verdachte’ met vermoedelijk een ‘lange doodstrijd’ voor het slachtoffer er wel degelijk mede toe bijgedragen dat het hof het passend en geboden acht om boven de voor doodslag gehanteerde bandbreedte tussen de acht en twaalf jaren uit te gaan en de verdachte te veroordelen tot een gevangenisstraf van veertien jaren.²⁵³

Naast de boven weergegeven ernst van het delict, blijkend uit de gruwelijke en gewelddadige omstandigheden waaronder het is gepleegd, zijn er (uiteraard) nog overige omstandigheden die al dan niet strafverzwarend blijken mee te wegen in de straftoemingsbeslissing. In vele strafmaatoverwegingen wordt bijvoorbeeld gewezen op de proceshouding van de verdachte die hem zwaar wordt aangerekend, omdat hij gedurende lange tijd het delict heeft ontkend, hetgeen het rouwproces bij de nabestaanden ‘zonder veel twijfel heeft bemoeilijkt’,²⁵⁴ of geen berouw of delictsbesef heeft getoond,²⁵⁵ dan wel geen inzage heeft gegeven over de gebeurtenis waardoor de nabestaanden lange tijd in onzekerheid hebben moeten

²⁴⁹ Hof Amsterdam 21 november 2008, ECLI:NL:GHAMS:2008:BG5023.

²⁵⁰ Hof Arnhem 18 maart 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BL7949.

²⁵¹ Hof Arnhem 11 september 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BX7016.

²⁵² Rb. Zwolle-Lelystad 6 mei 2010, ECLI:NL:RBZLY:2010:BM3688.

²⁵³ Hof Arnhem-Leeuwarden 16 juni 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:4740. Dit hof had de verdachte eerder nog, bij arrest van 15 oktober 2012, ter zake van moord veroordeeld tot een gevangenisstraf voor de duur van achttien jaren. Bij arrest van 18 februari 2014 heeft de Hoge Raad genoemd arrest vernietigd en de zaak teruggewezen naar het hof.

²⁵⁴ Onder meer voornoemd arrest Hof Arnhem-Leeuwarden 16 juni 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:4740.

²⁵⁵ Onder meer Rb. Alkmaar 26 november 2012, ECLI:NL:RBALK:2012:BY4195.

verkeren.²⁵⁶ Een andere strafverzwarende omstandigheid betreft de (extra) kwetsbare positie van het slachtoffer, al dan niet vanwege diens lage²⁵⁷ of hoge leeftijd²⁵⁸ of handicap,²⁵⁹ omdat de doodslag is gepleegd in de eigen woning van het slachtoffer, waar hij of zij zich nu juist veilig had moeten kunnen wanen.²⁶⁰ Ook de omstandigheid van het leed dat aan de nabestaanden van het slachtoffer is aangedaan, blijkt frequent te worden meegewogen in de straftoemeting. In vele uitspraken wordt daarbij expliciet verwezen naar de ter zitting uitgesproken slachtofferverklaring, waarin het verdriet 'treffend'²⁶¹ of 'indringend'²⁶² is verwoord.

Hoewel verwacht zou kunnen worden dat de jonge leeftijd van de verdachte een omstandigheid is die altijd strafverminderend doorwerkt in de straftoemeting en dat in vele bestudeerde uitspraken dat ook inderdaad zo blijkt te zijn,²⁶³ hoeft deze omstandigheid als zodanig geen belemmering te zijn voor een langdurende gevangenisstraf.²⁶⁴ Een hoge leeftijd van de verdachte hoeft overigens evenmin strafverlagend te werken, zo blijkt uit de jurisprudentie. Zo acht Hof Arnhem-Leeuwarden de 'gevorderde' leeftijd van verdachte (69 jaar) in het licht van de andere omstandigheden van het geval geen factor die tot een lagere straf zou moeten leiden.²⁶⁵ Dit geldt ook ten aanzien van een ten tijde van de pleegdatum tachtigjarige verdachte, die tot een gevangenisstraf van acht jaren is veroordeeld.²⁶⁶ Ook ten aanzien van een 84-jarige verdachte, veroordeeld voor de dood van zijn echtgenote, acht genoemd hof een (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraf geboden:

²⁵⁶ Onder meer Rb. 's-Gravenhage 23 augustus 2009, ECLI:NL:RBSGR:2009:BJ6603.

²⁵⁷ Onder meer Hof 's-Gravenhage 24 februari 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:474; Hof Amsterdam 13 april 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:1329; Hof 's-Gravenhage 4 juni 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BW7451; Hof Leeuwarden 30 september 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BF3704 en Rb. 's-Gravenhage 24 juli 2012, ECLI:NL:RBSGR:2012:BX2392.

²⁵⁸ Onder meer Hof 's-Gravenhage 13 december 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:3684 en Rb. Zeeland-West-Brabant 1 november 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:6809.

²⁵⁹ Hof 's-Gravenhage 13 december 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BU7808.

²⁶⁰ Onder meer Hof 's-Gravenhage 24 februari 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:474; Hof 's-Gravenhage 13 december 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:3684; Hof 's-Gravenhage 12 september 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:2678 en Rb. Zeeland-West-Brabant 16 februari 2017, ECLI:NL:RBZWB:2017:847; Rb. Amsterdam 17 augustus 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:5980.

²⁶¹ Hof 's-Hertogenbosch 12 december 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:5468; Hof Leeuwarden 22 juli 2010, ECLI:NL:GHLEE:2010:BN2129; Hof Arnhem 11 juni 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BM7412; Rb. Haarlem 21 november 2011, ECLI:NL:RBHAA:2011:BU5195; Rb. Rotterdam 7 april 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:2640.

²⁶² Rb. Alkmaar 26 november 2012, ECLI:NL:RBALK:2012:BY4195; Rb. Dordrecht 21 oktober 2010, ECLI:NL:RBDOR:2010:BO1338.

²⁶³ Onder meer Hof Amsterdam 2 november 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:4482; Hof Arnhem-Leeuwarden 18 februari 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ1390; Hof 's-Gravenhage 15 september 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BS8957; Rb. Middelburg 12 april 2012, ECLI:NL:RBMID:2012:BW2303; Rb. Amsterdam 30 januari 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BV2184; Rb. Zwolle-Lelystad 14 sept 2010, ECLI:NL:RBZLY:2010:BN6886; Rb. 's-Hertogenbosch 22 juli 2009, ECLI:NL:RBSHE:2009:BJ3186; Rb. Rotterdam 2 maart 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BH4550; Rb. Groningen 24 januari 2008, ECLI:NL:RBGRO:2008:BC2655; Rb. Maastricht 24 november 2008, ECLI:NL:RBMAA:2008:BG5168.

²⁶⁴ Onder meer Hof 's-Gravenhage 13 december 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BU7808; Hof 's-Hertogenbosch 28 december 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BV0119 en Hof Leeuwarden 23 juli 2010, ECLI:NL:GHLEE:2010:BN2245.

²⁶⁵ Hof Arnhem-Leeuwarden 9 april 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:2574.

²⁶⁶ Zowel in eerste aanleg (Rb. Midden-Nederland 6 februari 2015, ECLI:NL:RBMNE:2015:644) als in hoger beroep (Hof Arnhem-Leeuwarden 19 oktober 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:7837).

‘vooral vanuit het perspectief van normbevestiging en normdemonstratie in een steeds verder vergrijzende samenleving’.²⁶⁷

Het hof ziet echter wel aanleiding om een gevangenisstraf van kortere duur op te leggen en komt tot een gevangenisstraf van drie jaren waarvan twee jaren voorwaardelijk. In zekere zin heeft de hoge leeftijd van deze verdachte dus toch een strafverlagend effect. Dit heeft het ook in andere uitspraken, zoals in een vonnis van Rechtbank Amsterdam, waarin de rechtbank overweegt er rekening mee te houden ‘dat verdachte een man van middelbare leeftijd, te weten 59 jaar, is’²⁶⁸ en in een arrest van Hof Den Haag, waarin het hof overweegt in het voordeel van de verdachte rekening te hebben gehouden met de leeftijd en de gezondheidstoestand van de verdachte²⁶⁹ en in een arrest van hetzelfde hof, met als strafmaatoverweging dat aannemelijk wordt geacht:

‘dat gezien zijn leeftijd (bijna 70 jaar) en slechte gezondheid zoals daarvan is gebleken tijdens het onderzoek ter terechtzitting – verdachte is hartpatiënt en heeft longemfyseem - het ondergaan van een gevangenisstraf voor verdachte zwaarder zal zijn dan voor een gemiddelde gedetineerde’.²⁷⁰

Tot slot een omstandigheid die in alle voorkomende gevallen in strafverzwarende zin meeweegt bij de straftoemeting: het bezit en het gebruik van vuurwapens. In vrijwel alle zaken is dit afzonderlijk tenlastegelegd, dus indien ook bewezenverklaard werkt het als zodanig al strafverzwarend via de meerdaadse samenloopregeling. Maar niettemin wordt er dan in de strafmaatoverwegingen expliciet naar verwezen, met de overweging dat het de verdachte zwaar wordt aangerekend.²⁷¹ Hierbij wordt veelal gewezen op de grote risico’s die het bezit van een vuurwapen en het bij zich dragen daarvan op de openbare weg met zich mee brengt. Rechtbank Amsterdam overweegt bijvoorbeeld in dit verband:

‘Voorts brengt het bezit van een vuurwapen en het bij zich dragen van een dergelijk wapen op de openbare weg grote risico's met zich mee. Het maatschappelijk belang om te voorkomen dat onbevoegden over deze wapens beschikken is bijzonder groot. De ernst van de bewezengeachte feiten rechtvaardigt naar het oordeel van de rechtbank dan ook een gevangenisstraf van lange duur’.²⁷²

Dezelfde rechtbank heeft in een andere zaak (zelfs) overwogen dat dragers van vuurwapens in Amsterdam Zuidoost zwaarder worden bestraft ‘dan elders in het land, juist omdat het wapenbezit hier een enorm probleem is’.²⁷³ Door van het vuurwapenbezit en –gebruik een strafverzwarende werking uit te laten gaan, wordt dus mede een generaal preventieve werking

²⁶⁷ Hof Arnhem-Leeuwarden 3 februari 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:646.

²⁶⁸ Rb. Amsterdam 2 maart 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BL6138.

²⁶⁹ Hof 's-Gravenhage 31 oktober 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:4028.

²⁷⁰ Hof Den Haag 18 februari 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:282.

²⁷¹ Rb. Almelo 9 oktober 2007, ECLI:NL:RBALM:2007:BB5111.

²⁷² Rb. Amsterdam 8 maart 2007, ECLI:NL:RBAMS:2007:BR4866.

²⁷³ Rb. Amsterdam 2 december 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BR4184.

van de straf beoogd. Dit wordt uitdrukkelijk ook bevestigd in een strafmaatoverweging van Rechtbank Den Bosch, waarin zij stelt dat het ongecontroleerde bezit en gebruik van vuurwapens en munitie niet zelden leidt tot het plegen van ernstige geweldsdelicten, zoals ook in het onderhavige geval en dat ter voorkoming daarvan streng moet worden opgetreden tegen het onbevoegd voorhanden hebben van dergelijke wapens en munitie.²⁷⁴

4.3 Invloed jurisprudentie Hoge Raad inzake voorbedachte raad

4.3.1 Juridisch kader voorbedachte raad

De Hoge Raad is redelijk recent bepaalde, hogere eisen gaan stellen aan (het bewijs en de bewezenverklaring van) het bestanddeel 'voorbedachte raad' in art. 289 Sr. Onderzoeksvraag 5b is hierop gericht.²⁷⁵ De facto functioneert dit bestanddeel als strafverzwarende omstandigheid. Ten opzichte van doodslag (art. 287 Sr) levert voorbedachte raad, indien bewezen, immers het gekwalificeerde delict moord op (art. 289 Sr). In HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518, m.nt. B.F. Keulen (onder NJ 2012/519) overwoog de Hoge Raad het volgende (r.o. 2.7.3):

'Opmerking verdient nog het volgende. Het in enkele delictsomschrijvingen voorkomende bestanddeel met 'voorbedachten rade' - aan welk bestanddeel voldoende feitelijke betekenis in de zin van art. 261 Sv niet kan worden ontzegd en daarom in de tenlastelegging op zichzelf niet nader feitelijk behoeft te worden omschreven - heeft tot gevolg dat in vergelijking met delicten waarin dat bestanddeel niet is opgenomen, het wettelijk strafmaximum aanzienlijk wordt verzwwaard.

Voor een bewezenverklaring van dit bestanddeel moet, zoals hierboven ook is weergegeven, komen vast te staan dat de verdachte zich gedurende enige tijd heeft kunnen beraden op het te nemen of het genomen besluit en hij niet heeft gehandeld in een ogenblikkelijke gemoedsopwelling, zodat hij de gelegenheid heeft gehad na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad en zich daarvan rekenschap te geven.

Bij de vraag of sprake is van voorbedachte raad gaat het bij uitstek om een weging en waardering van de omstandigheden van het concrete geval door de rechter, waarbij deze het gewicht moet bepalen van de aanwijzingen die voor of tegen het bewezen verklaren van voorbedachte raad pleiten. De vaststelling dat de verdachte voldoende tijd had om zich te beraden op het te nemen of het genomen besluit vormt weliswaar een belangrijke objectieve aanwijzing dat met voorbedachte raad is gehandeld, maar behoeft de rechter niet ervan te weerhouden aan contra-indicaties een zwaarder gewicht toe te kennen. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de omstandigheid dat de

²⁷⁴ Rb. 's-Hertogenbosch 27 april 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ2544.

²⁷⁵ Voor het leesgemak, deze onderzoeksvraag luidt: Is HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342 (waarbij hogere eisen werden gesteld aan het bewijs van voorbedachte raad) van invloed geweest op de strafoplegging in de periode (maart) 2012-2018? Zo ja, op welke wijze is deze uitspraak van invloed geweest? Zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat in meer gevallen door de rechter wordt gekozen voor een bewezenverklaring en bestrafing van doodslag in plaats van moord?

besluitvorming en uitvoering in plotselinge hevige drift plaatsvinden, dat slechts sprake is van een korte tijdspanne tussen besluit en uitvoering of dat de gelegenheid tot beraad eerst tijdens de uitvoering van het besluit ontstaat. Zo kunnen bepaalde omstandigheden (of een samenstel daarvan) de rechter uiteindelijk tot het oordeel brengen dat de verdachte in het gegeven geval niet met voorbedachte raad heeft gehandeld.

Mede met het oog op het hierboven aangeduide strafverzwarende gevolg dat dit bestanddeel heeft, moeten - anders dan wel uit eerdere rechtspraak van de Hoge Raad wordt afgeleid - aan de vaststelling dat de voor voorbedachte raad vereiste gelegenheid heeft bestaan, bepaaldelijk eisen worden gesteld en dient de rechter, in het bijzonder indien de voorbedachte raad niet rechtstreeks uit de bewijsmiddelen volgt, daaraan in zijn motivering van de bewezenverklaring nadere aandacht te geven.'

In HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:963, NJ 2014/156, m.nt. B.F. Keulen, verduidelijkte de Hoge Raad die nadere (motiverings)eisen (r.o. 3.4):²⁷⁶

'De achtergrond van het vereiste dat de verdachte de gelegenheid heeft gehad na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad en zich daarvan rekenschap te geven, is dat ingeval vaststaat dat de verdachte die gelegenheid heeft gehad, het redelijk is aan te nemen dat de verdachte gebruik heeft gemaakt van die gelegenheid en dus daadwerkelijk heeft nagedacht over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad en zich daarvan rekenschap heeft gegeven (vgl. het overleg en nadenken dat in de wetsgeschiedenis is geplaatst tegenover de ogenblikkelijke gemoedsopwelling). Dat de verdachte daadwerkelijk heeft nagedacht en zich rekenschap heeft gegeven leent zich immers moeilijk voor strafrechtelijk bewijs, zeker in het geval dat de verklaringen van de verdachte en/of eventuele getuigen geen inzicht geven in hetgeen voor en ten tijde van het begaan van het feit in de verdachte is omgegaan. Of in een dergelijk geval voorbedachte raad bewezen kan worden, hangt dan sterk af van de hierboven bedoelde gelegenheid en van de overige feitelijke omstandigheden van het geval zoals de aard van het feit, de omstandigheden waaronder het is begaan alsmede de gedragingen van de verdachte voor en tijdens het begaan van het feit. Daarbij verdient opmerking dat de enkele omstandigheid dat niet is komen vast te staan dat is gehandeld in een ogenblikkelijke gemoedsopwelling, niet toereikend is om daaraan de gevolgtrekking te verbinden dat sprake is van voorbedachte raad.'

Dit laatste arrest is inmiddels het standaardarrest waar de Hoge Raad zelf naar verwijst.²⁷⁷ Hiermee lijkt toch de materiële invulling van het strafverzwarende bestanddeel 'voorbedachte raad' (opnieuw) te zijn veranderd. Waar het op een gegeven moment voldoende was dat de

²⁷⁶ Door Vellinga en Vellinga-Schootstra (W.H. Vellinga & F. Vellinga-Schootstra, 'Voorbedachte raad en contra indicatie', in: J.W. Fokkens, P.H. van Kempen, H. Sackers, & P. Vegter (Eds.), *Ad hunc modum: Opstellen materieel strafrecht (Liber Amicorum Machielse)*, Deventer: Kluwer 2013, p. 287-304) – in ieder geval destijds – opgevat als eisen waaraan de bewijsvoering van voorbedachte raad moet voldoen. Later dat jaar werd NJ 2014/156 door de Hoge Raad gewezen.

²⁷⁷ Zie bijvoorbeeld HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2907.

verdachte de gelegenheid voor beraad moest hebben gehad, is nu (wederom) vereist dat hij daarvan gebruik heeft gemaakt.²⁷⁸ In de bewijsvoering zal de feitenrechter dus voldoende aandacht aan het vaststellen van het strafverzwarende bestanddeel voorbedachte raad moeten besteden (daar waar het bewijs niet voor zich spreekt middels een nadere motivering). De Hoge Raad ziet in dat verband het liefst dat wordt vastgesteld dát de verdachte zich ‘beraden’ heeft, maar uiteindelijk kan ook, als ‘slechts’ kan worden vastgesteld dat er voldoende tijd en gelegenheid was om zich te beraden – en bij het uitblijven van contra-indicaties – objectief bezien redelijkerwijs worden aangenomen dat de verdachte van die gelegenheid gebruik heeft gemaakt en hij dus met voorbedachte raad heeft gehandeld. Voor een bewezenverklaring van voorbedachte raad mag, als het er niet dik bovenop ligt (zoals bijvoorbeeld bij een liquidatie wél het geval zal zijn), uiteindelijk dus een bewijssprongetje worden gemaakt. Er moet in ieder geval (voldoende) grond zijn het strafverzwarende aspect van voorbedachte raad aanwezig te achten.²⁷⁹

4.3.2 Cijfermatige analyse

Om de vraag te kunnen beantwoorden naar de invloed van NJ 2012/518 op de strafoplegging, in het bijzonder of de rechter is uitgeweken naar doodslag, zijn de bij onderzoeksvraag 2 gegenereerde cijfers op twee manieren geanalyseerd. Er is gekeken naar de gemiddelde opgelegde gevangenisstraf voor één of meer kale moorden en in zaken met één of meer kale doodslagen, alsmede naar de onderlinge verhouding van het aantal bewezenverklaringen van moord ten opzichte van doodslag. Voor beide categorieën geldt dat zij steeds inclusief de deelnemingsvormen van art. 47 Sr zijn, maar exclusief zaken met oplegging van tbs.

Gemiddelde sancties voor moord en voor doodslag

Voor de moord- en doodslagzaken is gekeken naar de gemiddelde straf die is opgelegd. Verwacht mag worden dat door het arrest van de Hoge Raad de zaken waarbij (alleen) de voorbedachte raad niet zonder meer kan worden vastgesteld, resulteren in een vrijspraak voor moord, maar een bewezenverklaring van doodslag. Anders gezegd, de ‘lichte’ moordzaken van vroeger zullen hierdoor thans de ‘zwaardere’ doodslagzaken zijn. De kwalificatie en strafdreiging van die zaken verandert hierdoor. Verwacht mag worden dat daarom zowel de gemiddelde straf van moord

²⁷⁸ Conform de oorspronkelijke insteek van de wetgever, zie H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel II*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 437. Hierover naast J. de Hullu, *Materieel Strafrecht, over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 261-264, onder meer W. Holland, ‘Voorbedachte raad: het spanningsveld tussen inhoudelijke betekenis en bewijsbaarheid’, in: E.J. Hofstee, O.J.D.M.L. Jansen & A.M.G. Smit (red.), *Kringgedachten. Opstellen van de Kring Corstens*, Deventer: Kluwer 2014 en D.H. de Jong, ‘De hoge, de ontbrekende en de voorbedachte raad’, in: A. Dijkstra, B.F. Keulen & G. Knigge (red.), *Het roer recht. Liber Amicorum aangeboden aan Wim Vellinga en Feikje Vellinga-Schootstra*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2013. Zie voor een genuanceerdere beoordeling annotator Keulen onder HR 19 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW8678, NJ 2012/519 (*Voorbedachte raad I*); HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:963, NJ 2014/156; HR 5 november 2013, ECLI:NL:HR:2013:1112, NJ 2014/157 (*Voorbedachte raad II*). Zie ook de samenvatting van NJ 2012/518 en NJ 2014/156 door advocaat-generaal Spronken, ECLI:NL:PHR:2014:2770, alsmede de conclusie van advocaat-generaal Vellinga over contra-indicaties, ECLI:NL:PHR:2018:358. Voor recente literatuur van (vlak) voor NJ 2012/518, zij verwezen naar R.S.T. Gaarhuis, ‘Voorbedachte raad: een objectief vereiste?’, *DD* 2009/80, afl. 10, p. 1142-1158 en F.S. Bakker, ‘Voorbedachte raad’, *DD* 2011/16, afl. 3, p. 220-246.

²⁷⁹ J. de Hullu, *Materieel Strafrecht, over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 264.

omhoog gaat (de 'lichte' gevallen zitten hier niet langer tussen), als voor doodslag (de 'zware' zaken komen erbij). In tabel 2 is een overzicht van de gemiddelde duur van de gevangenisstraf weergegeven in zaken waarin of alleen één of meer moorden zijn bestraft (N = 144), of alleen een of meer doodslagen (N = 284).²⁸⁰

Periode	Gemiddelde straf moord (per zaak)	Gemiddelde straf doodslag (per zaak)
(feb)2006 t/m 28-02-2012	12,3 jaren	7,7 jaren
29-02-2012 t/m 2018	14,4 jaren	9,3 jaren

Tabel 2 Gemiddelde duur van de opgelegde gevangenisstraffen (zonder overige bijkomende vrijheidsbenemende sancties) in de periode voor en na HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, voor alle zaken waarin is veroordeeld wegens moord en doodslag zonder andere bijkomende delicten, maar inclusief alle daderschapsvormen.

In de jaren (feb)2006-(feb)2012 is de gemiddelde gevangenisstraf in een moordzaak 12,3 jaren, in de periode daarna is dat gestegen naar 14,4 jaren. In de doodslagzaken waren die cijfers respectievelijk 7,7 en 9,3 jaren. De verwachting dat de gemiddelde gevangenisstraf voor zowel moord als doodslag is gestegen, is uitgekomen.

De resultaten van de variantieanalyse²⁸¹ laten zien dat de kans dat de verschillen in opgelegde strafduur tussen moord en doodslag in de periode voor en na het arrest op toeval berusten, verwaarloosbaar is ($p < 0,01$).²⁸² Tevens wijst deze analyse uit dat de interactie tussen de voor moord en doodslag mogelijke straf en de periode, niet significant is ($p = 0,46$). Dit betekent dat de strafduur voor moordzaken niet significant meer (of minder) is toegenomen na het arrest van de Hoge Raad dan voor zaken die betrekking hebben op doodslag.

Kortom, de analyse wijst het volgende uit: de straffen voor moord zijn significant hoger dan voor doodslag, de straffen voor zaken die betrekking hebben op de periode van voor het arrest van de Hoge Raad zijn significant lager dan voor zaken die betrekking hebben op de periode na dit arrest en de straffen voor moord zijn niet significant meer toegenomen na het genoemde arrest dan voor doodslag.

Onderlinge verhouding aantal veroordelingen voor moord ten opzichte van doodslag

Ook is gekeken naar de onderlinge verhouding van de bewezenverklaringen van moord en doodslag, gemeten in de periode van 1 februari 2006 tot en met 28 februari 2012 en in de periode daarna tot en met 2018. De aanname is dat door de strengere eisen die door de Hoge Raad aan het bestanddeel voorbedachte raad worden gesteld sinds zijn arrest van 28 februari 2012, vaker een bewezenverklaring van doodslag is gevolgd in plaats van moord. Dat voorbedachte raad

²⁸⁰ In zes doodslagzaken is een deel van de gevangenisstraf voorwaardelijk opgelegd. In de berekening is alleen het onvoorwaardelijke strafdeel meegenomen.

²⁸¹ Deze zijn niet in de tabel weergegeven, maar uiteraard wel opvraagbaar bij de onderzoekers.

²⁸² De periode (voor of na het arrest) en het type delict (moord of doodslag) verklaren achtereenvolgens 6,6% en 32,3% van de totale variantie in opgelegde strafduur.

aanwezig is, moet immers aan de hand van een strengere (bewijs)maatstaf worden vastgesteld door de feitenrechter. Daarbij is de *onderlinge verhouding* genomen, omdat de absolute aantallen zelf nog niet zo veel zeggen (het aantal moorden en doodslagen kan immers van jaar tot jaar dusdanig verschillen). De resultaten van die exercitie is weergegeven in tabel 3.

Periode	Bewezenverklaringen moord	Bewezenverklaringen doodslag	Verhouding moord – doodslag
(feb)2006 t/m 28-02-2012	163	211	1 : 1,29
29-02-2012 t/m 2018	212	495	1 : 2,33

Tabel 3 Aantallen bewezenverklaringen moord en doodslag en de verhouding tussen beide.

De uitkomsten laten zien dat de verhouding tussen moord en doodslag qua bewezenverklaringen inderdaad is veranderd. Naar verhouding vindt nu vaker een bewezenverklaring van doodslag plaats ten opzichte van moord na het arrest van de Hoge Raad.²⁸³ In de eerste periode was de verhouding moord:doodslag namelijk 1:1,29 en in de periode daarna 1:2,33. Dit wijst erop dat opzettelijke levensdelicten thans verhoudingsgewijs meer als doodslag worden bestraft dan als moord.

Integrale analyse

De vraag is of de stijging van gemiddelde gevangenisstraf voor moord en voor doodslag geheel aan het arrest van de Hoge Raad is toe te schrijven. Het kan bijvoorbeeld immers ook zijn geweest dat door een verhard strafklimaat deze delicten steeds zwaarder werden bestraft. Verscheidene betrokkenen die wij interviewden gaven aan een dergelijke verharding te ervaren (zie paragraaf 4.4.). Ook dan mag een verhoging van de gemiddelde straffen worden verwacht. Zou het sowieso hoger straffen zijn uitgebleven, dan is de verwachting dat de totale gemiddelde opgelegde staf na het arrest van de Hoge Raad zou dalen. Er zijn naar verhouding immers meer veroordelingen voor doodslag dan voor moord en doodslag wordt significant lager bestraft dan moord.²⁸⁴ Daarom is ook de gemiddelde bestraffing van voormelde opzettelijke levensdelicten voor diezelfde periodes vergeleken (N = 153 respectievelijk N = 275). Het blijft dus gaan om moord- en doodslagzaken waarin een of meer moorden of doodslagen zijn bestraft, inclusief de deelnemingsvormen van art. 47 Sr, maar zonder oplegging van tbs. Dat levert de volgende tabel op:

Periode	Gemiddelde straf levensdelict (moord + doodslag)
(feb)2006 t/m 28-02-2012	9,9 jaren
29-02-2012 t/m 2018	10,7 jaren

²⁸³ Ervan uitgaande dat de categorie doodslagen niet om andere redenen is gegroeid, bijvoorbeeld omdat meer zaken die voorheen als zware mishandelingen werden veroordeeld nu als doodslag werden veroordeeld. Aangezien er op zich dit punt geen belangrijke jurisprudentie wijzigingen hebben voorgedaan, is er geen aanleiding te verwachten dat dit de toename in bewezenverklaringen voor doodslag verklaard.

²⁸⁴ Er is ook geen sprake van de omstandigheid dat in de latere jaren toevallig meer moorden plaatsvonden.

Tabel 4 Gemiddelde duur van de opgelegde gevangenisstraffen (zonder overige bijkomende vrijheidsbenemende sancties) in de periode voor en na HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, voor alle zaken waarin is veroordeeld wegens een levensdelict zonder andere bijkomende delicten, maar inclusief alle daderschapsvormen.

Deze tabel laat zien dat de gemiddelde straf voor de geselecteerde opzettelijke levensdelicten niet is gedaald, zoals mocht worden verwacht, maar is gestegen van 9,9 naar 10,7 jaren. De rechter heeft in totaal dus gemiddeld hogere straffen opgelegd bij levensdelicten, ondanks dat daaronder in verhouding meer doodslagen vallen. Mede daarom kan niet onverkort worden gezegd dat het arrest van de Hoge Raad over voorbedachte raad de strafoplegging van moord en doodslagzaken heeft beïnvloed met een verhoging van moordzaken met (14,4 – 12,3 =) 2,1 jaren en van doodslagzaken met (9,3 – 7,7 =) 1,6 jaren.

4.3.3 Nadere analyse; indrukken lagere rechtspraak

De voormelde jurisprudentie, te beginnen dus met het arrest van 28 februari 2012, *NJ* 2012/518, blijkt in de rechtspraak onmiddellijk te zijn verwerkt. Er is sprake van een zeer korte incubatietijd. Het arrest wordt al genoemd in een arrest van Hof Amsterdam van 7 maart 2012 en in een vonnis van Rechtbank Middelburg van 12 april 2012.²⁸⁵ In beide zaken komt de feitenrechter uit op doodslag en niet op moord, waarbij in de tweede zaak de officier van justitie al rekwireerde tot vrijspraak vanwege de zwaardere motiveringseisen. Nadien wordt steevast verwezen naar de inhoudelijke eisen die worden gesteld aan het bestanddeel voorbedachte raad, al of niet met expliciete verwijzing naar een of beide standaardarresten. De invloed is in de bewijsoverwegingen van diverse feitenrechters expliciet merkbaar. Er wordt dan gerefereerd aan de ‘strenge(re)’, ‘zware’ of bepaalde te stellen eisen, waarna ‘tegen die achtergrond’ vrijspraak volgt.²⁸⁶ Als voorbeeld kan de volgende overweging van Hof Den Haag dienen:

‘Voor een bewezenverklaring van het bestanddeel ‘met voorbedachten rade’ moet volgens heersende jurisprudentie van de Hoge Raad komen vast te staan dat de verdachte zich gedurende enige tijd heeft kunnen beraden op het te nemen/genomen besluit en hij niet heeft gehandeld in een ogenblikkelijke gemoedsopwelling, zodat hij de gelegenheid heeft gehad daadwerkelijk na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad en zich daarvan rekenschap te geven. Bij de vraag of sprake is van voorbedachte raad gaat het bij uitstek om een weging en waardering van de omstandigheden van het concrete geval door de rechter, waarbij deze het gewicht moet bepalen van de aanwijzingen die voor of tegen het bewezenverklaren van voorbedachte

²⁸⁵ Hof Amsterdam 7 maart 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BV8152 en Rb. Middelburg 12 april 2012, ECLI:NL:RB MID:2012:BW2303.

²⁸⁶ Zie voor enkele voorbeelden Hof Amsterdam 27 augustus 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BX5850, Rb. Amsterdam 5 november 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:7610, Hof Den Haag 2 september 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2917, Hof Arnhem-Leeuwarden 24 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1353, Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618, Rb. Noord-Nederland 17 april 2014, ECLI:NL:RBNNE:2014:1960, Rb. Zeeland-West-Brabant 31 mei 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:3222, Hof 's-Hertogenbosch 18 februari 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:494, Hof Amsterdam 14 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4827, Hof Arnhem-Leeuwarden 20 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5907, Rb. Noord-Nederland 17 april 2014, ECLI:NL:RBNNE:2014:1960 en Rb. Gelderland 21 november 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:5989.

raad pleiten. De vaststelling dat de verdachte voldoende tijd had om zich te beraden op het te nemen/genomen besluit vormt een belangrijke objectieve aanwijzing dat met voorbedachte raad is gehandeld, maar dat betekent niet dat aan contra-indicaties geen zwaarder gewicht kan worden toegekend. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de omstandigheid dat slechts sprake is van een korte tijdspanne tussen besluit en uitvoering of dat de gelegenheid tot beraad eerst tijdens de uitvoering van het besluit ontstaat. Zo kunnen bepaalde omstandigheden (of een samenstel daarvan) de rechter uiteindelijk tot het oordeel brengen dat de verdachte in het gegeven geval niet met voorbedachte raad heeft gehandeld. De enkele omstandigheid dat niet is komen vast te staan dat is gehandeld in een ogenblikkelijke gemoedsopwelling, is niet toereikend om daaraan de gevolgtrekking te verbinden dat sprake is van voorbedachte rade.

Het hof is, tegen die achtergrond, van oordeel dat de ten laste gelegde voorbedachte raad in de onderhavige zaak niet kan worden bewezen. Op grond van het verhandelde ter terechtzitting en de inhoud van het dossier moet ervan worden uitgegaan dat de verdachte het slachtoffer op 9 april 2011 bij toeval in het oog kreeg. Weliswaar bestaan er aanwijzingen voor een mogelijk sluimerende boosheid bij de verdachte naar aanleiding van een eerdere confrontatie met het slachtoffer in 2010, maar niet is gebleken dat die boosheid de verdachte op die bewuste dag daadwerkelijk parten speelde. Evenmin is komen vast te staan dat de verdachte het vuurwapen dat hij die dag bij zich droeg had meegenomen met de bedoeling om het slachtoffer van het leven te beroven. Hoewel sommige inzittenden in de bus hebben verklaard dat de verdachte aan de bestuurder opdracht had gegeven te stoppen en boos is uitgestapt, heeft geen van hen verklaard de verdachte te hebben horen zeggen dat hij uitstapte met de bedoeling om het slachtoffer dood te schieten. Waar de verdachte heeft ontkend met de dergelijk plan te zijn uitgestapt en bewijs hiervan niet valt af te leiden uit de uiterlijke kenmerken van het gedrag van verdachte, ontbreekt bewijs dat de verdachte reeds toen het besluit had genomen om het slachtoffer van het leven te beroven'.²⁸⁷

De feitenrechter lijkt dus terughoudend en is zich ervan bewust dat over het bestaan van voorbedachte raad voldoende zekerheid moet bestaan.²⁸⁸ Als over de concrete toedracht en meer in het bijzonder het moment waarop het besluit tot doden is genomen, te weinig kan worden achterhaald, volgt vrijspraak. Geregeld wordt overwogen dat de feitenrechter niet kan vaststellen dat de verdachte met een bepaald plan op pad ging en evenmin dat ter plekke voldoende gelegenheid voor beraad heeft bestaan.²⁸⁹ Niet zelden komen zowel de officier van justitie als de

²⁸⁷ Hof Den Haag 2 september 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2917.

²⁸⁸ Hof Den Haag 15 juli 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2359 (kan in opwelling), Rb. Gelderland 29 augustus 2014, ECLI:NL:RBGEL:2014:5497 (niet buiten twijfel), en Rb. Midden-Nederland 17 juli 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:3330 (tegendeel kan niet bewezen worden). Onjuist lijkt Rb. Zeeland-West-Brabant 17 oktober 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:7557, waarin werd overwogen dat niet van belang is of er daadwerkelijk beraad is.

²⁸⁹ Hof 's-Hertogenbosch 30 april 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1252, Hof Amsterdam 28 mei 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:2309, Hof Arnhem-Leeuwarden 5 augustus 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:6185, Rb. Zeeland-West-Brabant 11 juli 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:4602, Hof Arnhem-Leeuwarden 14 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5747, Hof 's-Hertogenbosch 26 oktober 2012, ECLI:NL:GHSHE:2012:BY3791, Hof 's-

verdediging ook al tot vrijspraak. De motivering van die deelvrijspraak is dan in de regel summier.²⁹⁰ Hoewel men indachtig de externe openbaarheid ook anders kan denken, werd bijvoorbeeld door Hof Den Haag overwogen:

‘Met de advocaat-generaal en de verdediging is het hof van oordeel dat het onder 1 primair ten laste gelegde (medeplegen moord) en het onder 1 subsidiair impliciet primair ten laste gelegde (medeplegen *gekwalificeerde* doodslag) niet wettig en overtuigend zijn bewezen, zodat de verdachte daarvan zal worden vrijgesproken. Een nadere motivering kan in dit licht achterwege blijven’.²⁹¹

De tijdspanne tussen het besluit tot doden en de uitvoering moet dusdanig zijn dat er gelegenheid voor beraad was van de zijde van de verdachte. Die gelegenheid kan uren hebben bestaan, maar ook een veel minder lange periode kan volstaan.²⁹² In een zaak bij Rechtbank Zeeland-West-Brabant werd tot voorbedachte raad gekomen omdat:

‘verdachte zich gedurende enige tijd heeft kunnen beraden op zijn besluit om [slachtoffer] van het leven te beroven en dat hij niet heeft gehandeld in een ogenblikkelijke gemoedsopwelling. Immers er is door verdachte tot drie keer toe met tussenpozen van in totaal ongeveer een minuut geschoten. Ook de manier waarop [slachtoffer] uiteindelijk om het leven is gebracht (door middel van schoten van zeer dichtbij in het hoofd, terwijl hij op de grond lag) leidt tot het oordeel dat verdachte met voorbedachten rade en na kalm beraad en rustig overleg [slachtoffer] om het leven heeft gebracht’.²⁹³

Hertogenbosch 6 maart 2013, ECLI:NL:GHSHE:2013:BZ3319, Hof Amsterdam 28 mei 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:2309, Hof Arnhem-Leeuwarden 22 september 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:8346, Hof Amsterdam 5 december 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:5494 (tot schieten onduidelijk wat intentie van verdachte was), Hof Amsterdam 16 juni 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:2317 en Rb. Rotterdam 24 maart 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:2440.

²⁹⁰ Rb. Noord-Holland 11 december 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:10749, Rb. Gelderland 20 november 2018, ECLI:NL:RBGEL:2018:4981, Rb. Midden-Nederland 14 november 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:5574, Rb. Noord-Nederland 1 november 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:9543, Hof Amsterdam 26 juni 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:2091, Rb. Midden-Nederland 4 april 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:1200, Rb. Noord-Holland 30 januari 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:607, Rb. Gelderland 21 juni 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:3232, Rb. Gelderland 7 juni 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:3030, Hof 's-Hertogenbosch 26 mei 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:2064, Hof Amsterdam 21 maart 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:1035 en Hof 's-Hertogenbosch 29 april 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:1600.

²⁹¹ Hof Den Haag 2 november 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:2918.

²⁹² Rb. Oost-Brabant 11 december 2018, ECLI:NL:RBOBR:2018:6107 (slachtoffer half uur opgewacht), Rb. Midden-Nederland 26 juni 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:2874 (uren lang gewacht, evt. eerwraak), Hof Arnhem-Leeuwarden 13 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10898 (gelegenheid bij het ophalen van het wapen en teruglopen naar de woonkamer), Rb. Zeeland-West-Brabant 29 mei 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:3121 (aantal minuten om kei van 40kg op de weg te leggen, met pauze), Rb. Overijssel 3 mei 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:1539 (heen en weer lopen wapen), Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2415 (geen tijd voor verdachten voor overleg ter plaatse, maar vooraf afgestemd geen getuigen levend te laten), Rb. Midden-Nederland 29 juni 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:3231 (tweemaal terug gekomen en twintig minuten verstreken), Hof Arnhem-Leeuwarden 2 november 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:8772 (vergiftiging gedurende ongeveer 8 maanden), Hof Arnhem-Leeuwarden 22 september 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:6996 (half uur overdacht) en Hof Amsterdam 1 juni 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:2073 (uur op internet gezocht naar manier om te doden).

²⁹³ Rb. Zeeland-West-Brabant 14 juli 2017, ECLI:NL:RBZWB:2017:4168.

En als de verdachte volgens een vooropgezet plan dan wel planmatig heeft gehandeld, komt de feitenrechter al snel tot voorbedachte raad.²⁹⁴ Voor Rechtbank Noord-Nederland zat de voorbedachte raad in de voorafgaande vastgestelde rolverdeling voor het doden van de slachtoffers.²⁹⁵ In het bijzonder in geval van liquidaties/huurmoorden is de voorbedachte raad in principe gegeven.²⁹⁶ Een verweer op dit punt namens de verdachte blijft dan niet zelden achterwege, zoals inzake een huurmoord waarbij een planmatig karakter door Rechtbank Oost-Brabant werd vastgesteld. Voor zover van belang werd alleen aangaande het ouderschap en het medeplegen verweer gevoerd.²⁹⁷

Een belangrijke factor in de standaardarresten is de mogelijke aanwezigheid van contra-indicaties voor de aannahme dat met de voldoende gelegenheid voor beraad, de verdachte die ook te baat heeft genomen. Alle door de Hoge Raad genoemde voorbeelden (plotselinge, hevige drift, korte tijdsperiode tussen besluit en daad en gelegenheid beraad pas tijdens uitvoering ontstaan) zijn de revue wel gepasseerd.²⁹⁸ Zo overwoog Rechtbank Zeeland-West-Brabant:

‘Naast deze omstandigheden, waarin aanwijzingen zouden kunnen worden gevonden voor enig vooropgezet plan, neemt de rechtbank ook de volgende contra-indicaties in beschouwing.

Verdachte heeft meerdere keren verklaard dat hij teruggegaan is naar de woning omdat hij medicatie vergeten was. Dit motief om de woning te betreden is niet weerlegd kunnen worden op basis van het dossier, terwijl verdachtes verhaal op dit punt voor een deel bevestigd wordt door getuige [naam 1]. Verder valt op grond van het dossier evenmin uit te sluiten dat verdachte het mes uit de keuken heeft gepakt. In elk geval is niet vastgesteld kunnen worden waar het mes precies vandaan kwam.

Uit de verklaring van getuige [naam 1] volgt dat verdachte aanvankelijk in de slaapkamer op kalme wijze het gesprek is aangegaan om vervolgens na enkele ogenblikken door te slaan. Verdachte heeft hierover verklaard dat er iets in hem is ‘geknapt’. Verdachte heeft verklaard dat hij het slachtoffer en zijn vrouw wilde confronteren met hun gedrag en dat

²⁹⁴ Rb. Overijssel 7 juni 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:1953, Rb. Amsterdam 15 maart 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:1476, Rb. Midden-Nederland 23 januari 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:195, Rb. Oost-Brabant 19 december 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:6555, Hof 's-Hertogenbosch 23 december 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:5646, Rb. Noord-Holland 4 november 2016, ECLI:NL:RBNHO:2016:9103, Rb. Amsterdam 14 januari 2016, ECLI:NL:RBAMS:2016:132 en Hof Den Haag 8 juli 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2257.

²⁹⁵ Rb. Noord-Nederland 24 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5389.

²⁹⁶ Rb. Amsterdam 8 mei 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:3196, Rb. Den Haag 20 april 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:4592, Rb. Midden-Nederland 21 januari 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:408, Rb. Zeeland-West-Brabant 26 juli 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:4648, Rb. Rotterdam 10 december 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:10093, Rb. Midden-Nederland 12 april 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:1509 en Rb. Midden-Nederland 27 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:1273.

²⁹⁷ Rb. Oost-Brabant 13 mei 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:2814.

²⁹⁸ Hof Arnhem 6 juli 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BX0607, Hof Arnhem-Leeuwarden 22 april 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:3225, Rb. Overijssel 4 december 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:4640, Rb. Den Haag 30 november 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:14084, Hof Den Haag 3 oktober 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:2583, Rb. Noord-Holland 20 juli 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:6310 (chaotisch verloop), Rb. Noord-Nederland 11 juni 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:2170 (geestesgesteldheid verdachte) en Rb. Zeeland-West-Brabant 17 mei 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:2929.

hij het mes bij zich had om zijn woorden kracht bij te zetten. De gang van zaken in de slaapkamer is hiermee niet in strijd. Verder is een contra-indicatie dat verdachte, toen hij zich rond de woning ophield, een foto heeft gemaakt van het slachtoffer en getuige [naam 1] , zodat hij die foto de volgende dag kon laten zien aan haar om haar te confronteren met haar bezoek. Ook dit handelen past niet in een vooropgezet plan om het slachtoffer om het leven te brengen.

Tenslotte weegt de rechtbank mee dat sprake is geweest van een poging tot suïcide door verdachte net na het gebeuren in de slaapkamer, hetgeen een aanwijzing vormt voor de hevige gemoedstoestand waarin verdachte zich bevond.

De rechtbank is van oordeel dat aan deze contra-indicaties een zwaar gewicht moet worden toegekend. Er is sprake van de reële mogelijkheid dat verdachte niet vanuit een plan maar vanuit een ogenblikkelijke gemoedsbeweging heeft gehandeld. Het feit dat het delict een lange aanloop heeft gehad, rechtvaardigt niet de conclusie dat aldus op dat moment sprake is geweest van voorbedachte raad. Niet uitgesloten kan immers worden, zoals hiervoor is overwogen, dat in een plotselinge gemoedsbeweging is gehandeld. Op grond van het voorgaande is naar het oordeel van de rechtbank niet komen vast te staan dat verdachte de gelegenheid heeft gehad na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn handelen en zich daarvan rekenschap te geven. Dat betekent dat voorbedachte raad niet wettig en overtuigend bewezen kan worden verklaard. Verdachte zal dan ook worden vrijgesproken van moord.²⁹⁹

Rechtbank en hof willen nog wel eens van oordeel verschillen. Er zijn behoorlijk wat zaken waarin in hoger beroep, anders dan in eerste aanleg, voorbedachte raad toch niet aanwezig werd geacht.³⁰⁰ Maar het omgekeerde komt ook voor.³⁰¹ De straf valt doorgaans (veel) lager uit bij doodslag ten opzichte van moord,³⁰² maar het verschil in kwalificatie hoeft niet altijd echt uit te maken voor de straf. Daarbij wordt niet zelden de maximale straf voor doodslag opgelegd (veelal in meerdaadse samenloop met andere feiten).³⁰³ Verwezen zij verder naar paragraaf 4.2.

²⁹⁹ Rb. Zeeland-West-Brabant 12 april 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:2747.

³⁰⁰ Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618, Hof 's-Hertogenbosch 24 juni 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1823, Hof 's-Hertogenbosch 3 juli 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2023, Hof 's-Hertogenbosch 17 juli 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2182, Hof 's-Hertogenbosch 7 juli 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:2533, Hof 's-Hertogenbosch 18 februari 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:494, Hof 's-Hertogenbosch 26 augustus 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2961, Hof Den Haag 2 september 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2917, Hof Arnhem-Leeuwarden 13 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10898 en Hof 's-Hertogenbosch 30 januari 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:317.

³⁰¹ Hof 's-Hertogenbosch 20 juni 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:3951 en Hof 's-Hertogenbosch 27 november 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:4778.

³⁰² Hof Den Haag 2 september 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2917.

³⁰³ Geen moord (anders dan de rechtbank), toch dezelfde, geëiste straf in Hof 's-Hertogenbosch 24 juni 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1823 en Hof 's-Hertogenbosch 3 juli 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2023. Zeer hoge straffen (tot het maximum) in Rb. Amsterdam 15 september 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:6680, Rb. Gelderland 12 december 2016, ECLI:NL:RBGEL:2016:6687, Hof Arnhem-Leeuwarden 20 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5907, Hof Arnhem-Leeuwarden 14 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5747, Hof Arnhem-Leeuwarden 20 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5907, Hof 's-Hertogenbosch 27 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:712, Hof Amsterdam 28 april 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BQ2970, Hof 's-Hertogenbosch 6 oktober 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:4029, Hof Den Haag 6 november 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:4126, Hof 's-Hertogenbosch 11 februari 2015,

Het bewijs van voorbedachte raad heeft een casuïstisch karakter. Illustratief is een strafzaak die tweemaal door de Hoge Raad werd beoordeeld.³⁰⁴ Eerst casseerde de Hoge Raad, maar na terugwijzing bleef de bewezenverklaring van voorbedachte raad en de veroordeling voor moord in cassatie vervolgens wél overeind. In het onderling verband van deze arresten wordt, tegen de achtergrond van de standaardarresten (*NJ* 2012/518 en *NJ* 2014/156), kortom, duidelijk dat het vooral een kwestie van goed c.q. beter dan in het verleden motiveren is in geval de rechter het bewijs van voorbedachte raad aanneemt wanneer de verdachte de gelegenheid heeft gehad na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad. Het moment waarop die beslissing (ongeveer) is genomen moet dus komen vast te staan.³⁰⁵ Voldoende tijd zorgt er vervolgens voor dat mag worden aangenomen dat de verdachte van de gelegenheid die heeft bestaan, ook daadwerkelijk gebruik heeft gemaakt en dus echt erover heeft nagedacht. Uit de omstandigheden van het geval kunnen voor de feitenrechter contra-indicaties blijken die maken dat de voorbedachte raad echter toch niet bewezen kan worden verklaard.³⁰⁶

4.4 Waardering van een eventuele verhoging door de actoren in de strafrechtspraktijk

In deze paragraaf worden de resultaten weergegeven van de interviews met verschillende actoren uit de strafrechtspraktijk. Zoals aangegeven in paragraaf 1.3.5, zijn in totaal 23 respondenten op anonieme basis gesproken tijdens 21 interviews. Het betreft vijf rechters/raadsheren, vijf officieren van justitie/advocaten-generaal, acht advocaten, waarvan een advocaat actief is binnen de Stichting Landelijk Advocatennetwerk Gewelds- en Zeden Slachtoffers, één respondent van de Stichting Forum Levenslang, twee respondenten van slachtofferorganisaties (de Federatie Nabestaanden Geweldslachtoffers en Slachtofferhulp Nederland) en één respondent van de DJI. Ten behoeve van de leesbaarheid worden 'rechter' en 'officier van justitie' gebruikt, ook waar het raadsheren of advocaten-generaal betreft. Een overzicht met de functies van de respondenten behorend bij de hierna gebruikte respondentnummers is te vinden in bijlage VII.

4.4.1 Behoeft aan verruiming van de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord

Een eerste vraag waarvoor we bij de betrokkenen uit de praktijk te rade zijn gegaan, is of het huidige arsenaal aan sanctiemogelijkheden bij moordzaken als afdoende wordt beschouwd of dat er behoefte is aan een verruiming. Daarbij gaat het enerzijds om een behoefte van de professionele deelnemers aan het strafproces, in het bijzonder de strafopleggende rechters maar ook de leden van het OM en advocaten (waaronder ook een 'slachtofferadvocaat'), en anderzijds om een behoefte in de maatschappij. Om inzicht te krijgen in de behoefte binnen de laatste groep hebben we gefocust op nabestaanden, onder andere door interviews te houden met respondenten van slachtofferorganisaties. De meerderheid van de geïnterviewde respondenten geeft aan dat er

ECLI:NL:GHSHE:2015:471, Hof 's-Hertogenbosch 18 december 2013, ECLI:NL:GHSHE:2013:6100 en Rb. Noord-Nederland 2 juni 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:2607.

³⁰⁴ HR 1 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3426, *NJ* 2016/113, m.nt. N. Rozemond.

³⁰⁵ Zo ook HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1411, r.o. 2.4, *NJ* 2016/462, m.nt. H.D. Wolswijk.

³⁰⁶ Zo ook W. Holland, 'Voorbedachte raad: het spanningsveld tussen inhoudelijke betekenis en bewijsbaarheid', in: E.J. Hofstee, O.J.D.M.L. Jansen & A.M.G. Smit (red.), *Kringgedachten. Opstellen van de Kring Corstens*, Deventer: Kluwer 2014.

weinig tot geen behoefte is aan een hogere tijdelijke gevangenisstraf voor moord. Dat geldt in het bijzonder voor de professionele procesdeelnemers.

Behoeft bij professionals in de strafrechtspraktijk (rechters, officieren van justitie en advocaten)

In de interviews met professionals is allereerst de vraag aan de orde gesteld of zij zich (vanuit hun eigen praktijk of anderszins) zaken kunnen voorstellen, of hebben meegemaakt, waarin het opleggen van een tijdelijke gevangenisstraf tussen de dertig en veertig jaren wenselijk zou zijn. Om de discussie hierover verder op gang te brengen is gebruik gemaakt van een fictieve casus waarin de omstandigheden rond een dubbele moordzaak zijn uiteengezet (bijgevoegd in bijlage VI). We hebben respondenten gevraagd welke straf zij in deze casus zouden opleggen/eisen of zouden verwachten dat de rechter zou opleggen (in het geval van advocaten). Daarna legden we verschillende variaties voor om na te gaan of er omstandigheden zouden zijn waaronder de respondenten op een gevangenisstraf tussen de dertig en veertig jaren zouden (willen) uitkomen.

Conform de bevindingen uit het jurisprudentieonderzoek, waaruit blijkt dat het opleggen van een straf van dertig jaren of bijna dertig jaren weinig voorkomt, geven alle respondenten aan dat het in ieder geval geen grote groep zaken betreft waarvoor de verhoging tot veertig jaren een uitkomst zou kunnen bieden. Dat bleek ook uit de bespreking van de casus. Respondenten konden moeilijk of zelfs geen omstandigheden bedenken met betrekking tot de casus waarin zij een gevangenisstraf van dertig tot veertig jaren denkbaar achten. Een deel van de respondenten kan zich überhaupt geen voorstelling maken van een feitencomplex waarvoor de verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf uitkomst zou bieden. Een rechter (resp. 3) zegt hierover:

‘Ik heb daar wel over nagedacht, maar ik zou het niet weten. Ik denk dat wat we nu hebben aardig volstaat.’

Een officier van justitie (resp. 8) zegt:

‘Ik ben ook heel erg op zoek naar zaken waarvoor dat dan zou moeten gelden, waarvoor je die regeling dan maakt. Want zoveel van die zaken zijn er gewoon niet.’

Een advocaat (resp. 12) geeft in dit verband aan:

‘Ik zie zo geen zaken in mijn praktijk, of in de praktijk van collega’s, die in aanmerking komen voor die 40 jaar. Dat zijn zulke heftige zaken, dan volstaat vaak levenslang ook wel, of dat is dan wel aan de orde.’

Een ander deel van de geïnterviewde professionals ziet wel mogelijkheden tot het opleggen van een straf tussen de dertig en veertig jaren, maar in een zeer beperkte groep strafzaken. Het zal volgens deze respondenten sowieso gaan om zaken waarbij meer speelt dan een enkele moord en veel geweld wordt gebruikt. Vooral liquidatiezaken worden genoemd als een potentiële categorie waarin een verhoging van het strafmaximum meerwaarde zou kunnen hebben. Verschillende respondenten (resp. 9, 14 en 15) geven aan dat dit een bijzonder type zaken is door de zakelijke sfeer waarin dergelijke moorden plaatsvinden. Een advocaat (resp. 15) licht dit toe:

‘De sfeer is anders bij dat soort zaken. De zakelijke afweging is vele malen groter dan bij een gepassioneerde moord uit jaloezie of zoiets. Daar heb je toch een ander verhaal. (...) Zodra er, als je het heel zwart-wit uitlegt, een financiële component bijkomt, is er misschien wel de neiging om zwaarder te straffen.’

Een officier van justitie met ruime ervaring met liquidatiezaken (resp. 9) geeft aan:

‘We zien, letterlijk zien [red. met behulp van ontsleutelde PGB-berichten], hoe criminelen over een moord communiceren: koud, gewetenloos, alsof het een zakelijke transactie is of een dingetje tussendoor. Dan zie je dat dat ook lijkt mee te spelen voor de rechters in de straftoemeting.’

Ook leeftijd kan volgens sommigen (resp. 3, 4, 5, 11, 14 en 18) een reden zijn om voor een hoge tijdelijke gevangenisstraf in plaats van levenslang te gaan. Enkele respondenten zien een casus voor zich waarbij aan een jonge verdachte wél een tijdelijke gevangenisstraf tussen de dertig en veertig jaren wordt opgelegd. Er is echter ook een officier van justitie (resp. 9) die aangeeft dat dit geen of nauwelijks een rol speelt bij het formuleren van een strafeis.

Het valt sowieso op dat respondenten verschillende ideeën lijken te hebben over welke straffen opgelegd worden, of zouden moeten worden opgelegd, in moordzaken. Dat kwam in het bijzonder naar voren bij de bespreking van de casus die we de respondenten (in de strafrechtspraktijk) voorlegden. Een deel van de respondenten noemt in casu de tbs-maatregel plus een gevangenisstraf als eerste optie, anderen noemen alleen een gevangenisstraf. Als de tbs-maatregel in casu niet geëigend zou zijn, zou een respondent tot een gevangenisstraf van rond de vijftien tot twintig jaar komen (resp. 1). De meesten zitten met hun schatting tussen de 20-26 jaren gevangenisstraf (resp. 3, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18 en 23). Enkele respondenten denken ook aan een straf tussen de 26-30 jaren (resp. 2, 5, 10 en 16). Eén rechter (resp. 4) zou in een dergelijke casus een levenslange gevangenisstraf opleggen. Een officier van justitie (resp. 8) geeft aan dat hij zou verwachten dat er discussie zou zijn over het opleggen van een tijdelijke gevangenisstraf richting de dertig jaren of een levenslange gevangenisstraf.³⁰⁷

Over het algemeen geven de respondenten aan dat de behoefte aan meer straftoemetingmogelijkheden er wel was bij de verhoging van twintig naar dertig jaren in 2006,³⁰⁸ maar thans hebben de meeste respondenten de behoefte niet of nauwelijks. Van de vijf geïnterviewde rechters hadden er drie geen enkele behoefte aan een verhoging. Een rechter (resp. 1) legt uit:

‘Hoe vaak zit je nu tegen het maximum aan? Dat is zelden. Ik denk dat zo’n situatie van een dubbele moord met een afgrijselijke casus zoals jij schetste, dan stap je als het ware richting levenslang. Dan heb je, denk ik, geen behoefte aan een verhoging naar veertig

³⁰⁷ Hierbij dient te worden genoemd dat het gaat om een korte casus waarvan de beschrijving door de geïnterviewden op verschillende manieren kan worden geïnterpreteerd. Bij het voorleggen van een werkelijk, volledig strafdossier van een moordzaak zouden de verschillen tussen respondenten kleiner kunnen uitvallen.

³⁰⁸ In afwijking hiervan ervoeren resp. 19 en 22 die behoefte ook niet in 2006.

jaren. Ik ben redelijk beïnvloed door de huidige setting, wat nu de kaders zijn, maar ik kan me heel moeilijk voorstellen dat je dan veertig jaren gaat opleggen.'

En een advocaat (resp. 17) ziet evenmin een behoefte:

'Wij [de advocaat en zijn directe collega's] zitten al heel lang in de materie en wij hebben geen enkel signaal gekregen van direct betrokkenen dat daar behoefte aan is. Ik heb ook nooit gelezen dat een rechter zegt last te hebben van een band die knelt en wringt. Ik kan mij geen situatie voorstellen.'

Twee respondenten (resp. 7 en 19) leggen uit dat naar hun idee bij bepaalde, zeer ernstige feiten doorgaans voor levenslang wordt gekozen, om de principiële reden dat iemand dan in beginsel nooit meer vrij komt. Een officier van justitie (resp. 7) geeft in dit verband ook aan dat het opleggen van een hoge tijdelijke straf (ook veertig jaren), in plaats van een levenslange gevangenisstraf, in het criminele milieu tot calculerende verdachten zou kunnen leiden. Indien het aspect dat een verdachte nooit meer in de maatschappij zou moeten terugkeren niet aan de orde is, vindt de rechter dus dat die persoon op een gegeven moment weer kan terugkeren in de samenleving. Het is volgens de voornoemde respondenten vervolgens de vraag of dat praktisch nog goed haalbaar en wenselijk is na een straf van veertig jaren.

Een minderheid van de respondenten uit de strafrechtspraktijk (resp. 2, 4, 14 en 15) staat (redelijk) positief tegenover een eventuele verhoging van het strafmaximum. Ook deze groep ervaart weliswaar geen dringende behoefte of een groot tekort in het huidige arsenaal aan straftoemetingmogelijkheden, maar men denkt tegelijkertijd dat het geen kwaad kan, of wel prettig is, om meer ruimte te hebben om een gevangenisstraf te eisen/bepalen/op te leggen. Een rechter (resp. 2) geeft ter zake aan:

'Ik vind dat in ieder geval met de verhoging naar 30 jaar sowieso de meeste pijn is weggenomen. 35 of 40, het kan natuurlijk nooit kwaad als het hoger is. Ik bedoel, je bent niet verplicht het op te leggen.'

Een andere rechter (resp. 4) is nog wat positiever over het idee:

'Ik kan het zeer ondersteunen, de gedachte om de strafmaat te verhogen. Al was het maar om de rechter meer instrumenten te geven. Er is een best groot gat tussen de maximale tijdelijke straf en levenslang.'

Een advocaat (resp. 15) en de twee respondent werkzaam bij een slachtofferhulporganisatie (resp. 21 en 22) verwachten dat een verruiming wel 'handig' of 'prettig' gevonden zal worden. De advocaat noemt als toelichting op zijn enigszins positieve kijk op een eventuele verhoging van de maximale tijdelijke straf dat het strafmaximum in de praktijk een 'dempende werking' heeft op de uiteindelijk op te leggen straf:

'Dat is een reflex van rechters in zijn algemeenheid om heel terughoudend te zijn met het opleggen van de maximale straf, onder het motto van "het wordt altijd wel weer een keer erger".'

Deze advocaat (resp. 15) denkt dat er om die reden een enkele keer wel een tijdelijke straf van bijvoorbeeld 26 jaren is opgelegd terwijl, volgens deze advocaat, dertig jaren op zijn plaats geweest zou zijn. Dezelfde advocaat noemt ook dat er – wat hem betreft – een groot gat zit tussen levenslang en dertig jaren (effectief twintig jaren):

'Zou je niet eigenlijk een tijdelijke gevangenisstraf moeten hebben die het netto equivalent heeft van het 25 jaar-toetsmoment bij levenslang? Dat zou ik veel reëler vergelijkingsmateriaal vinden.'

Een rechter (resp. 5) zou eventueel voor een wetswijziging willen pleiten, waarin alleen voor meervoudige moordzaken een straf tussen de dertig en veertig jaren kan worden opgelegd.

Behoeft bij nabestaanden

Verskillende respondenten geven aan dat een vermeende behoefte aan hogere straffen onder slachtoffers of nabestaanden bij moordzaken als belangrijke reden (kan of) wordt opgevoerd om de tijdelijke straf te verhogen. Tegelijkertijd vragen sommigen zich af of zo'n verhoging in werkelijkheid wel tegemoet komt aan de wensen van slachtoffers/nabestaanden. De straf zal volgens hen voor veel slachtoffers/nabestaanden nooit genoeg zijn om het leed dat hen is aangedaan te vergelden. Een officier van justitie (resp. 8) zegt hierover:

'Ik heb niet meegemaakt dat nabestaanden zeiden "Het moet een onsje meer zijn, meneer de officier". Los van het feit dat het toch nooit goedkomt, het verdriet wordt nooit goed weggenomen. In veel slachtoffergesprekken die ik heb gevoerd maakt het niet zoveel uit of het nou tien, twintig of dertig jaren is, want mijn kind komt toch nooit meer terug. Hij moet wel een dikke douw krijgen, maar hoeveel jaar maakt eigenlijk niet zoveel uit.'

Een andere officier van justitie (resp. 23) bevestigt dit geschetste beeld. Een advocaat (resp. 15) geeft verder aan dat niet alle nabestaanden hier hetzelfde over denken en dat het ook afhangt van de omstandigheden van de zaak. Deze respondent zegt ook dat nabestaanden zich heel goed realiseren dat een levenslange straf een ultieme sanctie is in ons systeem en dat ze niet zo vaak aangeven dat die straf gevraagd moet worden. De respondent bij Forum Levenslang (resp. 19) noemt een voorbeeld van iemand die zei:

'Ik wil wel graag een levenslange gevangenisstraf, maar ik wil niet dat hij echt tot zijn dood zit. Want als het goed gaat, moet er een eind aan kunnen komen.'

De twee respondenten vanuit de slachtofferorganisaties beamen dat er – over het algemeen – een behoefte aan hoge(re) straffen bestaat onder nabestaanden. Ze geven daarbij wel aan dat de groep nabestaanden zeer divers is en de visies die onder nabestaanden bestaan over dit onderwerp dus

ook. Ze noemen (net als de andere respondenten) tegelijkertijd de beperkte genoegdoening die een hoge straf met zich brengt. Daarbij geven zij ook aan dat aspecten zoals het gehoord worden in het strafproces, het met respect worden behandeld en het krijgen van een goede motivering en uitleg bij een vonnis minstens zo belangrijk, of nog belangrijker, worden gevonden dan het opleggen van een hoge straf.

4.4.2 Waardering door actoren in de strafrechtspraktijk

We hebben in de interviews ook gevraagd hoe respondenten een eventuele verhoging van het strafmaximum voor moord zouden waarderen; welke voordelen zien ze daaraan en welke bezwaren zijn er volgens hen aan te voeren. Respondenten voerden overwegend bezwaren aan, maar in de verruimde straftoemetingmogelijkheden ziet een minderheid ook een voordeel. Op de genoemde voordelen en bezwaren gaan we hieronder in. Eerst beschrijven wij hoe de geïnterviewde actoren uit de strafrechtspraktijk het voorstel duiden.

Duiding van het voorstel en de gevolgen die het zou hebben voor de straftoemeting

Een deel van de respondenten geeft aan dat zij een voorstel tot verhoging vooral zouden zien als een cosmetische of symbolische ingreep vanuit de politiek, die – volgens sommigen – goed aansluit bij een slachtoffervriendelijke benadering die tegenwoordig in het strafrecht wordt gehanteerd. Een advocaat (resp. 17) zegt hierover:

‘Ik ken de cosmetische wetgever. Het is de bekende schijnveiligheid.(...) Het is een politieke stunt.’

Deze respondent vindt een eventuele verhoging van het strafmaximum hypocriet, omdat hij geen behoefte ervaart binnen de strafrechtspraktijk. Een andere advocaat (resp. 13) onderschrijft de idee dat het de politiek gaat om scores op de korte termijn. Ook volgens de geïnterviewde bij Forum Levenslang (resp. 19) is er sprake van het bieden van ‘schijnveiligheid’:

‘Ik kijk nog altijd in de eerste plaats naar het nut, het sociale nut van zo’n ingreep. En niet naar de onderbuikgevoelens van de samenleving. Ik denk dat je de samenleving er uiteindelijk niet veiliger mee maakt.’

Ook twee geïnterviewde rechters (resp. 1 en 3) spreken over respectievelijk ‘symboolvergelding’ en ‘een politiek gebaar’ en een officier van justitie (resp. 23) noemt het ‘toegeven aan de druk van wraak en vergelding’. Een van de genoemde rechters (resp. 1) geeft aan:

‘Ik vind het heel frappant dat de politieke beweging die er wel is om richting die verhoging naar veertig jaren te gaan, ik niet op de werkvloer, of in het bedrijfsrestaurant, of als wij in raadkamer zitten, het geluid hoor van: “Nou, dat we niet verder kunnen gaan dan dertig jaren, dat is een groot gemis”.’

In het verlengde hiervan noemen vier respondenten (resp. 5, 19, 22 en 23) de willekeur van het stellen van een grens bij veertig jaren. De respondent vanuit Slachtofferhulp Nederland zegt hierover:

‘Het zijn gewoon rekeneenheden. En die zijn allemaal even willekeurig eigenlijk.’

Verskillende respondenten wijzen erop dat een verhoging van twintig naar dertig jaren in 2006 ertoe leidde dat naar verloop van tijd hogere straffen werden geëist en opgelegd.³⁰⁹ Daarbij noemen sommige van de strafrechtactoren ook dat het geven van meer mogelijkheden er vanzelf toe leidt dat deze ook gebruikt worden. Een officier van justitie (resp. 8) geeft aan:

‘Aanzuigende werking is niet helemaal het goede woord, maar er is meer mogelijk en dan ga je, denk ik, ook meer doen.’

Ook een andere officier van justitie (resp. 10) denkt dat bij de verhoging van twintig naar dertig jaren de gemiddelde straffen omhoog zijn gegaan. Verscheidene van deze respondenten vermoeden dat een dergelijke verschuiving ook bij een verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig naar veertig jaren zal gelden. De betreffende officier van justitie (resp. 10) zegt:

‘Ik denk dat dat dan in ieder geval ruimte geeft voor een soort van doorontwikkeling nog. Ik verwacht ook wel dat het dan nog gaat stijgen.’

Twee advocaten (resp. 14 en 11) volgen eveneens deze gedachtenlijn. Een rechter (resp. 5) zegt meer in zijn algemeenheid hierover:

‘Als het parket lang genoeg stesst om hoger te straffen, dan gaat de ZM daar vanzelf in mee. Dat geldt voor alle delicten, dat is een soort automatisme. Zo werkt het gewoon.’

Verskillende respondenten (resp. 3, 5, 13, 14, 19 en 23) geven aan dat, volgens hen, het strafklimaat sowieso strenger is geworden, waardoor de behoefte om strenger te straffen is toegenomen. Een advocaat (resp. 14) licht ter zake toe:

‘De roep om vergelding is toegenomen en dat wordt aangejaagd in de politiek van “keihard optreden, altijd keihard optreden, keihard optreden”.’

Voordeel van ruimere straftoemingsmogelijkheden

Een klein deel van de respondenten noemt als voordeel van een eventuele verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf, het feit dat de rechter daardoor ruimere mogelijkheden krijgt om in de straftoemeting rekening te houden met de omstandigheden van het geval. Hoewel de meeste respondenten zich, als gezegd, weinig zaken kunnen bedenken waarin dit zal spelen, is

³⁰⁹ Dat heeft er deels mee te maken dat, naar het idee van respondenten, het strafklimaat strenger is geworden en dat er destijds ook behoefte was aan meer straftoemingsruimte voor de tijdelijke straf.

de hypothetische mogelijkheid om een hogere tijdelijke straf op te kunnen leggen wat deze respondenten betreft niettemin een verbetering op dit vlak. Vooral één rechter (resp. 4) is hier voorstander van:

‘Onder omstandigheden kun je naar dertig jaren. Dat vind ik te weinig en niet voldoen aan de strafdoelen die je voor ogen hebt met het opleggen van de straf. (...) Waarom zou je de rechter beknotten in zijn mogelijkheden?’

Deze rechter ziet deze behoefte vooral bij jonge verdachten inzake levensdelicten, ter langdurige beveiliging van de maatschappij. Deze respondent noemt ook het argument dat hiermee wordt tegemoet gekomen aan een wens om strenger te straffen in de maatschappij. Een advocaat (resp. 14) geeft in dit verband aan:

‘Het prettige van die verhoging, om het een beetje cynisch uit te drukken, is dat het aan alle partijen grotere keuzevrijheid geeft over de meest passende straf. Je hebt zowel als OM, als rechter en als advocaat toch iets meer armslag om je idee daarover naar voren te brengen.’

Ook noemen sommige respondenten – die over het algemeen kritisch zijn ten aanzien van het opleggen van hoge straffen – als (mogelijk) voordeel dat een straf tussen de dertig en veertig jaren een passender alternatief voor levenslang kan zijn (resp. 14, 17, 18, 19). Tegelijkertijd denken de meesten van hen dat het niet heel reëel is dat het in de praktijk een alternatief zal zijn. Bij de verhoging van twintig naar dertig jaren zagen deze respondenten dit wel als een goed alternatief, maar bij dertig naar veertig jaren veel minder. Zij denken veelal dat een verhoging van de maximumstraf over het algemeen tot hogere straffen zal leiden.

Problemen met de wetssystematiek

De meeste respondenten die wij spraken, benoemden ook verschillende wetssystematische knelpunten die een eventuele verhoging tot veertig jaren met zich zou brengen. Dit zag dan veelal op de verhouding tot de standaard toetsing door de adviescommissie levenslanggestraften bij levenslang, tot de strafmaat van andere delicten (met name doodslag) en tot de plannen om de v.i.-regeling aan te passen. Deze sluiten aan bij de knelpunten die wij in hoofdstuk 2 hebben gesignaleerd en weergegeven.

Zo geven verscheidene respondenten (resp. 1, 2, 3, 8, 9, 10, en 15) aan dat zij thans eerder een ‘strafgat’ ervaren tussen doodslag en moord, dan bij het verschil tussen het opleggen van een levenslange gevangenisstraf of de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord. Dat hangt samen met de jurisprudentie van de Hoge Raad inzake de bewijsvereisten voor voorbedachte raad. Volgens deze respondenten is het huidige juridisch onderscheid tussen moord en doodslag (voor burgers) niet te begrijpen. De respondent bij Forum Levenslang (resp. 19) zegt daar bijvoorbeeld over:

‘Het is natuurlijk de paar seconden van overweging en die maakt zelfs uit of levenslang kan worden opgelegd of niet. Wat natuurlijk niet uit te leggen is in mijn ogen, ook juridisch niet.’

Volgens verscheidene van deze respondenten zou er helemaal een noodzaak bestaan om de strafmaat voor doodslag te verhogen als de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord omhoog gaat. Door verschillende respondenten wordt eveneens genoemd dat bij een dergelijke verhoging eigenlijk ook een verhoging van de strafmaat voor andere, vergelijkbare delicten zou moeten worden overwogen.

We hebben respondenten tevens geconfronteerd met het huidige, bij de Eerste Kamer aanhangig zijnde wetsvoorstel straffen en beschermen waarmee onder meer een restrictieve aanpassing van de v.i.-regeling wordt beoogd en hen de vraag voorgelegd of zij verwachten dat, als dit doorgaat, de opgelegde straffen in de toekomst lager zullen uitvallen. Opvallend is dat sommige rechters (resp. 3 en 5) en een officier van justitie (resp. 9) aangeven geen rekening te houden met de ‘netto’ straf bij het opleggen/eisen van een straf, terwijl anderen (resp. 4, 10 en 23) aangeven dit wel te doen.

Daarnaast vroegen wij of een veranderde v.i.-termijn hun visie op een eventuele verhoging van het strafmaximum naar veertig jaren zou veranderen. Voor de meeste respondenten die kritisch tegenover die verhoging staan, geldt dat zij onder deze voorwaarde nog kritischer zijn. Een officier van justitie (resp. 9) zegt hierover:

‘Dan kun je je afvragen of een strafverhoging überhaupt gewenst is. (...) Dus ik zou eerder denken dat de verscherping van de v.i.-regeling een alternatief zou kunnen zijn voor strafverhoging dan dat je dat moet cumuleren.’

Een rechter (resp. 2) zegt over een situatie waarin door de aangepaste v.i.-regeling een opgelegde straf van veertig jaren, netto 38 jaren zou worden:

‘Dat vind ik een beetje Amerikaans worden. Als tijdelijke straf zoiets langs, dat vind ik wel erg veel. Ik bedoel, als je iemand zo gevaarlijk vindt, dat vind ik dat levenslang meer in de rede ligt.’

Morele bezwaren tegen het voorstel

Door een aantal respondenten worden morele of ethische bezwaren tegen een eventuele verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf naar voren gebracht. Verschillende respondenten noemen dat, als je naar de strafdoelen kijkt, er bij zo’n lange straf geen sprake meer kan zijn van het nastreven van doelen als beveiliging, preventie en leedtoevoeging, maar uitsluitend nog vergelding. Een advocaat (resp. 13) zegt hierover:

‘Ik vind een lange tijdelijke gevangenisstraf ook heftig. Ik bedoel, ik heb mensen die bij wijze van spreken twaalf jaren lang vastzitten. Die heb ik vanaf het begin af aan meegemaakt. In die jaren heb ik (...) kinderen gekregen, ik ben getrouwd en (...) verhuisd;

mijn hele leven is veranderd. En die mensen staan gewoon helemaal stil. Daar wordt vrij makkelijk over gedacht, lijkt het (...).'

Ook twee andere advocaten (resp. 16 en 17) vinden lange gevangenisstraffen – vooral met de huidige wijze van tenuitvoerlegging daarvan in het gevangeniswezen – inhumain. Weer een andere advocaat (resp. 13) beschrijft de ontwikkelingen in de strafoplegging in de afgelopen jaren als volgt:

'Ik denk dat we een soort 'tipping point' bereiken waar de legitimiteit van de strafoplegging in zicht gaat komen. Waar het alleen maar ervaren wordt als wraak. Dat is denk ik niet zo wenselijk.'

Ook een officier van justitie (resp. 23.) noemt het bezwaarlijk dat bij het opleggen van hoge tijdelijke gevangenisstraffen wraak en vergelding de boventoon voeren.

Wat dit aspect betreft kijkt één respondent (resp. 15) iets anders aan tegen liquidatiezaken, omdat daar volgens hem sprake is van meer berekende daders en daarbij generale en specifieke preventie mogelijk een grotere rol kan spelen.

Tenuitvoerlegging en resocialisatie

Door de respondent van DJI (resp. 20) wordt erop gewezen dat het bij dit voorstel om een hele kleine groep van de totale detentiepopulatie gaat. Het aantal gedetineerden dat nu tussen de tien en dertig jaren in detentie verblijft, is slechts 0,8% van de totale gedetineerdenpopulatie. Qua capaciteit zou het naar het oordeel van deze respondent dus geen problemen opleveren. Deze respondent van DJI ziet bovendien mogelijkheden om via een persoonsgebonden aanpak in detentie aan resocialisatie te werken, ook als het om zeer langgestraften (tussen dertig en veertig jaren) zou gaan.

Enkele andere respondenten zien daarentegen meer problemen met de resocialisatie en het herintreden in de samenleving na een dermate lange straf (resp. 5, 9, 12, 16 en 23). Een advocaat (resp. 17) zegt:

'Mensen zijn na 35 of 38 jaren zo geïstitutionaliseerd dat ze niet meer in de vrije samenleving kunnen leven.' [geeft daarbij een voorbeeld van een langgestrafte die na detentie moeite heeft in de maatschappij] Daar kijkt de minister niet naar, naar de gevolgen van lange detentie.'

Een andere advocaat (resp. 12) geeft ook aan dat bij een zeer lange gevangenisstraf (met een korte v.i.-periode) het tekortschieten van resocialisatie een belangrijk argument is. Niet alleen omdat goede resocialisatie de maatschappelijke veiligheid dient, maar ook omdat een gebrek aan resocialisatie zijns inziens inhumain is. Een respondent uit de hoek van slachtoffers (resp. 21) vond resocialisatie uiteraard belangrijk, waarvoor twee jaar wel voldoende zou moeten zijn. Met resocialisatie kun je natuurlijk op tijd beginnen. Vanuit Slachtofferhulp Nederland (resp. 22) wordt verder gesteld dat het heel belangrijk is om tot herstel te komen tussen nabestaanden en

daders, temeer omdat 60 tot 70% van de nabestaanden een bepaalde relatie heeft met de moordenaar.

4.5 Deelconclusie

Uit de kwalitatieve analyse komt naar voren dat het huidig strafmaximum van dertig jaren niet als een beperking wordt ervaren van de zijde van de strafrechtspraktijk. Noch uit de straftoemeting, noch uit de in de bestudeerde uitspraken neergelegde strafmaatoverwegingen zou blijken van een behoefte aan een strafmaximum van veertig jaren voor moord. Ook het grootste deel van de geïnterviewde actoren uit de strafrechtspraktijk ervaart niet een dergelijke behoefte. Hoewel enkele respondenten een voordeel zien in de ruimere straftoemetingmogelijkheden die zouden worden geboden met een eventuele verhoging van het strafmaximum, worden in de interviews voornamelijk bezwaren geuit tegen een dergelijke verhoging. Een eventueel wetsvoorstel tot verhoging van het strafmaximum naar veertig jaren voor moord lijkt zo bezien niet te kunnen worden gegrond op een dringende behoefte vanuit de rechtspraktijk.

De strengere eisen van de Hoge Raad vanaf zijn arrest van 28 februari 2012 met betrekking tot de (bewijs)eisen voor het strafverzwarende bestanddeel voorbedachte raad (*NJ* 2012/518 en *NJ* 2014/156), lijken door te werken in de lagere rechtspraak. De gemiddelde opgelegde gevangenisstraf in zowel moord- als doodslagzaken steeg significant. Ook bleek dat moord significant zwaarder werd bestraft dan doodslag. In feitelijke aanleg is na het arrest van 28 februari 2012 verhoudingsgewijs voorts in meer gevallen gekozen voor een bewezenverklaring van doodslag in plaats van moord. Dit zijn indicaties dat het arrest van de Hoge Raad van 28 februari 2012 van invloed is geweest op de strafoplegging. Uit de bevindingen volgen diverse (statistisch significante) aanwijzingen dat de strafrechter in zaken inderdaad in meer gevallen kiest voor een bewezenverklaring en bestraffing van doodslag in plaats van moord.

Hoofdstuk 5 Conclusies en beantwoording van de onderzoeksvragen

5.1 Inleiding

Dit laatste hoofdstuk bevat de conclusies van het onderzoek en de beantwoording van de onderzoeksvragen. Eerst worden de antwoorden op de onderzoeksvragen geformuleerd in de volgorde waarin deze vragen zijn onderzocht (par. 5.2). Vervolgens wordt na een algemene slotbeschouwing een antwoord geformuleerd op de centrale probleemstelling (par. 5.3).

5.2 Beantwoording onderzoeksvragen

5.2.1 Achtergrond en het juridische, wetssystematische kader; beantwoording onderzoeksvragen 1 en 6

Beleidstheorie

De eerste onderzoeksvraag betreft de beleidstheorie die ten grondslag ligt aan de verhouding tussen de maxima van de (gevangenis)straffen (levenslang respectievelijk dertig jaren) die kunnen worden opgelegd bij moord (onderzoeksvraag 1). Het antwoord daarop is dat met de verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van twintig naar dertig jaren beoogd werd een meer op de praktijk toegesneden (maximale) strafmaat te faciliteren. Het doel was tweeledig, omdat twee effecten werden verwacht en beoogd. Enerzijds werd zo vermeden dat de rechter wel een levenslange gevangenisstraf móest opleggen voor strafbare feiten, waarvoor dat eigenlijk een te zware sanctie was (maar twintig jaren te licht). Anderzijds – en tegelijkertijd – kon, zo was de gedachte, met de voorgenomen wetwijziging, in die gevallen waarin een levenslange gevangenisstraf sowieso geen passende sanctie was, een hogere tijdelijke gevangenisstraf worden opgelegd. Zie paragraaf 2.2.

Juridische en wetssystematische kader

Voor de beantwoording van onderzoeksvraag 6 zijn de juridische en wetssystematische consequenties aan de orde gesteld die een eventuele verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaren zou hebben. Daarbij is een driedeling gehanteerd van de systematiek van inrichting van maxima van de gevangenisstraf in Boek 1 en Boek 2 Sr. Vervolgens is bezien of er een 'harde' bovengrens bestaat, zowel in de zin van een bepaald maximum als een garantie op evenredige bestraffing c.q. bescherming tegen onevenredige bestraffing. Ten derde is de resocialisatie als thema voor systematische beschouwing genomen, in welk kader ook aandacht is besteed aan (de regeling van) vormen van v.i. Bij de laatste twee thema's is het relevante recht van de Raad van Europa en van de Europese Unie betrokken.

Het korte antwoord op onderzoeksvraag 6 is dat er geen hard normatief argument bestaat waarmee een wetwijziging tot verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij het misdrijf van art. 289 Sr (moord) in zijn algemeenheid in strijd zou komen c.q. waarmee toepassing van dat maximum in strijd zou zijn. In zoverre is het verschil tussen het bestaande maximum van dertig en het te onderzoeken maximum van veertig jaren niet principieel. Tegelijk kan deze aldus juridisch niet onmogelijke weg alleen dan verantwoord worden ingezet als in de onderbouwing van het wetsvoorstel daartoe de onderbouwing van de noodzaak op adequate wijze in het licht wordt gesteld van de in dit onderdeel geformuleerde bedenkingen van rechts-

en wetssystematische aard die aan de inhoud van een dergelijk voorstel en aan een eventuele wetgevingsoperatie in deze richting als zodanig naar ons oordeel kleven. Dat is gelegen in het volgende.

Een wettelijke regeling tot verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig naar veertig jaren, bedreigd tegen het misdrijf in art. 289 Sr (moord), past niet of minder goed in de bestaande, sinds 1886 (grotendeels) overeind gehouden systematiek van art. 10 Sr. Het past evenmin goed in het stelsel waarin de wetgever het strafmaximum op elk afzonderlijk misdrijf heeft afgemeten aan de stelselmatigheid in strafmaxima van het geheel. Voor uitzonderingen op het stelsel bij één afzonderlijk misdrijf is in deze benadering eigenlijk geen plaats.

Die stelselmatigheid wordt gekarakteriseerd door het stellen van een relatief maximum aan de tijdelijke gevangenisstraf (vijftien, thans achttien jaren), met verhoging tot een maximum op grond van een van de in art. 10, derde lid, Sr genoemde omstandigheden dan wel als alternatief voor levenslang. In die stelselmatigheid past niet dat er een separaat verhoogd maximum wordt ingericht voor één bepaald delict, boven de uiterste grens (thans dertig jaren). Ook in de combinatie van voorbedachte raad gericht op de opzettelijke dood van een ander, is moord als delict niet onmiddellijk zo volstrekt uniek dat dit afwijking van het systeem zou rechtvaardigen. Al worden enkele van de gevoelde bezwaren wel door dit karakter van moord als het ultieme delict (binnen het Wetboek van Strafrecht) gerelativeerd. (Voor wat betreft misdrijven buiten het Wetboek van Strafrecht: bij een eventuele wetswijziging rijst de vraag of het maximum bedreigd tegen het misdrijf van genocide in de Wet internationale misdrijf op dertig jaren kan worden gehandhaafd.)

Die stelselmatigheid wordt ook gekenmerkt doordat het maximum doorklinkt in de systematiek van de sanctienorm op de verschillende misdrijven in Boek 2 Sr. Aldaar is de systematiek (als regel): vijftien jaren of (thans) dertig in geval van alternatief voor levenslang. Verhoging van de straf voor het ene misdrijf van moord zet dan onvermijdelijk de verhouding tot andere misdrijven onder druk, bepaald ook die waarbij het ook nogal eens gaat om het verwijt dat het handelen van de verdachte de dood van een ander veroorzaakt heeft, het misdrijf van doodslag voorop. Ook behoren bij een eventuele wetswijziging dan de strafbare feiten tegen het licht te worden gehouden die thans dezelfde strafdreiging kennen als moord (dat zijn er nogal wat), alsmede die welke – net als moord – in het bestaan van ‘voorbedachten rade’ een strafverhoging kennen. In zoverre zal een eventueel wetsvoorstel de wens van een grotere, meer integrale herziening oproepen.

Een eventuele wijziging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf bij moord vereist niet alleen wijziging van art. 289 Sr, maar ook van art. 10 Sr. In het bijzonder moet worden voorzien wat de invloed zal zijn van de (nog te wijzigen) meerdaadse samenloop, herhaling van misdrijf en het bepaalde in art. 44 Sr als deze omstandigheden zich, na een dergelijke wetswijziging, bij moord voordoen.

In het systeem lag en ligt ook een zekere beperking en gematigdheid besloten; de bovengrens, oorspronkelijk van twintig jaren, is (bewust) gekozen met het oog op een zekere aanname van nog mogelijke resocialisatie in het belang van de veroordeelde en de samenleving. Precies op het tegengaan van het effect dat te lange vrijheidsstraf aan verantwoorde en veilige (ook voor de samenleving zelf veilige) terugkeer in de samenleving in de weg staat (maar bij

tijdelijke gevangenisstraf vroeg of laat toch zal gebeuren), is de systematiek en de daarbinnen gekozen uitgangspunten met een zekere gematigdheid ten aanzien van de strafduur, sinds 1886 gericht. Dat element van in het stelsel besloten liggende gematigdheid is ook in andere rechtsstelsels te vinden. Verdere verhoging van het strafmaximum bij moord naar veertig jaren, zet dit uitgangspunt van gematigdheid onder druk.

In dit laatste aspect ligt ook een bezwaar dat mede op bovenationale regelgeving en normering is gegrond. Extreem lange gevangenisstraf wordt kritisch gezien, al zal, mocht het voorstel kracht van wet krijgen, geen sprake zijn van strijd met het EVRM of EU-recht. Het Europese recht is kritisch(er) ten aanzien van lange(re) vrijheidsstraf, zeker ook ten aanzien van de inrichting van tenuitvoerlegging, maar het bepaalt niet de bovengrens van het maximum van de vrijheidsstraf in de lidstaten. Bij de bovenationale normering is wel van belang dat een strafdreiging van maximaal veertig jaren meer afwijkt van het gemiddelde in andere lidstaten dan een maximum van dertig jaren. Een grotere afwijking van het gemiddelde kan tot een meer kritische houding aanleiding geven en tot grotere aarzelingen bij de uitvoering van de strafrechtelijke samenwerking binnen de EU-lidstaten leiden.

Noch de bestaande v.i.-regeling, noch de in het wetsvoorstel voor de Wet straffen en beschermen opgenomen wijziging daarvan levert een hard, normatief bezwaar op dat zich tegen de te onderzoeken wetswijziging bij moord verzet. Met name deze laatste regeling versterkt wel de consequentie in de zin van verlenging van de tijd die daadwerkelijk in detentie wordt doorgebracht. Dat is uit een oogpunt van normativiteit niet onproblematisch, terwijl deze constatering tegelijk wel ook de vraag oproept of niet met deze en andere wijzigingen (al dan niet: voorshands) kan worden volstaan. Voor het doel van beveiliging van de samenleving door lange(re) vrijheidsbeneming en –beperking zijn juist de afgelopen jaren de nodige veranderingen in het sanctiestelsel aangebracht. Voor dit doel hoeft dus thans niet opnieuw voor hetzelfde instrument (verhoging van het wettelijk toegelaten maximum) te worden gekozen, zoals de wetgever in 2006 deed.

Zie voor het voorgaande paragraaf 2.3 (en par. 2.4 voor de rechtsvergelijking).

5.2.2 Kwantitatieve analyse; beantwoording onderzoeksvragen 2, 3 en 4

Onderzoeksvraag 2.

Welke vrijheidsbenemende sancties zijn voor moord en doodslag opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Het antwoord op deze vraag is niet kort te geven. Het totale aantal veroordelingen voor moord in de onderzoeksperiode van 2006-2018 is 345. Het totale aantal veroordelingen voor doodslag is in die periode 688. Niet alleen zijn dat te grote aantallen om bondig alle vrijheidsbenemende sancties in kaart te brengen, maar bovendien lopen de betreffende kwalificaties in deze zaken alsook de hierin opgelegde vrijheidsbenemende sancties fors uiteen. In de in dit rapport opgenomen bijlagen I en II is daarom een totaal overzicht gegeven van alle voltooide moordzaken respectievelijk voltooide doodslagzaken vanaf 1 februari 2006 tot en met 2018. Hieruit blijkt welke vrijheidsbenemende sancties zijn opgelegd. Een nadere indeling hiervan in paragraaf 3.2 geeft duiding aan deze gegevens, onder andere voor ‘kale’ moord- en doodslagzaken.

Onderzoeksvraag 3.

Hoe vaak en in welke gevallen is een levenslange gevangenisstraf wegens moord opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 4.

Hoe vaak en in welke gevallen is een maximale tijdelijke gevangenisstraf wegens moord opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

In paragraaf 3.3 zijn de onderzoeksvragen 3 en 4 wel integraal beantwoord. Hierbij is specifiek gekeken naar de sinds 2006 opgelegde maximale straffen voor niet alleen moord, maar ook voor gekwalificeerde doodslag. Gebleken is dat rechters wel degelijk gebruik maken van de sinds 2006 maximaal door de wet toegestane straf, te weten de levenslange gevangenisstraf en de tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren (al dan niet in combinatie met tbs). Anderzijds zijn die aantallen absoluut en relatief gezien zeer laag, wanneer enkel en alleen naar de onherroepelijke veroordelingen wordt gekeken. Er is zo gezien sprake van acht onherroepelijke veroordelingen, waarbij één keer een gevangenisstraf van dertig jaren en één keer een gevangenisstraf van dertig jaren in combinatie met tbs is opgelegd en voorts zes keer de levenslange gevangenisstraf is opgelegd. De aantallen worden substantieel groter, wanneer ook wordt gekeken naar de nog niet onherroepelijke veroordelingen en de veroordelingen in eerste aanleg en hoger beroep voordat nadien in hoger beroep en/of na cassatie anders is beslist. Bovendien is er in de recente voorbije jaren een grotere frequentie waarin de veroordelingen tot deze maximale sancties zijn uitgesproken. Maar afgezet tegen het totaal aantal zaken (zie bijlagen I en II) gaat het onverkort om een zeer beperkt aantal gevallen. Het gaat in vrijwel alle gevallen om zaken waarin naast een voltooide moord of gekwalificeerde doodslag ook andere, ernstige (levens)delicten zijn gepleegd. Slechts in drie gevallen is een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren opgelegd voor een enkelvoudige kale moord, maar die veroordelingen zijn niet onherroepelijk. In geen enkele onherroepelijk geworden veroordeling is de maximale straf opgelegd voor een enkelvoudige kale moord.

5.2.3 Kwalitatieve analyse; beantwoording onderzoeksvraag 5 en 5b

Onderzoeksvraag 5.

Wat is de inhoud van de overwegingen van de rechter/welke motivering werd daarbij gegeven? Kan daaruit worden afgeleid dat een strafmaximum van dertig jaren beperkingen oplevert?

In paragraaf 4.2 is de beantwoording van deze onderzoeksvraag weergegeven. Hiertoe zijn alle zaken uit de overkoepelende inventarisatie voor onderzoeksvraag 2 inhoudelijk gezien, om zodoende het cijfermatige beeld van de doodslag- en moordzaken te kunnen staven met een inhoudelijke waardering. Met name is hierbij gekeken naar die strafzaken waarin een tijdelijke gevangenisstraf van meer dan twintig jaren is opgelegd voor (onder meer) moord, met in het bijzonder aandacht voor de zaken waarin het 'nieuwe' maximum van de tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren is opgelegd dan wel is overwogen. Hiermee wordt niet alleen beoogd een beeld te schetsen van het type zaken waar het in deze gevallen om gaat, maar wordt

met name ook bezien of het huidig strafmaximum van dertig jaren beperkingen oplevert van de zijde van ZM en/of OM. Uit deze kwalitatieve analyse komt naar voren dat het huidig strafmaximum van dertig jaren niet als een beperking wordt ervaren van de zijde van de strafrechtspraktijk. Noch uit de straftoemeting, noch uit de in de bestudeerde uitspraken neergelegde strafmaatoverwegingen zou blijken van een behoefte aan een strafmaximum van veertig jaren voor moord.

Onderzoeksvraag 5b.

Voorts is de vraag beantwoord of HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342 (waarbij hogere eisen werden gesteld aan het bewijs van voorbedachte raad) van invloed is geweest op de strafoplegging in de periode (maart) 2012-2018. En, indien dat het geval is, op welke wijze deze beslissing dan van invloed is geweest. Zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat in meer gevallen door de rechter wordt gekozen voor een bewezenverklaring en bestraffing van doodslag in plaats van moord?

Dit is eerst cijfermatig onderzocht. Wij onderzochten in dit verband zaken met één of meer kale moorden en één of meer kale doodslagen. De gemiddelde opgelegde gevangenisstraf in een moordzaak steeg van 12,3 naar 14,4 jaren. In doodslagzaken steeg de gemiddelde gevangenisstraf van 7,7 naar 9,3 jaren. Beide stijgingen zijn significant. Moord werd ook significant zwaarder bestraft dan doodslag. In feitelijke aanleg is na het arrest van 28 februari 2012 verhoudingsgewijs in meer gevallen gekozen voor een bewezenverklaring van doodslag in plaats van moord. De verhouding bewezenverklaringen van moord ten opzichte van doodslag ging van 1:1,29 naar 1:2,33.³¹⁰ Nadere bestudering van de rechtspraak over het bestanddeel ‘voorbedachten rade’ leverde nog op dat strengere eisen van de Hoge Raad vanaf zijn arrest van 28 februari 2012 bijzonder snel en stelselmatig doorwerkten in de lagere rechtspraak. Aldus zijn er indicaties dat het arrest van de Hoge Raad van 28 februari 2012 van invloed is geweest op de strafoplegging. Uit de bevindingen volgen diverse (statistisch significante) aanwijzingen dat de strafrechter in zaken inderdaad in meer gevallen kiest voor een bewezenverklaring en bestraffing van doodslag in plaats van moord.

5.2.4 Waardering door de actoren binnen de strafrechtspraktijk; beantwoording onderzoeksvraag 7

Onderzoeksvraag 7.

Hoe beoordelen de betrokken organisaties (OM, ZM, Advocatuur, RSJ, DJI, slachtofferorganisaties) een eventuele verhoging van de maximumstraf voor moord van dertig naar veertig jaren?

Uit de hiertoe uitgevoerde kwalitatieve analyse komt naar voren dat het huidig strafmaximum van dertig jaren niet als een beperking wordt ervaren van de zijde van de strafrechtspraktijk. Noch uit de straftoemeting, noch uit de strafmaatoverwegingen in de bestudeerde uitspraken zou

³¹⁰ De gemiddelde gevangenisstraf voor moord- en doodslagzaken gezamenlijk daalde echter niet, maar steeg van 9,9 naar 10,7 jaren. Dus een andere oorzaak, een verhard strafklimaat, kan de stijging van de gemiddelde straf voor moord en voor doodslag voor een deel verklaren.

blijken van een behoefte aan een strafmaximum van veertig jaren. Ook het grootste deel van de geïnterviewde actoren uit de strafrechtspraktijk ervaart niet een dergelijke behoefte. Hoewel enkele respondenten een voordeel zien in ruimere straftoemetingmogelijkheden, worden in de interviews voornamelijk bezwaren geuit tegen een verhoging van het strafmaximum. Een eventueel wetsvoorstel tot verhoging van het strafmaximum naar veertig jaren voor moord lijkt zo bezien niet te kunnen worden gegrond op een dringende behoefte vanuit de rechtspraktijk. Zie paragraaf 4.4.

5.3 Slotbeschouwing; beantwoording centrale probleemstelling

5.3.1 Slotbeschouwing

Het voorgaande overziende komt het volgende beeld naar voren ter beantwoording van de centrale probleemstelling, die luidde:

Is het vanuit juridisch en wetssystematisch perspectief verantwoord de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord te verhogen van dertig naar veertig jaren?

De verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf bij moord is in 2006 ingevoerd met als doel het voorheen bestaande 'strafgat' tussen de levenslange gevangenisstraf en de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van twintig jaren te verkleinen. Met een tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren zou de strafrechter een beter alternatief hebben om in ernstige zaken géén levenslang te hoeven opleggen. Het andere doel van de verhoging was om de strafrechter in z'n algemeenheid meer ruimte te geven om verdachten in voorkomende zware zaken zwaarder te straffen, ook als levenslang niet in beeld zou komen. Hierdoor kon de strafrechter nog meer een op het voorliggende geval toegesneden straf opleggen, zo was de gedachte.

Voor een verdere verhoging zou diezelfde gedachte ook (kunnen) gelden. Uit de in dit onderzoek uitgevoerde kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de relevante rechtspraak blijkt echter, dat er in de praktijk niet of nauwelijks noodzaak bestaat of gevoeld wordt om de strafrechter in die zin nog meer ruimte te geven. Er zijn geen uitspraken gevonden waarin de strafrechter bij gebrek aan de mogelijkheid van een hogere tijdelijke gevangenisstraf voor moord dan dertig jaren, een levenslange gevangenisstraf heeft opgelegd. Uit de gesprekken met de verschillende actoren binnen de strafrechtspleging, bleek eveneens dat aan een verdere verhoging amper of geen behoefte bestaat. Slechts een enkeling verwelkomde die mogelijkheid als ruimere strafmodaliteit. Ook vanuit de vertegenwoordigers van slachtofferorganisaties is geen roep gehoord om een (nog) langere tijdelijke gevangenisstraf voor moord mogelijk te maken.

Alle procesdeelnemers kunnen, zo blijkt uit de interviews, uit de voeten met het bestaande sanctiepalet. Voor moord zijn de meest voor de hand liggende sancties natuurlijk in het uiterste geval een levenslange gevangenisstraf voor de verdachte als de strafrechter vindt dat deze verdachte uit de samenleving moet worden verwijderd, of een tijdelijke gevangenisstraf tot dertig jaren, al of niet gecombineerd met tbs voor die verdachten met een stoornis die behandeling vergt, alvorens een veilige terugkeer in de samenleving weer tot de mogelijkheden behoort. Een

verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf met tien jaren voegt in dat verband weinig tot niets, in elk geval onvoldoende toe. Ook niet, zo blijkt uit hoofdstuk 2, naast andere, sedert 2006 ontwikkelde varianten binnen het strafrechtelijk sanctiestelsel, zoals het langdurig toezicht. Hooguit zou voor een huurmoord/liquidatie als bijzondere vorm van moord, met name bij een jonge verdachte, de verhoging naar verwachting enig nut kunnen hebben ter afschrikking van de (be)rekenende dader of als alternatief voor levenslang. Maar ook die invloed is zeer gering mede omdat in de regel bij twee liquidaties al levenslang pleegt te worden opgelegd.

Opvallend is dat uit de kwalitatieve analyse van de rechtspraak van na de invoering van de vorige verhoging, blijkt dat een 'normalisatie' is ingetreden van de hogere tijdelijke gevangenisstraf. Conform het doel van het amendement waarbij de verhoging mogelijk is gemaakt, zijn strafrechters de tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren gaan gebruiken als alternatief voor levenslang én zijn zij hoger gaan straffen. Diverse malen is het maximum van dertig jaren opgelegd, dan wel is de strafrechter hier dicht tegen aan gaan zitten. Datzelfde geldt voor het openbaar ministerie bij het formuleren van de strafeis. Kennelijk voorzag de verhoging van de maximale tijdelijke gevangenisstraf met tien jaren in 2006 in een behoefte. Maar de verhoging van de tijdelijke gevangenisstraf met tien jaren is daarnaast toch ook ogenschijnlijk 'gemakkelijk' of vanzelfsprekend tot het 'reguliere' sanctiearsenaal van de zittende en staande magistratuur gaan behoren. En elk aanbod creëert naar verluidt zijn eigen vraag. Aldus schuilt in een verdere verhoging met nog eens tien jaren het gevaar van een verdere normalisatie 'naar boven', zonder dat voor die normalisatie van die verhoging dwingende, al dan niet in de strafmotivering expliciet aangewezen, gronden bestaan. De strafrechter zal mogelijk opnieuw een tijdelijke gevangenisstraf van veertig jaren als 'gewoon' plafond gaan zien, zo dit maximum in de toekomst voor moord mogelijk zou worden. De verhoging uit 2006 heeft, anders gezegd, gezorgd voor een zekere 'inflatie' van de op te leggen tijdelijke gevangenisstraf en dat zal voor een verdere verhoging naar alle waarschijnlijkheid niet anders zijn.

Die verdere verhoging is juridisch op zich niet onmogelijk. Er is geen harde bovengrens te destilleren uit het nationale, supra- of internationale recht. Het staat de wetgever in zoverre vrij zelf een tijdelijk plafond te kiezen, zeker nu een gevangenisstraf die de jure en uiteindelijk ook de facto levenslang duurt evenmin verboden is. Alleen disproportioneel bestraffen (in wetgeving of strafrechtspraktijk) is verboden.³¹¹ Het staat de wetgever verder vrij voor de bestraffing van één delict een specifieke regeling op te tuigen. Maar de juridische, wetssystematische analyse wijst uit dat een verhoging alleen voor moord vanuit dat oogpunt minder wenselijk is. Niet alleen art. 289 Sr behoeft dan aanpassing, maar ook art. 10 Sr. Dit om het algemene en bijzondere deel van het WvSr op elkaar te laten aansluiten (ook voor meerdaadse samenloop e.d.). Er zit een systematiek in het WvSr, ten aanzien van zowel de verhouding tussen de duur van de levenslange of tijdelijke gevangenisstraf (inclusief de mogelijkheden van een

³¹¹ Opgemerkt zij in internationaal verband nog het volgende. Door het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf (voor moord) te verhogen naar veertig jaren (die de facto, naar het zich laat aanzien, in de nabije toekomst neerkomt op een detentie van achtendertig jaren), loopt Nederland meer uit de Europese pas, zo laat de bescheiden rechtsvergelijking zien. Zeker gecombineerd met de tenuitvoerlegging zit Nederland dan aan de hoge kant van het spectrum. Dit kan de internationale, Europese strafrechtelijke samenwerking bemoeilijken. Er kunnen landen zijn die niet zonder meer zullen (willen) meewerken, vooral als de eigen onderdaan tot een veel hogere gevangenisstraf kan worden veroordeeld dan in het eigen land mogelijk is, dan wel een veel langer deel daarvan zal moeten ondergaan eerdat hij weer in vrijheid wordt gesteld.

verhoging door onder andere meerdaadse samenloop), als de straffen die zijn gesteld op de afzonderlijke misdrijven. Die systematiek in Boek 1 en 2 WvSr gaat bij een nadere verhoging verder verloren, als (alleen) voor moord een uitzondering gemaakt wordt, al is dat bezwaar kleiner als de wijziging tot het op zichzelf unieke misdrijf van moord beperkt blijft.

Maar in het verlengde hiervan zijn er voorts enkele andere delicten die, net als moord, in voorbedachte raad een strafverzwarende omstandigheid hebben en zijn er diverse, ernstige strafbare feiten die thans, eveneens net als moord, worden bedreigd met een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke van dertig jaren waarbij de dader ook een strafrechtelijk schuldverwijt wordt gemaakt van de dood van een ander. Het zou wetssystematisch niet logisch zijn voor al deze andere strafbare feiten de strafmaat ongemoeid te laten, zeker als men bedenkt dat hiertussen ook delicten zitten waarbij het niet alleen gaat om de dood van een ander als strafverzwarend gevolg van opzettelijke handelingen, maar ook om misdrijven waarbij het opzet en de voorbedachte raad gericht zijn op de dood van een ander of - in geval van genocide - het oogmerk op het vernietigen van zelfs een hele groep. Kortom, een verantwoorde eventuele verhoging van het strafmaximum bij moord, vergt naar ons oordeel een grotere wetgevingsoperatie dan een enkele wijziging van de moordbepaling zelf.

Voorts is het zo dat de gevolgen van eventuele wetswijziging(en) verder reiken dan het enkele strafmaximum voor moord. In vergelijking met andere landen heeft Nederland al een beperkte v.i.-regeling. Zeker als de bestaande v.i.-regeling gewijzigd wordt als reeds door de Tweede Kamer aanvaard is zodat v.i. nog slechts in de laatste twee detentiejaren zal kunnen verleend, neemt de daadwerkelijke detentietijd aanzienlijk toe. Gegeven die te verwachten wijziging, rijst daarom de vraag naar de noodzaak van verdere verhoging van het maximum.³¹² En strikt genomen komt zelfs de verhouding met levenslang als ultieme sanctie onder druk te staan, omdat onder het voorgestelde v.i.-regime die levenslange gevangenisstraf qua aard (nog steeds) wezenlijk verschilt van de tijdelijke gevangenisstraf (alleen bij levenslang is de uiteindelijke duur van meet af aan onbepaald), maar in de praktijk zal het verschil tussen beide straffen in veel gevallen (kunnen) verdwijnen. Praktisch gezien kan het zelfs zo zijn dat een tot levenslang veroordeelde gedetineerde sneller en eerder op enige titel vrij zou (kunnen) komen dan degene die tot een tijdelijke gevangenisstraf van meer dan dertig jaren is veroordeeld. Onoverkomelijk is dit punt niet, maar het komt wetssystematisch evenmin logisch voor, al komt zulks het deels ook aan op de tenuitvoerleggingspraktijk.

Als alternatief voor levenslang werd door de wetgever van 1886 een tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaren voldoende bevonden. Dit maximum werd mede uit oogpunt van resocialisatie eigenlijk zelfs al te hoog gevonden. De gedachte dat de tijdelijke gevangenisstraf niet te lang mag duren, wordt met een verdere verhoging nog meer verlaten dan in 2006 al het geval was, al wilde men toen vooral de netto-straf op twintig jaren laten uitkomen. Met een verdere verhoging van het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf wordt met de lange traditie van een zekere mildheid in de bestraffing c.q. gevolgen van detentie met uiteindelijk een verantwoorde terugkeer in de samenleving, nog nadrukkelijker gebroken. Het is in dat verband zeer de vraag of een verantwoorde terugkeer in de maatschappij na een dergelijke, zeer lange detentieperiode mogelijk is.

³¹² Dat geldt te meer in het besef dat bij de verhoging van dat maximum in 2006 de v.i. nog de vorm had van de *vervroegde* invrijheidstelling; de wijziging terug naar de v.i. dateert van 2008.

Een (nog) langere straf zou, per saldo, dan dus geen alternatief meer blijken voor de levenslange gevangenisstraf én zijn doel nog wel eens voorbij kunnen schieten.

5.3.2 Beantwoording centrale probleemstelling

De centrale probleemstelling moet, alles overziende, aldus als volgt worden beantwoord. Hoewel het juridisch niet onmogelijk is om het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf die op moord is gesteld te verhogen van dertig naar veertig jaren, kleven hieraan bepaald de nodige, deels wetssystematische, bezwaren die er ook toe leiden dat een grotere wetgevingsoperatie dan alleen een wijziging van art. 289 Sr nodig is. Zonder gedegen onderbouwing van het bestaan van een gebleken noodzaak daartoe en zonder nadere integrale beschouwing van de (wetssystematische) gevolgen daarvan en vereisten daarvoor, is het daarom niet verantwoord (alleen) voor het delict moord de maximale tijdelijke gevangenisstraf te verhogen naar veertig jaren.

5.3.3 Alleen als alternatief bij meerdaadse samenloop van moord?

Tegen de achtergrond van het bovenstaande permitteren wij ons op deze plaats een enkele gedachte over een mogelijk alternatief. Het is van belang om een eventueel verhoogd maximum van de tijdelijke gevangenisstraf tot de absoluut noodzakelijke uitzonderingen te beperken. De te onderzoeken gedachte heeft reeds uitsluitend betrekking op moord. Langs deze lijn verder redenerend zou men, al blijft dat a-systematisch in zijn uitzondering, eventueel de volgende opzet kunnen volgen.

Het systeem van art. 10 Sr is, dat op grond van enkele bijzondere omstandigheden genoemd in art. 10, derde lid, Sr, het voor het overige niet verhoogde (basis)maximum aan de tijdelijke gevangenisstraf (art. 10, tweede lid, Sr), toch verhoogd kan worden. Eén van die omstandigheden betreft de meerdaadse samenloop. Juist de strafverzwaring daarvan doet zich in de praktijk gevoelen en die grond wordt ook toegepast omdat juist in die gevallen de dader een zwaarder verwijt treft. Bij herhaling van misdrijf (art. 43a Sr) is dat minder en het bepaalde in art. 44 Sr is slechts in specifieke omstandigheden van toepassing. Het onderscheid in deze drie gronden wordt door de wetgever geaccentueerd als met wetsvoorstel 34126 de strafverhogende invloed van (uitsluitend) de meerdaadse samenloop wordt verhoogd.

Tegen deze achtergrond kan worden gezegd dat het benadrukken van het uitzonderlijke karakter van de te onderzoeken optie beter past in het systeem van het sanctiestelsel in het WvSr als deze uitzondering wordt beperkt tot het geval waarin sprake is van meerdaadse samenloop van moord. Zowel in de zin van meer dan één moord³¹³ als (wellicht) in de zin van meerdaadse samenloop van moord met een ander misdrijf waartegen ten minste tien jaren³¹⁴ gevangenisstraf is bedreigd.

Denkbaar is dat het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf wordt gehandhaafd op dertig jaren (zowel als alternatief voor levenslang maar ook als absolute bovengrens van strafverhoging in de zin van art. 10, vierde lid, Sr), maar dat in geval van meerdaadse samenloop in zoverre – binnen een (te regelen) afwijking van art. 10 en art. 57 Sr – dit maximum niet geldt in

³¹³ Meerdaadse samenloop doet zich reeds voor als één handeling tot meer rechtsgevolgen (meer doden) leidt. Vgl. HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111, NJ 2019/111-115, m.nt. P.A.M. Mevis.

³¹⁴ In geval van een lager strafmaximum (bijvoorbeeld vier jaren), wordt het maximum op grond van art. 57, tweede lid, Sr dan dertig jaren plus het dan lagere maximum.

geval van meerdaadse samenloop van moord. Onder de voorwaarde dat de rechter dan heeft te motiveren waarom een tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaren in een concreet geval – ook in samenhang met andere mogelijke sanctiemodaliteiten – hem (toch) geen toereikende straftoemetingsruimte laat, zou (uitsluitend) in dat geval een tijdelijke gevangenisstraf van maximaal veertig jaren gevangenisstraf mogelijk kunnen worden gemaakt, voor zover een voorstel in die richting gelet op de overigens bestaande bezwaren en aarzelingen van (on)redelijke bestraffing en resocialisatie in verband met (nog) lange(re) gevangenisstraf kan worden verdedigd.

Samenvatting

Aanleiding voor het onderzoek

Toenmalig staatssecretaris Dijkhoff heeft in een brief van 2 juni 2016 de Tweede Kamer geïnformeerd over zijn voorgenomen wijzigingen in de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf teneinde deze straf 'toekomstbestendig te maken'.³¹⁵ Hierbij heeft hij ook toegezegd het WODC te vragen een onderzoek uit te voeren naar de mogelijkheden tot verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaren.³¹⁶ Over die toezegging aangaande de verhoging van de strafmaat voor moord gaat het onderhavige onderzoek, uitgevoerd in opdracht dus van het WODC, in de periode januari 2019 tot 1 augustus 2019.

Probleemstelling en onderzoeksvragen

In dit onderzoek is gewerkt vanuit de volgende probleemstelling:

Is het vanuit juridisch, wetssystematisch perspectief verantwoord de maximale tijdelijke gevangenisstraf voor moord te verhogen van dertig naar veertig jaren?

Naar aanleiding van deze probleemstelling zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

Onderzoeksvraag 1.

Hoe luidt de beleidstheorie die ten grondslag ligt aan de verhouding tussen de maximum (gevangenis)straffen (levenslang respectievelijk dertig jaren) die kunnen worden opgelegd bij moord?

Onderzoeksvraag 2.

Welke vrijheidsbenemende sancties zijn voor moord en doodslag opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 3.

Hoe vaak en in welke gevallen is een levenslange gevangenisstraf wegens moord opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 4.

Hoe vaak en in welke gevallen is een maximale tijdelijke gevangenisstraf wegens moord opgelegd sinds de verhoging van de maximale tijdelijke straf voor moord (van twintig naar dertig jaren) in 2006?

Onderzoeksvraag 5.

Wat is de inhoud van de overwegingen van de rechter/welke motivering werd daarbij gegeven? Kan daaruit worden afgeleid dat een strafmaximum van dertig jaren beperkingen oplevert?

³¹⁵ *Kamerstukken II 2015/16, 29279, 325, p. 2.*

³¹⁶ *Kamerstukken II 2015/6, 29279, 325, p. 5.*

Onderzoeksvraag 5b.

Is HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342 (waarbij hogere eisen werden gesteld aan het bewijs van voorbedachte raad) van invloed geweest op de strafoplegging in de periode (maart) 2012-2018? Zo ja, op welke wijze is deze uitspraak van invloed geweest? Zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat in meer gevallen door de rechter wordt gekozen voor een bewezenverklaring en bestraffing van doodslag in plaats van moord?

Onderzoeksvraag 6.

Welke juridische en wetssystematische consequenties heeft een eventuele verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaren?

Onderzoeksvraag 7.

Hoe beoordelen de betrokken organisaties (OM, ZM, Advocatuur, RSJ, DJI, slachtofferorganisaties) een eventuele verhoging van de maximumstraf voor moord van dertig naar veertig jaren?

Leeswijzer

In hoofdstuk 1 zijn ter inleiding de aanleiding voor het onderzoek, de probleemstelling en onderzoeksvragen, de opzet en methode en een leeswijzer weergegeven. In hoofdstuk 2 is vervolgens de beleidstheorie voor de verhoging uit 2006 achterhaald (par. 2.2, voor onderzoeksvraag 1), waarna het juridische, wetssystematische kader uiteen is gezet (par. 2.3, voor onderzoeksvraag 6), met een bescheiden rechtsvergelijking met de overzeese landen van ons Koninkrijk, Suriname, Frankrijk, België, Duitsland, Zwitserland en Spanje (par. 2.4). In hoofdstuk 3 volgde de uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek, met een inventarisatie van de opgelegde vrijheidsbenemende sancties voor moord en doodslag van 1 februari 2006 tot en met 2018 (par. 3.2, voor onderzoeksvraag 2) en vervolgens de zaken waarin in deze periode een levenslange gevangenisstraf is opgelegd (par. 3.3.1, voor onderzoeksvraag 3) of de maximale tijdelijke (par. 3.3.2, voor onderzoeksvraag 4). Het kwalitatieve onderzoek staat in hoofdstuk 4. De rechterlijke motivering van de vrijheidsbenemende sancties kwam als eerste aan bod (par. 4.2, voor onderzoeksvraag 5), daarna de invloed van het arrest van de Hoge Raad van 28 februari 2012 (NJ 2012/518) op de strafoplegging inzake moord en doodslag (par. 4.3, voor onderzoeksvraag 5b). Daarna volgde de waardering van de actoren in de strafrechtspraktijk van een eventuele verhoging (par. 4.4, voor onderzoeksvraag 7). De conclusies staan in hoofdstuk 5. Daarin worden alle onderzoeksvragen beantwoord (par. 5.2), waarna aan de hand van een slotbeschouwing de centrale probleemstelling wordt beantwoord (par. 5.3).

Samenvatting met beantwoording onderzoeksvragen

Via de 'empirisch-analytische' of 'beleidswetenschappelijke' benadering is de beleidstheorie achter de verhouding tussen de levenslange en de maximale tijdelijke gevangenisstraf achterhaald (onderzoeksvraag 1). Het doel van de verhoging in 2006 was, zo blijkt uit de bescheiden parlementaire geschiedenis, tweeledig. Dit omdat twee effecten werden verwacht en beoogd. Enerzijds werd zo vermeden dat de rechter wel een levenslange gevangenisstraf móest opleggen voor strafbare feiten waarvoor dat eigenlijk een te zware sanctie was (maar twintig jaren

te licht). Anderzijds – en tegelijkertijd – kon, met de voorgenomen wetwijziging, in die gevallen waarin een levenslange gevangenisstraf sowieso geen passende sanctie was, een hogere tijdelijke gevangenisstraf worden opgelegd. Het middel was het verhogen van de maximale tijdelijke gevangenisstraf, waardoor de rechter meer keuze had tussen twintig jaren en levenslang.

Voor de beantwoording van onderzoeksvraag 6 is in een uitgebreide studie het Nederlandse strafstelsel besproken, zoals dat sinds 1886 is ingericht en maar op bescheiden wijze is aangepast. De uitkomst van deze juridische en wetssystematische analyse was dat het juridisch mogelijk is om (alleen) voor het delict moord de strafmaat te verhogen naar veertig jaren, maar dat dit wel de nodige bedenkingen oplevert. In het bijzonder omdat het afbreuk zou doen aan het systeem van Boek 1 en 2 van het WvSr. De verhoging zou in ieder geval een grotere wetsoperatie vergen dan alleen een wijziging van art. 289 Sr om geen onbalans in de systematiek van de wet te krijgen, alsmede een gedegen onderbouwing voor de noodzaak daartoe. Anders is de verhoging onverantwoord.

De bescheiden rechtsvergelijking gaf behoorlijke overeenkomsten én verschillen in de duur van de straf op moord in de diverse landen. In veel gevallen is de overeenkomst dat op moord een levenslang (soms zelfs verplicht voorgeschreven) staat. Maar in alle gevallen is ook een tijdelijke vrijheidsstraf mogelijk en dan ontstaan de verschillen. De Duitsers en Zwitsers houden het dan bij een ‘bescheiden’ maximum van respectievelijk vijftien en twintig jaren, Suriname schiet naar boven uit tot vijftig jaren. Daartussen zitten nog maxima van veertig jaren (België en Spanje), maar ook dertig jaren (het warme deel van het Koninkrijk en Frankrijk). Met een verdere verhoging zou Nederland dus aan de bovenkant van het spectrum zitten qua duur van de tijdelijke vrijheidsstraf.

Het antwoord op onderzoeksvraag 2 is niet kort te geven. Het totale aantal veroordelingen voor moord in de onderzoeksperiode van 2006-2018 is 345. Het totale aantal veroordelingen voor doodslag is in die periode 688. Niet alleen zijn dat te grote aantallen om bondig alle vrijheidsbenemende sancties in kaart te brengen, maar bovendien lopen de betreffende kwalificaties in deze zaken alsook de hierin opgelegde vrijheidsbenemende sancties fors uiteen. In de in dit rapport opgenomen bijlagen I en II is daarom een totaal overzicht gegeven van alle voltooide moordzaken respectievelijk voltooide doodslagzaken vanaf 1 februari 2006 tot en met 2018. Hieruit blijkt welke vrijheidsbenemende sancties zijn opgelegd. Een nadere indeling hiervan in paragraaf 3.2 geeft duiding aan deze gegevens, onder andere voor ‘kale’ moord- en doodslagzaken.

De resultaten van het kwantitatieve onderzoek in het kader van onderzoeksvragen 3 en 4 laten verder zien dat rechters wel degelijk gebruik maken van de sinds 2006 maximaal door de wet toegestane gevangenisstraf voor moord en gekwalificeerde doodslag, te weten de levenslange gevangenisstraf en de tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren. Die aantallen zijn absoluut en relatief gezien echter laag. Er is sprake van acht onherroepelijke veroordelingen, waarbij één keer een gevangenisstraf van dertig jaren en één keer een gevangenisstraf van dertig jaren in combinatie met tbs is opgelegd en voorts zes keer de levenslange gevangenisstraf is opgelegd. Bij de nog niet onherroepelijke veroordelingen en de veroordelingen in eerste aanleg en hoger beroep waarbij nadien anders is beslist in hoger beroep of na cassatie liggen de aantallen iets hoger. Het gaat in vrijwel alle gevallen om zaken waarin naast een voltooide moord of gekwalificeerde doodslag ook andere, ernstige (levens)delicten zijn

gepleegd. Slechts in drie gevallen is een levenslange gevangenisstraf of een tijdelijke gevangenisstraf voor de duur van dertig jaren opgelegd voor een enkelvoudige kale moord, maar die veroordelingen zijn niet onherroepelijk. In geen enkele onherroepelijk geworden veroordeling is de maximale straf opgelegd voor een enkelvoudige kale moord. Uit de kwalitatieve analyse voor onderzoeksvragen 5 en 7 komt duidelijk naar voren dat het huidige strafmaximum van dertig jaren niet als een beperking wordt ervaren van de zijde van de strafrechtspraktijk. Noch uit de straftoemeting, noch uit de strafmaatoverwegingen en noch uit de gesprekken die met rechters zijn gevoerd, zou onverkort blijken van een behoefte aan een strafmaximum van veertig jaren. Een dergelijke behoefte is evenmin uitgesproken door het openbaar ministerie. Een eventueel wetsvoorstel tot verhoging van het strafmaximum naar veertig jaren voor moord lijkt zo gezien niet te kunnen worden gegrond op een dringende behoefte vanuit de rechtspraktijk.

De strengere eisen van de Hoge Raad vanaf zijn arrest van 28 februari 2012 met betrekking tot de (bewijs)eisen voor het strafverzwarende bestanddeel voorbedachte raad (*NJ* 2012/518 en *NJ* 2014/156), werken bijzonder snel en stelselmatig door in de lagere rechtspraak. De gemiddelde opgelegde gevangenisstraf in zowel moord- als doodslagzaken steeg significant. Moord werd ook significant zwaarder bestraft dan doodslag. In feitelijke aanleg is na het arrest van 28 februari 2012 verhoudingsgewijs voorts in meer gevallen gekozen voor een bewezenverklaring van doodslag in plaats van moord. Op basis van deze analyse kan dus worden gezegd dat het arrest van de Hoge Raad van 28 februari 2012 van invloed is geweest op de strafoplegging. Uit deze bevindingen volgen diverse (significante) aanwijzingen dat de strafrechter in zaken inderdaad in meer gevallen kiest voor een bewezenverklaring en bestraffing van doodslag in plaats van moord.

Beantwoording centrale probleemstelling

De centrale probleemstelling is als volgt worden beantwoord. Hoewel het juridisch mogelijk is om het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf die op moord is gesteld te verhogen van het huidige maximum van dertig naar veertig jaren, kleven hieraan bepaald de nodige, deels wetssystematische, bezwaren die er ook toe leiden dat een grotere wetgevingsoperatie dan alleen een wijziging van art. 289 Sr nodig is. Zonder gedegen onderbouwing van het bestaan van een gebleken noodzaak daartoe en zonder nadere integrale beschouwing van de (wetssystematische) gevolgen daarvan en vereisten daarvoor, is het daarom niet verantwoord (alleen) voor het delict moord de maximale tijdelijke gevangenisstraf te verhogen naar veertig jaren.

Summary

Background to the research

Former Dutch State Secretary Dijkhoff informed the Dutch Lower House, in a letter of 2 June 2016, about the intended amendments to the enforcement of the lifelong prison sentence, with a view to making it 'future-proof'.³¹⁷ He hereby also committed to asking the Dutch Research and Documentation Centre [WODC] to conduct a study into the possibilities for raising the sentence for murder from thirty to forty years.³¹⁸ This study, conducted on the orders of the Research and Documentation Centre in the period from January 2019 to 1 August 2019, concerns this commitment regarding an increase of the sentence for murder.

The defined issue and the research questions

This research has been conducted on the basis of the following issue:

Is it responsible, from a judicial, legal methodological perspective, to increase the maximum sentence for murder from thirty to forty years?

Based on this issue, the following research questions were formulated:

Research question 1:

What is the policy theory on which the ratio is based between maximum (prison) sentences (lifelong, respectively thirty years) that can be imposed for murder?

Research question 2:

What custodial penalties have been imposed for murder and manslaughter since the increase of the maximum determinate sentence for murder (from twenty to thirty years) in 2006?

Research question 3:

How often and in what cases was a lifelong prison sentence for murder imposed since the increase of the maximum determinate sentence for murder (from twenty to thirty years) in 2006?

Research question 4:

How often and in what cases was a maximum determinate prison sentence for murder imposed since the increase of the maximum determinate sentence for murder (from twenty to thirty years) in 2006?

Research question 5:

³¹⁷ Parliamentary Papers II 2015/16, 29279, no. 325, p. 2.

³¹⁸ Parliamentary Papers II 2015/6, 29279, no. 325, p. 5.

What were the considerations of the court in this regard/what were the reasons thereby given? Is it possible to derive from this that a maximum sentence of thirty years constitutes restrictions?

Research question 5b.

Did the judgment of the Supreme Court of 28 February 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342 (which set higher demands for proving premeditation) influence the sentences imposed in the period (March) 2012-2018? If so, in what way was this judgment influential? Are there any indications, for instance, that the court opts to declare manslaughter proven, and to punish manslaughter, rather than murder in an increased number of cases?

Research question 6:

What will be the legal and legal-methodological consequences of a possible increase of the sentence for murder from thirty to forty years?

Research question 7:

How do the organisations involved (the Public Prosecution Service, the judiciary, the legal profession, the Council for the Administration of Criminal Justice and Protection of Juveniles [RSJ], the Custodial Institutions Agency [DJI] and victim-related organisations) view a possible increase of the maximum sentence for murder from thirty to forty years?

Reader's guide

As an introduction, chapter 1 presents the background of the research, the defined issue and the research questions, the set-up, the method employed and a reader's guide. Chapter 2 subsequently traces the policy theory for the increase in 2006 (section 2.2, for research question 1), after which the judicial, legal methodological framework is set out (section 2.3, for research question 6), with a modest comparison with the overseas countries of our Kingdom, Suriname, France, Belgium, Germany, Switzerland and Spain (section 2.4). Chapter 3 then gives the outcomes of the quantitative research, accompanied by an inventory of the custodial penalties imposed for murder and manslaughter from 1 February 2006 to 2018 (section 3.2, for research question 2) and subsequently the cases in this period whereby a lifelong prison sentence was given (section 3.3.1, for research question 3) or the maximum provisional sentence (section 3.3.2, for research question 4). The qualitative research is set out in chapter 4. The judicial reasoning for the custodial penalties is first discussed (section 4.2, for research question 5), followed by a discussion of the influence of the judgment of the Dutch Supreme Court of 28 February 2012 (*NJ* 2012/518) on sentencing for murder and manslaughter (section 4.3, for research question 5b). This is followed by an evaluation of the actors in criminal law practice of a possible increase (section 4.4, for research question 7). The conclusions are set out in chapter 5. Here, all research questions are answered (section 5.2), after which, based on final considerations, the key questions are answered (section 5.3).

Summary and answers to the research questions

Via the 'empirical-analytical' or 'policy-based' approach, the policy theory behind the relationship between the lifelong and the maximum determinate sentence is outdated (research

question 1). The documents that set out the parliamentary history show that the goal of increasing the sentence in 2006 was twofold. This was because two effects were expected and intended. On one hand, the increased maximum sentence prevents the court from being forced to impose a lifelong prison sentence for offences for which this would actually be excessive (but twenty years too light). On the other hand, and at the same time, the intended change to the law means that in cases where a lifelong sentence is in no event appropriate, a higher determinate prison sentence can be imposed. The remedy was an increase of the maximum determinate prison sentence, as a result of which the court had a greater choice between twenty years and a life sentence.

To answer research question 6, a detailed study of the Dutch criminal justice system as it was set up in 1886 and has since then only been modestly amended was discussed. The outcome of this judicial and legal methodological analysis was that although it is legally possible to (just) increase the penalty for murder to forty years, this will elicit the necessary reservations. This is particularly due to claims that this would compromise the system of Books 1 and 2 of the Dutch Criminal Code. Such an increase would, in any case, involve a more extensive legal operation than the mere amendment of Article 289 of the Criminal Code in order to avoid bringing any imbalances into the methodology of the legislation, as well as thoroughly substantiating the need for the increase. Otherwise, such an increase would be irresponsible.

The modest legal comparison conducted showed that there were both a large number of similarities and a large number of differences regarding the length of the sentence for murder in various countries. In many cases, the similarities were the life sentence for murder, which is sometimes even compulsory. However, in all cases, a determinate penalty is also possible, which is where the differences arise. Germany and Switzerland have 'modest' maximums of fifteen and twenty years respectively, with Suriname's fifty-year maximum dwarfing them both. Between these there are maximum sentences of forty years (Belgium and Spain), but also thirty years (the warm part of the Kingdom and France.) A further increase would therefore place the Netherlands near the top of the spectrum where the length of the determinate custodial penalty is concerned.

Research question 2 cannot be answered in brief. The total number of convictions for murder in the 2006-2018 research period is 345. The total number of convictions for manslaughter in the same period is 688. These are not only too large numbers to concisely identify all custodial penalties, but furthermore, the relevant qualifications in these cases and the custodial penalties imposed in this regard diverge widely. Annexes I and II to this report therefore give a total overview of all completed murder cases and all completed manslaughter cases respectively during the period from 1 February 2006 up to and including 2018. The overview shows what custodial sentences were imposed. A detailed classification in section 3.2 further clarifies these data, among other things for 'basic' murder and manslaughter cases.

The results of the quantitative research in connection with research questions 3 and 4 furthermore show that courts definitely make use of the maximum prison sentence for murder and aggravated homicide permitted by law since 2006, notably by imposing lifelong prison sentences and determinate sentences for periods of thirty years. However, these numbers are low, both in an absolute and a relative sense. Eight irrevocable convictions were pronounced, whereby one thirty-year prison sentence, one thirty-year prison sentence in combination with a hospital order, and furthermore, six lifelong prison sentences. Where convictions are concerned that have not yet become irrevocable, and convictions in the first instance followed by appeals, whereby a

different judgment was subsequently given in appeal or after cassation, the numbers are slightly higher. Almost all cases involve other serious offences in addition to a completed murder or aggravated homicide. Only in three cases was a lifelong prison sentence or a thirty-year determinate prison sentence imposed for a single murder, but these convictions are not irrevocable. The maximum penalty was not imposed for a single murder in any convictions that had become irrevocable. The qualitative analysis for research questions 5 and 7 clearly shows that the current maximum sentence of thirty years is not perceived as a limitation by the criminal law practice. Neither sentencing, nor penalty considerations, nor talks held with judges have confirmed that there is a need for a maximum sentence of forty years. Neither has the public prosecution service expressed any need for such an increased maximum sentence. A legislative proposal to increase the current maximum sentence for murder to forty years would not therefore seem to be able to be founded upon an urgent need in legal practice.

The stricter requirements of the Supreme Court as from its judgment of 28 February 2012 regarding the (evidential) requirements for the aggravating premeditation component (*NJ* 2012/518 and *NJ* 2014/156) quickly and systematically trickle down to the lower legal system. The average prison sentence imposed for both murder and manslaughter rose significantly. The average sentence is significantly higher in murder cases than in manslaughter cases. After the judgment of 28 February 2012, there were proportionally more cases whereby a choice was made by the judges to declare manslaughter proven rather than murder. Based on this analysis, the judgment of the Netherlands Supreme Court of 28 February 2012 can be said to have influenced sentencing. Based on these findings there are various (significant) indications that the criminal court does indeed more frequently choose to deem manslaughter proven, and to punish manslaughter rather than murder.

Answer to the central issue

The central issue has been answered as follows: Although it is legally possible to increase the maximum of the determinate prison sentence set for murder from the current thirty-year maximum to forty years, this meets with the necessary, partly legal methodological objections, which require a greater legislative operation than merely an amendment of Article 289 of the Dutch Penal Code. Without a thorough substantiation of the existence of an apparent necessity for the increase discussed here, and without a further full consideration of the (methodological) consequences and requirements, it is therefore not responsible to (merely) increase the maximum determinate sentence for the crime of murder to forty years.

Geraadpleegde bronnen

Literatuur

- Bakker, F.S., 'Voorbedachte raad', *DD* 2011/16, afl. 3, p. 220-246.
- Beneder, J.M., 'Detentie in de Europese Unie', *Sancties* 2018/12, afl. 2, p. 75-83.
- Berge, Y. van den, 'De bestraffing in het Belgische strafrecht en strafuitvoeringsrecht: veel ruimte voor dualiteit', in: M.S. Groenhuijsen, T. Kooijmans & Y. van den Berge, *Bestrafing in Nederland en België*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
- Bleichrodt, F.W., 'Het strafrechtelijk sanctierecht in de revisie' in: J. de Hullu, F.W. Bleichrodt & O.J.D.M.L. Jansen, 'Herziening van het sanctiestelsel', in: *Handelingen 2002 der Nederlandse Juristen-Vereeniging, deel 1*, Deventer: Kluwer 2002, p. 89-165.
- Bleichrodt, F.W., 'Vrijheidsbeperking en vrijheidsbeneming in het Nederlands strafrechtelijk sanctierecht', in: E. Lancksweerd e.a., 'Burgerparticipatie in constitutioneel perspectief, vrijheidsbeneming en vrijheidsbeperking in het strafrecht, partij-autonomie in het goederenrecht', in: *Vereeniging voor de vergelijkende studies van het recht van België en Nederland, Preadviezen*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2018.
- Bouloc, B., *Droit pénal général*, Paris: Dalloz 2015.
- Díes Ripollés, J.L., 'Overuse of the criminal justice system: analytical approach, rules and practices', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019, p. 47-65.
- Doelder, H. de, e.a. (red.), *Wetboek van Strafrecht Aruba*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2014.
- European Court of Human Rights, *Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights – No punishment without law*, updated on 30 April 2019.
- Fischer, T., *Beck'sche kurz: Kommentare band 10: strafgesetzbuch und Nebengesetze, erläutert von Thomas Fischer*, München: C.H. Beck 2013.
- Fokkens, J.W., 'Commentaar op art. 24 Sr', in: T.J. Noyon/G.E. Langemeijer & J. Rimmelink (voortgezet door J.W. Fokkens, E.J. Hofstee & A.J. Machielse), *Wetboek van Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013 (losbladig).
- Franke, H., *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (diss. UvA), Utrecht: Spectrum 1990.
- Gaarhuis, R.S.T., 'Voorbedachte raad: een objectief vereiste?', *DD* 2009/80, afl. 10, p. 1142-1158.
- Hattum, W.F. van, 'De vergelding voorbij? Over de rol van vergelding in het in 2017 in het leven geroepen herbeoordelingsmechanisme voor de levenslange gevangenisstraf', in: E. Gritter e.a. (red.), *Modern Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.
- Hoeven, H. van der, *De vraag: mag het Wetboek van Strafrecht ongewijzigd ingevoerd worden?*, Leiden: Brill 1884.
- Holland, W., 'Voorbedachte raad: het spanningsveld tussen inhoudelijke betekenis en bewijsbaarheid', in: E.J. Hofstee, O.J.D.M.L. Jansen & A.M.G. Smit (red.), *Kringgedachten. Opstellen van de Kring Corstens*, Deventer: Kluwer 2014.
- Hullu, J. de, *Materieel Strafrecht, over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018.

- Jong, D.H. de, 'De hoge, de ontbrekende en de voorbedachte raad', in: A. Dijkstra, B.F. Keulen & G. Knigge (red.), *Het roer recht. Liber Amicorum aangeboden aan Wim Vellinga en Feikje Vellinga-Schootstra*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2013.
- Kelk, C., 'De plaats van de vrijheidsstraf in het sanctiestelsel', in: D.H. de Jong e.a. (red.), *De vrijheidsstraf*, Arnhem: Gouda Quint 1986, blz. 3-36.
- Kempen, P.H.P.H.M.C. van, 'Criminal Justice and the ultima ratio principle: need for limitation, exploration and consideration', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019, p. 3-21.
- Klip, A., *European Criminal Law. An integrative approach*, Cambridge: Intersentia 2016.
- Leeuw, F.L., 'Reconstructing Program Theories: Methods Available and Problems to be Solved', *American Journal of Evaluation*, 2003/24, afl. 1, p. 5-20.
- Leijten, J.C.M., 'Straf naar de mate van schuld', in: G.J.M. Corstens e.a. (red.), *Straffen in gerechtigheid: opstellen over sancties en executie, uitgegeven ter nagedachtenis van prof. mr. W.H.A. Jonkers*, Arnhem: Gouda Quint 1987.
- Liem, M.C.A., Y.A.J.M. van Kuijck & B.C.M. Raes, 'Detentiebeleving van (levens)langgestraften. Een empirische pilotstudie', *DD* 2016/2.
- Linz, J.M., *De plaats van de Wet terroristische misdrijven in het materiële strafrecht* (diss. Rotterdam), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2007.
- Machielse, A.J., 'Commentaar op art. 57 Sr', in: T.J. Noyon/G.E. Langemeijer & J. Rimmelink (voortgezet door J.W. Fokkens, E.J. Hofstee & A.J. Machielse), *Wetboek van Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013 (losbladig).
- Meier, B.-D., *Strafrechtliche Sanktionen*, Heidelberg: Springer 2015.
- Meijer, S., 'De opmars en evolutie van het resocialisatiebegrip', *DD* 2015/65, afl. 9, p. 688-704.
- Meijer, S., & E.F.J.C. van Grinniken, 'Visie op resocialisatie?', *Strafblad* 2018/44, p. 35-41.
- Meijers, J., *Do not restrain the prisoner's brain: Executive functions, self-regulation and the impoverished prison environment* (diss. Amsterdam VU), Amsterdam: Vrije Universiteit 2018.
- Mevis, P.A.M., *Hoofdlijnen van het strafrechtelijk sanctiestelsel*, Deventer: Tjeenk Willink 1997.
- Mevis, P.A.M., 'Enkele opmerkingen over aard, formulering en toepassing van bepaalde straf(maximum)verhogende omstandigheden, recidive en terroristisch misdrijf in het bijzonder', in: M.S. Groenhuijsen & J.B.H.M. Simmelink (red.), *Glijdende Schalen. Liber amicorum J. de Hullu*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2003, p. 433-451.
- Mevis, P.A.M., '(Te) lang opsluiten? De wettelijke begrenzing van de maximumduur van de gevangenisstraf', *DD* 2012/1.
- Moerman, E.M. & P.A.M. Mevis, 'De Novelle Cort van der Linden en zijn betekenis voor de discussie over enige actuele aspecten van materieel strafrecht', *DD* 2013/47.
- Nelissen, P.P., *Resocialisatie en detentie* (diss. Maastricht), Maastricht: Universiteit Maastricht 2000.
- O'Fathaigh, R., & D. Voorhoof, 'Article 10 ECHR and Expressive Conduct', *Communications Law, The Journal of Computer, Media en Telecommunications Law*, 2019/24, afl. 2, 62-73.
- Pinto de Albuquerque, P., 'The overuse of Criminal Justice in the Case Law of the European Court of Human Rights', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen & M. Jendly (eds.), *Overuse in the Criminal Justice System. On criminalization, Prosecution and Imprisonment/Le recours excessif*

- au système de justice pénale. Aux sanctions et poursuites pénales et à la détention*, Cambridge: Intersentia 2019, p. 67-81.
- Reijntjes, J.M., & A.D. Marchena-Slot (red.), *Antilliaanse strafrechtspleging: een inleiding*, Den Haag: Boom Juridisch 2016.
- Rommelink, J., *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlands strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996.
- Rijksen, R., *Vijf jaar tot levenslang. Langgestraften in de gevangenis in Breda*, Alphen aan den Rijn: N. Samsom 1967.
- Schuyt, P.M., *Verantwoorde straftoemeting* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2010.
- Schuyt, P.M., *Toekomstbestendige resocialisatie* (oratie Leiden), Leiden 2016.
- Smidt, H.J., *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel I*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891.
- Smidt, H.J., *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, deel II*, Haarlem: Tjeenk Willink 1891.
- Veen, Th.W. van, 'De rijkswerkinrichting verdwijnt', *DD* 1984/14.
- Vellinga, W.H., & F. Vellinga-Schootstra, 'Voorbedachte raad en contra indicatie', in: J.W. Fokkens, P.H. van Kempen, H. Sackers, & P. Vegter (Eds.), *Ad hunc modum: Opstellen materieel strafrecht (Liber Amicorum Machielse)*, Deventer: Kluwer 2013, p. 287-304.
- Vilain, R., & F. Verbruggen, 'De Belgische politici en hun strafuitvoeringsrecht. Beledigen vertrouwen en beledigend wantrouwen', *Strafblad* 2019/17, afl. 2, p. 44-51.
- Wingerden, S.V. van, & P. Nieuwbeerta, 'Straftoemeting bij moordenaars. De invloed van dader-, slachtoffer- en delict kenmerken', *Straftoemetingsbulletin* 2010/33, afl. 1, p. 11-21.

Wet- en regelgeving

Europese Unie

Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules.

Kaderbesluit 2002/475/JBZ van de Raad van 13 juni 2002 inzake terrorismebestrijding (*PbEU* 2002, L 164).

Recommendation No. R (92) 17 van 19 oktober 1992 van het Comité van Ministers in zake 'consistency in sentencing'.

Staatsblad

Wet van 5 februari 2016, *Belgisch Staatsblad* 19 februari 2016.

Wet van 25 november 2015, *Stb.* 2015, 460.

Wet van 30 maart 2015, houdende nadere wijziging van het Wetboek van Strafrecht (G.B. 1911 no. 1, zoals laatstelijk gewijzigd bij S.B. 2012 no. 70) in verband met herziening van het Wetboek van Strafrecht, *Staatsblad van de Republiek Suriname*, No. 44.

Wet van 28 februari 2013, *Stb.* 2013, 84.

Wet van 12 juni 2009, *Stb.* 2009, 245.

Wet van 17 mei 2006, *Belgisch Staatsblad* 15 juni 2006.

Wet van 22 december 2005 (Wet herijking strafmaxima), *Stb.* 2006, 11.

Wet van 24 juni 2004 (Wet terroristische misdrijven), *Stb.* 2004, 290.

Wet van 31 maart 1983 (Wet vermogenssancties), *Stb.* 1983, 153.

Staatscourant

Besluit van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 6 juni 2017, met kenmerk 2082516, tot wijziging van het Besluit Adviescollege levenslanggestraften, *Stcrt.* 2017, 32577.

Besluit van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 25 november 2016, houdende de instelling van een Adviescollege levenslanggestraften (Besluit Adviescollege levenslanggestraften), *Stcrt.* 2016, 65365.

Parlementaire stukken

Handelingen I 2005/06, 12, p. 588-595.

Kamerstukken I 2018/19, 32398, P.

Kamerstukken II 2018/19, 35122, 2.

Kamerstukken II 2017/18, 34126, 17.

Kamerstukken II 2017/18, 34126, 7.

Kamerstukken II 2015/16, 29279, 325.

Kamerstukken II 2008/09, 31938.

Kamerstukken II 2003/04, 28484, 45.

Kamerstukken II 2003/04, 28484, 34.

Kamerstukken II 2002/03, 28484, 5.

Kamerstukken II 2000/01, 27419, 1.

Kamerstukken II 1900/01, 100.

Parl.St. Kamer 2015-16, nr. 54-1418/001 (Wetsontwerp houdende wijzigingen van het strafrecht en de strafvordering en houdende diverse bepalingen inzake justitie d.d. 23 oktober 2015).

Parl.St. Kamer 2015-16, nr. 54-1418/005 (Verslag van eerste lezing van het wetsontwerp houdende wijzigingen van het strafrecht en de strafvordering en houdende diverse bepalingen inzake justitie d.d. 7 december 2015).

Besluiten

Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl 2012.

Jurisprudentie

EHRM

EHRM (Grote Kamer) 30 juni 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0630JUD004141804 (Khoroshenko/Rusland)
EHRM 21 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1021JUD000954007 (*Murat Vural/Turkije*)
EHRM (Grote Kamer) 9 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0709JUD006606909, NJ 2016/135, m.nt. N. Keijzer (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

Hoge Raad

HR 14 mei 2019, ECLI:NL:HR:2019:720.
HR 14 mei 2019, ECLI:NL:HR:2019:718.
HR 13 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:321, NJ 2018/162.
HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111, NJ 2019/111-115, m.nt. P.A.M. Mevis.
HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2907.
HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1411, NJ 2016/462, m.nt. H.D. Wolswijk.
HR 1 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3426, NJ 2016/113, m.nt. N. Rozemond.
HR 5 november 2013, ECLI:NL:HR:2013:1112, NJ 2014/157, m.nt. B.F. Keulen (*Voorbedachte raad II*).
HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:963, NJ 2014/156, m.nt. B.F. Keulen.
HR 19 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW8678, NJ 2012/519, m.nt. B.F. Keulen (*Voorbedachte raad I*).
HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518, m.nt. B.F. Keulen (onder NJ 2012/519).
HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4070.
HR 19 april 2005, ECLI:NL:HR:2005:AS5556, NJ 2006/10, m.nt. P.A.M. Mevis.

Concl. A-G Vellinga, ECLI:NL:PHR:2018:358, bij HR 6 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:623.
Concl. A-G Spronken, ECLI:NL:PHR:2014:2770, bij HR 3 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:204.

Hof

Hof 's-Hertogenbosch 29 april 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:1600.
Hof Arnhem-Leeuwarden 13 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10898.
Hof Den Haag 2 november 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:2918.
Hof Den Haag 3 oktober 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:2583.
Hof Amsterdam 26 juni 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:2091.
Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2457.
Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2456.
Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:2415.
Hof 's-Hertogenbosch 30 januari 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:317.
Hof 's-Hertogenbosch 12 december 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:5468.
Hof Amsterdam 5 december 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:5494.

Hof Amsterdam 4 december 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:5021.
Hof Arnhem-Leeuwarden 13 november 2017, ECLI:NL:2017:GHARN:9826.
Hof Arnhem-Leeuwarden 22 september 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:8346.
Hof Amsterdam 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2508.
Hof Amsterdam 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2497.
Hof Amsterdam 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2496.
Hof 's-Hertogenbosch 26 juni 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:2856.
Hof 's-Hertogenbosch 27 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:712.
Hof 's-Hertogenbosch 23 december 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:5646.
Hof 's-Gravenhage 13 december 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:3684.
Hof Arnhem-Leeuwarden 2 november 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:8772.
Hof 's-Gravenhage 12 september 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:2678.
Hof Arnhem-Leeuwarden 20 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5907.
Hof Arnhem-Leeuwarden 14 juli 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:5747.
Hof 's-Hertogenbosch 20 juni 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:3951.
Hof Amsterdam 16 juni 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:2317.
Hof 's-Hertogenbosch 26 mei 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:2064.
Hof Amsterdam 21 maart 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:1035.
Hof 's-Gravenhage 24 februari 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:474.
Hof 's-Hertogenbosch 18 februari 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:494.
Hof 's-Hertogenbosch 27 november 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:4778.
Hof Amsterdam 2 november 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:4482.
Hof Arnhem-Leeuwarden 19 oktober 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:7837.
Hof Arnhem-Leeuwarden 22 september 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:6996.
Hof 's-Hertogenbosch 7 juli 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:2533.
Hof Amsterdam 1 juni 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:2073.
Hof Amsterdam 13 april 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:1329.
Hof Arnhem-Leeuwarden 9 april 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:2574.
Hof Den Haag 18 februari 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:282.
Hof 's-Hertogenbosch 11 februari 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:471.
Hof Arnhem-Leeuwarden 3 februari 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:646.
Hof 's-Gravenhage 19 januari 2015, ECLI:NL:GHSGR:2015:37.
Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618.
Hof Amsterdam 14 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4827.
Hof 's-Hertogenbosch 6 oktober 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:4029.
Hof Den Haag 2 september 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2917.
Hof 's-Hertogenbosch 26 augustus 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2961.
Hof Arnhem-Leeuwarden 5 augustus 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:6185.
Hof 's-Hertogenbosch 17 juli 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2182.
Hof Den Haag 15 juli 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2359.
Hof Den Haag 8 juli 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:2257.
Hof 's-Hertogenbosch 3 juli 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:2023.
Hof Arnhem-Leeuwarden 26 juni 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:5114.

Hof 's-Hertogenbosch 24 juni 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1823.
Hof Arnhem-Leeuwarden 16 juni 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:4740.
Hof Amsterdam 28 mei 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:2309.
Hof 's-Hertogenbosch 30 april 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1252.
Hof Arnhem-Leeuwarden 22 april 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:3225.
Hof Arnhem-Leeuwarden 24 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1353.
Hof Den Haag 19 februari 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:395.
Hof 's-Hertogenbosch 18 december 2013, ECLI:NL:GHSHE:2013:6100.
Hof Den Haag 6 november 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:4126.
Hof 's-Gravenhage 31 oktober 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:4028.
Hof 's-Hertogenbosch 6 maart 2013, ECLI:NL:GHSHE:2013:BZ3319.
Hof Arnhem-Leeuwarden 18 februari 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ1390.
Hof 's-Hertogenbosch 20 december 2012, ECLI:NL:GHSHE:2012:BY6981.
Hof 's-Hertogenbosch 26 oktober 2012, ECLI:NL:GHSHE:2012:BY3791.
Hof Den Haag 13 september 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BX7230.
Hof Arnhem 11 september 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BX7016.
Hof Amsterdam 27 augustus 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BX5850.
Hof Arnhem 6 juli 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BX0607.
Hof 's-Gravenhage 4 juni 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BW7451.
Hof Amsterdam 7 maart 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BV8152.
Hof 's-Hertogenbosch 28 december 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BV0119.
Hof 's-Gravenhage 13 december 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BU7808.
Hof 's-Gravenhage 15 september 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BS8957.
Hof 's-Hertogenbosch 26 oktober 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BU1952.
Hof Amsterdam 28 april 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BQ2970.
Hof 's-Gravenhage 3 maart 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BP6640.
Hof Arnhem 13 november 2010, ECLI:NL:GHARN:2012:BY2909.
Hof 's-Gravenhage 9 augustus 2010, ECLI:NL:GHDHA:BN3389.
Hof Leeuwarden 23 juli 2010, ECLI:NL:GHLEE:2010:BN2245.
Hof Leeuwarden 22 juli 2010, ECLI:NL:GHLEE:2010:BN2129.
Hof Arnhem 11 juni 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BM7412.
Hof Amsterdam 12 mei 2010, ECLI:NL:GHAMS:2010:BM5106.
Hof 's-Hertogenbosch 29 april 2010, ECLI:NL:GHSHE:2010:BM2783.
Hof 's-Hertogenbosch 22 maart 2010, ECLI:NL:GHSHE:2010:BL8618.
Hof Arnhem 3 februari 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BL1886.
Hof Den Bosch 6 januari 2009, ECLI:NL:GHSHE:2009:BG8922.
Hof Amsterdam 21 november 2008, ECLI:NL:GHAMS:2008:BG5023.
Hof Leeuwarden 30 september 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BF3704.
Hof 's-Gravenhage 15 juli 2008, ECLINL:GHSGR:2008:BD7249.
Hof Arnhem 18 maart 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BL7949.
Hof 's-Gravenhage 15 juli 2008, ECLI:NL:GHSGR:2008:BD7249.
Hof Leeuwarden 6 maart 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BC5963.

Rechtbank

Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2832.
Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2831.
Rb. Gelderland 26 juni 2019, ECLI:NL:RBGEL:2019:2830.
Rb. Midden-Nederland 12 april 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:1509.
Rb. Midden-Nederland 27 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:1273.
Rb. Noord-Holland 11 december 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:10749.
Rb. Oost-Brabant 11 december 2018, ECLI:NL:RBOBR:2018:6107.
Rb. Rotterdam 10 december 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:10093.
Rb. Overijssel 4 december 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:4640.
Rb. Den Haag 30 november 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:14084.
Rb. Gelderland 20 november 2018, ECLI:NL:RBGEL:2018:4981.
Rb. Midden-Nederland 14 november 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:5574.
Rb. Noord-Nederland 1 november 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:9543.
Rb. Limburg 24 juli 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:7064.
Rb. Noord-Holland 20 juli 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:6310.
Rb. Midden-Nederland 17 juli 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:3330.
Rb. Zeeland-West-Brabant 11 juli 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:4602.
Rb. Midden-Nederland 26 juni 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:2874.
Rb. Noord-Nederland 11 juni 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:2170.
Rb. Overijssel 7 juni 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:1953.
Rb. Zeeland-West-Brabant 29 mei 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:3121.
Rb. Zeeland-West-Brabant 17 mei 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:2929.
Rb. Amsterdam 8 mei 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:3196.
Rb. Overijssel 3 mei 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:1539.
Rb. Den Haag 20 april 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:4592.
Rb. Zeeland-West-Brabant 12 april 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:2747.
Rb. Midden-Nederland 4 april 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:1200.
Rb. Amsterdam 15 maart 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:1476.
Rb. Gelderland 14 februari 2018, ECLI:NL:RBGEL:2018:666.
Rb. Noord-Holland 30 januari 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:607.
Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:622.
Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:612.
Rb. Limburg 23 januari 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:596.
Rb. Midden-Nederland 23 januari 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:195.
Rb. Oost-Brabant 19 december 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:6555.
Rb. Gelderland 21 november 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:5989.
Rb. Amsterdam 15 september 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:6680.
Rb. Amsterdam 17 augustus 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:5980.
Rb. Zeeland-West-Brabant 14 juli 2017, ECLI:NL:RBZWB:2017:4168.
Rb. Midden-Nederland 29 juni 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:3231.
Rb. Gelderland 21 juni 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:3232.
Rb. Gelderland 7 juni 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:3030.

Rb. Rotterdam 7 april 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:2640.
Rb. Zeeland-West-Brabant 16 februari 2017, ECLI:NL:RBZWB:2017:847.
Rb. Midden-Nederland 21 januari 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:408.
Rb. Oost-Brabant 15 december 2016, ECLI:NL:RBOBR:2016:6894.
Rb. Gelderland 12 december 2016, ECLI:NL:RBGEL:2016:6687.
Rb. Noord-Holland 4 november 2016, ECLI:NL:RBNHO:2016:9103.
Rb. Zeeland-West-Brabant 1 november 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:6809.
Rb. Rotterdam 6 september 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:6854.
Rb. Zeeland-West-Brabant 26 augustus 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:5272.
Rb. Zeeland-West-Brabant 26 juli 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:4648.
Rb. Limburg 7 juli 2016, ECLI:NL:RBLIM:2016:5840.
Rb. Noord-Nederland 23 juni 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:2979.
Rb. Noord-Nederland 14 juni 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:2831.
Rb. Noord-Nederland 2 juni 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:2607.
Rb. Zeeland-West-Brabant 31 mei 2016, ECLI:NL:RBZWB:2016:3222.
Rb. Rotterdam 24 maart 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:2440.
Rb. Amsterdam 14 januari 2016, ECLI:NL:RBAMS:2016:132.
Rb. Noord-Nederland 24 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5389.
Rb. Amsterdam 5 november 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:7610.
Rb. Zeeland-West-Brabant 8 oktober 2015, ECLI:NL:RBZWB:2015:6429.
Rb. Oost-Brabant 13 mei 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:2814.
Rb. Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2471.
Rb. Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2468.
Rb. Limburg 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3472.
Rb. Limburg 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3471.
Rb. Oost-Brabant 16 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1353.
Rb. Midden-Nederland 6 februari 2015, ECLI:NL:RBMNE:2015:644.
Rb. Limburg 27 januari 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:573.
Rb. Gelderland 29 augustus 2014, ECLI:NL:RBGEL:2014:5497.
Rb. Noord-Nederland 17 april 2014, ECLI:NL:RBNNE:2014:1960.
Rb. Oost-Brabant 9 april 2014, ECLI:NL:RBOBR:1681.
Rb. Zeeland-West-Brabant 17 oktober 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:7557.
Rb. Alkmaar 26 november 2012, ECLI:NL:RBALK:2012:BY4195.
Rb. 's-Gravenhage 24 juli 2012, ECLI:NL:RBSGR:2012:BX2392.
Rb. Middelburg 12 april 2012, ECLI:NL:RBMID:2012:BW2303.
Rb. Amsterdam 30 januari 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BV2184.
Rb. Almelo 9 december 2011, ECLI:NL:RBALM:2011:BU7461.
Rb. Haarlem 21 november 2011, ECLI:NL:RBHAA:2011:BU5195.
Rb. 's-Gravenhage 5 september 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BR6672.
Rb. 's-Hertogenbosch 27 april 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ2544.
Rb. Amsterdam 2 december 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BR4184.
Rb. Dordrecht 21 oktober 2010, ECLI:NL:RBDOR:2010:BO1338.
Rb. Zwolle-Lelystad 14 sept 2010, ECLI:NL:RBZLY:2010:BN6886.

Rb. Zwolle-Lelystad 6 mei 2010, ECLI:NL:RBZLY:2010:BM3688.
Rb. Amsterdam 2 maart 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BL6138.
Rb. Zutphen 1 februari 2010, ECLI:NL:RBZUT:2010:BL1518.
Rb. Dordrecht 27 oktober 2009, ECLI:NL:RBDOR:2009:BK1303.
Rb. 's-Gravenhage 23 augustus 2009, ECLI:NL:RBSGR:2009:BJ6603.
Rb. 's-Hertogenbosch 22 juli 2009, ECLI:NL:RBSHE:2009:BJ3186.
Rb. 's-Hertogenbosch 4 maart 2009, ECLI:NL:RBSHE:2009:BH4598.
Rb. Rotterdam 2 maart 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BH4550.
Rb. Maastricht 24 november 2008, ECLI:NL:RBMAA:2008:BG5168.
Rb. Groningen 24 januari 2008, ECLI:NL:RBGRO:2008:BC2655.
Rb. Almelo 9 oktober 2007, ECLI:NL:RBALM:2007:BB5111.
Rb. Roermond 29 augustus 2007, ECLI:NL:RBROE:2007:BB2547.
Rb. Amsterdam 8 maart 2007, ECLI:NL:RBAMS:2007:BR4866.
Rb. 's-Gravenhage 28 november 2006, ECLI:NL:RBSGR:2006:AZ3150.

Bijlagen

Bijlage I Overzicht van alle moordzaken

	Kwalificatie ³¹⁹	ECLI-nummer	Onherroepelijke sanctie
1.	289	ECLI:NL:RBUTR:2006:AZ2884	GS 2 jaren en 6 maanden
2.	289	ECLI:NL:RBZLY:2007:BB2616	GS 12 jaren
3.	289	ECLI:NL:RBALK:2007:BB0709	OVAR en tbs met dwangverpleging
4.	47, 57, 289	ECLI:NL:GHLEE:2007:BB5538	GS 12 jaren
5.	47, 57, 289	ECLI:NL:GHLEE:2007:BB5540	GS 15 jaren
6.	289; 311; 3(B) Opiumwet; 13 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2007:BB2623	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
7.	289	ECLI:NL:RBUTR:2007:BC0032	OVAR en tbs met dwangverpleging
8.	289	ECLI:NL:RBGRO:2007:BB4075	GS 8 jaren
9.	289	ECLI:NL:RBSGR:2007:BB6014	GS 18 jaren
10.	289	ECLI:NL:RBSGR:2007:BA3378	GS 10 jaren
11.	289; 57, 311	ECLI:NL:RBARN:2007:BB6252	GS 20 jaren
12.	289; 57, 310; 26 WWM	ECLI:NL:RBROE:2007:BB2547	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
13.	289; 151	ECLI:NL:RBSGR:2007:BA7858	OVAR en tbs met dwangverpleging
14.	289	ECLI:NL:RBAMS:2007:BB8678	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
15.	47, 289; 47, 301; 47, 303; 45, 57, 312, 317; 312, 317; 416	ECLI:NL:RBALM:2007:BB9244	GS 10 jaren
16.	47, 289	ECLI:NL:RBROT:2007:BA6898	GS 15 jaren
17.	47, 289; 10a Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2007:BA9887	GS 12 jaren en 6 maanden
18.	47, 289	ECLI:NL:RBZUT:2007:BB9262	GS 18 jaren
19.	47, 289; 47, 301; 47, 303; 311; 45, 312, 317; 312, 317;	ECLI:NL:RBALM:2007:BB9238	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
20.	47, 289; 47, 282; 57, 311; 45, 57, 311; 45, 312, 317	ECLI:NL:RBZUT:2007:BA7832	GS 15 jaren
21.	47, 289	ECLI:NL:RBZLY:2008:BF3748	GS 16 jaren
22.	289	ECLI:NL:RBALK:2008:BQ5953	GS 9 jaren
23.	289	ECLI:NL:RBALK:2008:BQ5959	GS 9 jaren
24.	289; 45, 57, 289	ECLI:NL:RBZLY:2008:BG3471	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
25.	289	ECLI:NL:RBALK:2008:BC4096	GS 15 jaren
26.	289	ECLI:NL:RBBRE:2008:BG7080	GS 7 jaren
27.	289	ECLI:NL:RBUTR:2008:BG7847	OVAR en tbs met dwangverpleging
28.	289	ECLI:NL:RBUTR:2008:BD1352	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
29.	289	ECLI:NL:RBARN:2008:BG1686	GS 14 jaren
30.	289	ECLI:NL:RBDOR:2008:BE9415	OVAR en plaatsing in PZ voor 1 jaar
31.	289	ECLI:NL:RBARN:2008:BG8574	GS 6 jaren
32.	289; 285	ECLI:NL:RBMID:2008:BF1788	GS 8 jaren
33.	57, 289; 56, 36 GWWD	ECLI:NL:RBROT:2008:BC7045	GS 15 jaren en tbs met dwangverpleging
34.	289; 45, 57, 289; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBALM:2008:BC9403	GS 24 jaren en tbs met dwangverpleging

³¹⁹ De genoemde artikelen komen uit het Wetboek van Strafrecht, tenzij anders aangegeven. Daar waar één strafbepaling wordt genoemd in combinatie met art. 57 Sr, is dat delict meermalen gepleegd.

35.	289	ECLI:NL:RBMAA:2008:BF7327	GS 9 maanden en tbs met dwangverpleging
36.	48, 289; 46, 289; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2008:BR6614 ECLI:NL:RBAMS:2008:BG1566	GS 4 jaren en 6 maanden
37.	47, 289; 47, 151	ECLI:NL:RBSGR:2008:BE6980	GS 7 jaren
38.	47, 289; 47, 151	ECLI:NL:RBSGR:2008:BE6956	GS 13 jaren
39.	289	ECLI:NL:GHSHE:2008:BC4153	GS 13 jaren
40.	47, 289; 47, 151; 47, 189; 47, 282; 45, 302; 311; 45, 57, 311; 45, 312, 317	ECLI:NL:GHARN:2008:BG1517	GS 18 jaren
41.	289	ECLI:NL:GHSHE:2008:BD9327	GS 9 jaren
42.	289; 45, 289; 300	ECLI:NL:GHSGR:2008:BD7249	GS 20 jaren
43.	289	ECLI:NL:GHARN:2008:BF0521	GS 10 jaren
44.	289; 45, 289; 57, 301	ECLI:NL:GHLEE:2008:BD0810	GS 20 jaren
45.	289	ECLI:NL:GHARN:2008:BD2939	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
46.	289	ECLI:NL:GHSGR:2008:BF3685	GS 15 jaren
47.	289	ECLI:NL:GHLEE:2008:BC5003	GS 12 jaren
48.	289	ECLI:NL:GHARN:2009:BJ4642	GS 10 jaren
49.	289	ECLI:NL:GHARN:2009:BI7210	GS 10 jaren
50.	289	ECLI:NL:GHSHE:2009:BK3481	GS 16 jaren
51.	289	ECLI:NL:GHSHE:2009:BH4350	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
52.	289	ECLI:NL:GHSHE:2009:BJ9428	GS 14 jaren
53.	289; 45, 47, 326; 310; 56, 310, 311	ECLI:NL:GHARN:2009:BI1175	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
54.	289; 26 WWM	ECLI:NL:GHARN:2009:BK6586	GS 15 jaren
55.	289	ECLI:NL:GHAMS:2009:BI1783	GS 15 jaren
56.	289	ECLI:NL:GHARN:2009:BK1256	GS 12 jaren
57.	47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5716	GS 9 jaren
58.	47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5717	GS 9 jaren
59.	47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5721	GS 9 jaren
60.	289	ECLI:NL:RBSHE:2009:BH3925	GS 10 jaren
61.	289	ECLI:NL:RBMID:2009:BK1887	GS 9 jaren
62.	289	ECLI:NL:RBSHE:2009:BR4492	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
63.	289; 45, 289	ECLI:NL:RBMAA:2009:BK1293	GS 12 jaren
64.	289; 300	ECLI:NL:RBBRE:2009:BJ3202	GS 12 jaren
65.	289; 57, 266; 45, 287	ECLI:NL:RBUTR:2009:BI7906	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
66.	289	ECLI:NL:RBALM:2009:BJ7649	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
67.	289	ECLI:NL:RBZUT:2009:BI7429	GS 15 jaren
68.	289; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBSGR:2009:BI5835	GS 16 jaren
69.	289	ECLI:NL:RBSGR:2009:BJ6352	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
70.	289	ECLI:NL:RBDOR:2009:BI9964	GS 10 jaren
71.	289	ECLI:NL:RBAMS:2009:BJ7932	OVAR en tbs met dwangverpleging
72.	47, 289; 312	ECLI:NL:RBMAA:2009:BI7330	GS 15 jaren
73.	47, 289; 312	ECLI:NL:RBMAA:2009:BI7332	GS 12 jaren
74.	289; 350	ECLI:NL:HR:2009:BG2195 ECLI:NL:GHSGR:2007:BB5725	Beroep verworpen GS 12 jaren

75.	289; 57, 242; 282	ECLI:NL:HR:2009:BI4070 ECLI:NL:GHLEE:2008:BC5963	Beroep verworpen GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging
76.	289	ECLI:NL:HR:2009:BI4080 ECLI:NL:GHAMS:2008:BD7139	Beroep verworpen GS 15 jaren
77.	289	ECLI:NL:HR:2009:BJ6525 ECLI:NL:GHSHE:2008:BD1206	Beroep verworpen GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
78.	289	ECLI:NL:HR:2009:BI4693 ECLI:NL:GHSHE:2009:BG8922	Verdachte niet-ontvankelijk GS 20 jaren en tbs met dwangverpleging
79.	47, 289; 47, 285	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5702	GS 16 jaren
80.	47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5715	GS 16 jaren
81.	48, 289	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5703	GS 8 maanden
82.	47, 289; 47, 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2009:BK3445	GS 13 jaren
83.	47, 289	ECLI:NL:GHARN:2009:BI0051	GS 14 jaren
84.	289	ECLI:NL:GHAMS:2010:BY2092	GS 13 jaren
85.	289; 45, 289	ECLI:NL:GHAMS:2010:BM5106	GS 20 jaren
86.	289	ECLI:NL:GHAMS:2010:BX5704	GS 12 jaren
87.	289	ECLI:NL:GHARN:2010:BO5301	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
88.	289; 45, 57, 289; 57, 282	ECLI:NL:GHARN:2010:BL1886	GS 20 jaren en tbs met dwangverpleging
89.	289	ECLI:NL:GHSGR:2010:BM8627	GS 20 jaren
90.	289	ECLI:NL:GHAMS:2010:BL8329	GS 12 jaren
91.	289	ECLI:NL:GHARN:2010:BL2868	GS 10 jaren
92.	289; 350	ECLI:NL:GHAMS:2010:BM2026	GS 11 jaren
93.	289	ECLI:NL:GHARN:2010:BO7119	GS 13 jaren
94.	289; 57, 242; 45, 242; 45, 302	ECLI:NL:GHAMS:2010:BO8454	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
95.	289; 300	ECLI:NL:GHSHE:2010:BO7655	GS 14 jaren en 4 maanden
96.	289; 45, 289	ECLI:NL:GHSGR:2010:BM2884	GS 20 jaren
97.	289; 285; 57, 285; 300; 350	ECLI:NL:GHSGR:2010:BN2354	GS 15 jaren
98.	57, 289	ECLI:NL:GHSGR:2010:BN3389	GS 20 jaren
99.	289	ECLI:NL:RBMAA:2010:BO6490	OVAR en plaatsing in pz voor 1 jaar
100.	289; 311	ECLI:NL:RBZLY:2010:BM8126	GS 12 jaren
101.	289	ECLI:NL:RBROE:2010:BO1814	OVAR en tbs met dwangverpleging
102.	289	ECLI:NL:RBARN:2010:BL4044	GS 13 jaren
103.	289	ECLI:NL:RBALM:2010:BO7646	OVAR en tbs met dwangverpleging
104.	289	ECLI:NL:RBUTR:2010:BK8268	GS 10 jaren
105.	289	ECLI:NL:RBSGR:2010:BM2974	OVAR en tbs met dwangverpleging
106.	289; 157	ECLI:NL:RBSGR:2010:BL7050	GS 15 jaren
107.	47, 289; 47, 300	ECLI:NL:GHSHE:2010:BM3296	GS 16 jaren
108.	47, 289	ECLI:NL:GHSHE:2010:BM3298	GS 14 jaren
109.	47, 289; 310; 45, 310	ECLI:NL:RBAMS:2010:BM2701	GS 10 jaren
110.	47, 48, 289; 26 WWM	ECLI:NL:RBARN:2010:BM4129	GS 10 jaren
111.	47, 289	ECLI:NL:RBARN:2010:BM4121	GS 16 jaren
112.	47, 289; 2(C) Opiumwet; 47, 26 WWM	ECLI:NL:RBSHE:2010:BN7853	GS 15 jaren
113.	289; 57, 26 WWM	ECLI:NL:HR:2010:BK9252 ECLI:NL:GHARN:2008:BF3955	Beroep verworpen GS 13 jaren

114.	289	ECLI:NL:HR:2010:BM0287 ECLI:NL:GHSHE:2008:BG8384	Beroep verworpen GS 8 jaren
115.	289	ECLI:NL:GHAMS:2011:BY2031	GS 8 jaren
116.	289; 45, 289	ECLI:NL:GHSHE:2011:BU1952	GS 20 jaren en tbs met dwangverpleging
117.	289	ECLI:NL:GHLEE:2011:BQ6058	GS 10 jaren
118.	289	ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ6603	GS 21 jaren
119.	289; 157	ECLI:NL:GHSGR:2011:BR1352	GS 15 jaren
120.	289	ECLI:NL:GHSGR:2011:BT7563	GS 14 jaren
121.	289; 45, 47, 57, 289; 242; 26 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2011:BP6640	GS 29 jaren
122.	289	ECLI:NL:GHARN:2011:BQ3264	GS 15 jaren
123.	57, 289	ECLI:NL:GHAMS:2011:BP6664	GS 7 jaren
124.	289; 266; 57, 285; 300; 312	ECLI:NL:GHAMS:2011:BR3409	GS 12 jaren
125.	289	ECLI:NL:GHSGR:2011:BU5110	GS 12 jaren
126.	289; 45, 303	ECLI:NL:GHSGR:2011:BR3963	OVAR en tbs met dwangverpleging
127.	289; 26 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2011:BV9734	GS 16 jaren
128.	289; 45, 289; 312	ECLI:NL:RBZLY:2011:BP4444	OVAR en tbs met dwangverpleging
129.	289	ECLI:NL:RBSGR:2011:BP5036	GS 22 jaren en tbs met dwangverpleging
130.	289	ECLI:NL:RBSGR:2011:BP9618	OVAR en tbs met dwangverpleging
131.	289	ECLI:NL:RBZUT:2011:BP8108	GS 16 jaren
132.	289; 45, 302; 311	ECLI:NL:RBDOR:2011:BP8909	GS 16 jaren en tbs met dwangverpleging
133.	47, 289	ECLI:NL:RBROT:2011:BQ2317	GS 12 jaren
134.	47, 289; 312	ECLI:NL:RBARN:2011:BQ8704	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
135.	47, 289	ECLI:NL:RBAMS:2011:BR3887	GS 14 jaren
136.	47, 289	ECLI:NL:RBAMS:2011:BR3888	GS 14 jaren
137.	289; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBSGR:2011:BR6466	GS 18 jaren
138.	289	ECLI:NL:RBSGR:2011:BU5113	GS 18 jaren
139.	289	ECLI:NL:RBAMS:2011:BU6184	OVAR en tbs met voorwaarden
140.	289	ECLI:NL:RBSGR:2011:BV0254	OVAR en tbs met dwangverpleging
141.	289	ECLI:NL:HR:2011:BU3597 ECLI:NL:GHAMS:2010:BO4253	Beroep verworpen GS 7 jaren
142.	289; 209; 310	ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ4802 ECLI:NL:HR:2011:BO5354 ECLI:NL:GHSHE:2009:BJ5635	GS 14 jaren Vernietiging en terugwijzing GS 14 jaren
143.	289	ECLI:NL:HR:2011:BP6055 ECLI:NL:GHAMS:2009:BK0619	Vernietiging en vermindering strafduur met GS 14 jaren en 8 maanden GS 15 jaren
144.	289	ECLI:NL:HR:2011:BP2741 ECLI:NL:GHARN:2010:BL2346	Beroep verworpen GS 8 jaren
145.	56, 289; 45, 56, 289; 45, 287	ECLI:NL:HR:2011:BT1876 ECLI:NL:GHLEE:2010:BO3327	Beroep verworpen GS 21 jaren
146.	47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2011:BT7207	GS 8 jaren
147.	47, 289; 47, 45, 47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2011:BT7189	GS 15 jaren
148.	47, 289	ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ6332	GS 9 jaren
149.	47, 289	ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ6326	GS 9 jaren
150.	47, 289	ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ6327	GS 15 jaren

151.	47, 48, 289	ECLI:NL:GHSHE:2011:BR1191	GS 4 jaren
152.	47, 289	ECLI:NL:GHSHE:2011:BR1193	GS 10 jaren
153.	47, 289	ECLI:NL:HR:2011:BR2355 ECLI:NL:GHSGR:2010:BN2929	Beroep verworpen GS 5 jaar
154.	47, 289	ECLI:NL:HR:2011:BR2348 ECLI:NL:GHSGR:2010:BN2930	Beroep verworpen GS 15 jaren
155.	289; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2012:BY2689 ECLI:NL:GHAMS:2010:BX6287	GS 15 jaren Terugwijzing naar rechtbank Amsterdam
156.	289; 45, 289; 285; 302; 45, 302	ECLI:NL:GHAMS:2012:BY0040	GS 22 jaren
157.	289	ECLI:NL:GHARN:2012:BY6317	GS 10 jaren
158.	289; 300	ECLI:NL:GHAMS:2012:BW4420	GS 18 jaren
159.	289	ECLI:NL:GHSHE:2012:BW8444	GS 5 jaren
160.	289; 45, 289; 300; 304	ECLI:NL:GHSHE:2012:BW1953	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
161.	289; 45, 57, 289; 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2012:BY2592	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
162.	289; 8 WVV	ECLI:NL:GHSHE:2012:BX7796	GS 8 jaren
163.	289	ECLI:NL:GHARN:2012:BW6011	GS 15 jaren
164.	289; 57, 285; 285b; 47, 57, 350	ECLI:NL:GHARN:2012:BW3209	GS 21 jaren
165.	57, 289	ECLI:NL:GHSGR:2012:BX7230 ECLI:NL:RBSGR:2012:BV6834	GS 25 jaren GS 30 jaren
166.	289	ECLI:NL:HR:2012:BV3442 ECLI:NL:GHSGR:2010:BO5253	Twee maanden strafvermindering GS 14 jaren
167.	289; 151	ECLI:NL:HR:2012:BT6553 ECLI:NL:GHSHE:2010:BM2783	Vijf maanden strafvermindering GS 20 jaren
168.	289; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2012:BY0839 ECLI:NL:GHSGR:2011:BP3806	Zes maanden strafvermindering GS 14 jaren
169.	289; 416; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2012:BW2488 ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ1410	Vernietiging vwb kwalificering WWM. Beroep verworpen voor overige. GS 15 jaren
170.	47, 289; 47, 151; 47, 157	ECLI:NL:HR:2012:BR2841 ECLI:NL:GHSHE:2009:BK7065	Zes maanden strafvermindering GS 15 jaren
171.	47, 289; 47, 151; 47, 157	ECLI:NL:HR:2012:BR2897 ECLI:NL:GHSHE:2009:BK7071	Zes maanden strafvermindering GS 15 jaren
172.	47, 289	ECLI:NL:HR:2012:BX6903 ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ6330	Drie maanden strafvermindering GS 16 jaren
173.	47, 289	ECLI:NL:HR:2012:BY4869 ECLI:NL:GHSHE:2011:BU3432	Beroep verworpen GS 16 jaren
174.	289	ECLI:NL:RBSHE:2012:BV1247	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
175.	289	ECLI:NL:RBUTR:2012:BV2134	GS 15 jaren
176.	289	ECLI:NL:RBZUT:2012:BV2798	GS 15 jaren
177.	289	ECLI:NL:RBGRO:2012:BV9057	GS 18 jaren
178.	47, 289	ECLI:NL:RBHAA:2012:BW1151	GS 14 jaren
179.	47, 289	ECLI:NL:RBHAA:2012:BW1162	GS 15 jaren
180.	289	ECLI:NL:RBROT:2012:BW3768	GS 16 jaren
181.	289	ECLI:NL:RBHAA:2012:BW6164	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
182.	289	ECLI:NL:RBBRE:2012:BW9052	GS 12 jaren
183.	289	ECLI:NL:RBAMS:2012:BX3164	GS 15 jaren

184.	289, 26 WWM	ECLI:NL:RBHAA:2012:BX7265	GS 15 jaren
185.	289	ECLI:NL:RBARN:2012:BY0166	GS 16 jaren
186.	289	ECLI:NL:RBBRE:2012:BY0195	GS 16 jaren
187.	289	ECLI:NL:RBBRE:2012:BY0195	OVAR en tbs met dwangverpleging
188.	289	ECLI:NL:RBROE:2012:BY2833	OVAR en tbs met dwangverpleging
189.	289	ECLI:NL:RBHAA:2012:BY3600	GS 7 jaren
190.	289; 285; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2012:BY6119	GS 18 jaren
191.	289	ECLI:NL:RBLIM:2013:BZ1443	GS 15 jaren
192.	289	ECLI:NL:RBNNE:2013:BZ1509	GS 8 jaren
193.	289	ECLI:NL:RBDHA:2013:BZ4762	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
194.	289	ECLI:NL:RBGEL:2013:BZ6965	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
195.	289; 57, 13 WWM; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBOBR:2013:BZ7159	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
196.	289; 151; 47, 282; 285; 45, 302; 304; 47, 310	ECLI:NL:RBGEL:2013:1543	GS 17 jaren
197.	289	ECLI:NL:RBNHO:2013:11303	GS 18 jaren
198.	289; 285b	ECLI:NL:RBROT:2013:9139	GS 15 jaren
199.	289	ECLI:NL:GHARL:2013:BY8054	GS 15 jaren
200.	289; 47, 282a; 55, 312, 317; 317; 2(B) Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:GHARL:2013:BZ8511	GS 18 jaren
201.	289	ECLI:NL:GHARL:2013:6057	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
202.	57, 289	ECLI:NL:GHARL:2013:9368	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
203.	289; 151; 242; 282	ECLI:NL:HR:2013:853 ECLI:NL:GHSGR:2012:BW7425	Beroep verworpen GS 18 jaren en tbs met dwangverpleging
204.	289	ECLI:NL:HR:2013:BZ1404 ECLI:NL:GHAMS:2011:BU4617	Beroep verworpen OVAR en tbs met voorwaarden
205.	289	ECLI:NL:HR:2013:BZ1894 ECLI:NL:GHSHE:2010:BO4267	Zes maanden strafvermindering GS 17 jaren
206.	289; 138; 285; 300; 350	ECLI:NL:HR:2013:BZ4485 ECLI:NL:GHSGR:2011:BR7023	Drie maanden strafvermindering GS 12 jaren
207.	47, 289; 141	ECLI:NL:GHARL:2013:5070 ECLI:NL:HR:2012:BX6758 ECLI:NL:GHLEE:2011:BP6624	GS 12 jaren Terugwijzing GS 15 jaren. Geen veroordeling voor medeplegen.
208.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:BZ2942 ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5718	Zeven maanden strafvermindering GS 9 jaren
209.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:BZ2938 ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5712	Verdachte niet-ontvankelijk GS 12 jaren
210.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:BZ2937 ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5713	Acht maanden strafvermindering GS 12 jaren
211.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:BZ2934 ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5714	Zeven maanden strafvermindering GS 9 jaren
212.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:BY5678 ECLI:NL:GHAMS:2010:BL9993	Negen maanden strafvermindering GS 18 jaren

213.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:1744 ECLI:NL:GHARN:2012:BW4601	Vier maanden strafvermindering GS 18 jaren
214.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:BY5679 ECLI:NL:GHAMS:2010:BL9992	Negen maanden strafvermindering GS 18 jaren
215.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:950 ECLI:NL:GHSHE:2011:BU7306	Zes maanden strafvermindering GS 14 jaren
216.	47, 289	ECLI:NL:HR:2013:953 ECLI:NL:GHSHE:2011:BU7307	Zes maanden strafvermindering GS 14 jaren
217.	289; 46, 289; 157; 350	ECLI:NL:HR:2013:489 ECLI:NL:GHLEE:2012:BX4253	Niet-ontvankelijk GS 18 jaren
218.	289; 45, 287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2013:2014 ECLI:NL:GHARN:2012:BX2349	Een maand strafvermindering GS 20 jaren
219.	289	ECLI:NL:HR:2013:776 ECLI:NL:GHARN:2012:BY3610	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
220.	47, 289; 311; 13 WWM; 57, 26 WWM; 31 WWM	ECLI:NL:HR:2013:1745 ECLI:NL:GHARN:2012:BW4605	Drie maanden strafvermindering GS 17 jaren
221.	289; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2013:907 ECLI:NL:GHAMS:2012:BW6162	Beroep verworpen GS 18 jaren
222.	289	ECLI:NL:HR:2014:528 ECLI:NL:GHSHE:2012:BW1100	Zes maanden strafvermindering GS 8 jaren
223.	289; 151; 47, 225; 57, 310; 57, 326; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2014:639 ECLI:NL:GHARN:2012:BW4764	Zes maanden strafvermindering GS 18 jaren
224.	289	ECLI:NL:HR:2014:3147 ECLI:NL:GHSHE:2013:4256	Beroep verworpen GS 18 jaren
225.	289	ECLI:NL:HR:2014:704 ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4865 ECLI:NL:HR:2012:BY0094	Beroep verworpen GS 15 jaren Terugwijzing
226.	289; 47, 151	ECLI:NL:HR:2014:701 ECLI:NL:GHARL:2013:BZ8175	Beroep verworpen GS 15 jaren
227.	289	ECLI:NL:HR:2014:3624 ECLI:NL:GHSHE:2013:4439	Niet-ontvankelijk GS 18 jaren
228.	289	ECLI:NL:HR:2014:142 ECLI:NL:GHSHE:2012:BX7317	Een maand strafvermindering GS 12 jaren
229.	55, 57, 289, 157	ECLI:NL:RBOBR:2014:1681	GS 20 jaren en tbs met dwangverpleging
230.	289	ECLI:NL:RBROT:2014:4626	GS 18 jaren
231.	289; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2014:5061	GS 16 jaren
232.	289	ECLI:NL:RBAMS:2014:4480	OVAR en tbs met dwangverpleging
233.	289	ECLI:NL:RBGEL:2014:5726	GS 12 jaren
234.	289	ECLI:NL:RBMNE:2014:4859	GS 8 jaren
235.	289; 57, 26 WWM	ECLI:NL:GHSHE:2014:103	GS 10 jaren
236.	289	ECLI:NL:GHARL:2014:491	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
237.	289; 287	ECLI:NL:GHARL:2014:1353	GS 22 jaren
238.	289; 2(C) Opiumwet; 3(C) Opiumwet; 57, 26 WWM; 57, 40 Gnw	ECLI:NL:GHARL:2014:9057	GS 12 jaren

239.	289; 311; 350	ECLI:NL:GHARL:2014:8607	Tbs onder voorwaarden
240.	47, 289	ECLI:NL:RBROT:2014:8993	GS 15 jaren
241.	47, 289	ECLI:NL:RBROT:2014:8996	GS 15 jaren
242.	47, 289	ECLI:NL:GHARL:2014:5115	GS 15 jaren
243.	48, 289; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:GHARL:2014:9145	GS 6 jaren
244.	48, 289; 2(C) Opiumwet; 40 Gnw	ECLI:NL:GHARL:2014:9050	GS 6 jaren
245.	47, 289; 47, 2(C) Opiumwet; 47, 57, 26 WWM; 47, 57, 26 WWM; 47, 57, 26 WWM; 47, 57, 13 WWM	ECLI:NL:HR:2014:357 ECLI:NL:GHAMS:2012:BY2741	Beroep verworpen GS 17 jaren
246.	47, 289; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2014:356 ECLI:NL:GHAMS:2012:BY2740	Beroep verworpen GS 15 jaren
247.	47, 289; 47, 282; 311; 45, 311; 45, 312, 317; 47, 151; 47, 189	ECLI:NL:HR:2014:2961 ECLI:NL:HR:2010:BK6350 Hof niet gepubliceerd	Herziening afgewezen Beroep verworpen GS 18 jaren
248.	47, 289; 311; 300	ECLI:NL:HR:2014:483 ECLI:NL:GHARN:2012:BX4574	Drie maanden strafvermindering GS 15 jaren
249.	47, 289; 312	ECLI:NL:HR:2014:2846 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY6974	Niet-ontvankelijk GS 16 jaren
250.	289	ECLI:NL:HR:2014:60 ECLI:NL:GHSGR:2012:BV8339	Niet-ontvankelijk GS 10 jaren
251.	289	ECLI:NL:HR:2014:65 ECLI:NL:GHSGR:2012:CA2291	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
252.	289	ECLI:NL:RBROT:2014:5366	GS 12 jaren (herziening afgewezen 2017:2537)
253.	289	ECLI:NL:HR:2015:48 ECLI:NL:GHARL:2013:6698	Twee maanden strafvermindering GS 14 jaren
254.	289; 45, 57, 289	ECLI:NL:HR:2015:1249 ECLI:NL:GHARL:2014:2954	Beroep verworpen GS 24 jaren
255.	289	ECLI:NL:HR:2015:3167 ECLI:NL:GHDHA:2014:3916	Beroep verworpen GS 18 jaren
256.	289; 2(C) Opiumwet; 57, 26 WWM, 13 WWM	ECLI:NL:HR:2015:1347 ECLI:NL:GHARL:2014:1305	Beroep verworpen GS 18 jaren
257.	289	ECLI:NL:GHSHE:2015:261	OVAR en tbs met dwangverpleging
258.	289; 57, 240b	ECLI:NL:GHAMS:2015:2073	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
259.	289; 2(C) Opiumwet	ECLI:NL:GHAMS:2015:2410	GS 16 jaren
260.	289	ECLI:NL:GHARL:2015:6996	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
261.	289	ECLI:NL:GHAMS:2015:3980	GS 15 jaren
262.	48, 289; 45, 48, 57, 287	ECLI:NL:RBNNE:2015:657	GS 8 jaren
263.	47, 57, 289; 45, 47, 289; 45, 47, 57, 287; 308; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2015:2468	Levenslange gevangenisstraf
264.	47, 57, 289; 45, 47, 289; 45, 47, 57, 287	ECLI:NL:RBAMS:2015:2471	Levenslange gevangenisstraf
265.	289; 45, 57, 287	ECLI:NL:RBNNE:2015:656	GS 18 jaren en tbs met dwangverpleging
266.	47, 57, 289; 47, 57, 151	ECLI:NL:RBLIM:2015:3472	Levenslange gevangenisstraf

267.	289	ECLI:NL:RBLIM:2015:4772	GS 16 jaren
268.	289	ECLI:NL:RBROT:2015:6001	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
269.	289	ECLI:NL:RBOBR:2015:6442	GS 6 jaren
270.	47, 289; 47, 151; 308	ECLI:NL:HR:2015:2858 ECLI:NL:GHARL:2013:BZ8947 ECLI:NL:RBZLY:2010:BM3688	Acht maanden strafvermindering GS 29 jaar en 6 maanden GS 30 jaren
271.	47, 57, 289; 47, 57, 151; 45, 47, 289	ECLI:NL:HR:2015:2857 ECLI:NL:GHARL:2013:BZ8949	Zes maanden strafvermindering GS 29 jaren en 6 maanden
272.	289	ECLI:NL:RBOBR:2016:243	GS 15 jaren
273.	289; 2(C) Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2016:1174	GS 13 jaren
274.	289; 26 WWM	ECLI:NL:RBOVE:2016:1525	GS 10 jaren
275.	289	ECLI:NL:RBOBR:2016:3701	GS 15 jaren
276.	57, 289	ECLI:NL:RBOBR:2016:3846	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
277.	289	ECLI:NL:RBROT:2016:7166	GS 14 jaren
278.	47, 48, 289	ECLI:NL:RBOBR:2016:2633	GS 16 maanden waarvan 8 maanden voorwaardelijk
279.	47, 289; 47, 151	ECLI:NL:RBROT:2016:3952	GS 13 jaren
280.	47, 289; 47, 151; 57, 2(C) Opiumwet	ECLI:NL:RBROT:2016:3953	GS 16 jaren
281.	47, 289; 311; 2(C) Opiumwet; 3(B) Opiumwet	ECLI:NL:RBROT:2016:3921	GS 14 jaren
282.	47, 289	ECLI:NL:RBZWB:2016:4648	GS 18 jaren
283.	47, 48, 289	ECLI:NL:RBZWB:2016:4714	GS 9 jaren
284.	47, 289; 420bis; 3(C) Opiumwet	ECLI:NL:RBZWB:2016:4715	GS 18 jaren
285.	47, 289	ECLI:NL:RBNHO:2016:9098	GS 11 jaren
286.	47, 289; 47, 151	ECLI:NL:RBNHO:2016:9103	GS 12 jaren
287.	289	ECLI:NL:GHAMS:2016:3209	OVAR en tbs met dwangverpleging
288.	289	ECLI:NL:GHSHE:2016:4809	GS 14 jaren
289.	289	ECLI:NL:GHSHE:2016:5230	OVAR en tbs met dwangverpleging
290.	289	ECLI:NL:HR:2016:2007 ECLI:NL:GHSHE:2014:5419	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
291.	47, 289	ECLI:NL:GHDHA:2016:2227	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
292.	47, 289; 311	ECLI:NL:HR:2016:169 ECLI:NL:GHARL:2014:5114	Vijf maanden strafvermindering GS 20 jaren
293.	47, 289	ECLI:NL:HR:2016:2907 ECLI:NL:GHARL:2015:7358	Beroep verworpen GS 12 jaren
294.	47, 289	ECLI:NL:HR:2016:2894 ECLI:NL:GHARL:2015:7357	Beroep verworpen GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
295.	289	ECLI:NL:HR:2017:647 ECLI:NL:GHSHE:2016:1695	Beroep verworpen GS 20 jaren
296.	289	ECLI:NL:HR:2017:35 ECLI:NL:GHARL:2014:3259	Beroep verworpen GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
297.	289	ECLI:NL:HR:2017:1233 ECLI:NL:GHSHE:2015:5177	Drie maanden strafvermindering GS 14 jaren

298.	289	ECLI:NL:HR:2017:3197 ECLI:NL:GHARL:2016:8772	Beroep verworpen GS 18 jaren
299.	57, 289; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2017:3185 ECLI:NL:HR:2016:1325 ECLI:NL:GHDHA:2015:37	Beroep verworpen Houdt beslissing aan tot nadere politieke ontwikkelingen Levenslange gevangenisstraf
300.	289; 157; 57, 225; 255; 326	ECLI:NL:HR:2017:1096 ECLI:NL:GHAMS:2016:2414	Beroep verworpen GS 16 jaren en tbs met dwangverpleging
301.	289	ECLI:NL:GHSHE:2017:3106	GS 9 jaren
302.	289; 57, 151; 240b; 242, 248; 287	ECLI:NL:GHARL:2017:9826 ECLI:NL:RBMNE:2016:4229	GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging
303.	57, 289; 45, 57, 326; 326	ECLI:NL:GHAMS:2017:5021	Levenslange gevangenisstraf
304.	47, 47, 289; 140; 46, 47, 289; 47, 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2017:2495 ECLI:NL:RBAMS:2013:1294	GS 14 jaren GS 30 jaren
305.	47, 289; 46a, 289; 45, 47, 57, 289; 46, 47, 289	ECLI:NL:GHAMS:2017:2494	GS 8 jaren
306.	47, 48, 289; 189	ECLI:NL:GHARL:2017:6010	GS 4 jaren
307.	47, 47, 57, 289; 140; 57, 231	ECLI:NL:GHAMS:2017:2496	Levenslange gevangenisstraf (NB. Beroep verworpen in ECLI:NL:HR:2019:601)
308.	47, 47, 289; 47, 57, 289; 48, 289; 47, 45, 57, 289; 140	ECLI:NL:GHAMS:2017:2497	Levenslange gevangenisstraf (NB. Beroep verworpen in ECLI:NL:HR:2019:600)
309.	47, 47, 48, 289	ECLI:NL:HR:2017:945 ECLI:NL:GHAMS:2016:1787	Beroep verworpen GS 12 jaren
310.	47, 289; 45, 47, 289	ECLI:NL:HR:2017:583 ECLI:NL:GHSHE:2015:4778	Beroep verworpen GS 20 jaren
311.	47, 289; 45, 47, 289; 417	ECLI:NL:HR:2017:582 ECLI:NL:GHSHE:2015:4776	Beroep verworpen GS 20 jaren
312.	47, 289; 45, 47, 289; 231; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2017:581 ECLI:NL:GHSHE:2015:4773	Beroep verworpen GS 20 jaren
313.	57, 289	ECLI:NL:RBGEL:2018:666	GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging
314.	289	ECLI:NL:RBLIM:2018:2940	GS 18 jaren
315.	289	ECLI:NL:RBAMS:2018:1928	GS 15 jaren
316.	47, 289	ECLI:NL:RBDHA:2018:4592	GS 22 jaren
317.	47, 289; 13, 26 WWM	ECLI:NL:RBDHA:2018:4619	GS 25 jaren
318.	289	ECLI:NL:RBOVE:2018:1539	GS 12 jaren
319.	55, 47, 289, 45, 47, 57, 289; 47, 57, 417bis	ECLI:NL:RBAMS:2018:3196	GS 18 jaren
320.	55, 47, 289, 45, 47, 57, 289; 47, 57, 417bis; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2018:3223	GS 30 jaren
321.	55, 48, 289, 45, 48, 57, 289; 47, 57, 417bis; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2018:3190	GS 15 jaren

322.	55, 47, 289, 47, 45, 289, 57; 47, 417bis, 57; 26 WWM, 55 WWM, 26 WWM, 55 WWM, 47, 420bis, 57	ECLI:NL:RBAMS:2018:3222	GS 26 jaren
323.	289	ECLI:NL:RBOVE:2018:1953	GS 20 jaren
324.	289	ECLI:NL:RBLIM:2018:5958	GS 18 jaren en tbs met dwangverpleging
325.	47, 289; 46, 47, 289; 45, 57, 287; 47, 57, 285; 47, 57, 416; 47, 26 WWM; 47, 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2018:5982	GS 25 jaren
326.	289; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2018:10538	GS 11 jaren
327.	47, 289; 45, 47, 289; 47, 416; 47, 350; 2(C) Opiumwet; 47, 26 WWM en 26 WWM; 57, 31 WWM; 31 WWM; 47, 57, 31 WWM; 47, 31 WWM	ECLI:NL:RBLIM:2018:596	GS 30 jaren
328.	47, 289; 45, 47, 289; 416; 47, 416; 47, 350; 47, 26 WWM, 26 WWM; 47, 31 WWM	ECLI:NL:RBLIM:2018:612	Levenslange gevangenisstraf
329.	47, 289; 45, 47, 289; 47, 416; 47, 350; 3(C) Opiumwet; 47, 26 WWM, 26 WWM; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBLIM:2018:622	GS 30 jaren en tenuitvoerlegging voorwaardelijke GS van 4 maanden
330.	47, 57, 289; 310; 312; 45, 312; 417bis; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2018:10093	GS 25 jaren
331.	47, 57, 289; 311; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2018:10101	GS 20 jaren
332.	289	ECLI:NL:GHSHE:2018:421	GS 20 jaren
333.	289	ECLI:NL:HR:2018:2062 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 12 jaren en 11 maanden
334.	289; 157	ECLI:NL:HR:2018:989 ECLI:NL:GHARL:2017:3129	Beroep verworpen GS 20 jaren
335.	289; 57, 2(B) Opiumwet; 2(C) Opiumwet; 3(C) Opiumwet	ECLI:NL:HR:2018:325 ECLI:NL:GHSHE:2016:5646	Niet-ontvankelijk GS 22 jaren
336.	47, 57, 289	ECLI:NL:GHARL:2018:2457 ECLI:NL:RBNNE:2015:5390	Levenslange gevangenisstraf (NB. Beroep verworpen in ECLI:NL:HR:2019:718) GS 30 jaren
337.	47, 57, 289	ECLI:NL:GHARL:2018:2456 ECLI:NL:RBNNE:2015:5389	Levenslange gevangenisstraf (NB. Beroep verworpen in ECLI:NL:HR:2019:720) GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging

338.	47, 289; 57, 2(B) Opiumwet	ECLI:NL:HR:2018:1878 Hof niet gepubliceerd	Zes maanden strafvermindering GS 16 jaren
339.	47, 289; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2018:1879 Hof niet gepubliceerd	Zes maanden strafvermindering GS 18 jaren
340.	47, 289	ECLI:NL:HR:2018:950 Hof niet gepubliceerd	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
341.	47, 289	ECLI:NL:HR:2018:1061 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 15 jaren
342.	47, 289; 225	ECLI:NL:HR:2018:1883 ECLI:NL:GHSHE:2016:5164	Zes maanden strafvermindering GS 18 jaren
343.	47, 289	ECLI:NL:HR:2018:307 ECLI:NL:GHDHA:2017:223	Beroep verworpen GS 18 jaren
344.	48, 289	ECLI:NL:HR:2018:324 ECLI:NL:GHARL:2016:7363	Een maand strafvermindering GS 8 jaren en 3 maanden
345.	47, 289; 57, 225; 45, 326; 47, 57, 326; 326; 57, 69 AWR	ECLI:NL:HR:2018:558 ECLI:NL:GHDHA:2016:2226	Acht maanden strafvermindering GS 20 jaren

Bijlage II Overzicht van alle doodslagzaken

	Kwalificatie ³²⁰	ECLI-nummer	Onherroepelijke sanctie
1.	287	ECLI:NL:RBZUT:2006:AY6225	GS 2 jaren en tbs met dwangverpleging
2.	287	ECLI:NL:RBAMS:2006:AY4310	GS 3 jaren
3.	47, 287	ECLI:NL:RBMAA:2006:AZ2732	GS 8 jaren
4.	287	ECLI:NL:RBMAA:2006:AY5757	GS 7 jaren
5.	287	ECLI:NL:RBALK:2006:AZ1794	GS 7 jaren
6.	287	ECLI:NL:RBMID:2006:AY3834	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
7.	287	ECLI:NL:RBALM:2006:AX8926	GS 4 jaren
8.	287; 285; 300 (pleegdatum onbekend)	ECLI:NL:RBSGR:2006:AZ1777	GS 9 jaren
9.	287	ECLI:NL:GHSGR:2007:BB6537	GS 14 jaren
10.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHLEE:2007:BA7684	GS 7 jaren
11.	287; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBALM:2007:BB5111	GS 11 jaren
12.	287	ECLI:NL:GHARN:2007:BA4287	GS 6 jaren
13.	287	ECLI:NL:RBBRE:2007:BB7850	GS 8 jaren
14.	287	ECLI:NL:RBZLY:2007:BB6558	GS 6 jaren
15.	287; 285; 300	ECLI:NL:RBGRO:2007:BC0127	GS 2 jaren en tbs met dwangverpleging
16.	287	ECLI:NL:RBHAA:2007:BA1793	GS 5 jaren
17.	47, 288	ECLI:NL:RBROE:2007:AZ9602	GS 16 jaren
18.	288; 57, 311; 47, 26 WWM	ECLI:NL:RBSHE:2007:AZ7521	GS 14 jaren
19.	287	ECLI:NL:RBARN:2007:BA3504	GS 4 jaren
20.	287	ECLI:NL:RBZUT:2007:BB8971	GS 4 jaren
21.	287	ECLI:NL:RBDOR:2007:BA7792	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
22.	287; 317; 45, 317; 416	ECLI:NL:RBSHE:2007:BA8458	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
23.	287	ECLI:NL:RBMAA:2007:BB4899	GS 7 jaren
24.	287	ECLI:NL:RBMAA:2007:BB8734	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
25.	287; 279	ECLI:NL:RBBRE:2007:BA6525	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
26.	287	ECLI:NL:RBAMS:2007:BR4162	GS 12 jaren
27.	287	ECLI:NL:RBROT:2007:BA1001	GS 6 jaren
28.	287; 57, 300 (pleegdatum onbekend)	ECLI:NL:RBSGR:2007:BB7001	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
29.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2007:BR4866	GS 8 jaren
30.	287; 151	ECLI:NL:RBROT:2007:BB9758	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
31.	287	ECLI:NL:RBBRE:2007:AZ8623	OVAR, tbs met dwangverpleging
32.	287; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2007:BB8307	GS 6 jaren
33.	287; 310	ECLI:NL:RBALK:2007:BA2306	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
34.	57, 287; 45, 57, 287	ECLI:NL:RBSGR:2007:BA2762	GS 8 jaren
35.	287; 312; 47, 285	ECLI:NL:RBAMS:2007:BC0076	GS 10 jaren
36.	287	ECLI:NL:RBSGR:2007:BB0134	GS 10 jaren
37.	287	ECLI:NL:RBZUT:2007:BA8770	OVAR, tbs met dwangverpleging
38.	287; 57, 7 WWM	ECLI:NL:RBUTR:2007:BB1264	GS 5 jaren

³²⁰ De genoemde artikelen komen uit het Wetboek van Strafrecht, tenzij anders aangegeven. Daar waar één strafbepaling wordt genoemd in combinatie met art. 57 Sr, is dat delict meermalen gepleegd.

39.	287; 55, 26, 27 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2008:BG9803	GS 10 jaren
40.	47, 287; 312; 47, 285; 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2008:BG3972	GS 10 jaren
41.	287	ECLI:NL:GHSHE:2008:BD4084	GS 7 jaren
42.	287; 26 WWM; 57, 13 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2008:BG5023	GS 10 jaren
43.	287; 47, 3(B) Opiumwet	ECLI:NL:GHSHE:2008:BC8101	GS 5 jaren
44.	287	ECLI:NL:GHSHE:2008:BC5734	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
45.	287	ECLI:NL:GHLEE:2008:BF3704	GS 8 jaren
46.	287	ECLI:NL:GHSHE:2008:BC4776	GS 10 jaar
47.	287; 45, 57, 311; 311; 310	ECLI:NL:GHSGR:2008:BD0877	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
48.	287	ECLI:NL:GHARN:2008:BD2944	GS 5 jaren
49.	287	ECLI:NL:GHSHE:2008:BD6499	GS 7 jaren
50.	287; 57, 242; 282; 311	ECLI:NL:GHSHE:2008:BC7056	GS 15 jaren en tbs met dwangverpleging
51.	287	ECLI:NL:GHARN:2008:BC7837	GS 5 jaren
52.	287	ECLI:NL:GHLEE:2008:BD0716	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
53.	287	ECLI:NL:RBZLY:2008:BC6337	GS 8 jaren
54.	287	ECLI:NL:RBGRO:2008:BC2655	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
55.	287	ECLI:NL:RBMAA:2008:BD6035	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
56.	287; 7 WVV	ECLI:NL:RBALK:2008:BG3270	GS 5 jaren
57.	287	ECLI:NL:RBUTR:2008:BF4557	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
58.	47, 287	ECLI:NL:RBMAA:2008:BG5168	GS 6 jaren
59.	287	ECLI:NL:RBUTR:2008:BC6512	GS 8 jaren
60.	287	ECLI:NL:RBALM:2008:BD0702	GS 12 jaren
61.	287; 304	ECLI:NL:RBROT:2008:BD2506	GS 6 jaren
62.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2008:BD1263	GS 10 jaren
63.	287; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBDOR:2008:BG5497	GS 8 jaren
64.	47, 287; 47, 57, 282; 47, 57, 3(A) Opiumwet; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBBRE:2008:BR0125	GS 5 jaren
65.	287; 312; 311; 57, 310; 57, 285; 350; 207.	ECLI:NL:RBARN:2008:BD7983	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
66.	47, 287	ECLI:NL:RBMAA:2008:BF2469	GS 8 jaren
67.	287; 350; 157	ECLI:NL:RBAMS:2008:BF1508	GS 12 jaren
68.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBALM:2008:BD0944	OVAR, tbs met dwangverpleging
69.	47, 288; 57, 312; 45, 302; 56, 312; 317, 312; 57, 311	ECLI:NL:RBROT:2008:BC2704	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
70.	47, 288; 312; 56, 312, 317; 57, 311, 312	ECLI:NL:RBROT:2008:BC2709	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
71.	287	ECLI:NL:RBARN:2008:BF0068	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
72.	47, 287	ECLI:NL:RBMAA:2008:BG5201	GS 6 jaren
73.	287; 306	ECLI:NL:RBSGR:2008:BF3977	GS 6 jaren
74.	287	ECLI:NL:RBBRE:2008:BD9861	GS 5 jaren
75.	287	ECLI:NL:RBAMS:2008:BC9296	GS 18 maanden en tbs (2 jaren) onder voorwaarden
76.	287; 300; 285	ECLI:NL:RBAMS:2008:BG7427	GS 10 jaren
77.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2008:BE7349	GS 6 jaren

78.	287	ECLI:NL:RBAMS:2008:BD1531	GS 8 jaren
79.	287; 45, 287; 300	ECLI:NL:HR:2009:BH6219 ECLI:NL:GHSHE:2007:BB4874	Twee maanden strafvermindering GS 8 jaren
80.	287	ECLI:NL:HR:2009:BH0180 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 8 jaren
81.	48, 287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BY2035	GS 12 maanden
82.	47, 287; 312, 317	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX4363	GS 10 jaren
83.	47, 287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5747	GS 6 jaren
84.	47, 287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BX5745	GS 6 jaren
85.	287	ECLI:NL:GHSHE:2009:BK7939	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
86.	48, 287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BK4975	GS 12 maanden
87.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHARN:2009:BK0154	GS 8 jaren
88.	287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BK3854	GS 7 jaren en 6 maanden en tbs met dwangverpleging
89.	287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BK3772	GS 7 jaren en 6 maanden
90.	47, 288; 47, 312; 312, 317; 57, 311	ECLI:NL:GHSGR:2009:BK4921	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging.
91.	287	ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ9389	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
92.	47, 288; 47, 282	ECLI:NL:GHSGR:2009:BI8685	GS 12 jaren
93.	47, 288; 47, 282; 2(C) Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2009:BI8691	GS 10 jaren
94.	48, 47, 288; 57, 310	ECLI:NL:GHSGR:2009:BI8688	GS 5 jaren
95.	57, 287	ECLI:NL:GHSHE:2009:BK5229	GS 6 jaren
96.	288	ECLI:NL:GHAMS:2009:BK8280	GS 10 jaren
97.	287	ECLI:NL:GHSHE:2009:BI9629	GS 6 jaren
98.	287	ECLI:NL:GHSHE:2009:BK0231	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
99.	287	ECLI:NL:RBZLY:2009:BJ3037	GS 12 jaren
100.	287; 350	ECLI:NL:RBHAA:2009:BH3054	GS 11 jaren
101.	287	ECLI:NL:RBAMS:2009:BK6407	GS 9 jaren
102.	287	ECLI:NL:RBROT:2009:BH4550	GS 10 jaren
103.	287; 189	ECLI:NL:RBMAA:2009:BI0654	GS 10 jaren
104.	287	ECLI:NL:RBSHE:2009:BI4656	GS 8 jaren
105.	47, 287	ECLI:NL:RBMID:2009:BJ3808	GS 5 jaren en 6 maanden en tbs met dwangverpleging
106.	287	ECLI:NL:RBROT:2009:BK1738	GS 7 jaren
107.	47, 287	ECLI:NL:RBGRO:2009:BK7295	GS 3 jaren
108.	47, 287; 45, 47, 57, 302, 304; 47, 57, 300, 304	ECLI:NL:RBROT:2009:BK7183	GS 12 jaren
109.	287; 310	ECLI:NL:RBUTR:2009:BJ9366	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
110.	287	ECLI:NL:RBSGR:2009:BJ3224	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
111.	47, 287; 45, 302	ECLI:NL:RBMID:2009:BJ3804	GS 7 jaren
112.	287; 304; 45, 302; 311; 310	ECLI:NL:RBSGR:2009:BK7303	GS 12 jaren
113.	287; 302	ECLI:NL:RBALM:2009:BR1517	GS 4 jaren
114.	287	ECLI:NL:RBSHE:2009:BJ3186	GS 8 jaren
115.	287	ECLI:NL:GHSGR:2010:BN3991	GS 12 jaren
116.	287	ECLI:NL:RBHAA:2009:BK0365	GS 54 maanden (4,5 jaren)

117.	287	ECLI:NL:RBSHE:2009:BI9785	GS 6 jaren
118.	287	ECLI:NL:HR:2010:BL1713 ECLI:NL:GHSHE:2008:BG8792	1 maand strafvermindering GS 10 jaren
119.	287; 285; 300; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2010:BO2514 ECLI:NL:GHSGR:2009:BK2285	Beroep verworpen GS 6 jaren
120.	287	ECLI:NL:GHSGR:2010:BN0689	GS 10 jaren
121.	287	ECLI:NL:GHAMS:2010:BO7400	GS 12 jaren
122.	287; 350; 300; 57, 300	ECLI:NL:GHARN:2010:BM7706	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
123.	287	ECLI:NL:GHAMS:2010:BY2056	GS 9 jaren
124.	287	ECLI:NL:GHLEE:2010:BN2245	GS 14 jaren
125.	287	ECLI:NL:GHAMS:2010:BX5735	GS 8 jaren
126.	287	ECLI:NL:GHSHE:2010:BO7930	GS 15 jaren en tbs met dwangverpleging
127.	287; 311; 416	ECLI:NL:GHARN:2010:BN9371	GS 15 jaren
128.	287	ECLI:NL:GHSGR:2010:BO1970	GS 12 jaren
129.	287; 45, 57, 289; 46, 289; 26 WWM; 57, 285	ECLI:NL:GHAMS:2010:BM2970	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
130.	47, 288; 57, 311	ECLI:NL:GHSHE:2010:BL3459 ECLI:NL:HR:2009:BH5232 ECLI:NL:GHSHE:2007:BB6403	GS 9 jaren en 6 maanden Terugwijzing naar het hof GS 8 jaren
131.	287; 47, 282; 57, 2(C) Opiumwet; 13 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2010:BN8381	GS 8 jaren
132.	287	ECLI:NL:GHARN:2010:BM7412	GS 6 jaren
133.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHLEE:2010:BN2129	GS 8 jaren
134.	288; 45, 288	ECLI:NL:GHSHE:2010:BL8618 ECLI:NL:RBSHE:2009:BH4598	GS 24 jaren GS 30 jaren
135.	287	ECLI:NL:GHARN:2010:BL7949	GS 12 jaren
136.	287	ECLI:NL:GHSHE:2010:BM7414	GS 10 jaren
137.	287	ECLI:NL:GHAMS:2010:BL7142	GS 12 jaren
138.	287	ECLI:NL:GHSHE:2010:BM1927	GS 9 jaren
139.	288; 311	ECLI:NL:RBZLY:2010:BN6886	GS 15 jaren
140.	287; 45, 287; 47, 416; 107 WWM	ECLI:NL:RBMAA:2010:BM3981	GS 5 jaren
141.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2010:BR4186	GS 12 jaren
142.	48, 287; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2010:BR4184	GS 3 jaren
143.	287	ECLI:NL:RBAMS:2010:BL6138	GS 8 jaren
144.	287; 45, 57, 287; 45, 289; 57, 285; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2010:BL5469	GS 15 jaren en tbs met dwangverpleging
145.	287	ECLI:NL:RBAMS:2010:BN0314	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
146.	287; 300	ECLI:NL:RBROT:2010:BM1491	GS 4 jaren
147.	47, 287	ECLI:NL:RBDOR:2010:BO1338	GS 8 jaren
148.	287	ECLI:NL:RBSGR:2010:BO8232	GS 13 jaren
149.	287	ECLI:NL:RBROT:2010:BM0452	GS 8 jaren
150.	57, 287	ECLI:NL:HR:2011:BR3046 ECLI:NL:GHAMS:2010:BL5731	Twee maanden strafvermindering; GS 3 jaren en 10 maanden en tbs met dwangverpleging GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging

151.	287; 57, 285	ECLI:NL:HR:2011:BT1857 ECLI:NL:GHAMS:2010:BN5606	Beroep verworven GS 4 jaren, w.v. 1 jaar voorwaardelijk
152.	287; 45, 287; 141	ECLI:NL:GHSGR:2011:BS8957	GS 9 jaren
153.	287; 47, 312, 317	ECLI:NL:GHAMS:2011:BT8472	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
154.	287	ECLI:NL:GHLEE:2011:BQ6160	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
155.	47, 287; 57, 416; 2(C) Opiumwet; 3(C) Opiumwet; 26 WWM, 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2011:BP1519	GS 12 jaren
156.	287; 350	ECLI:NL:GHLEE:2011:BT2335	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
157.	47, 287	ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ4565	GS 8 jaren
158.	47, 287; 57, 2(C) Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ4567	GS 8 jaren
159.	287	ECLI:NL:GHSGR:2011:BU8296	GS 3 jaren en tbs met voorwaarden (FPK, dadelijk uitvoerbaar)
160.	47, 287	ECLI:NL:GHSHE:2011:BR1512	GS 8 jaren
161.	287; 47, 285; 300	ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ3059	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
162.	287; 310; 311	ECLI:NL:GHAMS:2011:BX6299	GS 11 jaren
163.	287	ECLI:NL:GHSHE:2011:BP6724	GS 154 weken, waarvan 52 weken voorwaardelijk met proeftijd van 2 jaar
164.	287	ECLI:NL:GHLEE:2011:BP2250	GS 7 jaren
165.	287	ECLI:NL:GHSGR:2011:BR0753	GS 10 jaren
166.	48, 287; 47, 285; 310	ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ3063	GS 18 maanden, waarvan 4 maanden voorwaardelijk
167.	47, 287	ECLI:NL:GHSHE:2011:BR1511	GS 10 jaren
168.	47, 288; 45, 47, 288; 47, 2(C) Opiumwet	ECLI:NL:GHSGR:2011:BR2433	GS 14 jaren
169.	287	ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ3333	GS 12 jaren
170.	287; 310	ECLI:NL:GHSGR:2011:BU7808	GS 12 jaren
171.	287; 157	ECLI:NL:GHARN:2011:BQ7314	OVAR, tbs met dwangverpleging
172.	47, 287; 311	ECLI:NL:RBALK:2011:BU1886	GS 3 jaren en 6 maanden
173.	47, 287; 311	ECLI:NL:RBALK:2011:BU1880	GS 8 jaren
174.	287; 45, 287; 45, 302	ECLI:NL:RBZLY:2011:BP8043	GS 5 jaren
175.	287	ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ1086	GS 12 jaren
176.	287	ECLI:NL:RBALK:2011:BP8978	GS 6 jaren
177.	287	ECLI:NL:RBALK:2011:BQ5956	GS 7 jaren
178.	287	ECLI:NL:RBAMS:2011:BT6960	OVAR, tbs met dwangverpleging
179.	287; 45, 151	ECLI:NL:RBROT:2011:BP7321	GS 9 jaren
180.	287	ECLI:NL:RBGRO:2011:BP2252	GS 1 jaar, waarvan 6 maanden voorwaardelijk
181.	287; 57, 311	ECLI:NL:RBGRO:2011:BR0007	GS 10 jaren
182.	287; 47, 285a	ECLI:NL:RBAMS:2011:BR3051	GS 5 jaren
183.	287	ECLI:NL:RBGRO:2011:BU3998	GS 12 jaren
184.	287	ECLI:NL:RBSHE:2011:BU3450	GS 8 jaren
185.	287; 45, 55, 57, 287; 26 WWM; 26 WWM	ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ2544	GS 9 jaren
186.	287; 310; 311	ECLI:NL:RBSHE:2011:BU3578	GS 10 jaren

187.	287	ECLI:NL:RBALM:2011:BU2161	GS 30 maanden, waarvan 12 voorwaardelijk met een proeftijd van 2 jaar
188.	287; 57, 157	ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ4001	GS 13 jaren
189.	287	ECLI:NL:RBUTR:2011:BP5147	OVAR, tbs met dwangverpleging
190.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBHAA:2011:BQ8078	GS 8 jaren
191.	287	ECLI:NL:RBARN:2011:BP5381	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
192.	287	ECLI:NL:RBSGR:2011:BQ0093	GS 8 jaren
193.	287	ECLI:NL:RBHAA:2011:BR2457	OVAR, tbs met dwangverpleging
194.	287	ECLI:NL:RBHAA:2011:BU5195	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
195.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBASS:2011:BT8387	GS 9 jaren
196.	287; 300	ECLI:NL:RBBRE:2011:BR0777	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
197.	287	ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ9524	OVAR, tbs met dwangverpleging
198.	57, 288; 45, 57, 288; 312, 317; 47, 2(B) Opiumwet	ECLI:NL:RBSGR:2011:BU4041	GS 21 jaren
199.	288; 311	ECLI:NL:RBARN:2011:BU5205	GS 9 jaren
200.	47, 287	ECLI:NL:HR:2012:BX6756 ECLI:NL:GHLEE:2011:BP6617	4 maanden strafvermindering GS 10 jaren
201.	287	ECLI:NL:HR:2012:BX8471 ECLI:NL:GHARN:2011:BQ2554	3 maanden strafvermindering GS 9 jaren
202.	288; 310	ECLI:NL:HR:2012:BR3040 ECLI:NL:GHAMS:2010:BN8856	Beroep verworpen GS 10 jaren en 10 maanden
203.	288; 45, 311; 310	ECLI:NL:HR:2012:BR1149 ECLI:NL:GHAMS:2010:BM1711	6 maanden strafvermindering GS 15 jaren
204.	287	ECLI:NL:HR:2012:BW6184 ECLI:NL:GHARN:2011:BQ4981 ECLI:NL:HR:2009:BI2315 ECLI:NL:GHSHE:2008:BC5105	5 maanden strafvermindering (en tbs met dwangverpleging) GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging Terugwijzing hof Arnhem Levenslange gevangenisstraf (moord)
205.	287; 300	ECLI:NL:HR:2012:BT8951 ECLI:NL:GHSHE:2010:BO1200	Beroep verworpen GS 12 jaren
206.	287; 45, 287; 416; 417bis; 26 WWM; 47, 10 Opiumwet	ECLI:NL:HR:2012:BU7349 ECLI:NL:GHSGR:2011:BP2197	Beroep verworpen GS 12 jaren
207.	287; 57, 26 WWM	ECLI:NL:HR:2012:BU8773 ECLI:NL:GHSGR:2011:BR1991	Beroep verworpen GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
208.	287	ECLI:NL:HR:2012:BX6900 ECLI:NL:GHAMS:2011:BQ2970	5 maanden strafvermindering GS 15 jaren
209.	287	ECLI:NL:HR:2012:BY6407 ECLI:NL:GHLEE:2011:BU9062	Beroep verworpen GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
210.	288	ECLI:NL:HR:2012:BU6064 ECLI:NL:GHSGR:2011:BP8649 ECLI:NL:RBSGR:2010:BL1698	Beroep verworpen GS 16 jaren Levenslange gevangenisstraf (moord)
211.	287; 310; 311	ECLI:NL:HR:2012:BY2800 ECLI:NL:GHAMS:2010:BO6080	6 maanden strafvermindering GS 15 jaren
212.	287	ECLI:NL:HR:2012:BU8741 ECLI:NL:GHSGR:2010:BO9119	Beroep verworpen GS 10 jaren
213.	287	ECLI:NL:GHARN:2012:BV7558	GS 7 jaren

214.	287	ECLI:NL:GHARN:2012:BW9677	GS 10 jaren
215.	287; 45, 57, 287	ECLI:NL:GHSGR:2012:BV1652	GS 13 jaren en 10 maanden
216.	47, 287	ECLI:NL:GHARN:2012:BX6121	GS 11 jaren
217.	287	ECLI:NL:GHLEE:2012:BW5989	GS 12 jaren
218.	47, 288;	ECLI:NL:GHLEE:2012:BV9336	GS 9 jaren en 11 maanden
219.	287	ECLI:NL:GHARN:2012:BY2909	GS 8 jaren
220.	287	ECLI:NL:GHSHE:2012:BY0781	GS 9 jaren
221.	287	ECLI:NL:GHARN:2012:BX7016	GS 11 jaren
222.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHARN:2012:BW4784	GS 10 jaren
223.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2012:BV9391	GS 8 jaren
224.	287	ECLI:NL:GHARN:2012:BV6187	GS 9 jaren
225.	47, 287; 47, 2(B) Opiumwet; 10, 11b Opiumwet; 47, 26 WWM; 26 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2012:BX4063	GS 6 jaren en 6 maanden
226.	47, 287; 47, 2(B) Opiumwet; 10, 11b Opiumwet; 47, 26 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2012:BY9741	GS 8 jaren en 6 maanden
227.	47, 287	ECLI:NL:GHARN:2012:BW1077	GS 7 jaren
228.	47, 57, 288; 312	ECLI:NL:GHSGR:2012:BY1241	GS 21 jaren (herziening afgewezen, 2017:1305)
229.	288	ECLI:NL:GHSHE:2012:BY6981	GS 20 jaren
230.	287	ECLI:NL:GHARN:2012:BX0607	GS 8 jaren
231.	287; 57, 57, 13 WWM, 26 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2012:BW6790	GS 7 jaren
232.	287	ECLI:NL:GHAMS:2012:BV8152	GS 9 jaren
233.	287	ECLI:NL:GHSGR:2012:BW7451	GS 10 jaren
234.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHSGR:2012:BW3381	GS 10 jaren
235.	288	ECLI:NL:GHSHE:2012:BY2312	GS 15 jaren
236.	287	ECLI:NL:GHLEE:2012:BY4895	GS 30 maanden wv 10 maanden voorwaardelijk met proeftijd van 5 jaar
237.	287; 45, 302; 300	ECLI:NL:GHSHE:2012:BY5832	GS 10 jaren
238.	47, 287	ECLI:NL:GHSGR:2012:5212	GS 8 jaren
239.	287	ECLI:NL:RBALK:2012:BY4195	GS 6 jaar
240.	287; 45, 317	ECLI:NL:RBLEE:2012:BW0547	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
241.	287; 285; 57, 285; 300	ECLI:NL:RBMID:2012:BX9843	GS 12 jaren
242.	287	ECLI:NL:RBAMS:2012:BY6284	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
243.	287; 45, 57, 287; 47, 2 onder C Opiumwet; 47, 26 WWM; 47, 26 WWM	ECLI:NL:RBBRE:2012:BY7122	GS 7 jaren
244.	287	ECLI:NL:RBROT:2012:BY2389	GS 3 jaren
245.	287	ECLI:NL:RBSGR:2012:BX2392	GS 8 jaren
246.	287	ECLI:NL:RBALM:2012:BY4729	GS 8 jaren
247.	287	ECLI:NL:RBAMS:2012:BV9753	GS 7 jaren
248.	287	ECLI:NL:RBROE:2012:BW4372	GS 8 jaren
249.	287; 57, 311; 45, 57, 311; 57, 310	ECLI:NL:RBAMS:2012:BX5448	GS 7 jaren

250.	287	ECLI:NL:RBARN:2012:BX2399	OVAR, tbs met dwangverpleging
251.	287; 47, 57, 2 onder B Opiumwet; 47, 57, 3 onder B Opiumwet; 57, 285	ECLI:NL:RBAMS:2012:BZ0999	GS 9 jaren
252.	287	ECLI:NL:RBUTR:2012:BX8375	GS 2 jaren en tbs met voorwaarden
253.	287	ECLI:NL:RBSGR:2012:BW5850	GS 9 jaren
254.	288; 45, 312; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2012:BX6442	GS 10 jaren
255.	287	ECLI:NL:RBALK:2012:BV6481	GS 5 jaren
256.	287	ECLI:NL:RBZUT:2012:BW4012	tbs met dwangverpleging
257.	47, 48, 288; 26 WWM	ECLI:NL:RBUTR:2012:BY7408	GS 3 jaren
258.	47, 48, 288	ECLI:NL:RBUTR:2012:BY7227	GS 5 jaren
259.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBMID:2012:BW2303	GS 10 jaren
260.	287	ECLI:NL:RBALM:2012:BW1493	GS 3 jaren en 6 maanden
261.	287	ECLI:NL:RBSGR:2012:BX3415	OVAR, tbs met voorwaarden
262.	287	ECLI:NL:RBSGR:2012:BW8588	OVAR, tbs met dwangverpleging
263.	287	ECLI:NL:RBSHE:2012:BX2324	GS 6 jaren
264.	57, 287; 45, 287; 57, 310; 5 WWM	ECLI:NL:RBROT:2012:BV1370	GS 10 jaren
265.	287	ECLI:NL:RBSGR:2012:BW9281	OVAR, tbs met dwangverpleging
266.	287	ECLI:NL:RBZLY:2012:BX1527	GS 10 jaren
267.	287	ECLI:NL:RBSGR:2012:BY4625	GS 4 jaren
268.	287; 45, 289	ECLI:NL:RBARN:2012:BX1278	GS 16 jaren
269.	47, 288; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2013:BY9704 ECLI:NL:GHSGR:2010:BM8949	8 maanden strafvermindering GS 12 jaren
270.	55, 47, 288, 312, 47, 157	ECLI:NL:HR:2013:BY9011 ECLI:NL:GHARN:2011:BT8482 ECLI:NL:RBARN:2010:BM3325	Verdachte niet-ontvankelijk in beroep GS 18 jaren GS 30 jaren (voor o.a. medeplegen moord)
271.	55, 47, 288, 312, 47, 157	ECLI:NL:HR:2013:BY9006 ECLI:NL:GHARN:2011:BT8487 ECLI:NL:RBARN:2010:BM3352	1 maand strafvermindering GS 25 jaren GS 30 jaren
272.	287; 45, 289; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2013:BZ4479 ECLI:NL:GHSGR:2011:BT2421	2 maanden strafvermindering (herziening afgewezen, 2016:735) GS 16 jaren
273.	287	ECLI:NL:GHAMS:2013:BZ7020	GS 11 jaren
274.	287	ECLI:NL:GHSHE:2013:BZ3319	GS 12 jaren
275.	287	ECLI:NL:GHSHE:2013:BZ3618	GS 12 jaren
276.	47, 287	ECLI:NL:GHDHA:2013:3153	GS 10 jaren
277.	287	ECLI:NL:GHARL:2013:5922	GS 10 jaren
278.	287; 279; 244	ECLI:NL:GHDHA:2013:4126	GS 20 jaren
279.	287	ECLI:NL:GHDHA:2013:4303	OVAR, tbs met voorwaarden
280.	287; 45, 57, 289; 45, 287; 26 WWM	ECLI:NL:GHSHE:2013:6100 ECLI:NL:HR:2013:72 ECLI:NL:GHSHE:2012:BW4902 ECLI:NL:RBBRE:2009:BK1143	GS 26 jaren en 8 maanden Terugwijzing hof GS 28 jaren (voor o.a. moord) Levenslange gevangenisstraf (voor o.a. moord)
281.	287	ECLI:NL:GHDHA:2013:4814	GS 10 jaren

282.	287; 7 WVV	ECLI:NL:HR:2013:BZ6523 ECLI:NL:GHSHE:2011:BV0119	Niet-ontvankelijk GS 7 jaren
283.	47, 287	ECLI:NL:HR:2013:2033 ECLI:NL:GHAMS:2012:BX5850	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
284.	47, 287	ECLI:NL:HR:2013:2035 ECLI:NL:GHAMS:2012:BX5853	Beroep verworpen GS 9 jaren
285.	47, 287	ECLI:NL:GHAMS:2012:BX5854	GS 9 jaren
286.	56, 287, 45, 287, 45, 57, 287; 27 WWM; 300	ECLI:NL:HR:2013:891 ECLI:NL:GHAMS:2012:BW8075	Beroep verworpen GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging (weigerende observandus)
287.	47, 288	ECLI:NL:HR:2013:68 ECLI:NL:GHLEE:2012:BV9343	Niet-ontvankelijk GS 13 jaren en 6 maanden
288.	47, 288; 311; 311; 45, 317	ECLI:NL:HR:2013:67 ECLI:NL:GHLEE:2012:BV9346	Niet-ontvankelijk GS 18 jaren
289.	287; 2 onder B, 2 onder C Opiumwet; 57, 26 WWM; 310; 57, 300; 45, 302	ECLI:NL:HR:2013:1359 ECLI:NL:GHSGR:2012:BX6335	Niet-ontvankelijk GS 18 jaren
290.	287	ECLI:NL:HR:2013:832 ECLI:NL:GHAMS:2012:BX5608	Beroep verworpen GS 7 jaren
291.	47, 287	ECLI:NL:HR:2013:13 ECLI:NL:GHARN:2012:BW1079	Beroep verworpen GS 7 jaren
292.	47, 288; 45, 47, 288; 47, 2 onder B Opiumwet	ECLI:NL:HR:2013:819 ECLI:NL:GHSGR:2012:BX4054	Beroep verworpen GS 14 jaren
293.	287	ECLI:NL:GHAMS:2013:CA3528	GS 4 jaren (vreemdelingenstatus)
294.	47, 287; 45, 47, 287; 57, 300	ECLI:NL:GHARL:2013:BZ1585	GS 10 jaren
295.	47, 287; 45, 47, 287	ECLI:NL:GHARL:2013:BZ1587	GS 8 jaren
296.	287	ECLI:NL:GHARL:2013:9762	GS 3 jaren
297.	287	ECLI:NL:GHARL:2013:BZ1390	GS 7 jaren
298.	47, 288	ECLI:NL:GHDHA:2013:4546	GS 10 jaren
299.	287	ECLI:NL:GHDHA:2013:CA1460	GS 12 jaren
300.	287	ECLI:NL:GHARL:2013:CA1568	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
301.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHDHA:2013:4028	GS 10 jaren
302.	47, 288; 45, 312, 317; 45, 312, 317	ECLI:NL:GHAMS:2013:4754	GS 15 jaren
303.	287; 242	ECLI:NL:RBROT:2013:BZ6312	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
304.	287	ECLI:NL:RBZWB:2013:BZ6430	OVAR, tbs met voorwaarden
305.	287	ECLI:NL:RBROT:2013:BZ7312	GS 10 jaren
306.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBDHA:2013:BZ9794	GS 14 jaren
307.	287; 45, 287; 285	ECLI:NL:RBDHA:2013:CA0719	GS 12 jaren
308.	287	ECLI:NL:RBGEL:2013:CA1133	GS 10 jaren
309.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBROT:2013:CA1227	GS 15 jaren
310.	287	ECLI:NL:RBOBR:2013:CA1028	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
311.	287	ECLI:NL:RBAMS:2013:CA2217	GS 12 jaren
312.	287; 311	ECLI:NL:RBLIM:2013:4058	GS 9 jaren
313.	287	ECLI:NL:RBNHO:2013:6112	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
314.	287	ECLI:NL:RBOVE:2013:1288	GS 8 jaren

315.	287	ECLI:NL:RBAMS:2013:4452	GS 78 maanden (6,5 jaren)
316.	287; 312; 310	ECLI:NL:RBDHA:2013:8817	GS 12 jaren
317.	287	ECLI:NL:RBMNE:2013:3068	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
318.	287	ECLI:NL:RBNHO:2013:7237	GS 6 jaren
319.	287	ECLI:NL:RBAMS:2013:5473	GS 8 jaren
320.	288	ECLI:NL:RBLIM:2013:5356	GS 18 jaren
321.	57, 287	ECLI:NL:RBOBR:2013:6044	GS 19 jaren
322.	287	ECLI:NL:RBNHO:2013:10855	GS 7 jaren
323.	287	ECLI:NL:RBROT:2013:9098	GS 8 jaren
324.	287	ECLI:NL:RBMNE:2013:5786	GS 8 jaren
325.	287; 45, 151; 26 WWM	ECLI:NL:RBDHA:2013:18647	GS 10 jaren
326.	287	ECLI:NL:RBNNE:2013:7894	GS 10 jaren
327.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBMNE:2013:7329	GS 10 jaren
328.	287	ECLI:NL:RBMNE:2013:3325	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
329.	287	ECLI:NL:RBONE:2013:BZ3296	GS 9 jaren
330.	287; 45, 57, 287; 26 WWM	ECLI:NL:RBAMS:2013:BZ2053	GS 16 jaren
331.	55, 47, 287, 45, 47, 287; 312	ECLI:NL:RBROT:2013:BZ7804	GS 9 jaren
332.	55, 47, 287, 45, 47, 287; 312	ECLI:NL:RBROT:2013:BZ7811	GS 8 jaren
333.	55, 47, 287, 45, 47, 287; 312; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2013:BZ7809	GS 8 jaren
334.	287	ECLI:NL:RBOBR:2013:6516	GS 9 jaren
335.	287	ECLI:NL:RBOBR:2013:BZ3559	OVAR, tbs met dwangverpleging
336.	287	ECLI:NL:RBOVE:2013:2840	OVAR, tbs met dwangverpleging
337.	287	ECLI:NL:RBGEL:2013:3149	GS 10 jaren
338.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBOBR:2013:4962	OVAR, tbs met dwangverpleging
339.	47, 48, 288; 57, 225	ECLI:NL:RBDHA:2013:BZ0962	GS 5 jaren
340.	287	ECLI:NL:HR:2014:2775 ECLI:NL:GHDHA:2013:CA0588	Beroep verworpen GS 10 jaren
341.	287; 47, 225; 225	ECLI:NL:HR:2014:772 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY4658	Beroep verworpen GS 5 jaren
342.	288	ECLI:NL:HR:2014:703 ECLI:NL:GHSGR:2012:5211	Beroep verworpen GS 16 jaren
343.	287; 301; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2014:3111 ECLI:NL:GHSHE:2012:BY3254	6 maanden strafvermindering GS 8 jaren
344.	287	ECLI:NL:HR:2014:1518 ECLI:NL:GHSHE:2013:3791	Beroep verworpen GS 12 jaren
345.	287	ECLI:NL:HR:2014:706 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 7 jaren
346.	287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2014:2479 Hof niet gepubliceerd	Niet-ontvankelijk GS 10 jaren
347.	288; 312; 317; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2014:771 ECLI:NL:GHSHE:2013:BZ8912	Beroep verworpen GS 22 jaren
348.	287	ECLI:NL:HR:2014:2763 ECLI:NL:GHARL:2013:7393	Niet-ontvankelijk GS 8 jaren
349.	287	ECLI:NL:GHAMS:2014:507	GS 14 jaren
350.	287; 285, 300	ECLI:NL:GHAMS:2014:1189	GS 13 jaren

351.	287; 266, 267; 180, 181	ECLI:NL:GHARL:2014:3225	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
352.	287; 300; 285; 310; 300; 138; 350; 57, 285; 416	ECLI:NL:GHAMS:2014:1786	GS 8 jaren
353.	287; 47, 151	ECLI:NL:GHAMS:2014:1974	GS 9 jaren en 6 maanden
354.	287	ECLI:NL:GHARL:2014:4740 ECLI:NL:HR:2014:347 ECLI:NL:GHARN:2012:BY0075	GS 14 jaren Vernietiging en terugwijzing GS 18 jaren (moord)
355.	287	ECLI:NL:GHARL:2014:6185	GS 10 jaren
356.	287	ECLI:NL:GHDHA:2014:2917	GS 10 jaren
357.	287; 57, 285	ECLI:NL:GHSHE:2014:3810	GS 10 jaren
358.	287	ECLI:NL:GHSHE:2014:4029	GS 14 jaren
359.	287; 45, 302	ECLI:NL:GHARL:2014:7798	GS 15 jaren
360.	287	ECLI:NL:GHSHE:2014:4493	GS 12 jaren
361.	287; 300	ECLI:NL:GHSHE:2014:5104	GS 10 jaren
362.	287	ECLI:NL:GHDHA:2014:3930	GS 14 jaren
363.	288; 288; 151; 350; 45, 47, 288; 317; 45, 311, 312; 48, 311; 57, 240b	ECLI:NL:GHDHA:2014:4016 ECLI:NL:RBROT:2013:5762	GS 25 jaren en tbs met dwangverpleging Levenslange gevangenisstraf (voor o.a. moord)
364.	287; 47, 151	ECLI:NL:GHARL:2014:9527	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
365.	287	ECLI:NL:GHSHE:2014:1772 ECLI:NL:HR:2013:1125 ECLI:NL:GHSHE:2012:BV6336	GS 9 jaren en 8 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 14 jaren (moord)
366.	47, 287; 2 onder c Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2014:301 ECLI:NL:GHARN:2012:BX6113	2 maanden strafvermindering GS 11 jaren
367.	287	ECLI:NL:HR:2014:33 ECLI:NL:GHSHE:2012:BX9798	Een maand strafvermindering GS 9 jaren en 9 maanden
368.	47, 57, 288; 311; 56, 47, 2 onder a Opiumwet, 47, 2 onder c Opiumwet	ECLI:NL:HR:2014:289 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY1246	Beroep verworpen GS 18 jaren
369.	287	ECLI:NL:HR:2014:3155 ECLI:NL:GHDHA:2013:5118	Niet-ontvankelijkheid GS 12 jaren
370.	287	ECLI:NL:GHAMS:2014:3622	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
371.	287; 301; 57, 300, 304	ECLI:NL:GHSHE:2014:126	GS 14 jaren
372.	287	ECLI:NL:GHSHE:2014:104	GS 9 jaren
373.	287; 45, 151	ECLI:NL:GHDHA:2014:3129	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
374.	287; 289	ECLI:NL:GHARL:2014:1353	GS 22 jaren
375.	287	ECLI:NL:GHSHE:2014:1823	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
376.	287; 285; 57, 26 WWM	ECLI:NL:GHARL:2014:2155	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
377.	287	ECLI:NL:GHDHA:2014:4623	GS 3 jaren en tbs met dwangverpleging
378.	287	ECLI:NL:RBOBR:2014:190	GS 8 jaren
379.	287	ECLI:NL:RBOBR:2014:811	GS 11 jaren
380.	47, 288; 55, 311, 312, 47, 285; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2014:1431	GS 15 jaren
381.	47, 287	ECLI:NL:RBROT:2014:3111	GS 10 jaren
382.	287; 310; 57, 311; 311; 310	ECLI:NL:RBDHA:2014:5510	GS 12 jaren
383.	287; 151	ECLI:NL:RBROT:2014:4033	GS 12 jaren

384.	287; 57, 300, 304,	ECLI:NL:RBMNE:2014:2031	GS 10 jaren
385.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2014:4842	GS 11 jaren
386.	287	ECLI:NL:GHSHE:2014:4493	GS 12 jaren
387.	287	ECLI:NL:RBLIM:2014:3024	GS 7 jaren
388.	287; 300; 141; 300	ECLI:NL:RBNNE:2014:5719	GS 10 jaren
389.	287	ECLI:NL:RBMNE:2014:5540	GS 7 jaren
390.	287	ECLI:NL:RBLIM:2014:720	GS 4 jaren
391.	287	ECLI:NL:RBMNE:2014:3271	GS 7 jaren
392.	287	ECLI:NL:RBOBR:2014:3532	GS 10 jaren
393.	287; 300	ECLI:NL:RBNHO:2014:7947	GS 5 jaren en tbs met dwangverpleging
394.	287; 285	ECLI:NL:RBROT:2014:6481	GS 10 jaren
395.	287	ECLI:NL:RBNHO:2014:8522	GS 5 jaren
396.	287	ECLI:NL:RBZWB:2014:3256	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
397.	288	ECLI:NL:RBLIM:2014:10358	GS 12 jaren
398.	288; 317; 300	ECLI:NL:RBNHO:2014:1026	GS 18 jaren
399.	287; 300; 350	ECLI:NL:RBLIM:2014:11172	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
400.	287	ECLI:NL:RBZWB:2014:987	OVAR en tbs met voorwaarden
401.	288	Hof niet gepubliceerd ECLI:NL:HR:2015:122 ECLI:NL:GHARL:2013:5260	GS 9 jaar en tbs met dwangverpleging Vernietiging en verwijzing GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging (moord)
402.	287	ECLI:NL:GHSHE:2015:395 ECLI:NL:HR:2014:2669 ECLI:NL:GHSHE:2012:BX7916	GS 13 jaren en 6 maanden Vernietiging en verwijzing GS 15 jaren (moord)
403.	287	ECLI:NL:GHARL:2015:646	GS 3 jaren waarvan 2 voorwaardelijk
404.	287	ECLI:NL:HR:2015:347 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 8 jaren
405.	287	ECLI:NL:HR:2015:99 ECLI:NL:GHARL:2014:4292	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
406.	287; 45, 289; 46, 289; 285b; 310; 282a; 312	ECLI:NL:HR:2015:45 ECLI:NL:GHARL:2014:868	Beroep verworpen GS 20 jaren
407.	287	ECLI:NL:HR:2015:353 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 6 jaren
408.	47, 288	ECLI:NL:HR:2015:47 ECLI:NL:GHDHA:2013:4543	Beroep verworpen GS 8 jaren
409.	287; 45, 57, 287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2015:119 ECLI:NL:GHARL:2013:9557	Beroep verworpen GS 10 jaren
410.	287; 45, 287	ECLI:NL:HR:2015:100 ECLI:NL:GHAMS:2013:3199	Niet-ontvankelijk GS 19 jaren
411.	287	ECLI:NL:HR:2015:3030 ECLI:NL:GHARL:2014:7624 ECLI:NL:HR:2014:294 ECLI:NL:GHSHE:2012:BY4938 ECLI:NL:HR:2012:BT1758 ECLI:NL:GHSHE:2010:BM0007	Beroep verworpen GS 10 jaren Verwijzing GS 15 jaren (moord) Terugwijzing Vrijspraak moord en doodslag

412.	287; 57, 282; 45, 47, 57, 287; 47, 285; 181; 300, 304	ECLI:NL:HR:2015:880 ECLI:NL:GHDHA:2014:395	Beroep verworpen GS 18 jaren
413.	47, 288; 311, 312; 311	ECLI:NL:HR:2015:62 ECLI:NL:GHAMS:2014:1754	Niet-ontvankelijk GS 17 jaren
414.	287	ECLI:NL:GHARL:2015:1363	GS 12 jaren
415.	287	ECLI:NL:GHSHE:2015:833	GS 12 jaren
416.	287	ECLI:NL:GHARL:2015:2574	GS 12 jaren
417.	287	ECLI:NL:GHARL:2015:2905	GS 10 jaren
418.	287	ECLI:NL:GHARL:2015:2965	GS 9 jaren
419.	287	ECLI:NL:GHAMS:2015:1733	GS 10 jaren
420.	287	ECLI:NL:GHDHA:2015:1755	GS 7 jaren en 6 maanden
421.	55, 288, 311	ECLI:NL:GHARL:2015:5097	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
422.	287	ECLI:NL:GHSHE:2015:2919	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
423.	287	ECLI:NL:GHAMS:2015:5202	GS 12 jaren
424.	287	ECLI:NL:GHAMS:2015:4482 ECLI:NL:RBAMS:2015:662	Bevestiging vonnis waarvan beroep GS 7 jaren
425.	287; 311	ECLI:NL:GHARL:2015:8932 ECLI:NL:HR:2014:3145 Hof niet gepubliceerd	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging Vernietiging en verwijzing GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
426.	55, 288, 310; 350; 57, 266, 267; 300	ECLI:NL:GHARL:2015:9560	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
427.	287; 45, 287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2015:2091 ECLI:NL:GHARL:2013:BZ9330	Zes maanden strafvermindering GS 12 jaren
428.	47, 288	ECLI:NL:HR:2015:1095 ECLI:NL:GHSHE:2013:5941	Twee maanden strafvermindering GS 18 jaren
429.	287	ECLI:NL:HR:2015:509 ECLI:NL:GHSHE:2012:BY3791	Zes maanden strafvermindering GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
430.	47, 287; 141	ECLI:NL:HR:2015:933 ECLI:NL:GHARL:2013:9740	Beroep verworpen GS 6 jaren
431.	47, 288	ECLI:NL:HR:2015:2778 ECLI:NL:GHSHE:2014:1531	Beroep verworpen GS 20 jaren
432.	287	ECLI:NL:HR:2015:2399 ECLI:NL:GHSHE:2014:3997	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
433.	287; 45, 289	ECLI:NL:RBZWB:2015:181	Tbs met dwangverpleging
434.	287	ECLI:NL:RBNNE:2015:228	GS 7 jaren
435.	288; 57, 311, 312	ECLI:NL:RBLIM:2015:2008	GS 18 jaren
436.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2015:2066	GS 12 jaren
437.	287	ECLI:NL:RBROT:2015:2513	GS 10 jaren
438.	287; 310	ECLI:NL:RBOVE:2015:1683	GS 7 jaren
439.	287; 239	ECLI:NL:RBDHA:2015:4190	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
440.	287	ECLI:NL:RBAMS:2015:3292	OVAR en tbs met dwangverpleging
441.	47, 288	ECLI:NL:HR:2015:1651 ECLI:NL:GHARL:2014:839	Beroep verworpen GS 15 jaren
442.	47, 288; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2015:1653 ECLI:NL:GHARL:2014:840	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren

443.	47, 48, 288	ECLI:NL:HR:2015:1652 ECLI:NL:GHARL:2014:841	Beroep verworpen GS 5 jaren
444.	287	ECLI:NL:HR:2015:1767 ECLI:NL:GHARL:2014:7452	Niet-ontvankelijk GS 9 jaren
445.	287; 57,300; 57, 285	ECLI:NL:HR:2015:1876 ECLI:NL:GHSHE:2014:1461	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
446.	57, 288; 45, 287; 45, 287; 317; 2 onder b Opiumwet	ECLI:NL:HR:2015:1765 ECLI:NL:GHDHA:2014:1259	Beroep verworpen GS 21 jaren
447.	287; 26 WWM; 57, 26 WWM, 57, 26 WWM; 57, 13 WWM; 7 WVW	ECLI:NL:HR:2015:3349 ECLI:NL:GHDHA:2014:2518	Beroep verworpen GS 9 jaren
448.	287	ECLI:NL:GHAMS:2015:1329	GS 8 jaren
449.	287; 420bis	ECLI:NL:GHARL:2015:9555	GS 11 jaren
450.	287; 310; 57, 311	ECLI:NL:GHSHE:2015:2038	GS 12 jaren
451.	287	ECLI:NL:GHARL:2015:1081	GS 6 jaren
452.	287; 45, 287	ECLI:NL:GHARL:2015:9336	Plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis voor een jaar
453.	47, 287	ECLI:NL:GHSHE:2015:573	GS 9 jaren en 6 maanden
454.	47, 287	ECLI:NL:GHSHE:2015:572	GS 10 jaren
455.	288	ECLI:NL:RBLIM:2015:5241	GS 18 jaren
456.	287	ECLI:NL:RBOBR:2015:7436	GS 9 jaren
457.	287	ECLI:NL:RBMNE:2015:9167	OVAR en tbs met dwangverpleging
458.	55, 287, 45, 57, 287, 157	ECLI:NL:RBMNE:2015:8852	GS 16 jaren
459.	287	ECLI:NL:RBDHA:2015:13618	GS 8 jaren
460.	287	ECLI:NL:RBROT:2015:8785	GS 10 jaren
461.	287; 47, 151; 47, 3 onder c Opiumwet; 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBOVE:2015:5278	GS 9 jaren
462.	287	ECLI:NL:RBDHA:2015:13529	GS 11 jaren
463.	287	ECLI:NL:RBROT:2015:9364	GS 12 jaren
464.	287; 310; 45, 350	ECLI:NL:RBOBR:2015:6484	OVAR en tbs met dwangverpleging
465.	287	ECLI:NL:RBAMS:2015:7610	GS 8 jaren
466.	287; 317, 312	ECLI:NL:RBNHO:2015:9231	GS 12 jaren
467.	287	ECLI:NL:RBNHO:2015:9246	OVAR en tbs met dwangverpleging
468.	287	ECLI:NL:RBGEL:2015:6395	GS 10 jaren
469.	287	ECLI:NL:RBZWB:2015:6429	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
470.	287	ECLI:NL:RBOBR:2015:5649	GS 10 jaren
471.	287	ECLI:NL:RBLIM:2015:6266	GS 40 maanden waarvan 10 maanden voorwaardelijk, met een proeftijd van 2 jaren
472.	287	ECLI:NL:RBDHA:2015:7950	GS 7 jaren
473.	287	ECLI:NL:RBZWB:2015:3104	OVAR en plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis voor de duur van 1 jaar
474.	287	ECLI:NL:RBMNE:2015:3261	GS 6 jaren
475.	287; 300, 304	ECLI:NL:RBMNE:2015:2849	GS 3 jaren

476.	287; 300; 350; 181, 182; 56, 3 onder c Opiumwet, 3 onder b Opiumwet; 311; 300; 285	ECLI:NL:RBDHA:2015:2299	GS 12 jaren
477.	287	ECLI:NL:RBOVE:2015:531	GS 5 jaren
478.	287; 2 lid 1 Wet tijdelijk huisverbod	ECLI:NL:HR:2016:2241 ECLI:NL:GHARL:2015:4962	Vernietiging (ECLI:NL:GHARL:2017:1562, terugwijzing, alleen beslissing over schokschade en 36f) GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
479.	287	ECLI:NL:HR:2016:1396 ECLI:NL:GHAMS:2015:128	Niet-ontvankelijk GS 7 jaren en 6 maanden
480.	287; 310	ECLI:NL:HR:2016:869 Hof niet gepubliceerd	Een maand strafvermindering GS 12 jaren
481.	287; 45, 287	ECLI:NL:HR:2016:2903 ECLI:NL:GHDHA:2015:3615	Niet-ontvankelijk GS 13 jaren en 6 maanden
482.	287	ECLI:NL:HR:2016:2783 Hof niet gepubliceerd	Vier maanden strafvermindering GS 11 jaren
483.	47, 287; 312	Hof niet gepubliceerd ECLI:NL:HR:2014:2841 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY6958	GS 14 jaren en 9 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 20 jaren
484.	287	ECLI:NL:HR:2016:2582 ECLI:NL:GHARL:2015:1384	Vier maanden strafvermindering GS 12 jaar en 6 maanden
485.	57, 288; 350	ECLI:NL:HR:2016:1397 ECLI:NL:GHARL:2015:4875	Beroep verworpen GS 30 jaren
486.	287; 57, 310; 57, 311	ECLI:NL:HR:2016:962 Hof niet gepubliceerd	Beroep verworpen GS 12 jaren
487.	57, 287; 45, 287	ECLI:NL:HR:2016:414 ECLI:NL:GHAMS:2015:1732	Beroep verworpen GS 18 jaren
488.	287; 151	ECLI:NL:HR:2016:1398 ECLI:NL:GHSHE:2015:2625	Beroep verworpen GS 12 jaren
489.	287	ECLI:NL:HR:2016:1024 ECLI:NL:GHARL:2015:3289	Niet-ontvankelijk GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
490.	287	ECLI:NL:HR:2016:1399 ECLI:NL:GHARL:2015:8524	Niet-ontvankelijk GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
491.	287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2016:2306 ECLI:NL:GHSHE:2014:5370	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
492.	47, 287	ECLI:NL:GHARL:2016:3020 ECLI:NL:HR:2015:2821 ECLI:NL:GHARL:2014:4444 ECLI:NL:HR:2013:1755 ECLI:NL:GHAMS:2012:BW7090 ECLI:NL:GHAMS:2012:BW7096 ECLI:NL:RBUTR:2010:BM2730	GS 17 jaren en 9 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 11 jaren Vernietiging en verwijzing GS 22 jaren (medeplegen moord) GS 16 jaren (medeplegen moord) GS 30 jaren (gekwalficeerde doodslag)
493.	287	ECLI:NL:HR:2016:2011 ECLI:NL:GHARL:2015:7837	Niet-ontvankelijk GS 8 jaren

494.	287	ECLI:NL:HR:2016:865 ECLI:NL:GHARL:2014:7986 ECLI:NL:HR:2012:BX8087 ECLI:NL:GHLEE:2011:BQ3496	Vier maanden strafvermindering GS 12 jaren Vernietiging en terugwijzing GS 18 jaren (moord)
495.	287; 45, 287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2016:2246 ECLI:NL:GHSHE:2015:975	Zes maanden strafvermindering GS 12 jaren
496.	287; 45, 287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2017:68 ECLI:NL:GHSHE:2015:471	Zes maanden strafvermindering GS 20 jaren
497.	287	ECLI:NL:HR:2016:2201 ECLI:NL:GHDHA:2015:282	Drie maanden strafvermindering GS 9 jaren
498.	47, 287	ECLI:NL:GHDHA:2016:4247 ECLI:NL:HR:2014:2844 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY6968	GS 5 jaar en 9 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 6 jaren (moord)
499.	287	ECLI:NL:GHSHE:2016:494	GS 10 jaren
500.	287	ECLI:NL:GHDHA:2016:474	GS 9 jaren
501.	287	ECLI:NL:GHSHE:2016:704 ECLI:NL:RBZWB:2013:BZ8970	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging GS 30 jaren (voor moord)
502.	287	ECLI:NL:GHAMS:2016:2422	OVAR en tbs met dwangverpleging
503.	287; 45, 287	ECLI:NL:GHARL:2016:4741	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
504.	287; 138; 57, 285	ECLI:NL:GHSHE:2016:2724	GS 11 jaren
505.	287	ECLI:NL:GHDHA:2016:2158	GS 12 jaren
506.	47, 287; 57, 157; 57, 285; 350	ECLI:NL:GHARL:2016:5909	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
507.	287	ECLI:NL:GHDHA:2016:2648 ECLI:NL:RBDHA:2015:12039	Bevestiging vonnis waarvan beroep OVAR en tbs met dwangverpleging
508.	287	ECLI:NL:GHDHA:2016:2679	GS 12 jaren
509.	287; 26 WWM	ECLI:NL:GHDHA:2016:3303	GS 7 jaren en 6 maanden
510.	287; 45, 287; 310	ECLI:NL:GHARL:2016:9042	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
511.	287; 2(B) Opiumwet; 300, 304	ECLI:NL:GHARL:2016:3474	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
512.	287	ECLI:NL:HR:2016:108 ECLI:NL:GHSHE:2014:2182	Beroep verworpen GS 12 jaren
513.	287	ECLI:NL:RBMNE:2016:472	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
514.	287; 47, 151	ECLI:NL:RBROT:2016:898	GS 10 jaren
515.	287	ECLI:NL:RBOVE:2016:670	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
516.	287	ECLI:NL:RBAMS:2016:1839	GS 12 jaren
517.	287	ECLI:NL:RBDHA:2016:3717	GS 9 jaren
518.	47, 287	ECLI:NL:RBNHO:2016:3422	GS 9 jaren
519.	47, 287	ECLI:NL:RBNHO:2016:3423	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
520.	288; 242	ECLI:NL:RBGEL:2016:2470	GS 20 jaren en tbs met dwangverpleging
521.	287	ECLI:NL:RBNNE:2016:2259	GS 12 jaren
522.	57, 287; 311	ECLI:NL:RBNNE:2016:2607	GS 20 jaren
523.	287	ECLI:NL:RBNNE:2016:2979	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
524.	287	ECLI:NL:RBMNE:2016:3683	GS 7 jaren
525.	287	ECLI:NL:RBAMS:2016:6465	GS 8 jaren
526.	287	ECLI:NL:RBLIM:2016:5840	GS 9 jaren
527.	287; 47, 151	ECLI:NL:RBZWB:2016:5272	GS 11 jaren
528.	287; 285; 45, 246; 300	ECLI:NL:RBOBR:2016:4722	GS 12 jaren

529.	287	ECLI:NL:RBDHA:2016:11277	GS 9 jaren
530.	48, 47, 287; 48, 47, 45, 302; 48, 47, 282a; 310; 225	ECLI:NL:RBOBR:2016:5488	GS 5 jaren
531.	287; 282a	ECLI:NL:RBDHA:2016:12014	OVAR, tbs met dwangverpleging
532.	287	ECLI:NL:RBAMS:2016:9870	GS 10 jaren
533.	287	ECLI:NL:RBAMS:2016:6739	GS 279 dagen en tbs met dwangverpleging
534.	287	ECLI:NL:RBLIM:2016:9925	GS 9 jaren
535.	288; 311, 312	ECLI:NL:RBROT:2016:8985	GS 15 jaren
536.	287	ECLI:NL:RBNHO:2016:10052	GS 12 jaren
537.	288; 310	ECLI:NL:RBNHO:2016:10658	GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
538.	287; 45, 287	ECLI:NL:HR:2016:112 ECLI:NL:GHARL:2014:9991	Niet-ontvankelijk GS 7 jaren
539.	287	ECLI:NL:HR:2016:456 ECLI:NL:GHDHA:2014:2422	Twee maanden strafvermindering GS 4 jaren
540.	288; 2 Opiumwet; 47, 26 WWM, 57 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2016:3240	GS 12 jaren en 7 maanden
541.	287; 57, 26 WWM; 57, 26 WWM	ECLI:NL:GHDHA:2016:2678	GS 9 jaren
542.	287	ECLI:NL:GHARL:2016:8917 ECLI:NL:RBGEL:2016:767	Bevestiging van het vonnis in eerste aanleg OVAR en tbs met dwangverpleging
543.	287	ECLI:NL:GHSHE:2016:5324	GS 8 jaren
544.	287	ECLI:NL:GHSHE:2016:4632	GS 11 jaren
545.	287	ECLI:NL:RBOBR:2016:6894	GS 12 jaren
546.	288; 311	ECLI:NL:RBZWB:2016:6809	GS 25 jaren
547.	287; 57, 300, 304	ECLI:NL:RBROT:2016:6854	GS 6 jaren
548.	287	ECLI:NL:RBNNE:2016:3582	GS 4 jaren
549.	287	ECLI:NL:RBLIM:2016:6149	OVAR en plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis voor 1 jaar
550.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBGEL:2016:3600	GS 2 jaren en tbs onder voorwaarden
551.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2016:5097	GS 5 jaren
552.	287; 13 WWM	ECLI:NL:RBZWB:2016:3865	GS 6 jaren
553.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBNNE:2016:2831	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
554.	287	ECLI:NL:RBDHA:2016:4696	GS 12 jaren
555.	287	ECLI:NL:RBROT:2016:5142	GS 9 jaren
556.	287	ECLI:NL:RBOBR:2016:1003	OVAR en plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis voor 1 jaar
557.	288; 311	ECLI:NL:HR:2017:223 Hof Den Haag 15-12-2015 (niet gepubliceerd)	Beroep verworpen GS 16 jaren
558.	47, 288	ECLI:NL:HR:2017:37 ECLI:NL:GHARL:2016:1381	Beroep verworpen GS 15 jaren
559.	47, 288	ECLI:NL:HR:2017:38 ECLI:NL:GHARL:2016:438	Beroep verworpen GS 15 jaren
560.	287; 57, 302; 57, 300	ECLI:NL:HR:2017:589 ECLI:NL:GHAMS:2015:3635	Vijf maanden strafvermindering GS 14 jaren

561.	287; 312	ECLI:NL:HR:2017:317 ECLI:NL:GHSHE:2016:256 ECLI:NL:HR:2014:472 ECLI:NL:GHSHE:2013:BY9290	Niet-ontvankelijk GS 10 jaren Deels vernietiging en terugwijzing GS 13 jaren
562.	287	ECLI:NL:HR:2017:701 ECLI:NL:GHDHA:2015:2414 ECLI:NL:HR:2015:1243 Hof Den Haag 26-04-2013 (niet gepubliceerd)	Beroep verworpen GS 8 jaren en 6 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 7 jaren
563.	57, 287; 45, 57, 287; 55, 285; 45, 302	ECLI:NL:HR:2017:417 ECLI:NL:GHARL:2014:9618	6 maanden strafvermindering GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
564.	287	ECLI:NL:HR:2017:520 ECLI:NL:GHSHE:2016:1595	Niet-ontvankelijk GS 10 jaren
565.	47, 57, 287	ECLI:NL:HR:2017:944 ECLI:NL:GHAMS:2016:1035	Beroep verworpen GS 18 jaren
566.	48, 47, 55, 287; 47, 3(B) Opiumwet	ECLI:NL:HR:2017:946 ECLI:NL:GHAMS:2016:1036	Niet-ontvankelijk GS 9 jaren
567.	47, 287	ECLI:NL:HR:2017:1287 ECLI:NL:GHDHA:2015:2222	Beroep verworpen GS 5 jaren
568.	47, 287	ECLI:NL:HR:2017:1288 ECLI:NL:GHDHA:2015:2221	Drie maanden strafvermindering GS 5 jaren
569.	287	Hof niet gepubliceerd (2017) ECLI:NL:HR:2016:691 Hof niet gepubliceerd	GS 4 jaren en 10 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 5 jaren
570.	47, 287; 285; 181; 57, 267	ECLI:NL:HR:2017:1027 ECLI:NL:GHAMS:2016:1131	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
571.	47, 287; 57, 26 WWM; 45, 287; 285; 57, 300	ECLI:NL:HR:2017:1026 ECLI:GHAMS:2016:1112	Twee jaren strafvermindering GS 18 jaren
572.	287; 151	ECLI:NL:HR:2017:1124 ECLI:NL:GHDHA:2015:1261	Zes maanden strafvermindering GS 9 jaren en tbs met dwangverpleging
573.	47, 287	ECLI:NL:HR:2017:2481 ECLI:NL:GHARL:206:5907	Beroep verworpen GS 15 jaren
574.	287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2017:2572 ECLI:NL:GHDHA:2016:4246	Beroep verworpen GS 11 jaren
575.	47, 287; 311	ECLI:NL:HR:2017:2964 ECLI:NL:GHDHA:2016:4244 ECLI:NL:HR:2014:2845 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY6976	Niet-ontvankelijk GS 8 jaren en 9 maanden Terugwijzing; verwerpt het beroep voor het overige (middel over voorbedachte raad gegrond) GS 10 jaren
576.	47, 287	ECLI:NL:HR:2017:2942 ECLI:NL:GHDHA:2016:4249 ECLI:NL:HR:2014:2842 ECLI:NL:GHSGR:2012:BY6967	Niet-ontvankelijk GS 13 jaar en 9 maanden Vernietiging en terugwijzing GS 16 jaren

577.	287	ECLI:NL:HR:2017:2570 ECLI:NL:GHARL:2016:5747 ECLI:NL:HR:2015:93 ECLI:NL:GHARL:2014:2923	Beroep verworpen GS 14 jaren Vernietiging en terugwijzing GS 14 jaren
578.	287; 45, 151	ECLI:NL:HR:2017:2571 Hof Den Haag 11-11-2015 (niet gepubliceerd)	Beroep verworpen GS 8 jaren en 9 maanden
579.	287; 45, 287; 350	ECLI:NL:HR:2017:3031 ECLI:NL:GHAMS:2016:2317	Niet-ontvankelijk GS 16 jaren
580.	47, 288; 46, 47, 317; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:HR:2017:3072 ECLI:NL:GHDHA:2016:1061	Niet-ontvankelijk GS 15 jaren
581.	47, 287	ECLI:NL:HR:2017:2957 ECLI:NL:GHDHA:2016:164	6 maanden strafvermindering GS 10 jaren
582.	287	ECLI:NL:GHARL:2017:465	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
583.	287; 45, 57, 287	ECLI:NL:GHDHA:2017:175	OVAR, tbs met voorwaarden
584.	287	ECLI:NL:GHSHE:2017:583	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
585.	57, 287	ECLI:NL:GHDHA:2017:684	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
586.	287; 151	ECLI:NL:GHSHE:2017:1081	GS 14 jaren
587.	287; 45, 287	ECLI:NL:GHSHE:2017:132	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
588.	287	ECLI:NL:GHSHE:2017:3603	GS 6 jaren
589.	287	ECLI:NL:GHAMS:2017:4126	GS 9 jaren
590.	287	ECLI:NL:GHAMS:2017:4360	GS 4 jaren
591.	287	ECLI:NL:GHSHE:2017:4629	GS 10 jaren
592.	287; 242, 248; 289; 57, 151; 240b	ECLI:NL:GHARL:2017:9826 ECLI:NL:RBMNE:2016:4229	GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging GS 30 jaren en tbs met dwangverpleging
593.	287; 45, 287; 13 WWM	ECLI:NL:GHAMS:2017:4896	GS 12 jaren en tbs met dwangverpleging
594.	287	ECLI:NL:GHSHE:2017:5245	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
595.	287	ECLI:NL:GHAMS:2017:5494	GS 11 jaren (cassatieberoep ingesteld, nog niet onherroepelijk)
596.	287; 57, 13 WWM	ECLI:NL:GHSHE:2017:5468	GS 11 jaren
597.	287	ECLI:NL:GHARL:2017:11128	OVAR, tbs met dwangverpleging
598.	287; 57, 300; 350; 181; 57, 267	ECLI:NL:GHDHA:2017:3770	GS 7 jaren en 2 maanden en tbs met dwangverpleging
599.	287	ECLI:NL:RBGEL:2017:526	GS 12 jaren
600.	47, 287; 45, 47, 287; 47, 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2017:831	GS 15 jaren
601.	47, 287; 45, 47, 287; 47, 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2017:836	GS 15 jaren
602.	48, 287; 45, 48, 287	ECLI:NL:RBROT:2017:846	GS 2 jaren
603.	287; 45, 47, 57, 287; 141	ECLI:NL:RBNHO:2017:859	GS 10 jaren
604.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBDHA:2017:946	GS 8 jaren
605.	287; 310	ECLI:NL:RBZWB:2017:847	GS 12 jaren
606.	287	ECLI:NL:RBAMS:2017:1935	GS 10 jaren
607.	55, 302, 287	ECLI:NL:RBROT:2017:2640	GS 4 jaren en 6 maanden
608.	47, 287; 45, 47, 57, 287; 47, 317; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBMNE:2017:1796	GS 12 jaren

609.	287	ECLI:NL:RBOBR:2017:2375	GS 11 jaren
610.	287	ECLI:NL:RBNHO:2017:3408	GS 8 jaren
611.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:4325	OVAR, tbs met dwangverpleging
612.	287	ECLI:NL:RBGEL:2017:3007	GS 12 jaren
613.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:4466	GS 4 jaren en tbs met dwangverpleging
614.	287	ECLI:NL:RBAMS:2017:4091	GS 8 jaren
615.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:4696	GS 5 jaren
616.	287; 45, 317	ECLI:NL:RBROT:2017:4573	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
617.	47, 287	ECLI:NL:RBNNE:2017:2356	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
618.	47, 287	ECLI:NL:RBNNE:2017:2357	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
619.	287; 285; 300; 300; 311; 47, 300; 45, 47, 302; 310; 180	ECLI:NL:RBLIM:2017:6474	GS 9 jaren
620.	287	ECLI:NL:RBMNE:2017:3493	OVAR, tbs met dwangverpleging
621.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:5420	GS 8 jaren
622.	287; 300	ECLI:NL:RBAMS:2017:4927	GS 12 jaren
623.	287	ECLI:NL:RBMNE:2017:3682	GS 11 jaren
624.	287	ECLI:NL:RBOVE:2017:2822	GS 10 jaren en tbs met dwangverpleging
625.	287	ECLI:NL:RBNNE:2017:2881	GS 4 jaren
626.	287	ECLI:NL:RBAMS:2017:5980	GS 8 jaren
627.	287	ECLI:NL:RBGEL:2017:4469	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
628.	287	ECLI:NL:RBOBR:2017:4621	GS 8 jaren
629.	287	ECLI:NL:RBAMS:2017:6680	GS 15 jaren
630.	287	ECLI:NL:RBNHO:2017:7889	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
631.	287	ECLI:NL:RBDHA:2017:11127	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
632.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:8266	OVAR, tbs met voorwaarden
633.	287	ECLI:NL:RBZWB:2017:6438	GS 12 jaren
634.	287	ECLI:NL:RBOBR:2017:5394	GS 11 jaren
635.	57, 287	ECLI:NL:RBAMS:2017:8001	GS 14,5 jaren
636.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:9055	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
637.	287	ECLI:NL:RBOVE:2017:4439	GS 9 jaren
638.	287	ECLI:NL:RBGEL:2017:6132	GS 7 jaren en tbs met dwangverpleging
639.	287	ECLI:NL:RBROT:2017:9414	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
640.	287	ECLI:NL:RBNNE:2017:4817	GS 5 jaren en tbs met voorwaarden
641.	287	ECLI:NL:RBOVE:2017:4645	GS 12 jaren
642.	47, 57, 287; 45, 55, 57, 287, 285; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBROT:2017:10087	GS 18 jaren
643.	57, 287	ECLI:NL:RBMNE:2017:6439	GS 14 jaren
644.	287; 26 WWM	ECLI:NL:RBOVE:2017:4740	GS 11 jaren
645.	287	ECLI:NL:HR:2018:496 ECLI:NL:GHSHE:2016:4845	Terugwijzing hof (zaak nadien nog niet behandeld) GS 6 jaren
646.	287; 45, 287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2018:1047 ECLI:NL:GHSHE:2017:1903	Niet-ontvankelijk GS 11 jaren
647.	47, 287	ECLI:NL:HR:2018:796 ECLI:NL:GHAMS:2016:5176	2 maanden strafvermindering GS 9 jaren

648.	47, 287; 57, 326	ECLI:NL:HR:2018:836 ECLI:NL:GHAMS:2016:5177	2 maanden strafvermindering GS 9 jaren
649.	287	ECLI:NL:HR:2018:2186 ECLI:NL:GHSHE:2017:5465	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
650.	47, 287	ECLI:NL:HR:2018:1894 ECLI:NL:GHSHE:2018:319	Niet-ontvankelijk GS 7 jaren
651.	287; 285	ECLI:NL:HR:2018:1133 ECLI:NL:GHDHA:2017:1835	Niet-ontvankelijk GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
652.	287	ECLI:NL:HR:2018:1062 Hof niet gepubliceerd	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
653.	287; 47, 151	ECLI:NL:HR:2018:336 ECLI:NL:GHSHE:2016:2542	Niet-ontvankelijk GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
654.	287	ECLI:NL:HR:2018:337 Hof niet gepubliceerd	Niet-ontvankelijk GS 11 jaren
655.	287; 151	ECLI:NL:HR:2018:554 ECLI:NL:GHARL:2017:1544	Niet-ontvankelijk GS 13 jaren
656.	287; 45, 287	ECLI:NL:HR:2018:1072 ECLI:NL:GHSHE:2017:255	1 maand strafvermindering GS 12 jaren
657.	287; 151; 350	ECLI:NL:HR:2018:2249 ECLI:NL:GHDHA:2017:965	Niet-ontvankelijk GS 11 jaren en tien maanden.
658.	287; 47, 312	ECLI:NL:HR:2018:1828 ECLI:NL:GHARL:2017:63	Niet-ontvankelijk GS 12 jaren
659.	287	ECLI:NL:HR:2018:986 ECLI:NL:GHARL:2017:5445	Niet-ontvankelijk GS 13 jaren
660.	287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2018:988 ECLI:NL:GHSHE:2017:2223	Beroep verworpen GS 9 jaren
661.	287; 26 WWM	ECLI:NL:HR:2018:828 ECLI:NL:GHDHA:2016:4248	6 maanden strafvermindering GS 9 jaren
662.	48, 288; 47, 2(C) Opiumwet; 2(C) Opiumwet	ECLI:NL:HR:2018:304 ECLI:NL:GHAMS:2016:3235	Beroep verworpen GS 3 jaren en negen maanden
663.	287; 57, 157	ECLI:NL:HR:2018:708 ECLI:NL:GHDHA:2016:4250	6 maanden strafvermindering GS 16 jaren
664.	47, 57, 287; 47, 57, 151	ECLI:NL:HR:2018:321 ECLI:NL:GHSHE:2017:712 ECLI:NL:RBLIM:2015:3471	Beroep verworpen GS 20 jaren GS 30 jaren
665.	287	ECLI:NL:HR:2018:194 ECLI:NL:GHARL:2016:10516	Beroep verworpen GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
666.	287	ECLI:NL:GHSHE:2018:2200	GS 9 jaren
667.	47, 287	ECLI:NL:GHSHE:2018:317	GS 6 jaren
668.	287	ECLI:NL:RBOBR:2018:295	GS 7 jaren
669.	287	ECLI:NL:RBNHO:2018:607	GS 8 jaren
670.	287	ECLI:NL:RBMNE:2018:479	GS 5 jaren
671.	47, 287; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBZWB:2018:977	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
672.	47, 287; 47, 57, 26 WWM	ECLI:NL:RBZWB:2018:980	GS 6 jaren en tbs met dwangverpleging
673.	287	ECLI:NL:RBZWB:2018:1267	GS 12 jaren
674.	47, 287	ECLI:NL:RBAMS:2018:1475	GS 10 jaren

675.	47, 287	ECLI:NL:RBAMS:2018:1476	GS 10 jaren
676.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBNNE:2018:1026	OVAR, tbs met dwangverpleging
677.	287	ECLI:NL:RBAMS:2018:1792	GS 8 jaren
678.	47, 288	ECLI:NL:RBLIM:2018:2962	GS 24 jaren
679.	47, 288	ECLI:NL:RBLIM:2018:2963	GS 24 jaren
680.	48, 288	ECLI:NL:RBLIM:2018:2964	GS 14 jaren
681.	287	ECLI:NL:RBMNE:2018:1200	GS 8 jaren
682.	47, 57, 287	ECLI:NL:RBGEL:2018:1607	GS 15 jaren
683.	47, 57, 287	ECLI:NL:RBGEL:2018:1608	GS 16 jaren
684.	287	ECLI:NL:RBZWB:2018:2747	GS 10 jaren
685.	287	ECLI:NL:RBZWB:2018:3095	GS 12 jaren
686.	287; 350; 47, 2(B) en (C) Opiumwet; 26 WWM	ECLI:NL:RBNNE:2018:1440	GS 10 jaren
687.	287; 45, 287	ECLI:NL:RBAMS:2018:2838	GS 8 jaren en tbs met dwangverpleging
688.	287; 300	ECLI:NL:RBOBR:2018:2007	GS 12 jaren

Bijlage III Samenstelling begeleidingscommissie

Voorzitter

Prof. dr. mr. L.M. Moerings

Hoogleraar penologie, emeritus, Universiteit Leiden

Leden

Prof. dr. mr. F. de Jong

Hoogleraar straf- en strafprocesrecht, Universiteit Utrecht

Mr. W.M. de Jongste

Senior wetenschappelijk medewerker, WODC

Mr. A. Smolders

Oud-rechter, publicist, gastonderzoeker bij het NSCR

Mr. B.M.J.W. van Venrooij

Senior beleidsmedewerker, Ministerie van Justitie en Veiligheid

Bijlage IV Namen deelnemers expertmeeting

Prof. mr. dr. P.M. Schuyt	Hoogleraar sanctierecht en straftoemeting, Universiteit Leiden
Mr. C. Reijntjes-Wendenburg	Advocaat, Across Borders Law Office, Maastricht
Prof. mr. dr. D. Abels	Hoogleraar straf(proces)recht, Universiteit van Amsterdam
Mr. dr. S. Meijer	Universitair docent straf(proces)recht, Vrije Universiteit Amsterdam

Bijlage V **Topiclijst t.b.v. de interviews**

- **Uitleg onderzoek:** WODC verhoging strafmaximum moord, 30 naar 40 jaren. Uitleg interview; we interviewen verschillende betrokkenen, korte intro op onderwerpen vragenlijst – eerst ervaringen bespreken en dan uw visie daarop.
- **Opname en verslaglegging:** opname en verslag voorleggen ter goedkeuring – anoniem waar mogelijk, anders passages in rapport voorleggen.

1. Algemeen

- Wat is uw functie? Hoe lang al?
- In welke hoedanigheid heeft u te maken met zaken waarin deze verhoging mogelijk een rol zal spelen?

2. Ervaring met concrete moordzaken en verhouding max. tijdelijke straf – levenslang

[nader ingaan op specifieke zaken]

- Hoe vaak hebt u zaken meegemaakt waarin discussie was over het opleggen van een gs van 30 jaren dan wel levenslange gs?
- Kunt u een korte toelichting geven op deze zaken? Wat speelde er en welke straf werd uiteindelijk gekozen door OM/rechter?
- Welke overwegingen speelden voor u als officier, rechter of raadsman om bepaalde straf te eisen/opleggen/verdedigen?
(levenslang of niet, en zo niet: hoe lang? rol tbs, positie slachtoffer)
- Als een hogere max. tijdelijke straf een optie was geweest, had dat tot een andere uitkomst geleid? Waarom wel/niet?
- In hoeverre speelde de verhoging van de max. tijdelijke GS 20 naar 30 jaren een rol? Welk effect heeft die verhoging gehad volgens u?
- Ziet de praktijk het tweeledige doel van de verhoging in 2006 (verlichting alternatief voor levenslang, maar ook verzwaring door hogere max. tijdelijke GS waar levenslang niet in beeld komt)?

[eventueel ervaringen onder het oude recht, van vóór 2006]

3. Voorleggen casus

- **Voorvraag: Kunt u een indicatie geven van uw uitgangspunt van de hoogte van de op te leggen gevangenisstraf in geval van moord?**
- Kunt u zich casus voorstellen waarin de optie om meer dan 30 jaren, maar geen levenslang op te leggen wenselijk zou zijn?
- Daarna voorleggen onze casus

4. Visie op idee van verhoging naar 40 jaren

- Hoe kijkt u aan tegen het idee om de max. tijdelijke straf te verhogen? Ziet u voordelen? Wat zouden mogelijke bezwaren zijn?

- Wat vindt u van de keuze voor een maximum van 40 jaren? Is dit een goede keuze of is een ander (nieuw) maximum beter te verdedigen?

5. Overige, mogelijke onderwerpen

- Voorlopige bevindingen
- Belang van geven duidelijk afkeurend signaal (in het licht van vergelding en preventie)
- Aansluiten bij wensen/behoefte maatschappij om zware straffen
- EVRM/Onmenselijke bestraffing?
- Belang van tijdigheid voor resocialisatie
- VI-regeling
- Samenloopregeling
- Levenslange gevangenisstraf
- Samenhang met andere delicten, in het bijzonder doodslag
- 'voorbedachte raad' in de rechtspraak. Ontstaat een 'gat' met doodslag?
- Strafklimaat in Nederland

Bijlage VI Fictieve casus t.b.v. de interviews

De mannelijke verdachte (32 jaar oud) fietst uit jaloezie in 15 minuten naar zijn ex-vriendin (27) en nieuwe partner (29) toe en steekt hen beiden neer, waardoor zij komen te overlijden (2018).

De verdachte bekent, maar toont geen oprecht berouw. Een dubbelrapportage in het PBC (de psycholoog en de psychiater) wijst uit dat hij een pathologische neiging naar geweld heeft bij krenking (recidive is dus situationeel bepaald), enigszins verminderd toerekeningsvatbaar. Men durft geen (eensluidend) advies te geven over een eventuele sanctie. De verdachte werkte mondjesmaat mee aan het onderzoek en staat niet open voor behandeling.

De verdachte woonde tot deze zaak in een huurhuis en werkte als lasser in de bouw. Hij is eerder jegens zelfde ex-vriendin wegens stalking veroordeeld tot een taakstraf van 100u en een voorwaardelijke gevangenisstraf van 4 weken (2016). Hij is voorts eerder jegens zelfde ex-vriendin veroordeeld wegens poging zware mishandeling tot een gevangenisstraf van 12 maanden, waarvan 6 voorwaardelijk met reclasseringstoezicht en een ambulante behandelingstraject (in een enkelvoudige rapportage werden antisociale en narcistische persoonlijkheidstrekken vastgesteld + TUL GS van vier weken (2017)). Verder heeft de verdachte geen documentatie.

Bijlage VII Lijst met functies van respondenten

Respondentnummer	Functie
Respondent 1	Raadsheer
Respondent 2	Raadsheer
Respondent 3	Raadsheer
Respondent 4	Rechter
Respondent 5	Rechter
Respondent 6	Officier van justitie (geïnterviewd samen met respondent 7)
Respondent 7	Officier van justitie (geïnterviewd samen met respondent 6)
Respondent 8	Officier van justitie
Respondent 9	Officier van justitie
Respondent 10	Advocaat-Generaal
Respondent 11	Advocaat
Respondent 12	Advocaat
Respondent 13	Advocaat
Respondent 14	Advocaat
Respondent 15	Advocaat
Respondent 16	Advocaat
Respondent 17	Advocaat (geïnterviewd samen met respondent 18)
Respondent 18	Advocaat (geïnterviewd samen met respondent 17)
Respondent 19	Stichting Forum Levenslang
Respondent 20	Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI)
Respondent 21	Federatie Nabestaanden Geweldslachtoffers
Respondent 22	Slachtofferhulp Nederland
Respondent 23	Advocaat-Generaal

Functie	Aantal
Raadsheer	3
Rechter	2
Officier van justitie	4
Advocaat-generaal	2
Advocaat	8
Stichting Forum Levenslang	1
Dienst Justitiële Inrichtingen	1
Slachtofferorganisaties	2
Totaal	23